

MC
76.261

A TANYA

Szenti Tibor

A TANYA

Szenti Tibor

A TANYA

Hagyományos és átalakuló paraszti élet
a Hódmezővásárhely–kopáncsi tanyavilágban

Gondolat, 1979

Lektorálta:
HOFFMANN TAMÁS

A borítólapon:
ERDŐS PÉTER
Elhagyott szekér c. festménye látható

A műszaki rajzokat a szerző eredeti felmérése és helyszínrajzai,
valamint a belőlük Ferenczi István által rajzolt vázlatok alapján
SAJÓ ANNA és ERDŐS PÉTER
készítette

A fényképek a szerző fevételei

MC 76.261

1979

ISBN 963 280 542 9

© Szentí Tibor, 1979

A vásárhelyi tanyák népének

Teremtés

Egy tanya és parasztgazdaság születése: a fészekrakás

Hódmezővásárhelyen, a Szegvári (ma Madách) utcában, az 5. számú házban, a XIX. század közepén, élt egy jómódú szücsmester, néhai Nagy Sándor (1815–1903), aki hét legénnyel együtt szabta, varrta és hímizte a szebbnél szebb subákat, ködmönöket és bundákat. Feleségével, Csákö Lidiával takarékos életet éltek, és Kerek-Szikáncson 30 kishold szántóföldet vásároltak. A család anyagi helyzete fölvirágzott. Kilenc gyermekük született, közülük három korán elhalt, de Sándort, az 1855-ben született Pált, Lajost, Esztert, Terézt és Erzsébetet tisztességgben fölnevelték. Lajost református lelkésznek taníttatták, Sándor mint szücsmester Mindszentre került, Pál pedig érettségizett.

Nagy Sándor kapcsolatba került az 1867-ben született Köpösi Ödönnel, aki előbb fakereskedéssel, szappanfőzéssel foglalkozott, majd később 150 hold földet gyűjtött. Köpösi mindig spekulált. Kezdetben például „nagy üzletet” akart csinálni, és ehhez jókora hitelre volt szüksége. Nagy Sándor kezességet vállalt érte. A vállalkozás megbukott, és a kezesnek fizetnie kellett. Nagy Sándor egyik napról a másikra szegény emberré vált. Elúszott a szikáncsi harmincholdas szántó, és a család megtakarított pénze. A szücsmester ahhoz már idős volt, hogy mindent előlről kezdjen. Gyermekai közül Lajos tüdőbajban korán elhalt, a legöregebb, Sándor már önállósult, a lányok férjhez mentek. Legrosszabbul talán Pál fia járt, akinek az érettségi bizonyítványon kívül sem szakmája, sem állása nem volt.

Nagy Pál 1885. január 14-én megnősült. Feleségül vette az 1865. március 12-én született Gregus Juliannát, aki unokatestvére volt idős Gregus Máténak, a vásárhelyi Pusztai úttörőjének, aki oly sokat fáradozott a mai Székkutas falu megalapításán. (Gregus Julianna édesapja, Gregus Ferenc 1829. június 23-án született, és 1920. december 10-én halt meg. Testvére volt Gregus Jánosnak, Gregus Máté apjának. A Nagy család még annyit tud róluk, hogy Gregus Ferenc feleségül vette Hódi Sárát, egy gazdálkodó leányát, aki 1828-ban született, és 1914. július 3-án halt meg.)

Nagy Pál elszegődött gazdatisztnek Kovács József vásárhelyi téglagyáros

Papír-pusztai 2000 holdas gazdaságába. (Ez Nagykikinda mellett, Mokrinban volt.) Magával vitte a feleségét is, és három esztendeig itt szolgált. Kovács József eladta a birtokát, és helyette Vedresházán vásárolt másikat. Nagy Pál nem akarta a gazdáját tovább kísérni, hanem visszatért szülővárosába.

Kopáncson, a XV. dűlőben már akkor állt a 80 holdas Zsoldos István (ma Zsoldos Áron) tanyája, ahol Nagy Pál rövid ideig feles volt. Innen a vásárhelyi Pusztára került felesnek, a város történetének megírójához, Szeremlei Sámuel lelkésznek a Pusztaszéli út menti, 80 holdas birtokára.

Itt, a Pusztán tanyaszomszédja volt Nótás Szabó Pálnak, a nótafának, aki a velük élő anyósához, Hódi Sárahoz át-átnézett beszélgetni. Amikor az asszony a neve napját ünnepelte, Szabó Pál ezzel a maga faragta rigmussal köszöntötte föl:

Jézusi vásárra,
Hó esött a sárra,
Tégöd Hódi Sára
Éltessön az Isten
Sok neved napjára.

Nagy Pálnak sorra születtek a gyermekei. 1885. október 22-én Julianna (Aszalai Sándorné), 1887. november 20-án Teréz (Kiss Péterné), 1890. január 26-án Eszter (Bélteki Jánosné), 1892. szeptember 3-án Rozália (Sági Imréné), 1896. május 29-én Lídia (Szakál Gáspárné), majd 1899. március 23-án végre az első fiú, Sándor. Több lett a kenyeret kérő, éhes száj.

Keserves éveket élt át a család. A viszonylagos jólétből átmenet nélkül kerültek szegénységbe. Nagy Pálnak az addig szokatlan, nehéz testi munkával járó gazdálkodást is el kellett sajátítania. Az egész életformáján kellett változtatnia. Ezt a kínlódást látva, a Gregus család segítségükre sietett. 1896 őszén Kopáncson, a VIII. dűlőben az asszonynak, Gregus Juliannának a nevére írtattak három kishold gyenge, szikes földet.

Nagy Pál a rendszeresen vezetett naplójába 1897-ben ezt jegyezte be: „3 hold búza vetésem lett”, majd „1898-ban Kopáncson 11 búza vontatóból lett 10 köből búza, és lett 11 kas kukorica, 22 véka és 40 pár felkötött kukorica.” Végül: „1899. május 1. Kopáncson szántani voltam.” „Augusztus 12. Kopáncson szűrűt csináltunk.” „Október 3-4. Kopáncson voltam szántást próbálni.”

1899 kora őszén történt. A kellemes meleg nappalok után az éjszakák hűvösödni kezdtek. Nagy Pál arra ébredt, hogy lecsúszott róla a pokróc, és fázik. A csillagok fényesen világítottak odakünn. A Göncölszékér rúdja észre fordult, de csak a kerekeit látta a résnyi ablakon keresztül.

Az asszony és a gyerekek mellette feküdtek a szalmazsákon. Megigazította a takarót, átfordult a másik oldalára, de nem jött álom a szemére, pedig alaposan elfáradt az egész napi munkában.

Nagy Pál előtt most végre felcsillant a remény. Eddig egyik év a másik után múlt szüntelen várakozásban, de a kívánt eredmény elmaradt. Egyszer az aszály, máskor a vizes esztendő vitte el a termést, és vele együtt az önállósulás lehetőségét is. Ha letörik a kukoricát, meghízna a disznók, a gazda kifizeti az évet, akkor annyi pénz lesz a zsebében, hogy elkezdhet önállóan gazdálkodni. Novemberben elhagyja a Szeremlei tanyát, és a maga ura lesz. Az ősi paraszt-ösztön munkált benne, hogy egy darabka földet az „enyém”-nek mondhasson. Megnyugvás töltötte el, ha arra gondolt, hogy az aratásnak ő lesz az ura, és a termés a saját kamráját gazdagítja. Nem lesz kiszolgáltatva senkinek. Nyugalmat lel a családjá. Egy tanya fehér fala világított messze, akár a lámpa fénye, és vonzotta, mint a lepkét.

A tanya előbb az emberben születik meg, csak azután emelkedik ki a valóságban a föld rögei közül.

Jó ember volt Szeremlei Sámuel, becsülettel fizette. Családtagnak számított náluk. Az apja sem lehetett volna jobb hozzá, de mégsem a magáén dolgozott, és az a természet rendje, hogy egyszer a saját lábára álljon.

1899 őszén megtörtént a végelszámolás. Tisztos kis összeget kapott a gazdától; vetőmagot és egy malacot is. Szeremlei Sámuel még azt is megígérte, hogy a fekete lovat kölcsönadja néhány napra, ha eljön a tavaszi szántás ideje. A végelszámoláskor kapott és az előzőleg összekuporgatott pénzből újabb három kishold szikes földet vásárolt Kopáncson, a meglévő szomszédságában, így a birtoka hat kisholdnyira növekedett. 1899 őszén végleg otthagyta a Pusztát, és visszatelepült Kopáncsra. A XI. dűlőben, Lelik István gazduramhoz szegődött béresnek, hogy szálláshelye legyen, és pénzt keressen a tanya fölépítéséhez. A család a Lelik tanyán egy kamrában telelt át.

1900. március elején, amint a hó letakarodott a földekről és megenyhült a lég, magához vette néhány cövekkel együtt a szekercét, és elindult új birtokára. Megérkezése után rögtön körüljárta a földjét. A tábla egyik végében dombhát emelkedett. Ez volt a környék legmagasabb pontja. A halom lábánál ér húzódott. Itt terült el a birtok legmélyebb része, ahol hóolvadás után sokáig megállt a víz. Ha nedves esztendő járt, a laposban még augusztus elején is csillogott a káka tövén megbúvó tócsa. Aszályos évben a márciustól szüntelenül erősödő nap heve szárította ki és tette megművelhetővé.

Nagy Pál a tanyát a domb tetejére építi majd, a régi tapasztalatoknak engedelmeskedve. A tiszai áradás és a Kopáncsot hajdan behálózó megannyi ér és a tó kiöntése nem fenyegetett már, de a vizes esztendők óvatosságra intették. A Vásárhely környéki tanyáknál a laposban elterülő mocsaras ér az előző évszázadok viharos történelmi időszakaiban bizonyos védelmet nyújtott, később pedig az állattartást segítette.

Az ember megállt a dombtetőn. Még egyszer, lassan körbejártatta a szemét a földön. Miután meggyőződött, hogy választása szerencsés – a dűlőút is közel

esik, nem kell hosszú bejáró utat hagyni –, kilépte a tanya téglalap alakú helyét, majd a négy sarkánál leverte a cövekeket.

A tanyahely kihagyása után elkérte a fekete kancát, és elvégezte a szántást. Derekára kanyarította a szemestarisznyát, és sorra járva a barázdákat, elvetette a gabonát.

Az egyik hajnalon fogta az ásót meg a lapátot és kiballagott a földjére. A halom aljában, az érben ásni kezdett. Ezen a vidéken mindenütt sok a domb, és közöttük erek futnak, amik hajdan a felszínen folytak, de a Tisza szabályozása után, a megépült néhány belvízelvezető csatorna közreműködésével nem volt többé utánpótlás. A víz a föld alá süllyedt. Ott csörgedezik ma is a rétegek között, közel a felszínhez. Máshol, különösen a dombok tetején, sok méternyire le kell ásni, míg az ember rálel, de itt, az erek mentén, 1–1,5 méternyire ragadni kezd az ásó, és megcsillan a fekete föld.

Akkoriban még kevés volt errefelé a gémeskút. Csak később szaporodtak el és szorították ki végleg az ősi, kezdetleges víznyerőhelyeket, a *sírkutakat*, amit Nagy Pál is ásott. Ez két méter hosszú, egy méter széles gödör volt. Az oldalában lépcsőt vágott, amin lement, hogy megmerítse a vödrét, az alig 120 centi mélyen tükröződő sekély vízben.

A csírázó, majd szárba szökkenő gabona és a víz volt a lét alapja, a kezdet, amire a család élete épülhetett. Amint a kései fagyok is elmúltak, és a tavasz végén állandósult a jó idő, Pál gazda – mert most már gazda volt, hiszen birtokkal rendelkezett –, a közeli laposban nádat vágott, és kunyhót hevenyészett belőle a földje végébe. A kunyhó elé tűzhelyet tapasztott. Kiköltözött a család. Ettől kezdve szükség volt az asszonyra is, hajnaltól késő estig.

Még egy utolsó istenhozzádot intettek a Lelik tanyának, amikor a két pokrócba összerakták minden ingóságukat. Az egyikbe a ruhákat, néhány edényt és apróságot, a másikba pedig a szerszámokat. A batyut hátukra kötötték, és megindultak a poros dűlőúton az új élet felé.

Elöl a Sándor gyermek haladt. Virágos ággal csapkodva a lepkéket kergette. Ettől kezdve magukra maradtak. Az emberek azért nem feledték el őket. A munkához, amely rájuk várt, kellett is a segítség, az összefogás, mert ehhez a család ereje kevésnek bizonyult. Amíg a föld művelésével vesződtek, megkezdték a tanya építését is. Délutánonként hol az egyik, hol a másik szomszéd jó barát jött el segíteni. Még az öreg Lelik gazda is többször átballagott, és hasznos tanácsokkal szolgált.

A tanyaépítésnek voltak ugyan változtathatatlan hagyományai, de mindenki az előző építkezők tapasztalatából tanulva, igyekezett minél egyszerűbben, tökéletesebben megformálni a tanyát, a saját adottságainak és kívánalmainak megfelelően. Ezért minden épület hasonlított a másikra, de nem akadt közöttük két egyforma sem.

A tanyát nem építhette egy vagy két ember. Akadtak olyan műveletek,

amikhez három, négy férfi is kellett. A család általában két segítséggel dolgozott. Még a kis Sanyi gyerek is cipelte a vizet a korszájában.

A tanyaházak errefelé általában végükkel a dűlőútra néztek. Az épület hossz-tengelyének tájolása dél-délnyugat – észak-északkelet. A bejárat homlokzat kelet-délkeleti irányba nézett. A tanyák keleti és déli falába nagyobb, míg a nyugati és északi falába kisebb ablakokat helyeztek.

1959 és 1971 között Kopáncson 100 tanyát vizsgáltam meg. Ezek közül 76-nak a bejárat homlokzata 110–120 fokra helyezkedett el. 22 dél-észak tájolásút találtam. Északra néző tanyát mindössze kettőt láttam, míg nyugati tájolásút egyet sem.

Természetesen nem az iránytű vagy egyéb műszer, hanem ebben az esetben is a több évszázados tapasztalat: az uralkodó nyugati szélirány, a téli hideg, vagy a nyáron tűző forró napsugarak ellen való védekezés készítették az embereket arra, hogy a tanya elejét többnyire délkeleti irányba fordítsák.

A tanyának nem ástak alapot, és az alsó falrétegben sem helyeztek el valami különleges szilárd anyagot. A talaj felszínét fafurkókkal egyenletesen jó keményre döngölték, majd erre kezdtek építeni mindenféle szigetelés nélkül, de a föld tömörítése miatt nem nedvesedett át az épület.

A tájolás után a padlósinten kijelölték a tanyaház beosztását. Nagy Pálnak a legszerényebb megoldást kellett választania. Az alig 9 méter hosszú főépület két részre tagolódott: a szobára és a *füstös* vagy *szabadkéményes* konyhára.

A hagyományos tanyaházak hossza a megvizsgált 100 tanya közül 83-nál 9 és 13 méter között volt. Ezek *háromosztatú* épületek voltak. Egy tető alatt húzódott meg középen a konyha, balra a szoba, jobbra a kamra. A szűkösebb anyagi javakkal rendelkező kisgazdaságoknál, ahol külön melléképületet nem tudtak emelni, a konyhától balra a szoba, jobbra pedig az istálló kapott helyet.

Legjellemzőbb a kopáncsi tanyaházakra a 10 és 12 méter hosszú épület. (Ezeknél nem vettem figyelembe a főépülethez később hozzáragasztott kamrát, szint, nyárikonyhát vagy egyéb épületrészt.)

17 tanyaház hossza 9 méter alatt volt. Ezek kivétel nélkül egyszoba-konyhások. (A többi helyiséget a később épített külön épületekben alakították ki.)

Bármilyen típusú volt is a főépület, a szabadba, vagy később a zárt cseresz alá nyíló ajtót a konyha falában képezték ki. A tisztaszobának egyetlen egy tanyánál sem építettek az udvarról nyíló bejáratot. Ezt a helyiséget mindig a konyhán keresztül lehetett megközelíteni.

A szobahely kijelölését követően, a leendő kemencével átlósan szemközi sarokba Nagy Pál gödröt ásott. Két cseréptányért hozott. Az egyikbe gyümölcsöt, búza- és rozskalászt, két tojást, néhány, a császár arcmásával díszített pénzdarabot és egy amulettet rakott, amelyen Krisztus keresztje domborodott. A másik tányérral mindezt lefedte.

A gabona és a gyümölcsök: a termés volt a paraszti lét egyik alapja, a tojásban

az állatszaporulat, az élet másik fenntartója vált jelképpé. Mindezt összefogta a pénz, a gazdasági élet cseretárgya. Nagy Pál arra is gondolt, hogy ha az égi és földi nagyságoktól sokat nem remélhetett, haragjukat sem érdemes kiváltani.

Nagy Pálnak, aki most kezdte az önálló gazdálkodást, különösen fontos volt, hogy az építkezést és a családi fészket áldás kísérje. A gödör alján elhelyezte a két, szájával összefordított tányért, majd betemette és ledöngölte. A tanya falát fölörte kezdi el építeni.

Hajdan *vertfalú*, *cölöpszerkezetű* tanyákat építettek. Ezt az építési módot ismerte és követte Nagy Pál is. A leendő tanya két végénél, a sarokba és az épületvégek közepén, a földemet tartó mestergerenda alátámasztására – együttesen tehát 3–3 –, míg az oldalfalaknál 2,5–3 méter távolságra több, a padlásszintig felnyúló, 8–10 centi átmérőjű „cölöpöt” úgy ástak az alapba, hogy alsó végük 35–50 centiméter mélyre került a padlószint alá. Részben ez alkotta az épület cölöpvázát. Az egybehangzó szájhagyomány még ma is őrzi, hogy ez a cölöpépítkezés milyen fontos szerepet játszott a gyakori árvizek idején.

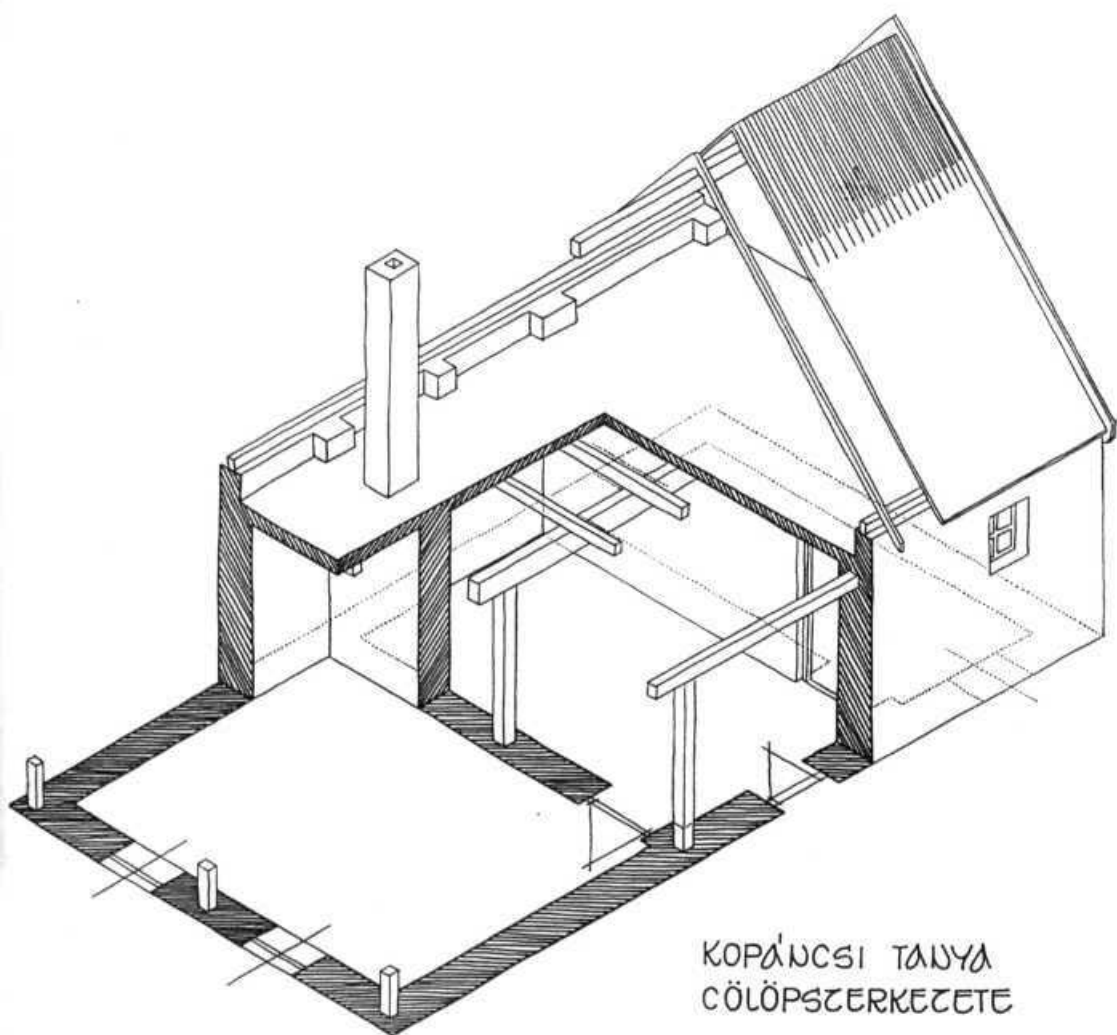
A kiöntés hírére a gazda a tanya helyiségeiből a padlásra hurcolta minden holmiját. A víz kimosta ugyan a falakat, de az épület cölöpszerkezete szilárdan tartotta a földemet és a tetőzetet. Az ár visszahúzódása után a kidőlt falakat újra felhúzták, később vályogtéglával berakta, és kiszáradása után ismét beköltöz-ködhettek a tanyába.

A cölöpök lerakását követően, az építendő falak mindkét oldalán *zsaluzatként* egy-egy hosszú palincsot, deszkaszálát állítottak föl. A zsaluzat merevítésére a deszkák külső oldalánál ideiglenesen olyan hosszú rudakat vertek a földbe, amilyen magasra akarták a falakat felhúzni. (A földem fölött még általában 40–50 centiméter.)

Az épülő fal hossz tengelyére merőlegesen az egymással szemközt álló merevítő rudakat felül összekötötték; ezáltal érték el az egyenletes falvastagságot. A fal függőleges megépítését a szemmérték alapján bevert merevítő rudak biztosították.

A palincsokból (deszkaszálakból) készített 60 centi széles zsaluzatba hordták a fal építőanyagát. Amikor az egymásra rakott rétegek elérték a palincsok felső szélét, a deszkaszálakat feljebb húzták, és ismét hordták közéjük az építőanyagokat. Ez a folyamat mindaddig tartott, amíg a fal el nem érte a kívánt magasságot.

Az építőanyag a föld, a nád vagy szalma és a víz volt. A jól ledöngölt „alapra” egy sor nedves, agyagos földet terítettek, többnyire a sírkútból, amit ezáltal egyre nagyobb méretű gödörre növeltek. A földrétegre jött egy sor nád vagy szalma, attól függően, hogy melyik volt kéznél, vagy melyiket részesítették előnyben. Ezután ismét egy réteg földet hordtak rá, majd meglocsolták. A következő részt csak akkor kezdték ráépíteni, mikor az előzőek kissé megszikkadtak, de még szívósak voltak. Egy „terítés” magassága 28 cm.

I. tábla

A zsaluzatba nem szalmával vagy náddal előre megkevert földet raktak, hanem a fal szilárdságát fokozó szalmát vagy nádat döngöléssel verték a földbe.

Az oldal- és közfalakat együtt rakták. Vagyis a tanya minden fala egyszerre készült. Az ajtók és ablakok helyét az építés során kihagyták. Amikor elérték a nyílások felső szélét, deszka- vagy pallóáthidalást alkalmaztak. Ezekre építettek tovább a falat a rések és nyílások felett. A külső- vagy oldalfalakba a mestergerenda magasságában, hosszanti irányban, a padlóvonallal párhuzamosan, a földem megerősítésére és a cölöpszerkezet összekötésére gerendákat építettek be. Az elkészült 60 centi vastag falak 2,5, ritkábban 3 méter magasak voltak.

A kész falak tetejére, középre került az épület teljes hosszát átívelő *nagy-, mester-, fő- vagy tartógerenda*. Ez általában négyzetes keresztmetszetű, 12×12 colos, mindkét végén és a közepén egyforma átmérőjű, súlyos gerenda volt, amit négy férfi ereje és ügyessége emelt a helyére.

A főgerendára egyenlő távolságba, keresztbe rakták a *fiók- vagy kisgerendákat*. A mestergerenda és a keresztbe ráfektetett fiókgerendák végeit a falba függőlegesen épített cölöpök és a padlóvonallal párhuzamosan fekvő gerendák tartották. A vázszerkezet érintkező részeit erősen rögzítették: összeszőgelték vagy összekapcsolták. (Lásd az I. táblát, amely egy kopáncsi tanya cölöpszerkezetét mutatja be.)

Ezután a földem gerendavázát náddal lefödték, majd fél sukkos földdel leterítették. („Keménynyakú” Nagy Pál így magyarázta el ezt a ma már nem használt mértékegységet: a fél sukknyi távolságot az ököl és a rá merőlegesen kinyújtott hüvelykujj együttes hossza jelentette.)

A nádra szétterített fél sukkos földet nem döngölték le, hanem elegyengették, majd polyvás vagy törekes sárral letapasztották. Ezzel elkészült a földem, a tanya „lepadlásolásának” első része. Végül a falakat kívül-belül polyvás, illetve törekes sárral betapasztották.

Nagy Pál itt megállt az építkezésben, mert eljött az aratás ideje. Kikalapálta, majd megfente a sarlót.

Ebben az évszakban eső sem hullt, hogy enyhítse a kánikulát. Pál gazda és felesége ösztönösen mozgott a földön, még gondolkozni sem volt kedvük. A kis Sándor anyja rémületére naphosszat a gödör szélén ült és pancsolt. A fal és a tapasztás viszont gyorsan száradt.

Beérett a rozs. Akkoriban nagy területen vetették. Most különösen fontos szerepe volt. Az ember óvatosan összemarkolta a lábon álló szálakat, és sarlóval vágta el a föld felett. A felesége gondosan kévékbe gyűjtötte. A cséplést nem bízták a lóra vagy a cséphadaróra, hanem az asszony maga verte ki a szemeket egy sulykolófával, vigyázva, hogy a hosszú szálak el ne törjenek. A rozsszalmát gondosan eltették, mert ebből készítették a tanya zsúptetejét.

A kopáncsi tanyavilágban a következő két tetőszerkezetet ácsolták leggyakrabban:

Dédszüleim: Rátz Julianna (1866–1949) és Gajdán István (1859–1942)
a családi nagybibliával, a Réz utca 11. számú házukban, 1940-ben

Gyevi Kovács Bálint 37 éves vásárhelyi parasztember ünneplő ruhában, 1904-ben (A felvételt Plohn József készítette)

Gajdán István dédapám portréja. A felvételt Plohn József készítette a századforduló körül

Somogyi István és felesége városi házukban, 1973 nyarán

Kopáncsi kiskazda 1972 nyarán, a VIII. dűlőből ▷

Olasz Bálintné kopáncsi tanyájában, 1971 nyarán

Olasz Bálint kopáncsi tanyájában, 1971 nyarán

Rátz Eszter a kisház kemencepadkáján, 1974-ben

A haránt irányú *kötőgerendákra* – illetve a *padlásfödém*mel egyesített szerkezetű *fedélszék* esetén a *fiókgerendákra* –, vagy az ezekbe csapolással beerősített hosszirányú *talpszelemenekre* (*sárgerenda*) állították fel az ún. *üres fedélszéket*. A talpszelemen nélküli tetőszerkezeti megoldásoknál a szarukiosztás a fiók-, illetve a kötőgerenda-kiosztással egyezik meg.

A fedélszéket alkotó *szarufákat* a gerincvonalban *torokgerenda* nélkül ácsolták egymáshoz. A nyeregtető fordított nagy V alakját a szarupár adta meg. A tető gerincvonalát a *tetőélen* elhelyezett *gazléc* biztosította. Térdfal nélküli padlása fölé Nagy Pál is ezt a legegyszerűbb tetőszerkezetet ácsolta.

A tetőszerkezet fejlettebb változata úgy készült, hogy a födém fölé nyúló külső falak tetejére, annak mintegy lezárására és az építendő tetőszerkezet alapjának *sárgerendát* helyeztek el. Az épület végfalaira fektetett kötőgerendákra – hosszú épületnél a közbenső harántfalak felett is – kecskeláb alakú, ún. *ollószarvakat* állítottak fel. Az ollószarvakra helyezték el a szarufákat alátámasztó *gerinc-* vagy *taréjszelement*, amely a padlásszinttől mintegy 2,2–2,8 méter magasságban húzódott közepén a tanya fölött. A gerincszelemenre, valamint a sárgerendára támaszkodó szarufákra erősítették keresztbe, egymástól egy méternyire a vékony *gazléceket*.

A *gazlécekre* jött a *zsúptető*. Nagy Pálék erre a célra a rozs hosszú, 120–150 centis, töretlen szalmáját használták fel, 1900 nyarán.

A homlokzati végfalak felső széléhez ideiglenesen olyan széles pallót erősítettek, amilyen vastagon akarták a szalmát a *gazlécekre teríteni*. Pál gazda 30 centiméternyit rakott a tetőre.

Az első terítésnél, amit alulról kezdtek el, mindjárt felrakták a tanya egész hosszában a teljes vastagságú szalmát úgy, hogy a szabadon maradó, lelógó rész a szalmaszálak tövéből állt, míg a kalászkok felőli vékonyabb fele fölülre került. Erre úgy helyezték rá a következő sor szalmaterítést, hogy a kalászos vékonyabb, felső vége a következő sor alsó végére került, ezáltal a vastagság kiegyenlítődött és a tetőn a szalma mindenütt egyenletesen oszlott meg. Az összeérő szalmavégeket csuhéjból vagy sásból font vékony kötéllel, *tetővarró*tű segítségével levarrták.

A *tetővarrást* két ember végezte. Az egyik fölül kapaszkodott a tetőszerkezeten, és az összeérő szalmavégek között leadta a tűt a padlástérben álló komájának, Pál gazdának, aki alulról befűzte a sodrott kötelet, mire a fent dolgozó ember visszahúzta a tűt a szalmán. A zsúp két vagy három terítésből állt össze.

Amikor mind a két oldalról összeért a szalma vége a gerincnél, a szelemeneken túlnyúló részt áthajlitották a szemben lévő tetőfélre; vagyis, a tanya elején felrakott zsúp végét a hátsó oldali tetőzetre és fordítva, majd ezeket is lefonták.

A *tetőfonadékot* varrással erősítették meg, amit ugyanúgy végeztek el, mint a terítések összeérő végeinél. Erre vékony szegést tettek szalmából, majd a szegésvégeket lécekkal zárták le, amiket erősen rákötöztek a tetőzetre.

A tanya két végét a faltól a zsúptetőig bedeszkázták és valamelyik végén lengő deszkaajtót hagytak, amit kívülről odatámasztott, egyágú létrával lehetett megközelíteni.

A tanya ezzel tető alá került, és védve volt az időjárástól. A falhúzás során kihagyott üregekbe berakták az összeácsolt fatokokat, „bekötötték” a falba, majd felszerelték rájuk az ajtókat és az ablakokat.

Miután az épületen a tapasztás megszáradt, fehérre meszelték. Kívül, mintegy 40 centi magasan kormos mésszel elhúzták a „faltüvit”. A festéket maguk készítették. Két-három kéve *ízíkszárat* meggyújtottak. A száraz ízik nagy lánggal égett. Amikor teljesen átparázslott, egy vödörbe rakták és vízzel lelocsolták. A kukoricaszárból készült szemet apróra zúzták, és a vödörben 1/3 rész oltott meszet tettek hozzá, amivel egyenletesen elkeverték. Ettől sötét galambszürke „faltüve elhúzó” festéket kaptak.

A család még mindig kint élt a nádkunyhóban. Az idő ősziere fordult. A nappalok melegek voltak, a kukoricát kellett beérlelniök, de hajnalra már ezüst harmat csillogott a fűszálakon és a fennakadt ökörnyálakon.

A tanyaába még nem költöztek be. Az asszony továbbra is a tapasztott tűzlyuk felett főzte az egytál ételt. Két fontos dolog hiányzott még belülről: a kemence építése és a földes padló elkészítése.

Közben felhúzták az istálló és a disznóól falait is, csak a tetővel késlekedtek, mert az ól elé *kifutót*, *aklot* eszkábáltak a kimaradt dirib-darab deszkákból, hogy legyen végre helye a gunyhó mögött kipányvázott malacnak, amit télire meg akartak hizlalni.

Amíg az ember az állatszállásokkal bajlódott, az asszony az aprójóságra gondolt, és a kialakuló udvar végében nekilátott a kerekólak elkészítéséhez. Először is a csirkenevelés céljára csinált egy kisebb kúp alakú ólat, amelynek a falát ízíkszárból sátorszerűen összerakott váz alkotta, amit kívülről sárral betapasztott. Ezeket a kerekólakat segítség és szerszámok nélkül, a kéz teremő erejével és ügyességével mindig az asszonyok csinálták. Egy-két éves rövid élettartamuknak megfelelően, a csibék és jércék ideiglenes szálláshelyének tekinthetők.

De nemcsak csinált, hanem *épített*, maradandó kerekóla is szükség volt. A férfi egy méter hosszú madzag két végére vessződarabokat kötött. Az egyiket a földbe szúrta, a másikat, mint valami nagy körző írószárát, a feszesen tartott zsinag mentén a földön körbehúzták, és kirajzolta az ól szabályos kör alapját.

Nagy Pál a szomszédból használt vályogtéglát hozott, és azt polyvás sárba rakva segített az asszonynak felépíteni a kerekól felfelé keskenyedő, csonkakúp formájú falát, amit belülről a közepén sárlécekkel két szintre osztottak és letapasztottak. A fal tetejére keresztbe akácrudákat fektettek, majd gazzal kúp formára felpúpozva befedték.

Az ól alsó részébe az anyakoca kerül. Mivel az építmény mindenütt kerek,

a kismalacokat nem tudja szögletbe szorítani, agyonnyomni, és ha vész nem jár közöttük, valamennyi felnevelődhet.

Az emeleti bebúvó nyíláshoz létrát támasztottak, és a gyöngyösök, tyúkok ezen jutottak fel a szálláshelyükre.

A kemenceraakást is együtt végezték. Már az építkezés közben gondoltak arra, hogy a szomszédoktól, jó ismerősöktől összegyűjtsék a cserépdarabokat, és kupacba rakták, mert a kemencének ez lesz a legfontosabb építőanyaga.

Először a kemence száját alakították ki a konyhában, a helyiség fél hosszát átívelő szabadkémény megépítésével.

A szabadkémény tulajdonképpen egy nagy kiterjedésű *kürtő* volt, olyan, mint a kovácsműhelyek „kohócskája” fölé épített elszívó. Ez a széles kürtő a padlástérben kéménnyé szűkült. A kéménynek mind a négy oldala 60 centi széles volt, és egy-másfél méter magasra emelkedett a tetőzet fölé. A kürtő falába *vasrudakat* építettek. Ezekre akasztották a sonkát, kolbászt, szalonnát, oldalast és a csülköt füstölödni. A kémény volt tehát a füstölő is.

A szabadkémény alsó, kürtő részét úgy készítették el, hogy vékony lécekből összeállítottak egy, a kürtő alakjának megfelelő favázat. Ezt a födémbé és a közfalba jól beerősítették, majd kívül-belől betapasztották, lesimították és fehérre meszelték. A faváz itt mindvégig megmaradt a tapasztás alatt.

A szobában pontosan meghúzták a kemencealap körvonalát. A keleti tájolású tanyaházakban a kemence minden esetben a konyha és az épület hátsó, nyugati fala közötti sarokban állt; míg a délre tekintő tanyaépületnél a konyha és a szoba északi fala közötti szögletben helyezkedett el.

Nagy Pál ezután a szobába hordott a kemence területére 60 centi vastag száraz földet alapnak, és ledöngölte. A tanya hátsó fala és a kemence között, a padka magasságában, azzal folytatólagosan egybeépítve, 60–70 centi széles részt is feltöltött, ez volt a *kuckó*; később, amint a család szaporodott, a kisebb gyerekek éjszakai pihenőhelye.

Az alapot körben 30–40 centivel szélesebbre hagyták, mint ahogy a kemence-test alsó része kezdődött, ezzel a *padkát* rögtön kiképezték.

A sirkútból a vertfalak felépítése során annyi földet ástak ki és olyan mélyen, hogy az alsó rétegekből agyagot szedhettek. Ezzel a sárgászöld, zsíros tapintatú, nedves agyaggal kidöngölték a kemence alapját. Az agyag a begyűjtások során kőkémény cseréppé égett. (Később, amikor néhány évtized múlva felújították a kemence fenekét, már téglákkal rakták ki.)

Vékony lécekből a búbos kemence ismert (*tejesköcsög*) alakjának favázat készítették el. Hasonlóan jártak el, mint a szabadkémény kürtőjénél. A léceket sűrűn, kb. 10 centi távolságra rakták egymástól. A felfelé keskenyedő, köcsög alakú kemenceformát, a tetején kiszélesedő vastag peremmel, nagyon kedvelték a tanyákon. Szögletes, különösen szögletes lekerekített élű „sifon kemencé-

ket” csak később és ritkábban építettek. A rikító színekkel – kivágott papírformák segítségével – festett minták is ekkor jelentek meg a falakon.

A kemencetest favázát felállították az alapra. A váz köré 8–10 centi vastagságban, sárba rakott cserépdarabokból megépítették a kemence falát, majd kívülről betapasztották.

A kemence tetejére keresztben, sűrűn, vastag, nehezen eléggő vasrudakat – Nagy Pál *kocsiráf* darabokat – fektetett. Erre szintén egy sor cserépdarabka került, majd letapasztották. A beépített faváz a tüzelés során előbb elszenesedett, majd kiégett. (Később, a két világháború között Gajdán Ernő már úgy építette a kemencét, hogy az elkészült kemencefalból kiszedte a favázat, ezután egy vékonytestű inasgyerek bemászott a kemencébe, és belülről is kitapasztotta.)

A tanyaépületnek már csak egyetlen fontos része hiányzott, a földes padló. Valamennyi helyiség alját lapáttal egyenesre nyesték, majd polyvás törekkkel felhintették. Ezután meglocsolták és furkóval ledöngölték. Gyakori volt, hogy a frissen elkészült, laza padlót úgy „döngölték le”, hogy hét végén meghívták a környező tanyákból a fiatalságot táncolni, és énekszó meg citerakiséret mellett, tizenhat, húsz láb egész éjszaka verte, tömörítette a földet. Kiszáradás után a felső réteg megrepedezett. Akkor az asszony friss ló- és tehéntrágyát gyűjtött a szomszéd tanyából, majd a szobába vitt belőle egy lapátnyit. Lerakta a földre, vízzel föl kavarta és cirokseprővel szétmázolta, gondosan teletömködve ezzel a masszával a repedéseket.

A mázolást félig száraz állapotban tiszta homokkal leszórták, s az beleragadt. Még egy jó hét következett, nyitott ajtók és ablakok mellett. Ezalatt a helyiségek kiszáradtak, és beköltözhetővé vált a tanya.

Amíg a száradás tartott, letörték a kukoricát. Nagy Pálnak ebben az évben csak két kisholdnyi földön volt kukoricája. Néhány szomszédnak segített törni, fosztani és szárat vágni. A munkájáért cserébe ízíkszárat kapott, amivel befödte az istálló és az ól tetejét.

Hamarosan rádöbbenek, hogy a hat kisholdnyi gyenge minőségű föld nyolcuk eltartásához sem lesz elég, különösen nem a vagyon gyarapításához. Az építkezés minden összekuporgatott pénzüket fölemésztette, végül a roszból is el kellett adni, hogy a tanyaépítést befejezhessék.

Nagy Pál egy évvel később, amikor ideje engedte, a naplójában így foglalta össze a tanyaépítést:

„1901. ik okt. hó 1. től való jegyzetek.

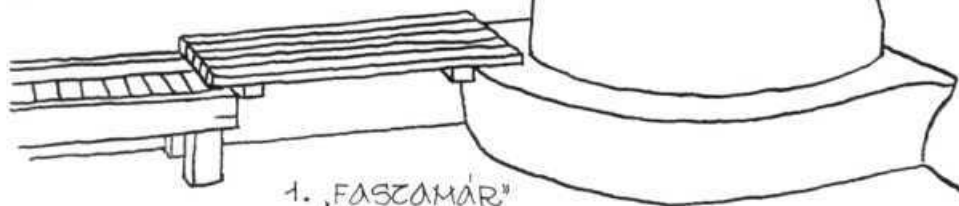
1. re Eljöttünk Isten jóvoltából e kis tanyánkba, építettem egy házat konyhát egy kis kukorica górért ólat a hízóknak, volt 6 drb kis hízó, és 16 liba a ludakkal.

7. ikén raktunk egy istállót a lóvaknak szalma és csutka tetőre.

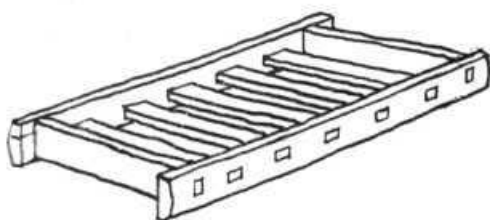
18–19 kemenczét raktuk és kéményt raktuk.

Nov. 1–2. kiégettük a kemenczét Tóth Istvánval.

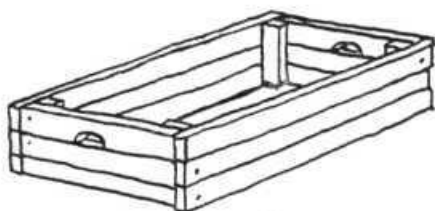
A HAGYOMÁNYOS PARASZTI ÉLETMÓD SORÁN
HASZNÁLT SZÜKSÉGFELHELYEK

1. „FASZAMÁR”

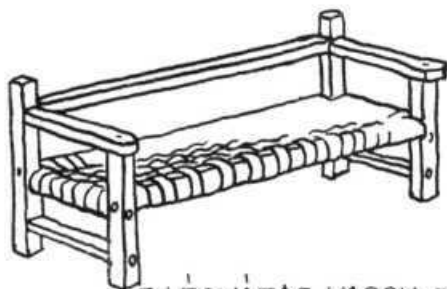
2. FEKVŐLÁDA

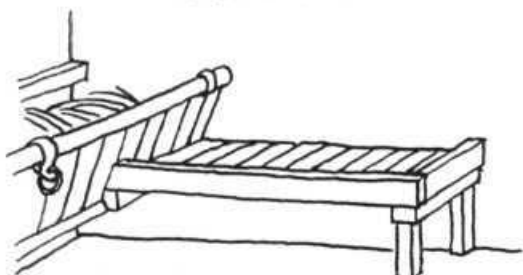
3. FALÁDA

4. VACOKÁGY

5. LÉCVÁZAS VACOK-PAD

6. JÁSZOLHOZ SZÖGEZETT VACOK

7. FÁBAKRA SZÖGEZETT
LÉCVÁZAS VACOKÁGY

Dec. 4. Az istálló tetejét újra tetőztük.

17. A bejárót elkészítettem, és felszántottam, búzával bevetettem.”

Az építkezés során furkókat, ásókat, lapátokat, kapát, tetővarrótút, szekercét, fűrész, locsolót, vödört, korsót, ácskapcsokat, szögeket, köteleket, madzagot, drótot, fejszét, éket, gyalut és vésőt használtak. Ami ezek közül Nagy Pálnak hiányzott, azt hozott az a szomszéd vagy barát, aki éppen az építkezésnél segített. Végül, de nem utolsósorban, a tanya építéséhez, amikor a legtöbben voltak, felhasználtak öt-hat pár „kezet”, ami a legfőbb „szerszám” volt.

A tanya falainak és földjének kiszáradása után végre beköltözködtek. Azzal, hogy a tanya helyiségei megteltek lábcoszogással, gyereksírással, kacajjal, fohással, sóhajjal – a parasztember környezetében a cserépedények mellett, a természetes anyagokból épült tanya a legemberszabásúbb – „lelket leheltek” az addig holt épületbe, és ettől kezdve velük együtt élt a tanya is: a teremtés befejeződött.

Bútorra nem tellett. Csak ahhoz volt erejük, hogy a hulladék deszkából két *vackot* eszkábáljanak, és egy *faszamarat* a kis Sanyi számára. A faszamar a gyermek fekvőhelye volt, és őutána a kisebb testvérei örökölték.

Az asszony *vacokágya* a fal mellé került, úgy, hogy a kuckótól méternyire állt a vége. Ezután a kuckó széle és a vacokágy vége közé vékony, erős léceket raktak sűrűn áthidalásul. Erre rossz zsákdarabokat, pokrócot helyeztek, és ráfektették a gyereket, fejfelé az anyja lába felé, míg a talpa a meleg kuckóba ért.

Nagy Pál szükségfekhelye a fabakra szögezett lécvázis vacokágy volt, amit a vásárhelyi tanyavilágban a leggyakrabban használtak. (Lásd a II. tábla 1., 4. és 7. ábráját.)

A beköltözködés, elrendezkedés, a tanya birtokbavétele után, amikor a szerzőszámokra már nem volt szükség, azok az istálló egyik szögletében kaptak helyet ideiglenesen, amíg az épület végében a következő év tavaszán fel nem húzták az akácrudakon álló szint.

Kemény, nehéz évek következtek ezután. Két nagy feladat hárult a családra. Először is be kellett szerezni a legszükségesebb eszközöket, mind a háztartás, mind a személyes kíváncsiság szerint; másrészt a birtokot kellett gyarapítani igavonó állattal, tehénnel, disznókkal és aprójószágokkal; nemkülönben a földhöz is szükséges volt ragasztani két-három évenként egy-egy darabkát, mert a több termés előfeltétele annak, hogy az egész gazdaság fejlődjék.

1902 nyarára a tanya minden épülete elkészült. Nagy Pál naplójában a tanya-építésről az utolsó bejegyzés így szól:

„1902. ápr. 20, 21. ólat raktam, drót kerítést csináltam.” Az udvarba akác- és eperfákat ültettek. A tanya megkapta a Városházán a számot: Kopáncs, VIII. dűlő, Gorzsa tanya 376.

Nagy Sándor közlése alapján a tanya zsúptetejét hamarosan kicserélték.

A Kovács téglagyárból kaptak hitelbe hód farkú cserepet. 1925-ben az istállót is újraépítették. Külön volt istálló a marhák és a négy ló számára.

1903. március 29-én újabb lánygyermekük született, Jusztina (Égető Ernőné), aki már az apja tanyáján látott napvilágot. Végül 1906. augusztus 17-én született Pál. A gyermekek közül két kislány még az iskoláskor előtt meghalt, nyolc gyermeket fölneveltek.

Aki idáig végigkövette Nagy Pál életútját, olvasta életének nehéz korszakát, nyomorúságát, maga elé képzelte a tanya születését, bizonyára megdöbben azon, hogyan éltek emberek a XX. század elején egy darabka földön, amely szinte a koron kívül állt, és úgy hívták, hogy Vásárhely-Kopáncs.

Amíg a fejlődés rohamléptekkel változtatta meg a világot, Vásárhelyen ősi kultúrák felett, öt-hatezer év múltán, a házépítés majdnem olyan szinten állt, mint az őskorban. A leírt tanyaépítés és a kökénydombi újkőkori lakóház között hasonlóság van, az építkezés elve, módszere és alapanyagai közel állnak egymáshoz. De ha azt veszem figyelembe, hogy különösen a vermek, baromfiólak és az egyéb melléképületek falai és a belső válaszfalak még a két világháború között is sok helyen a leírt vertfalnál primitívebben készültek – paticsfalakat emeltek, vékony ágakból, lécekből, de többnyire nádból, csutkaszárból, amelyeknek mindkét oldalát, kívül és belül betapasztották –, akkor azt kell megállapítanom, hogy több, mint öt évezred alatt nem történt jelentős haladás sem az építkezésben, sem az életmódban, sem a szemléletben.

Errefelé mindenki az apjától, nevelőjétől, gazdájától tanulta meg a tanyaépítést, a munkát, az életet. Hatezer év óta a folyamat itt nem akadt el. Apáról fiúra, népről népre szállt az ismeret és a munkaeszköz. Mindenki alakított ugyan a dolgokon, amennyit a hagyományok engedtek és az ésszerűség megkövetelt, de lényegében csak a kőbalta szorult ki és cserélődött át fémszerszámmra.

Amint a Sándor és Pál gyermek fölcseperedett és nősülésre adta a fejét, nekik is fészek kellett. Az elmúlt évtizedek során az apjuk földje 14 kisholdra növekedett, eltarthatta az újabb családot. Minek kerestek volna másik helyet maguknak, amikor itt minden az övék lesz, ha meghalnak az öregek.

A tanya végébe – akár a fecskék az előző évi régi fészkekhez – egy épületrészt ragasztottak, kis szoba-konyhát, ahol a fiatal párok, a gyerekekkel gyarapodó új családok elszorogtak addig, amíg az öregek halála után, beköltözve a tanya-házba, kényelmesen el nem helyezkedtek.

Akadtak olyan helyek, ahol a birtok leendő várományosai, a sorra nősülő és új asszonyt hozó fiúgyermek újabb és újabb épületrésszel, sokszor csak egy kamrányi kis szobával toldották meg a tanyát, mintegy hozzáláncolva magukat a földhöz, az örökséghez, hogy a szülők halála után rögtön marakodhassanak a jusson és semmiféle osztozkodásból ki ne maradjanak, hiszen a birtokot magukénak érezték. Ezt a sorbaragasztott építkezésmódot maguk között „fecskéfészkes” építkezésnek hívták.

Nagy Pál 1929. augusztus 21-én meghalt. Felesége három évtizeddel élte túl és 1960. június 28-án követte férjét a református temetőbe. Idősebb fiuk, Sándor 1917 őszén bevonult Gyulafehérvárra, a „46”-os Gyalogezredbe. 1918-ban engedték haza, de 1920 őszén ismét behívták, és a „nemzeti hadseregben” 1922. március 10-ig szolgált. Leszerelése után az apja földjén dolgozott tovább, majd 1927-ben feleségül vette az 1906. szeptember 18-án született Széll Máriát. Míg a nagy család egy darabig az anyjuk tanyájában élt, Nagy Sándor a VIII. dűlőben (Gorzsa tanya 375. szám alatt) az apósától bérelt tanyát és a hozzá tartozó egy kat. hold földet. Ettől kezdve önállóan gazdálkodott. Az egy holdnyi földből azonban nem lehetett megélni, ezért tíz éven keresztül arató- és géprészes napszámos munkát vállalt Fránki Imre birtokán. Két lánya született, akiket becsülettel fölnevelt.

A nehéz gazdasági helyzet, a rájuk nehezedő történelmi kor nem kedvezett a családnak. A szorgos munka dacára 1960. február 2-án, amikor belépett a Lenin MGTSZ-be, mindössze három kat. holdat tudott magával vinni. A szövetkezetben tíz évig dolgozott, és 1970-ben vonult nyugdíjba. A családdal közösen kertes házat épített a Móricz Zsigmond utcában, ahová még 1962 karácsonyán végleg hazaköltözött. Ma is ott él a feleségével. Tovább vezeti azt a naplót, amit még az apja kezdett el fiatal korában jegyezni, és kezük nyomán egy évszázad családi, társadalmi, gazdasági, meteorológiai jelenségeinek leírása gyűlik.

A fehér, végig begombolt, keményített gallérú inge után „keménynyakú” ragadványnévvel illetett ifjú Pál gazda válással végződő házassága, a két világháború, az öregek elhalása után a kis vagyon szétesztása végleg megbolygatta a család életét. A tanyát és a földet eladták, a javakat szétesztették. A testvérek és azok családjai most már különválva járták a maguk útját.

Keménynyakú Nagy Pál két felnőtt lányával magára maradt. Néhány évig Szent János gazduramnál volt tanyás béres a X. dűlőben, s annyi pénzt tudott megspórolni, hogy 1955-ben a Gera örökösöktől a IX. dűlőben megvett egy romba dőlt tanyát. (Gorzsa tanya 392. sz.) Azt gondolta, hogy van még jövője az egyéni gazdálkodásnak.

Nekifogott az építkezésnek. Kiválogatta a romos épület használható anyagát. Ez a tanya már nem vertfalú volt, hanem vályogból készült. Keménynyakú Nagy Pál maga vetette ki a vizesgödörből a 12 colos vályogtéglákat, majd a kiszáradásuk után gyerekeivel nekilátott az építkezésnek.

A tanya körül, a szorgos életből és az örökségből félretett pénzből hét hold földet vásárolt, és gyermekeivel közösen művelte. Közben, akárcsak hajdan az apja, a tanyát is építették.

Nem sok különbség volt a vert- és a vályogfalú épület felhúzása között. Alapot itt sem készítettek, csak a falak helyét döngölték le keményre. Elhelyezték a cölöpöket. Ezután egy sor vályogra egy sor földből és törekből kevert híg

habarcsot raktak, mindaddig váltogatva a kétfajta építőanyagot, amíg a falak teljes magasságukig el nem készültek. A tetőzetre már nem szalmazsúp vagy nád került, hanem cserép.

Belül a tanya helyiségeit is úgy képezték ki, mint hajdan, csak a nyitott kémény tűnt el a konyhából. A kemence kéményét *kabinos* vagy *kaminos* megoldással építették fel, jó szélesre rakva, hogy belülről egy ember kényelmesen felmehetett benne, és a beépített vasrudakra ráaggathatta a füstölendő disznótoros húsokat.

Fejlődés volt az is, hogy sírkutat nem ástak többé. A gödör a kitermelt föld következtében nagy felszínű tóvá nőtt, amit a tanya mögött meghagytak a kacsáknak és a disznóknak. A sírkút helyett gémeskutat ástak, amihez már bizonyos ipari, technikai segédlet is kellett.

Keménynyakú Nagy Pál kijelölte a kút helyét a laposban, mert akár a sírkutat, ezt is érbe telepítették, ha erre lehetőség adódott. Madzag és rajzolócévek segítségével kört húztak a földre. Ezen belül kerek lyukat kezdtek mélyíteni. Leástak, ameddig csak tudtak. Ezen a részen mélyebben futott a föld alatti vízér, 3–4 métert is mehettek lefelé, mikorra átnedvesedett a talaj. Miután felpuhult a föld, a gödör fölé három oszlopból magas állványt készítettek, olyasfélét, mint a bográcsakasztó háromláb. Erre csigát szereltek, és kötélén *bájjert* – egy markoló vasfejet – eresztettek le a gödörbe, amivel a lyukat tovább vájták lefelé.

A kútüreg belső kerületének megfelelően, deszkából kerek, gyűrűs ácsolatot készítettek, mintegy két méter magasat, ezt úgy hívták, hogy *árkus*. Megpakolták befelé ívelt kúttéglákkal, idomtéglákkal, és leeresztették. Az árkus gyűrű szélessége egy téglá szélességének felelt meg. Ezután a le-feljáró bájjerral továbbmélyítették középen a kútüreget, míg a kiszedett föld helyére saját súlyától egyre lejjebb süllyedt téglarakományával az árkus, amit a felszínig mindig utánaraktak.

Általában hat méter mélységben feltört a talajvíz. Még négy méternyit vájták tovább, és az egyre lejjebb süllyedő árkusban a téglát addig pótolták, amíg a kút aljától a felszínig, mind a tíz méter mélyen, az üreg oldalát körben kitéglázták. A faárkus végleg lentmaradt súlyos terhével, míg a vízben hamarosan szét nem rothadt.

A kútüreget burkoló téglagyűrű külső oldalán négy hasított, derékmagasságú akácoszlopot az építő négyzet alakban vert le. Hulladék deszkából körülszögelte: ez volt a *káva*. A szegényebbek *kereket* építettek rá, a tehetősebbek *ágasfát* helyeztek a közelébe. Az ágas *nyergébe* erős vastengelyen le-felmozgó, hátsó végén téglákkal, vasdarabokkal nehezített *gémrudat*, *gémfát* tettek, a kútüreg felőlin pedig az ustorfát a vízzel teli vödörrel kiegyensúlyozták. Így nyerték a vizet.

Ugyancsak a IX. dűlőben, közel a tanyához állt a Felsőkopáncsi iskola,

előtte artézi kút. Keménynyakú Nagy Pálék mégsem jártak soha ide, olyan jóízű, friss, hideg és tiszta volt a gémeskútjuk vize.

Az építkezés befejezése után még öt évig gazdálkodott. Újra megnősült, kislánya született, felnőtt gyermekei pedig otthagyták. A felesége első házasságából született fia orvosdiplomát kapott. (Ma is a szegedi klinikán dolgozik.) A két lány is elszakadt a földtől. Házasságkötésük után ipari munkát folytató férjeikkel városba, illetve községbe kerültek.

Keménynyakú Nagy Pál tizenkét hold földet gyűjtött össze szorgalmas élete folyamán. De az utolsó évek, bár a vagyon még gyarapodott, egy eltűnő világ utolsó erőfeszítései voltak számára is. A tanya életének az általános fejlődés, a társadalmi szükségszerűség következtében át kellett alakulnia.

Keménynyakú Nagy Pál földje a szövetkezetbe került, tanyájába a Domján család költözött. Ő maga idős korára való tekintettel nem kezdte újra a gazdálkodást. Feleségével hazaköltözött Vásárhelyre. Egy ipari üzemből ment nyugdíjba, ahol éjjeliőrként tovább dolgozik.

A Gajdán család

Szélmalom, tanya és ház két életforma küszöbén

Szükszavú hivatalos leltárba, néhány oldalon elférnének mindazok az épületek, berendezési tárgyak, szerszámok, eszközök stb., amik az elődök hajdani egész életét végigkísérték és részben alakították. Később a nagyszülőket, azok testvéreit és fiait, az unokákat és távolabbi rokonokat már hiába faggattam. A rettegés az átélt viharoktól, meg az idő múlása, a feledékenységgel, olyan erővel szorította össze az ajkukat, hogy kérdéseimre csak hiányos válaszokat kaptam. Valójában az maradt meg csupán elődeimből, amit néhány okirat, a családi biblia bejegyzései, a Gajdán család néhány tagjának szavai felidéztek; és amikre visszaemlékszem, gyermekkorom megannyi átélt élménye alapján.

Jó lenne legalább egyszerű névjegyzéket ismerni azokról az őseimről, embekekről, akik valaha a család által lakott tanyákon éltek. De a személyeket nem lehet és nem érdemes a számok, felsorolások szűk világába zárni, mert még a leg-halványabb emlékezet is szétfeszítené e statisztika börtönrácsait.

Gajdán Sámuelnek és feleségének, Hegedűs Sárának, szépszüleimnek a nevét csak egy megsárgult keresztlevél őrizte meg. Nevükön kívül még annyit árul el ez a családi irat, hogy a református házaspár a Tabán nevű városrészben, az akkori számozás szerint az 1171. számú házban lakott. Származásukat, születésüket, életüket és halálukat az idő elmosta. (A családfát lásd a III. táblán.)

A Gajdán családból rám maradt legrégebbi tárgy egy 1828-as keltezésű, barokk oromdiszes falitéka, amelyre szépapám Pál testvérének a nevét pingálta fel az egykori asztalos.

1833. január 28-án, apja tabáni házában született Gajdán Pál ükapám, akit másnap Vajda Sámuel lelkész a református egyház szertartása szerint keresztelt meg. Keresztnevét minden bizonnyal apai nagybátyja után kapta.

Fiatalabb legényeibe számadó gulyás volt a makói országút mentén elterülő, akkor itt még tanya nélküli pusztán. A Susán és Újváros egy részén istállózott marhákat tavasztól ősziig ide verték ki, és ezekkel az állatokkal kellett neki elszámolni.

A család másik ágán Godács István és Égető Mária református vallású vásár-

Családfa

SZENTI TIBOR

(1939.XI.9. -)
egészségügyi dolgozó

ANYAI (LEANY) EGYENES ÁGON

SZENTI TIBOR

(1912.II.24.-1971.XI.29.)

fodrász, gyári munkás

KÖRMENDY RÓZSA

(1912.VI.25. -)

varrónő

1910.IV.30.-án kötötték házasságot

KÖRMENDY FERENC MIHÁLY GAJDÁJ JUSTINA

(1879.II.22.-1943.II.31.) (1887.IX.9.-1969.XI.6.)

penztáros, főkönyvelő háztartásbeli

1884.I.3.-án Szeremlei Sámuel esketi őket

GAJDÁJ ISTVÁN

(1859.X.10.-1942.VI.7.)

ács

RÁTZ JULIÁNNA

(1866.I.21.-1949.X.18.)

háztartásbeli

1853.XI.28.-án Szél Sámuel esketi őket

GAJDÁJ PÁL

(1833.I.28. - ?)

számadógulyás, szőlőmolvár

GODÁCS KATALIN

(1836.IV.28. - ?)

háztartásbeli

RÁTZ JÁNOS

(1836.VI.20.-1908.XI.8.) (1837.I.26.-1932.I.1.)

földműves háztartásbeli, naci árús

GAJDÁJ

HÉGEDŰS

SÁRA

GODÁCS

ÉGETŐ

MÁRIA

RÁTZ

KOVÁCS

BODROGI

KOTORMÁNY

ISTVÁN

SÁRA

SÁNDOR

ZSUZSANNA

(? - 1892.VI.28.)

helyi lakosok voltak szépszüleim. 1836. április 28-án született Katalin nevű lányuk, ükanyám, akit a nagytiszteletű Szél Sámuel lelkipásztor május elsején keresztelt meg.

1853. december 28-án, a 23 éves Gajdán Pál feleségül vette a 18 éves Godács Katalint. Az esketést ugyanaz a Szél Sámuel végezte, aki ükanyámat megkeresztelte. A házassági anyakönyvi levélből az oldalág egy-egy tagjának nevét is megtudhattam. Ükapám násznagya Gajdán János bognár, míg ükanyám tanúja Godács György szántóvető ember volt.

A Gajdán családban már a XIX. század közepén elindult az a folyamat, amely a férfiak egyik felét részben elszakította az ősi állattenyésztő, földművelő életmódtól. A városban letelepültek és kisipari pályát választottak.

Gajdán Pál ükapám élete derekán felhagyott a számadó gulyás foglalkozással. Eladta elhalt szülei tabáni házát, és a makói országút mentén, közel a vámházhoz, megvásárolt egy háromszintes, vályogból épült, zsindelytetős szélmalmost a vele lévő 5 magyar hold szántófölddel és egy vertfalú tanyával.

Ettől kezdve kettős foglalkozást űzött. Élete végéig szélmolnárkodott: maga örölt, javította a malom megkopott szerkezetét, és fél lábbal a föld rögei között állt, gazdálkodott. Fia keresztlevelén szántóvetőnek jelezték. Lába, amely visszahúzta a szántóhoz, erős támaszték, gyökér volt, amit egy darabig még a következő nemzedékek is tovább erősítettek.

Az a kettősség, amely a család életformájában megnyilvánult, az akkor még jelentőséggel bíró vallási életükben is érezte a hatását. Gajdán Pál 1887. január 27-én, majd felesége, Godács Katalin 1891. február 26-án unitárius hitre tért. Abban az időben ez föltétlenül fontos eseménynek számíthatott, hiszen a város őslakossága több évszázada hagyományként gyakorolta és ellenzéki magatartásának egyik jelképeként őrizte református hitét. Minden más vallás hívei kisebbségben éltek Vásárhelyen. Az unitáriusok itt többnyire Erdélyből bevándorolt magyarok, székelyek voltak, így máig titok maradt, hogy ükszüleim, életük alkonyán, milyen szellemi közösséget kívántak vállalni az erdélyi letelepülőkkel. Áttérésük sem azonos időpontban történt, valószínűleg a lassú meggyőzés hatott ükanyámra, aki csak négy év múlva követte a férjét.

Godács Katalin ezt követően meghalt. Gajdán Pál újra megnősült, de további életútja ismeretlen. Áttérésük dátuma az utolsó adat, amely ükszüleimről árulkodik.

Gajdán István, dédapám, 1859. október 10-én született a makói országút menti tanyájukban, a szélmalom árnyékában. Október 13-án Szél Sámuel református lelkipásztor keresztelte meg. A föld táplálta, a malom eltette.

Gyermekkorának első és legmélyebb élménye a tanya körüli szántó művelése, a jószágokkal való törődés volt. Ez a foglalkozás az év minden napjára adott munkát. Később, amint erővel bírta, és keze a szerszámokat is megtanulta forgatni, együtt örölt, dolgozott apjával a malomban.

A föld és a szélmalom biztos megélhetést nyújtott, és akkor „vagyont” jelentett; dédapámat ez mégsem elégítette ki. Otthagyta a gazdaságot, és beállt inasnak egy városi ácsmesterhez, akitől kiváló eredménnyel sajátította el a szakmát.

Magas termetű volt, a haja fekete, és tüzes tekintete még akkor is tiszteletet és félelmet váltott ki belőlem, amikor már megcsendesült a lobogása. Fialtal korában bizonyosan párdücléptű volt, ereje, akár a bikáé. Az első szerelem korán férfivá érlelte, és kiverte a csordából.

Felkészült, hogy vegye a tarisznyáját, és társai példáját követve elinduljon Európába szakmát tanulni. A monarchia hadserege viszont várt rá. Még ki sem sült az útravaló pogácsa, amikor elvitték katonának. Mint huszár, a „császári és királyi közös hadseregben” tíz évig, utána a „magyar királyi 3. honvéd huszárezredben” még két évet szolgált.

1891. december 31-én kapta meg a „Végelbocsátó-levelet”. Ezzel még korántsem szakadt meg közte és a hadsereg között a kötelék. Az obszitoslevél hátuljára 1894. november 26-án, Szegeden újabb szolgálatot jegyeztek föl.

Közben egy-egy hétre, karácsonykor vagy aratáskor szabadságot kapott és hazalátogatott. A makói országút túloldalán, egy öreg tanyában élt a Rátz család. Lányuk, a dédapámnál több mint hat évvel fiatalabb Julianna hirtelen nagylánnyá fejlődött, és a katona szeme megakadt rajta.

Az esketési anyakönyv tanúsága szerint, 1884. január 3-án a vásárhelyi református Ótemplom cifra virágos stalluma előtt, a valaha itt élt legjelentősebb lelkipásztor, a várostörténet-író Szeremlei Sámuel összeadta őket. Dédapám 24 éves volt ekkor, „ács és szabadságos katona”. Rátz Julianna, dédanyám pedig még 17 évet sem számlált, és a világból alig ismert többet, mint a föld illatát.

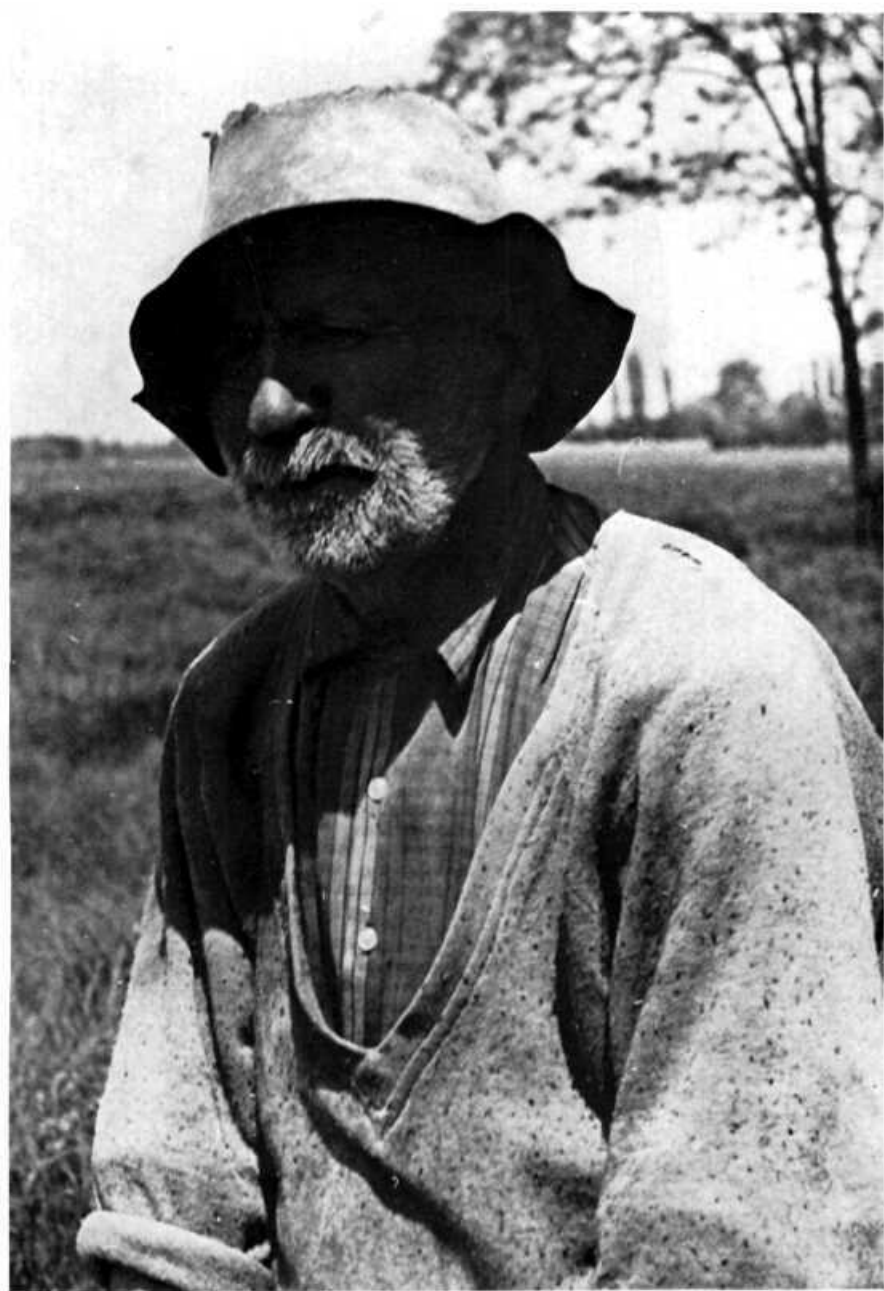
Dédapám leszerelése után, életének harminckettedik évében ácsmesterként Európa akkor gazdaságilag jelentős országai közül bejárta néhányat, majd visszatért apja tanyájába, ahol ifjú feleség és több gyermek várta.

A nagyobb gyerekek már kezdték felfogni, és öreg korukig félve emlékeztek rá, ha apjukból kitört a vulkán; majd napokig hallották utána az ijesztő morajlást, és megbillent a családi béke.

Elcsépeleték a búzát, a kukoricatörés és az őszi szántás még nem következett, így néhány hétig csendesebb volt az élet, mint máskor. A nyár is tombolt még, a nap izzó sugarait szórt.

Szombat délután dédanyám már nem lelta a helyét. Ebéd óta ingerült volt. Útjában állt a kisszék, fellökte, elkergette a szunyókáló macskát. Estefelé belopakodott a tisztaszobába, felvette az ünneplő, fekete ruháját, és elszökött hazulról.

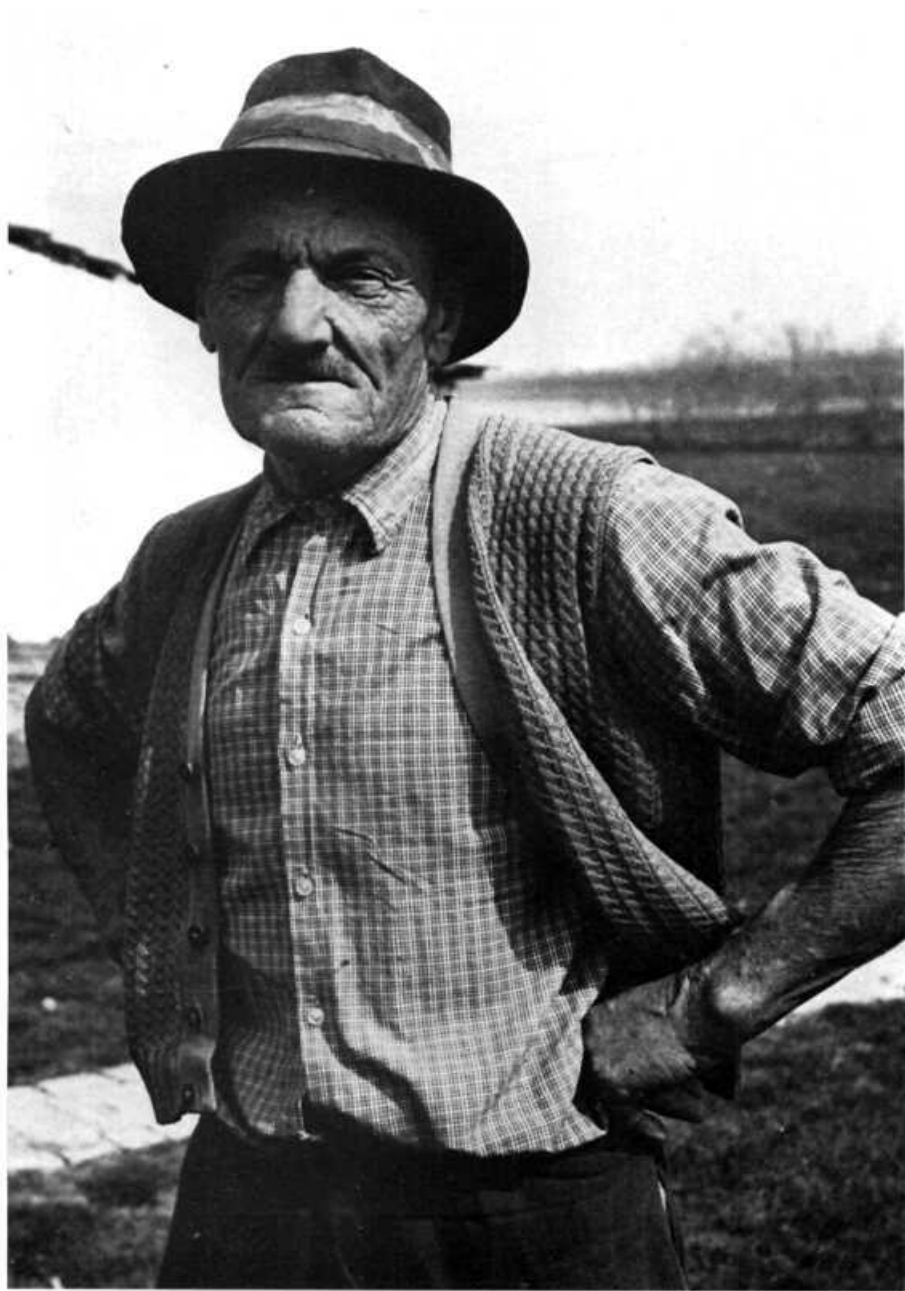
Az olvasóköribe sietett. Itt gyülekeztek a környékeliek – különösen, ha nem volt dologidő –, hogy elbeszélgessenek, olvassanak, kártyázzanak, énekeljenek,

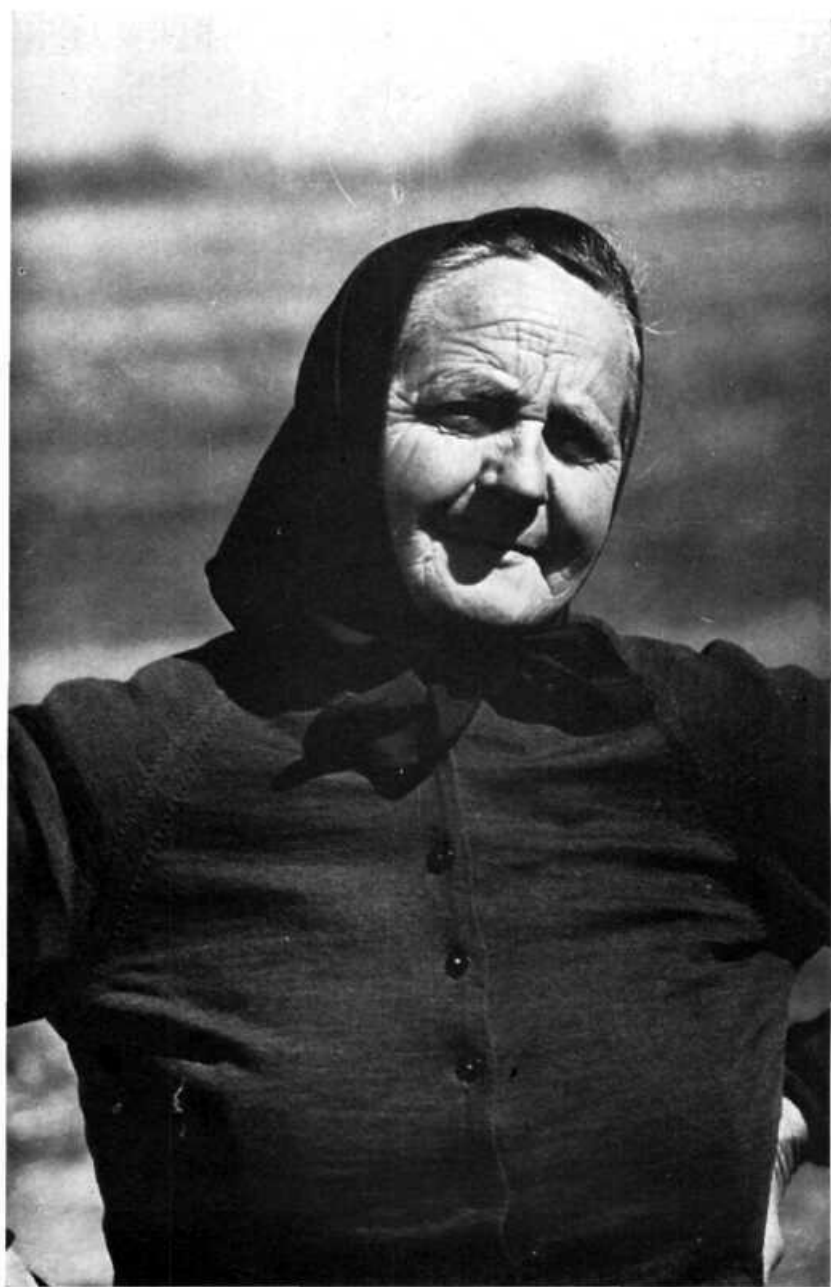
„Szőrös” Baranyi János kopáncsi tanyájában, 1973 nyarán

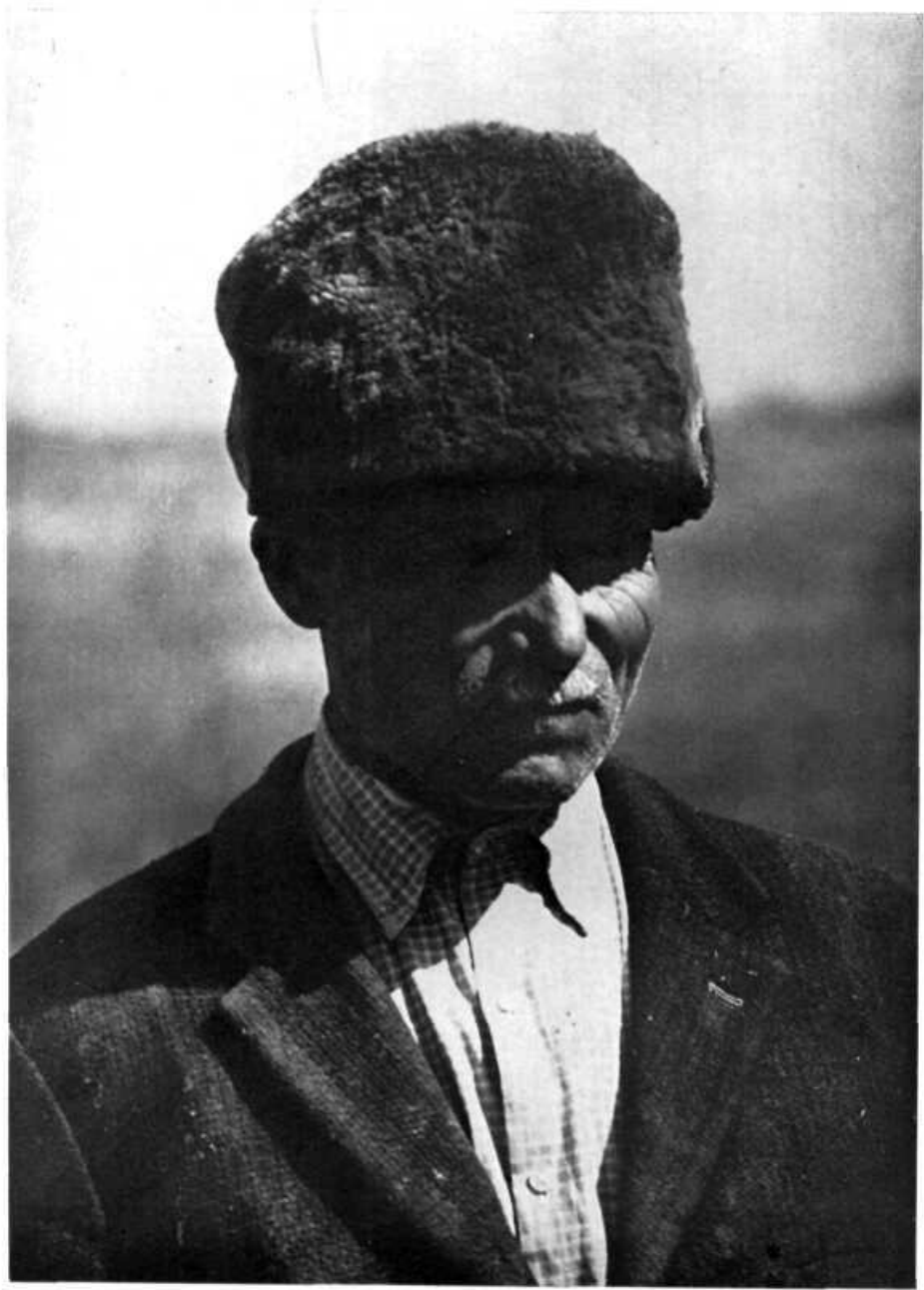
Tóth Sándorné Dobsa Mária kopáncsi tanyájában, 1973 nyarán

Tóth Sándor kopáncsi tanyájában, 1973 nyarán

Olasz Tódorné kopáncsi tanyájában, 1972 tavaszán

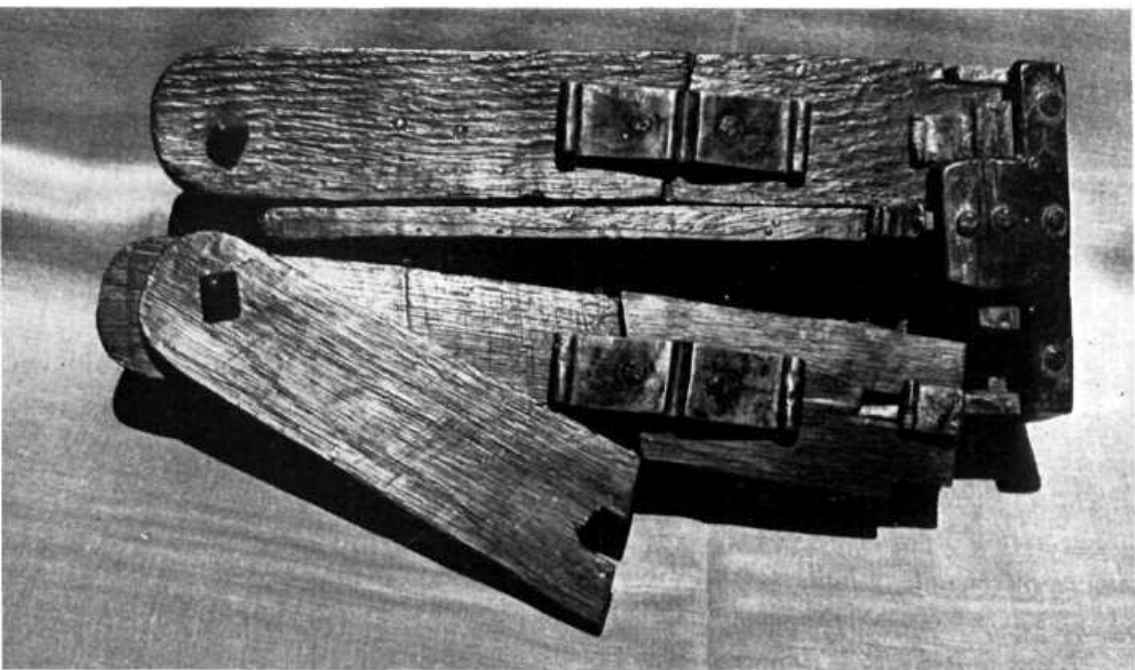
Olasz Tódor kopáncsi tanyájában, 1972 tavaszán

Gajdán István pálinkás
butellája 1886-ból (előlről)

Gajdán István pálinkás
butellája (hátról)

A szegedi várbörtönben faragott „csali-záras” borotvatartó (felülről)

Rátz Julianna dédanyám kantakocsija, a kemence egyik tartozéka

verseljenek, politizáljanak, iszogassanak, táncoljanak, verekedjenek, szórakozzanak.

Akkor este nagyobb eseményre készülődtek. Már javában pengették a tamburákat, citerákat, messzi tanyákból gyülekeztek, amikor megérkezett dédapám egy butykos pálinkával a Szent István-napi bálba.

A jókedv csakhamar megjött. Lányok, legények körbeálltak, összekapaszkodtak, és járni kezdték a csárdást. Mind többen léptek a táncolók közé, olyan széles embergyűrűt alkottak, hogy a terem falait majd szétfeszítették. Ekkor belül újabb kört formáltak, és ezek ellenkező irányba forogtak.

Amint a körtánc véget ért, és a pálinkásbutellák vékony száját már többször is megcsókolták, a legények el-elkapták a lányok derekát, és sorra táncoltatták őket.

A figyelem csakhamar dédapámra terelődött, aki lankadatlanul bokázott. Előbb jobbjával, majd baljával ragadott derékon egy-egy lányt, így forgott, pergett egyszerre kettővel. A teremben lassan megszakadt a tánc, mindenki középre meredt. A két lány áléltan pihegett dédapám vállába kapaszkodva, mivel a lábuk már percek óta nem ért földet, csak a levegőt rugdalta. Valaki odakiáltott:

– Istvány, tudod-é égyedül járni?

Dédatyám lassan megállt, óvatosan elengedte a két lányt, feltette a butykoszt a kecskelábú asztalra, és felugrott mellé.

– Aki ki tudja kapni a lábam közül, fenékgig kiihatja!

A citerások pengetni kezdtek. A két fényes szárú, fekete csizma, mint könnyű tollpihe emelkedett a magasba, és patkós sarka kovácspörölyként csapódott a festetlen asztallapra. Eleinte egy-két kéz a butykos után nyúlt, de sietve visszarándult, hogy kitérjen a lábak elől, amelyek egyre gyorsabban táncolták, peregték körül az edényt. Így pattogott dédatyám az asztal tetején, míg nem fenekén a feszülő fekete nadrág szétrepedt, azután lelépett, prédára hagyva a pálinkát, és kiment az éjszakába.

Pirkadatig két lányt is hazakísért, az egyiket egy városszéli tanyába. A csárda épp akkor nyitott, ide tért be kicsit megpihenni, reggelizni, majd italt, zenét rendelt, és tovább mulatott napszálltaig.

Dédanyám, mikor a nap másodszor is leáldozott a szántóföldek fölött, és hiába várta haza a párját, már sejtette, hogy hol kell keresnie. Befogta a lovakat a kocsiba, és megindult. Amint megállt a zajos csárda előtt, a „dajvékolók” között felismerte férje érces hangját. Leszállt a bakról, és bement a kocsmába. Amint dédatyám meglátta az asszonyt, káromkodott, és bicskája vasát bele-szalasztotta az asztal lapjába. Első mérgében talán meg is üti a feleségét, ha az asszony elő nem veszi kendőjét és le nem törli a férje homlokát. Nagy szelíden így szólt hozzá:

– Milyen fáradt a szöme.

Dédatyám mellére horgasztotta a fejét. Felállt, majd lassan, nagyon lassan megindult az asszony után a kijárat felé. A zenészek csalódottan kísérték az útig, és fájlalták, hogy a jó mulatásnak nagy hirtelen vége szakadt. Hazamenőben, mentegetőzve, csak annyi beszéd hangzott el, hogy dédanyám odaszólt el-elbóbiskoló férjének:

– Nem én találtam magára, a lovai keresték mög.

Otthon az asszony leültette, lehúzta a csizmáját, nadrágját, ingét, és végigfektetten a vackon az anyáskodó gondoskodást alázattal tűrő férjét. Azután kihozta a nemrég, 1891. július 26-án vásárolt, kedvelt bibliát, és egy gyalogszékre az ura mellé ült. Felütötte a „Jelenések könyvét” – mivel legszívesebben mindig ezt a rejtélyekkel teli, hatalmas látomást betűzte –, és csöndesen olvasni kezdte. Dédatyám, mint akit kígyó mart meg, felugrott, kiragadta az asszony kezéből a bibliát, és az ajtófélfához vágta mérgében, hogy százfelé szálltak a lapjai.

– De az istenit! – kiáltotta. – Éngöm sönki sé gyötörjön a jóságával!

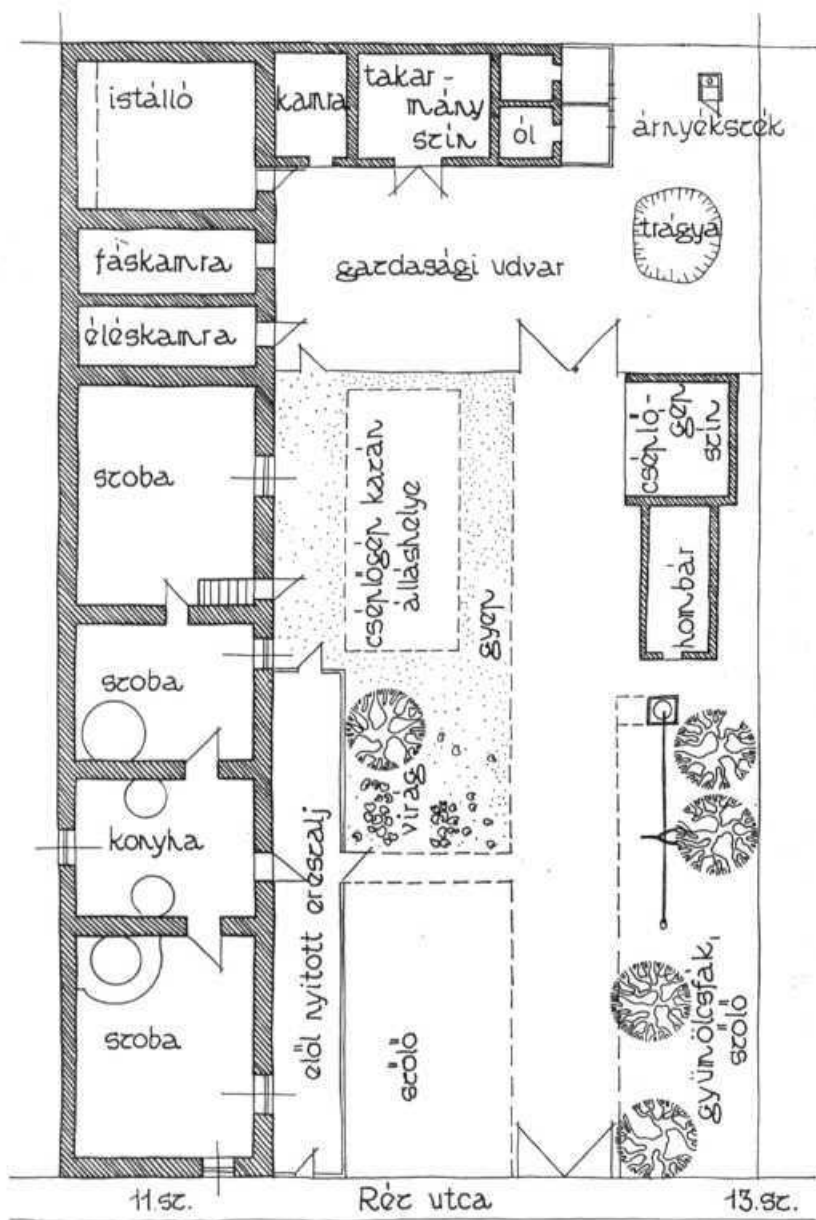
Így teltek az évek, szüntelen hadakozással, két össze nem illő ember gyötördésével. Dédanyám minden vasárnap reggel bement a városba, hogy ott legyen a hívő gyülekezetben. Dédapám pedig eleinte korholta, hogy épp most kell neki az az isteneskedés, amikor dologidő van.

Kora tavasszal, amikor még a hó foltokban állt a földön, kihordták az istállóból az egész télen összegyűlt trágyát és elterítették. Befogták a lovakat, és befejezték az őszi elmaradt szántást. Ezután vetettek, majd boronáltak. Ha jött a kései fagy, vagy a korai jégeső és a termés odalett, kezdték előlről. Kapáltak, majd következett az aratás, a legnehezebb munka a tikkasztó nyári hőségben, amikor az ezüstösen rezgő égen már egy tenyérnyi felhő sem látszott.

A kaszálást és a marokverést méltán tartották emberevő munkának. Aratás után a kévegyűjtés, kereszt- és asztagrakás következett, majd a cséplés és a magvak elraktározása. Közben másodszor is meg kellett kaszálni a rétet és a lucernát vagy herét; megszáritani és boglyába rakni a takarmányt. Mindezek mellett a jószágokkal és a veteményes- meg a gyümölcsöskerttel való foglalatosság mindennapi vesződéséget jelentett.

Kora tavasztól késő ősziig folyt a kotlók ültetése és a legkülönbébb aprójószág nevelése. A disznók fiasztatása, gondozása, hizlalása, a tehenek rendszeres fejése, a tej feldolgozása, a lovak ápolása, trágyahordás, piacra, vásárba járás, ágnyesés, gyümölcszedés, befőzés, ismét kapálás, kukoricatörés, szárválgás, csutkaverés, kaszálás és takarmánygyűjtés.

Közben gyermekek születtek és haltak, gyerekek nőttek és kértek egyre nagyobb kenyeret az asztalról. Ősszel ismét kihordták a nyáron összegyűlt trágyát, elterítették a földön, mélyen szántottak, majd ismét boronáltak, és elvetették az őszi búzát meg árpát. Ekkorra a sár már térdig ért, a koci kereke agyig süllyedt, az út eltűnt a sártengerben, csak a partosabb részeken lehetett nagy kerülőkkel közlekedni. Mire a munka terhei alól kissé felegyenesíthették

GAJDÁN ISTVÁN VÁROSI TELKE ÉS HÁZA
Hódmezővásárhely Rét u. 11.

0 5m

IV. tábla

volna a derekukat, ez a hatalmas, sáros tanyavilág a téli fagytól megdermedt. Jeges ujjával körbefonta az embereket, elűzte a napot, a holdat és a csillagokat az égről; a szürkesség és homály szíre borította a tájat, amit csak a zúzmara és a jégvirágok cifráztak. Ilyenkor a kemencepadkán és a kuckóban lett volna jó világ, de az állatok enni kértek, a vessző meg már ott tornyosodott az eresz alá készítve, hogy a hosszú estéken összefonják őket, és százféle alakban újjáteremtődjenek.

A legnagyobb örömet is az egyik legnehezebb és legpiszkosabb munka, a disznóölés jelentette. Átjöttek a jószomszédok, megérkeztek a rokonok segíteni, és kora hajnaltól késő estig a disznó minden részét feldolgozták, majd bőséges vacsorával ünnepelték a mögöttük álló esztendőt. Dédszüleim életében így múltak az évek.

Az ifjú lobogás után megkezdődött – az érett és családjával törődő férfi életében – a vállalkozások korszaka. A szélmolnárkodást végleg megunta, a gazdálkodásból a földtúrás nem vonzotta, az ácsmesterség pedig igazán sohasem elégitette ki.

1911-ben dédapám megvásárolta Susánban a Réz utca 11. számú, véggel az utcára néző, vályogfalú, nádtetős parasztházat, és beleköltözött. A házért 1200 koronát fizetett, és egy idős, magányos özvegyasszonnyal együtt kapta meg. Lázár Pálnénak haszonélvezete volt a ház egy részén, és 1915-ben bekövetkezett haláláig az utca felől lévő tisztaszobában lakott.

Dédapám 1912-ben lebontotta a szélmalmot, a földet pedig 1918-ig harmados bérletbe adta, majd végleg megvált tőle. Következő próbálkozása – a megváltozott történelmi korban, az életforma átalakulását megérező és azt követni igyekvő ember sorsában –, hogy 1912-ben, Csanki Péter Réz utca 7. szám alatt lakó ácsmestertől cséplőgarnitúrát vásárolt, a hozzá tartozó gőzgéppel. Abban az időben egész Vásárhelyen mindössze 24 cséplőgép volt. Dédapám – a háborúban töltött hónapokat kivéve – 1917 őszéig cséplőgéppel járta nyarankét a nagy vásárhelyi határt.

Nyugtalan, vándorló természetének talán ez a foglalkozás felelt meg a legjobban. Így került közel a gyermekkorban szerzett mély benyomások színhelyéhez, a tanyavilághoz, de a gép bővületében újabb ipar-szakmát is folytatott. Ebben nagy segítségére volt két nagy fia, Imre és Lajos, akik Mucsi Sándor Bocskai utcai nagy műhelyében lakatos, illetve gépész mesterséget tanultak. A fiúk végigkísérték apjukat a vállalkozás ezen útszakaszán, egész az első világháborúig, amely később végleg megakasztotta ezt a lendületet, és másként alakította a család sorsát.

Közben, Lázár Pálné halála után, végleg berendezkedtek abban a Réz utcai házban, amely a kettős életforma valamennyi jelét magán hordozta, és halálukig ragaszkodtak e környezethez.

Az épületcsoport a telket két oldalról „L” alakban vette körül. A ház népes

nagycsalád számára készülhetett a XIX. század második felében. A hosszan hátranyúló lakóépület egy tető alatt *hétszartatú* volt. Az első három helyiség előtt könyöklővel ellátott, elől nyitott ereszalj húzódott. Az utcai kiskapun át ide lehetett bejutni. Az udvart – kétszárnyú nagykapuval és egy rostélyajtóval – drótkerítés tagolta gazdasági és kert részre. (Lásd a IV. táblát.)

Az udvarra az utca felől, a deszkakerítésbe épített, kétszárnyú nagykapun keresztül lehetett betérni. A bejáró út a kertet két nagyobb részre osztotta. Az utcafront mellett, a lakóhelyiségek előtt, apró virágokkal körülvelt szőlőtábla feküdt. A könyöklő tövében elültetett tőkék venyigéit felfuttatták az eresz alá, és az nyáron, a keletről betűző nap elől kellemes félhomályba rejtette a szobákat és a konyhát.

A szőlőt keskeny csapás választotta el a mellette elterülő kis virágoskerttől, amelyben a kisszoba előtt egy nagy almafa terpeszkedett. Az ereszalja végétől a hátsó udvar kerítéséig gyeppel húzódott. Dédapám ide állította a cséplőgép kazánját.

A bejáró út túlsó oldalán, a Réz utca 13. számú ház hátsó fala mellett, virágokkal szegélyezett telekrészen gyümölcsfák között szőlő növekedett. A kert a fákkal és a szőlővel már készen állt, amikor dédapám a házat megvette, és azon életében nem sokat változtatott.

Középen jókora gémeskút örködött az udvar felett. A kert hátsó végében nagy hombár állt, ahol a lisztet, gabonát, vetőmagot és a szemes takarmányt tartották. A hombár alatt pince húzódott a zöldségfélék, konyhakerti termelvények tárolására. Dédapám a hombár mögé elől nyitott, magas szintű ácsolt, és ősztől a következő nyárig ez alatt pihent a cséplőgép.

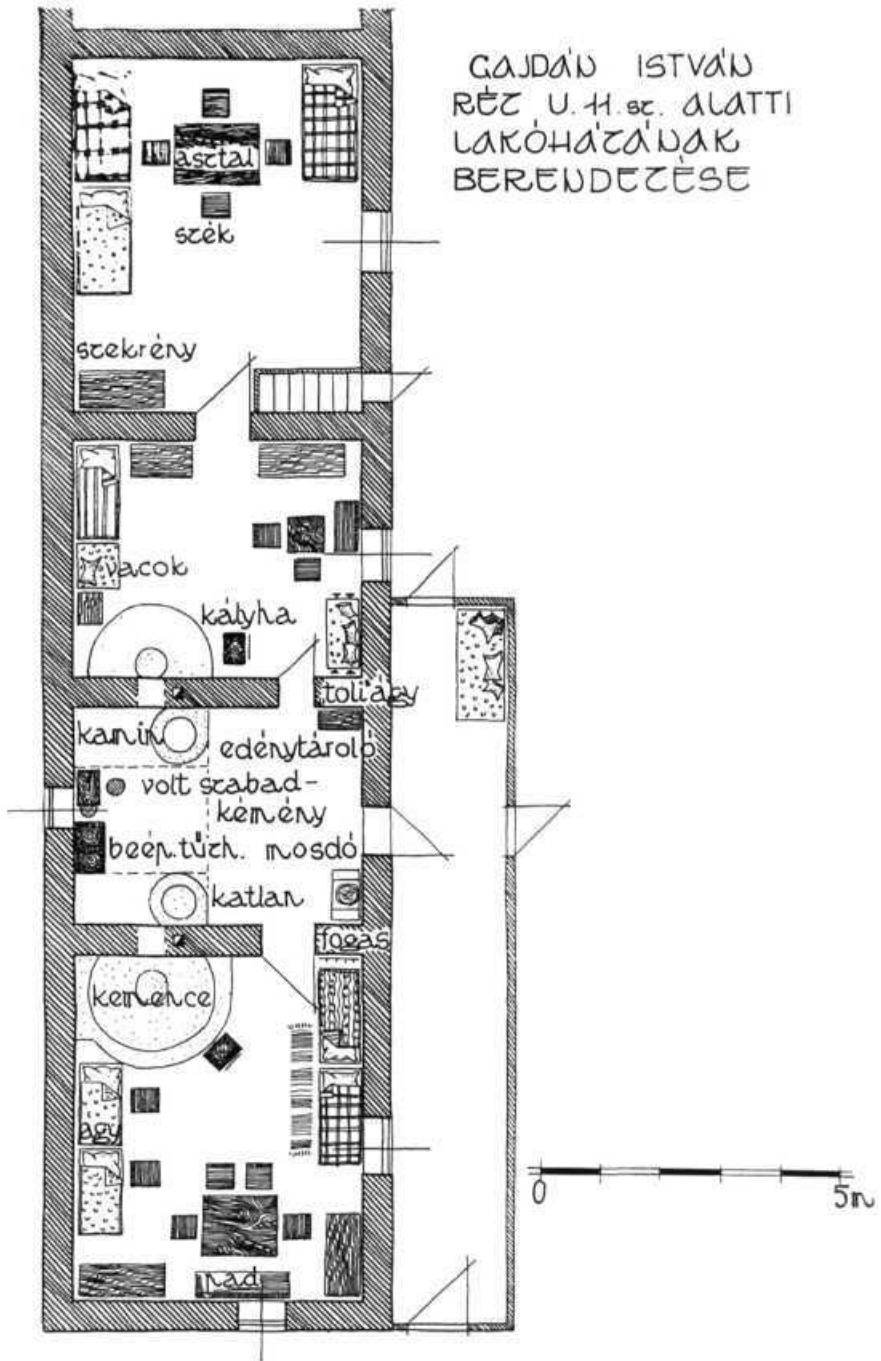
A hátsó, gazdasági udvarban állt a keskeny éléskamra, fáskamra, és az épület végében a négy lábasjóság elszállásolására alkalmas istálló. Az istállóban, a hátsó falnál húzódó jászol előtt még a gazdaságilag legvirágzóbb években is csak két igáslovat és egy fejőstehenet tartottak.

A porta végében, a *lábúszomszéd* felől, az istálló elülső falrészéhez ragasztva, kis törekes kamra, mellette nagyobb, kétajtós szalmás-, takarmányos szin, végül kétfiókos, felül nyitott aklos disznóól következett. Az ól padlásán a baromfiakat tartották. A gazdasági udvar legtávolabbi szögletében a deszkából emelt árnyékszék állt, előtte pedig a trágyagödör.

A telekrendezéshez hasonlóan igen gazdag néprajzi árnyaltságról tanúskodik a lakóépület 1916 körüli elrendezése is. Amíg dédapám a portát – aránylag kis átalakításoktól eltekintve – érintetlenül hagyta, az épületet modernizálta. A nád helyett cseréptetőt rakott, a konyha szabadkéményét pedig „lepadlászta”. (Lásd az V. táblát.)

Amíg Lázárné élt, dédszüleim az épület negyedik helyiségében, a leghátsó nagyszobában húzódtak meg. Utána nagyot változott a helyzet. A szülők a legkisebb gyermekekkel felköltöztek az utcára néző tisztaszobába.

GAJDÁN ISTVÁN
RÉZ U. 11. SZ. ALATTI
LAKÓHÁZÁNAK
BERENDEZÉSE

V. tábla

Ebben a korban már megváltozott a vásárhelyi tisztaszobák szerepe. A régi parasztcsaládok továbbra is a hagyományos szokás szerint őrizték a szoba tisztaságát és nem használták, legfeljebb egy-egy kedves vendégnek bontották meg az ágy tornyosra felrakott párnáit. A fiatalabb családok őrizték a tisztaszoba elnevezést, a régi hagyományból is annyit, hogy itt piszkos házimunkákat nem végeztek; ez a helyiség volt a ház legtisztább része, itt tartották a díszesebb bútorokat, az ünneplő ruhákat, családi iratokat és vallásos emlékeket, de a tisztaszobába beköltözködtek, és azt állandóan lakták, használták.

Dédszüleim a tisztaszobában párhuzamos elrendezési mód szerint helyezték el a bútorokat. Feltűnő mindjárt az a tény, hogy a család legrégebbi és tisztelettel őrzött, akkor még jó állapotban lévő bútordarabja, a *falitéka* már sem a tisztaszobában, sem a lakásban nem kapott helyet. Dédapám a cséplőgép megvétele után az elülső részében műhellyé átalakuló éléskamrába akasztotta fel. Kisebb kézi szerszámokat – kalapácsot, csípő- és harapófogót, fűrőt, reszelőt, vésőt stb. – rakott belé, és nagy rendet tartott köztük.

A tisztaszobából hiányoztak a valódi parasztbútorok, mint a gondolkodószek, rengő, sarokpad, kaszli, sublót, szuszék, vacok, tálás stb., illetve kiszorultak a másik két szobába. A bútorok egy része a helyiségek méreteit figyelembe véve készült.

A tisztaszobában az utcára néző ablak alá a hosszú pad vagy kanapé került. Előtte szétnyitható fedelű, barna asztal kapott helyet négy egyszerű támlásszékkal. A két sarokban egy-egy ruhásszekrény állt. A falak mentén jobbról és balról két-két ágy húzódott meg, előttük támlásszékekkel.

A hátsó szögletben kuckóval és padkával ellátott, nagy búboskemence terpeszkedett, amelyet sütésre, ritkán fűtésre dédanyám haláláig használtak; de a rendszeres téli szobafűtés céljára egy kis szenes vaskályhát állítottak elébe.

A falakon néhány családi kép, az ajtó mögött egy fogas kapott helyet. A gerendás, alacsony mennyezetű, fehér falú, sárga homokkal felszórt, földes padlójú, lefüggönyözött szobába magas, széles küszöbön, alacsony deszkaajtón át, lehajtott fejjel lehetett belépni.

A szobában csend volt. A nehézkes bútorok mozdíthatatlan nyugalma még a változások korában is olyan ősi hagyományt őrzött, amely szinte áhitattal töltötte el az embert. Ebben a szobában már nem hangzott el szitok vagy hangos szóváltás. A járókelők utca felől jövő kiáltozása, a kocsizörgés is a vastag falakba ütődött, és letompítva keredzkedett be.

Csak a falon „himbált” egykedvűen a cifra, faragott, barna fadobozba épített, sárgaréz sétálójú, bim-bam ingaóra, amely ütéseivel minden félórán megtörte a csendet. A mutatók előre haladtak ugyan, de a hívő kor kiteljesedése után itt mintha visszafelé folyt volna az idő.

Az aránylag nagy konyha központi helyet töltött be a nagy család hétköznapi életében. Bár a szabadkéményt dédapám lepadlásolta, és helyette két zárt

téglakéményt épített, a konyha egy darabig továbbra is megőrizte régi jellegét. Az előtérben, a bejárat melletti, bal oldali sarokban egy fonott állványon a lavór, a jobb sarokban pedig edénytároló polc húzódott.

A pitvar mestergerendán túli része volt a főzőtér. A két oldalfal mentén a kemencék szája előtt deszkával lezárt, nyitható kaminok voltak, bennük egy-egy beépített katlannal. A hátsó falnál, a kisablak alatt balról kéttűzlyukas, beépített tűzhely állt, amelyet mindennap használtak a főtt étel elkészítésénél. Melléje, jobbra alacsony *asztalszék* került néhány *gyalogszékkel*. Ennél végezték a hétköznapi kosztolást.

A konyhából jobb felől nyíló középső kisszobában a diagonális és párhuzamos elrendezés keveredése látható. A hátsó fal szobaszögletben egy padka és kuckó nélküli kisebb kemence állt, amely nagy ünnepek előtt, disznóvágáskor a sütést, főzést segítette ki, és hajdan a szobát melegítette. Dédapám eléje is szenes vas-kályhát állított. A háznak ez a második kemencéje azt bizonyítja, hogy a harmadik helyiséget eredetileg is szobának és nem kamrának használták; és az épületben hajdan két háztartás volt.

A kemencével átlósan szemközti sarokba egy ruhásszekrény került, míg a kanapé az udvarra nyíló ablak alá. A pad elé, a szoba közepe tájára, az asztalt és a támlásszékeket helyezték. A kanapé és a szekrény felcserélésével állt elő az az új rend, amely a régi, sarokra rendezett szobabelsőt megváltoztatta.

A másik ruhásszekrény a nagyszoba bejárata mellett, a túloldalon kapott helyet. A régi *tulipántos ládát* megőrizték. Eredeti rendeltetése szerint, ruhatároló bútorként használták, és a kemence mellé, a hátsó falhoz helyezték.

Ebben a szobában a nagyobb gyermekek és azok idősebb testvérei, a serdülők és az ifjak kaptak helyet. Mivel a nagy házban bőven akadt hely, a régi, négy kerékre szerelt *toliógyat* nem kellett a szülők vagy nagyobb testvérek ágya alá betolni, hanem napközben is megférte szabadon az ajtó mögötti sarokban. Ezen a fekvőhelyen a szoba legfiatalabb lakója aludt. A szoba hátsó fala mellett egy házilag ácsolt, kisebb, fabakra szerelt lécváz asz vackon – amelyre szalmazsák, lepedő, és takaróul egy pokróc vagy suba került (lásd a II. tábla 7. sz. ábráját) – a felserdült gyermek, majd a hátsó szobaszögletben egy nagy ágyban a legöregebb fiútestvér aludt.

A kisszobából nyílt az épület utolsó lakóhelyisége, a *nagyszoba*, amelyet berendeztek ugyan, de csak időszakosan használtak. A családtagok nem lakták állandóan; vendégek szálláshelye maradt. Később a megnősült vagy férjhez ment gyermekek nagyobb családi ünnepek alkalmával feleségükkel, férjükkkel és kicsinyeikkel itt szálltak meg.

Mivel két helyiségben, a tisztaszobában és a kisszobában az egész nagy család elfért, pontosabban összezsúfolódhatott, az ősi hagyomány hatására, amely erős érzelmi szálakkal fűzte össze a családtagokat, inkább az együttlétet, mint az elkülönülést választották. Ezt a szoros egymás mellett élést nem érezték

kényelmetlennek, sőt megnyugtatta őket, ha éjszaka hallották a másik nyugodt lélegzetét, vagy baj esetén azonnal ott lehettek.

A nagyszoba bejárati szöglete fölött húzódott az udvarról, kívülről nyíló padlásfeljáró. Ez is bizonyítja, hogy a ház eredetileg sem három-, hanem többszobásnak épült. A padlásfeljáróval szemben, a hátsó sarokban egy ruhásszekrény pihent. A hátulsó fal mellett két ágy, a szoba udvar felőli sarkában másik ágy állt, míg középen, a párhuzamos elrendezést követve, nagyobb asztal, és körülötte négy támlásszék.

Az *ereszalja* berendezése egy, a kisszoba felőli, kert melletti sarokba állított, tüllhálóval lefedett vacokágy volt (lásd a II. tábla 4. sz. ábráját), amiben tavasztól ősz végéig dédszüleim aludtak.

Az éléskamra berendezése igen egyszerű volt. Állandó bútordarabként csak egy keskeny, kecskelábú asztal és edényespolc állt benne. A falnál edények, *bödönök*, zsákok sorakoztak. Élelmiszert ezen kívül még a konyhában, és felkötözött farudakra akasztva a padláson is tartottak.

A lakás bútortzatát három csoportra lehet osztani. A tulipántos ládát és a toliágyat régi népi asztalosok készítették a XIX. században. A lécvázaz vackokat, valamint a konyhában levő asztalszéket és gyalogszékeket a család barkácsolta, míg a többi használati bútordarab a századforduló táján elterjedő, a nép által használt, barnára festett, egyszerű kisipari munka volt.

A ház legtitokzatosabb része a *padlás* volt. Tömör faajtó zárta el, rajta régi lakat lógott. Még kisgyerek voltam, többször kinyílt előttem az ajtó és láttam a meredeken felfelé kapaszkodó lépcsőfokokat, magasra vezettek, és elvesztek a szemem elől. Akkor még nem tudhattam, hol végződnek és milyen világ kezdődik azután, mert a tető alatt örökké félhomály lapult, s a világoshoz szokott szem nem látott semmit. Sokáig nem eresztettek fel a padlásra, mert féltek, hogy leesem a magas lépcsőkről és kitöröm a nyakamat.

Néhány év múlva, egy nyári kora reggelen, amikor nyitva felejtették az ajtót és a közelemben nem volt senki, nekiindultam a padlás fölfedezésének. A feljáró falába nagy szögeket vertek, és ezeken sarlók, szárvágók, kulcsok, fűrészek lógtak, a másik oldalon pedig, a lépcsőkön végignyújtva, egy hosszú, kétágú létra feküdt, amiről a gyümölcsöt szedték.

Amint fokról fokra haladtam fölfelé, úgy nőtt a homály, és bennem a kíváncsiság. Mintha egy elvarázsolt világba kapaszkodtam volna föl, egy égig érő fa tetejére, ahol minden más, mint a földön. Kolumbusz izgalmával vártam az új világ felbukkanását, de évtizedekre volt szükségem, hogy megértsem és felismerjem mindazt, amit találtam, és más névvel jelöljem, mint ahogy akkor tettem.

A házvételtől az első világháború kitöréséig terjedő három év során a földet más művelte. Csak annyi haszna volt, hogy néhány terményéből a család is kapott. Dédapámat ekkor jobban vonzotta az ipar. Legszívesebben a cséplő-

géppel bajlódott, és a vasas szakma iránt érdeklődött. Két fiát is ilyen pályára irányította. Amikor befejeződött a cséplés, dédapám az ácsmesterséghez, és fiai is a tanult szakmájukhoz tértek vissza.

Dédapám korán felismerte, hogy minden foglalkozást csak úgy lehet jó eredménnyel, magas fokon művelni, ha alaposan megtanulják. Ő is így szerette volna, – de vágyait csak fiaiban tudta kielégíteni. Legidősebb fiát, Istvánt előbb szakiskolába, majd felsőfokú iskolába járatta, és megtaníttatta vele mindazt, amit a fa, a fém és az építkezés terén akkor nyújthattak.

Dédszüleimnek még a városba költözésük előtt, a makói országútfélen lévő tanyájukban megszületett mind a tizenegy gyermekük – három közülük még ott elhalt –, így a Réz utcai háznál csak a felnevelésükkel kellett törődni és az újabb halottakat gyászolni.

Az első világháború kitörésekor a Gajdán család egyharmadát elvitték katonának. Dédapám, mint 55 éves, kiszolgált huszár nem harcolt, hanem, kihasználva ácsmesterségét, hadimunkásként barakképítkezésen dolgoztatták.

Előbb Brassóba, Nagyszebenbe vitték, majd Bécs közelében, Sankt Pöltenben táborozott. Ezután Kassán, Versecen és Nagybecskerekén építkezett. Életéből ez már a második évtized volt, amit a katonáskodás töltött ki.

Dédanyám, valahányszor közelebb került a férje, és mód nyílt rá, elutazott meglátogatni. Dédapám kérte ezt, hiszen egyre inkább hiányzott neki a család. Különösen a gyerekekre gondolt fájó szívvel, akiket hónapokon keresztül nem láthatott, és érezte, hogy vágyódnak utána. Azt is tudta, hogy az asszonynak segítség nélkül még nehezebbé vált az élete.

Dédatyám nagyon szerette a kisgyerekeket. Az egyik alkalommal, amikor rövid szabadságot kapott és hazautazott, a vonatban mellette szőke fejű leányka ült, akit úgy megkedvelt, hogy mindenáron örökbe akarta fogadni, és magával vinni az otthonába, hogy gyermekévé váljon, testvére legyen a fiainak és lányainak.

Három felnőtt fia közül kettő a háború áldozatává vált, a legidősebbnek pedig Románia lett a hazája.

A háború közepe táján dédapámat hazaengedték, és ettől kezdve Vásárhelyen teljesített szolgálatot. Mint mesterember, orosz hadifoglyokat kapott maga mellé segítségül. A táborból magával hozott, ahányat csak adtak, hogy kimentse őket a lágeréletből.

A tíz fogoly értelmiségi volt: tanárok, tisztviselők, akik a Gajdán háznál és dédanyám egykori otthonában, a Rátz tanyában emberséget kaptak és két-három mesterséget elsajátítottak. Dédapám megtanította őket a fával bänni, tetőszerkezetet, barakkot ácsoltak, téglából építettek, és a tanyán megismerkedtek a magyar földműveléssel, az őszi szántástól a cséplőgép kezeléssel.

Dédapám minden vasárnap hazahozta őket, hogy ne a foglyok számára készített ételt egyék, hanem házi kosztot. Dédanyám főzött nekik. Az eresztől alá

kirakták az asztalokat és a székeket. Egyik felől a Gajdán család, másik felől a hadifoglyok ültek az asztalhoz, és a nagy első tál körbejárt. Ki-ki szedett életkora és étvágya szerint.

Magyarok, oroszok nem értették egymás nyelvét, de jól kijöttek egymással. Jellemző példája volt az egyetértésnek, hogy dédapám a háborúból rokkantan hazatérő Lajos fiára bízta a fogoly katonák őrzését a Rátz tanyán. Aki hadifoglyokat kapott, felelősséggel tartozott értük, és kötelességévé tették, hogy felvigyázót állítson melléjük. Ezt a katonai járőrszolgálat ellenőrizte.

Akkor már halott dédanyai ükapám, Rátz János kényelmes gondolkodószékét kihozták a tisztaszobából, és a tanya előtt a magatehetetlen, szenvedő Gajdán Lajost ültették bele. Míg a rokkant fájdalmában a faragott, barokk szék karfavégi fogógombját görcsösen markolta, az oroszok a föld másik végén vagy a tanya mögött végezték a munkájukat. Estére, dolguk végeztével, mindannyian ismét együtt ültek: a Rátz, a Gajdán és a történelem kovácsolta orosz „család”. Amikor a hívő magyarok elmormolták a vacsora előtti hálaadó imát, talán meggyőződésből, megszokásból, vagy a házigazdák iránti tiszteletből, felhangzott a szláv miatyánk.

Amint a háború egyre kilátástalanabbá vált, az egyik éjszaka búcsú nélkül elvitték a foglyokat. Többé nem látták őket, levél sem jött tőlük. Talán haza sem értek, hiszen az orosz föld messzire feküdt, az út odáig hosszú volt, és a kemény telű hómezőkről sok nagyon várt magyar sem tért többé vissza.

Dédapám segítő fiak és társak nélkül maradt a cséplőgéppel. Egy darabig még kínlódott vele, majd a háború vége felé eladta. 1918 tavaszán a makói országot mentén elterülő ősi birtokocskát is áruba bocsájtotta.

Nagy álom foszlott szét. Földművelés és ipar egy csapásra értékét veszítette. Maradt egy háborútól sújtott, elszegényedett ország, a Gajdán házban pedig egy öregedő házaspár, megfogyatkozott nagy család, és egy lassan újraéledő ösztönös vágyakozás, amely dédapámat élete derekán ismét visszahúzta a földhöz.

A háború utolsó éveiben és a békekötés után kinek volt pénze építkezni? Az ácsszakma egyelőre háttérbe szorult, és maradt az örök igazság: tanyán nem lehet éhen halni, akármilyen válság, nyomor uralkodik is a városban, faluban. A föld terem, csak teremő kéz kell hozzá és az égbolt segítsége.

1918 őszén az eladott föld, a cséplőgép árából és a megspórolt pénzből a kopáncsi tanyavilágban, a VIII. dűlőben, 24 ezer koronáért, dédapám megvette az elaggott és a Borz utcai városi házába végleg hazaköltöző Korsós Bálint 354. számú tanyáját, 14 kishold (8 kat. hold) földdel. 1919 kora tavaszán valamennyi fontos holmit szekerre raktak, és kiköltöztek a tanyára. A Gajdán család életében új fordulat következett be. Eleinte sok nehézséggel kellett megküzdeniök, hogy azután a kopáncsi birtokon néhány évtizedre ismét feltámadjon a hagyományos paraszti élet.

Gajdán István dédapám tanyája ott állt, azon az enyhén félkörben elhúzódo, hosszú földhátan, az egykori „Károly-töltés” egyik kiemelkedő dombján, a „Kenyérváró-halmon”, amely az úgynevezett „Alföldi-zugban” terült el, az Antalics-ér, Gyuló-ér, Gatyás-ér, Hód-tó által közrefogott kis sziget déli csücskében, közvetlenül a Gyuló-ér magas partján, a Gorzsa tanyai határ részben.

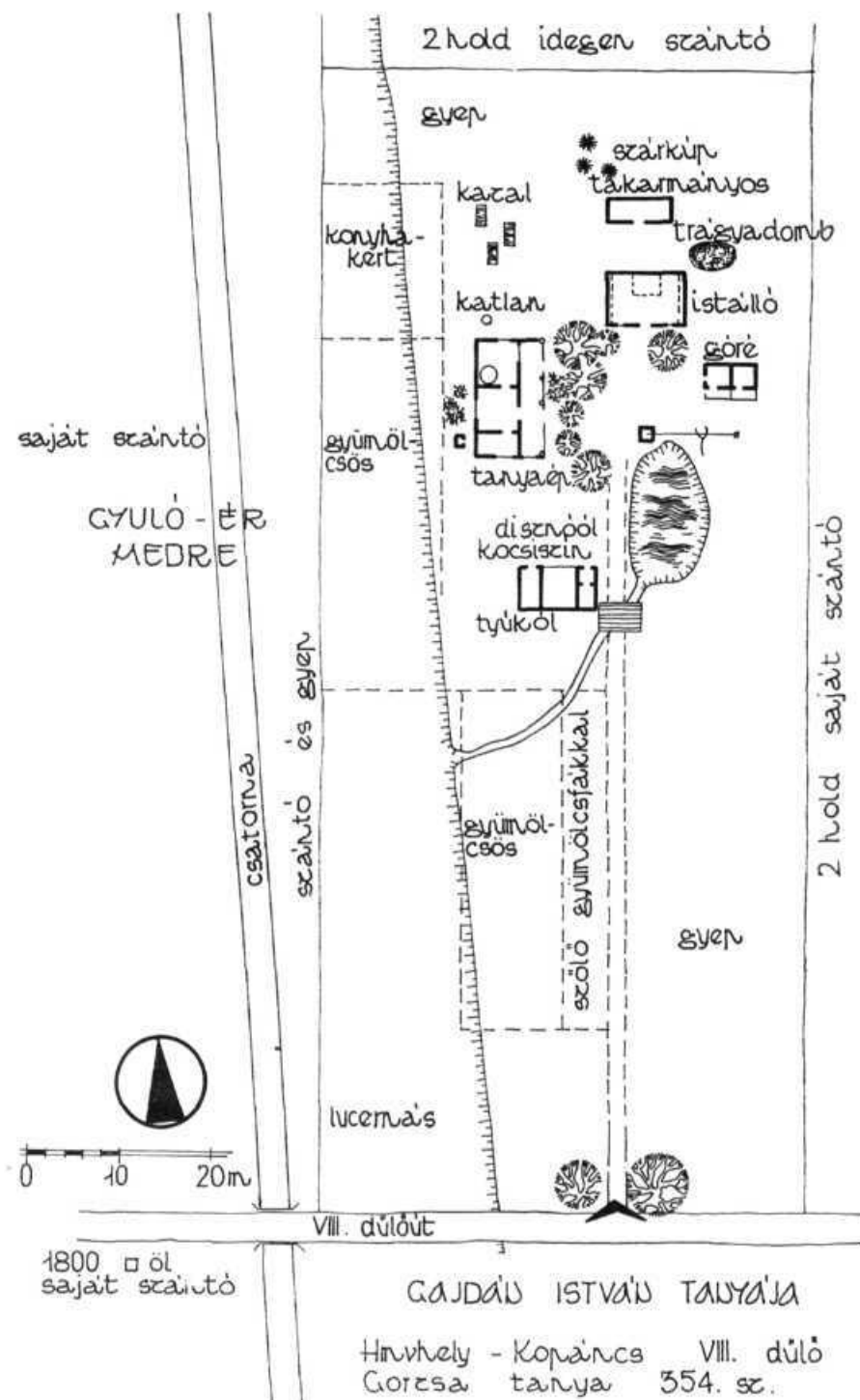
Dédszüleim és Korsós Bálint előtt K. Szűcs Mózes birtoka volt ez a tanya, aki maga építette a XIX. század utolsó harmadában. Azelőtt itt feltöretlen gyepterült el, hatalmas jószáglegelő, amelyen két nagy kút állt, egyik a Kökénydomb aljában, másik a dédapám földjén. A jó vizű, mély kút köré épült a tanya. A múlt század első felétől, a történelemben visszafelé tekintve, ez a föld a földesurak és a névtelen pásztorok, halászok, cserepesek, bujdosók ősi tulajdona volt.

A tanyába vezető, rendszeresen használt, hosszú bejáró a VIII. dűlőből a belső udvarra kanyarodott. (Lásd a VI. táblát.) A dűlőút közelében, a bejáró két oldalán egy-egy nagy akácfa örködött, és kapuként összehajló lombjuk alatt lehetett eljárni.

Jobboldalt két hold *szántó*, mellette, a bejáróig gyepterült húzódo. A szántó és gyepterült a tanya előtt átnyúlt a VII. dűlő felől lévő két hold idegen föld határáig. Baloldalt elől gyepterült, hátrább drótszövettel, koronaakác-*susnyóval* körülkerített *szőlő- és gyümölcsöskert* terült el az épületekig. Mögötte *lucernaföld* volt, majd a Gyuló medrében, a legmélyebb részen kezdődött a másik darab saját szántó, amelyet a nedves években nem lehetett feltörni, és ilyenkor legelő, gyepterült maradt. Az 1940-es évek végén öntözőcsatornát ástak a kiszáradt mederben, így az megosztotta a szántóföldet, amelyből 1800 négyszögöl a dűlőút és a csatorna túlsó partján túlra esett. Az épületcsoport mögött, a telket ferdén átvágó Gyuló-ér medrében még egy bekerítetlen gyümölcsös és konyhakert is húzódo.

A telket és a tanya épületeit az 1940-es évek második felében meglévő állapotok szerint rajzoltam le, ahogy megismertem. Az évtizedek során több változás történt. Egy kerekolat elbontottak, az elől nyitott kocsiszínt eredeti helyéről máshová helyezték át, katlant építettek a tanya végénél stb. Ezek a tanya életében, különösen dédszüleim idejében végbement változások jelentősen nem befolyásolták a tanyatelek egységét és az itt folyó gazdálkodást.

A bejáró tanya felőli végénél, a vizes gödör levezető csatornáján keresztbe fektetett vastag deszkaszálakból épített hídon lehetett bejutni a tanyaház elé. A tanya, vizekkel, erdő sűrűségű kerttel, sövényekkel körülvéve, a magas domb hátán „várszerűnek” hatott. Szemben mindjárt a lakóépület állt. A tisztaszoba felőli végével a VII. dűlőútra nézett, ahová az idegen szántón, a rövidebb bejárón keresztül jutottak ki, főleg ősszel és télen. A tanyaházat vályogból építették. Hajdan nádtető fedte, később piros cseréptetőt kapott. (A tanyaház elrendezéséről lásd a VII. táblát.)

A tanyaépület közepén volt a konyha. Hajdan, amíg csak a háromosztatú tanyaház állt, az udvarból először ide lehetett belépni, az alacsony ajtónál lehajolva, a széles, magas küszöbön át. Az ajtó mellett balra egy asztalszéken állt a nagy bádoglavór, aminek csak a széle volt zománcos, a fenekéről az már régen lepattogzott, és a vékony lemez feketén ásított.

A mosdótál egyik oldalán összehajtott, érdes vázson törülköző, amit még ükanyám szőtt, másik oldalán, egy csorba cseréptányéron jókora háziszappan volt, kemény, akár a kő; a padlás gerendáin annyira kiszáradt, hogy a szóda nagy fehér csillámokban verte ki.

Az ajtó mögött, jobbra a falon *cigányfogas* függött, rajta ruhadarabok lógtak, amiket a mai kor rongyoknak nevezne, akkor pedig a dolgozó parasztember fontos, hétköznapi öltözködési kellékei voltak.

A *pitvarban*, a konyha hátsó, szoba felőli szögletében volt a kemence előreugró, nagy, fekete deszkajtóval lezárt kaminszája, amely a szabadkéményt zárta el. A kémény alatt, a kemence szájának két oldalán egy-egy kéttüzlukas, beépített tűzhely állt.

A kaminnal szemben, a hátsó sarokban alacsony, festetlen asztalszék, és körülötte két-három támlásszék. Itt kosztolt a család hétköznapi napokon, amikor a sürgető munka mellett az evés csak másodlagos volt. Ezen az asztalon készítette elő dédanyám a főznivalókat, ide rakta a kemencéből kikerülő „tepszit”, fazekat és edényeket.

A konyhaajtóval szemben, a tanya hátsó falába vágva, szögletes ablak ásított, rajta vastag, keresztalakú vasrács feszült, mélyen a vályogba építve. Ezt az ablakot csak akkor nyitották ki, ha a konyhában megrekedt a füst, vagy nyáron a hőség. Két falbavert szögre kihúzott madzagon könnyű, áttetsző függöny lógott rajta.

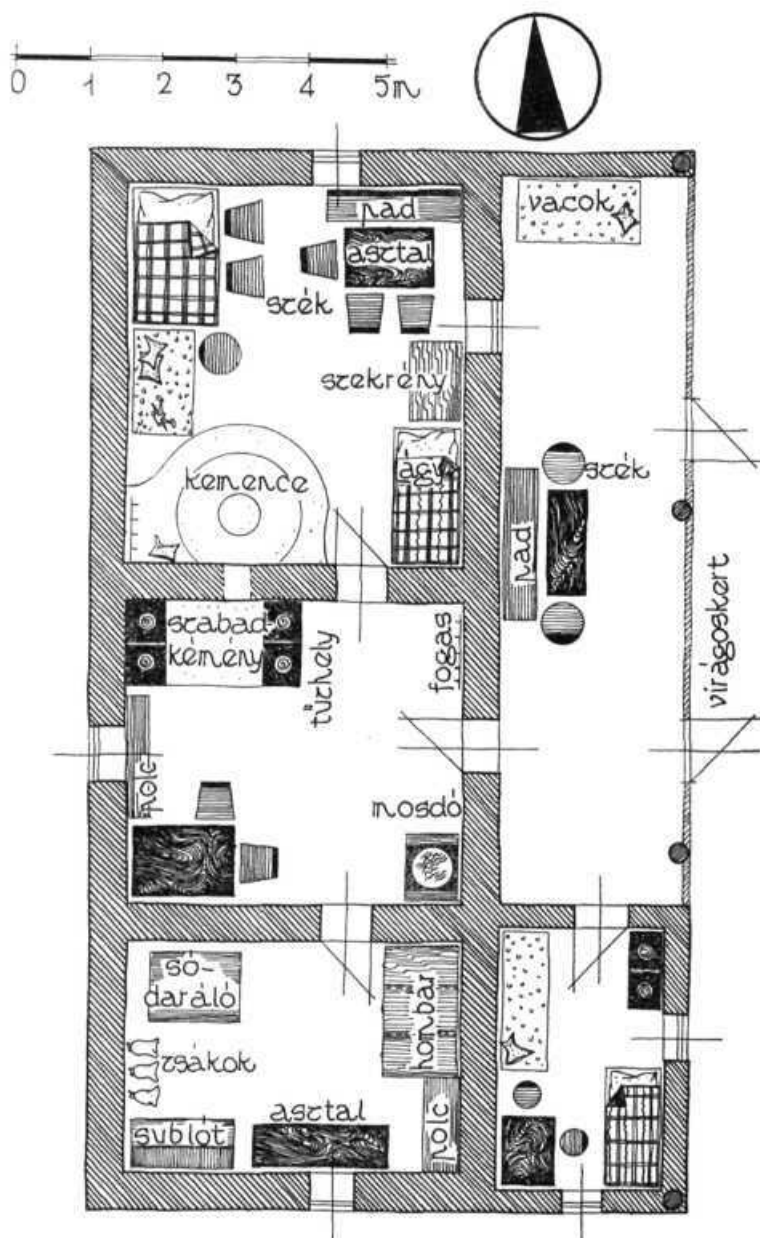
A falon csíkmákszűrő, cseréptálak, tányérok, faragott evőeszköztartó, a konyha különféle használati eszközei sorakoztak, olyan pontos rendben, hogy dédanyám sötétben is azt emelte le közülük, amelyikre szüksége volt.

A jókora kamra, amely balra a konyhából nyílt, a tanya egyik titokzatos tárháza volt. Az ajtó mögött, a tanya elülső falához építve, gondosan összeácsolt, háromrészes, magas lábakon állt a *deszkahombár*, a kamra „szentélye”, a féltve őrzött kincsel, amely magába fogadta a kenyérnek való gabonát és a vetőmagvakat. Néhány mázsa tisztabúzá, árpát és kukoricát, néha lucernamagot, kevés napraforgót, amelyet a kukoricatábla szélébe vetettek el.

A hombár minden fiókjára zsilipszerűen felhúzzható *garatot* építettek, amelyen keresztül, az alája tartott vékába vagy zsákba leeresztették a magvakat.

A búzában elásva a nyárutó mézédessé érlelődő sárgadinnyéje, a *pocokkóty* pihent, amelyet karácsony körül kezdtek el fogyasztani, és néha húsvétig is kitartott.

Utólag, ennyi év elmúltával, hogy nincs, aki megszidjon érte, bevallom, egyik

TANYAÉPÜLET BERENDEZÉSE
Gajdán István tanya

VII. tábla

legnagyobb élvezetem abban tellett, ha a kamrába belépözve, a nyári naptól felhevült, meztelen testem a hombár áldott és hideg tisztabúzájába dughattam, amely lehűtött, akár egy erdei patak.

A hombár mellett edénytároló polc húzódott, telerakva lekváros-, befőttes- és üres üvegekkel, lábasokkal, fazekakkal, tányérokkal.

A tanyavégi rácsos ablak alatt egy hosszú, kecskelábú asztalon néhány edényben ételek voltak, amik vagy az előző napról maradtak és elfogyasztásra vártak, vagy nemrégén készültek el. Itt álltak azok a csuprok, csészék, bögrék, zacskók is, amikben a főzéshez szükséges termékeket tárolták. Az asztalnak különösen akkor nőtt meg a jelentősége, ha disznóvágás volt, vagy nagyobb családi összejövetel zajlott.

A hátsó fal melletti külső sarokban háromfiókos, öreg sublót szunnyadt. Valaha a tisztaszobához tartozott. Akkor még ágynemű, fehérnemű, pruszlikok, réklik, zoknik, hímzett, csodálatos virágdíszes kendők és keszkenők őrzésére szolgált. Az alsó fiókban közhasználatú ruhadarabok: szakajtóruhák, törülközők, abroszok feküdtek. A sublót tetején vásárokban nyert, színes papírforgók, varrósdoboz, talpas tükör, szagosvizes húsvéti locsolkodóüveg – a szája egy fehér vászondarabbal bekötve – és néhány csecsebecse társaságában gyufa, petróleumlámpa sorakozott.

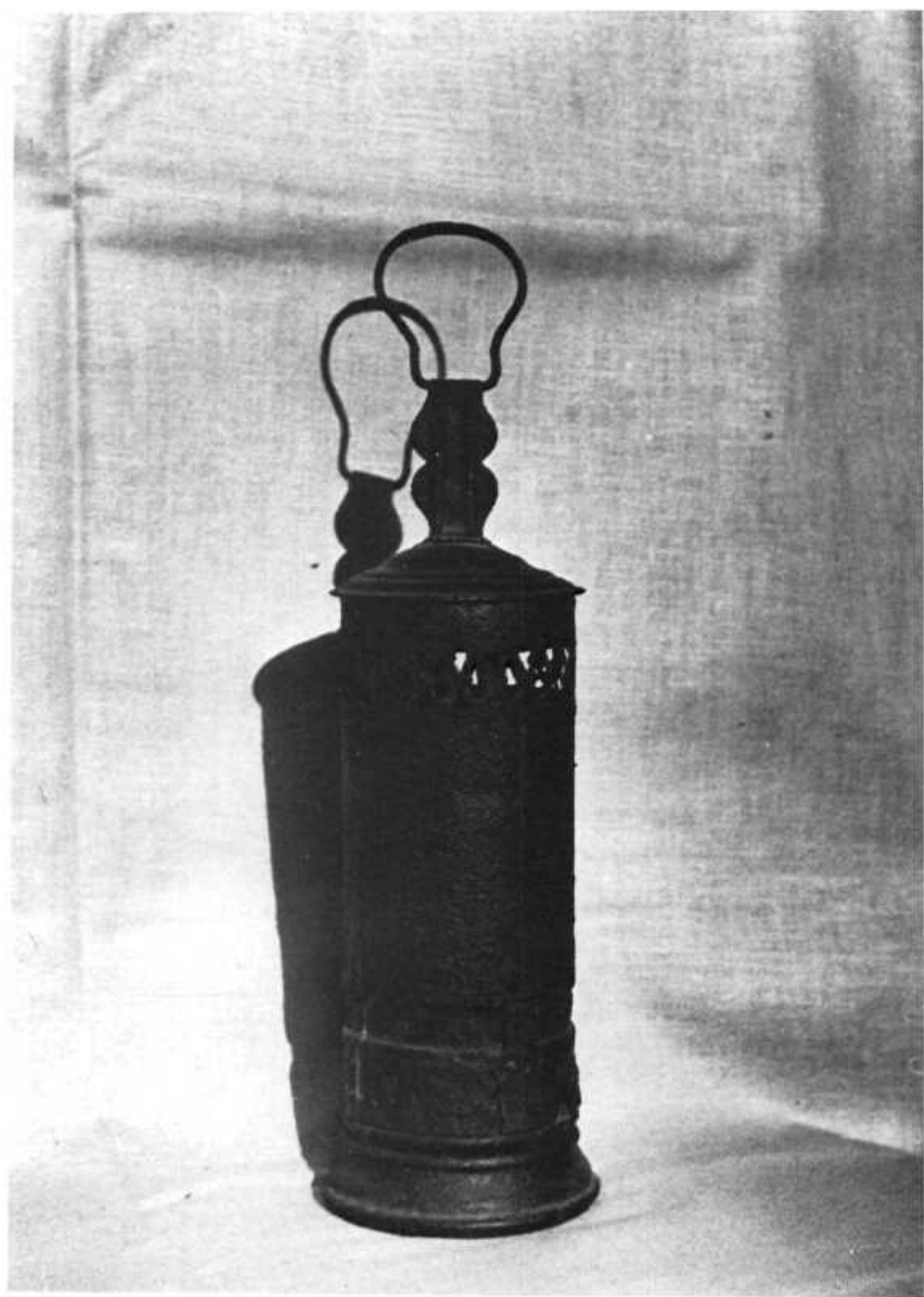
Mindez, ahogy a lányok felnőttek és a sublót közben szűette, nyiszorgó bútordarabbá lett, a múlt emlékévé vált. Tetején a lámpa, a gyufa, egy elfakult papírvirág, az egyik fiókban néhány szakajtóruha és tarhonyászacskó megmaradt ugyan, de rajta a megkezdett zsiros-, mézesedények is jelezték, hogy a kamra szolgálatába került.

A hátsó falnak támaszkodva, középen néhány megkezdett lisztes-, korpászsák is szunyókált. Az előbbieik közül az egyikben barna lisztet tartottak a kenyérsütéshez, a másikban pedig fehér lisztet a kalács- és tésztafélék számára.

A konyha felőli, belső sarokban egy jókora sódaráló magasodott. Két finoman őrlő kis köve valaha a szélmalom berendezéséhez tartozott. Dédapám átmentette ebbe a századba, fából maga barkácsolt hozzá állványt, garatot, lefolyót, és vasból hajtókart. Kézzel kellett forgatni, és ember volt a talpán, aki egy szuszra megőrölte vele a zsák sót.

A mennyezet gerendájáról vastag dróton és vékony kötélén farudak lógtak le. Rajtuk füstölt és avas szalonnadarabok, kolbászsálak, csülkők, sonkák és oldalasok függtek.

A falra bőr-, szövet- és drótszitákat akasztottak, mángorló, „nyútófa” és „nyútódeszka” társaságában. Az ajtó mellett vörösréz üst lekvárfőzéshez és zsírsütéshez, bogrács a paprikás készítéséhez, sózó- és dagasztóteknő, szakajtókosarak, kihasadt bicikligumi, üres dézsa, fából faragott, régi köpülő, vászonedények és cserépfazekak sorakoztak. Az edények közül néhányat még eredeti

Gajdán István kézilámpása

Rátz János gondolkodószéke

Rátz Imre 1908-ban készült, maga gyártotta, lécvázaz gondolkodószéke

Gajdán István átalakított kopáncsi tanyaházának bejárati homlokzata
és VIII. dűlő felőli vége, 1974 nyarán

◁ Gajdán István már melléképületek nélküli, lakatlan tanyaháza
a VIII. dűlő felől, 1972 tavaszán

Gajdán István Réz u. 11. számú háza, 1973 tavaszán

A Rátz tanya. A lakóház (a kép bal oldalán) beljebb, véggel a makói országútra néz, míg (a kép közepén) az istálló hátat fordít az útnak

rendeltetésének megfelelően használtak, de a legtöbb már csorba volt, belülről a máza lepergett, és babot, borsót meg morzsolt kukoricát tartottak benne.

A konyhából nyílt jobbra a tanya másik szentélye, a lőrésszerűen keskeny, mindig lefüggönyözött, kellemes félhomályt árasztó, rácsos ablakokkal feldehengő, a legrekkenőbb hőségben is hűvöset árasztó, békés, csöndes tisztaszoba. Ha ide nagy ritkán benyitottunk, levetettük a cipőnket, mezítláb léptünk a száraz, sárga homokkal felszórt, kacskaringós mintákkal fellocsolt kemény földpadlóra.

A szoba diagonális elrendezése az évszázadok ősi hagyományát őrizte; hangulata egy eltűnő világ ittmaradt emlékét idézte. Akár a Réz utcai ház tiszta-szobáját, ezt is használatba vette ugyan a család, de inkább csak kényszerűségből, és igyekezett minél jobban megkímélni. Az ajtó mögött és a vele átlósan szemközti, belső sarokban nagy, barnára mázolt ágyak álltak, elnyűtt, *szőrös* végű párnákkal megrakodtan. Később a színes mintázatú párnákat fehér hímzéssel díszített, feltornyozott vánkосok váltották fel. Az ágyakat szalmazsákkal, derékajjal, nagy dunnával, finom tollakkal teli ágyneművel vetették be, amelyekben azok, akik igazán megérdemelték volna, akik valóban elfáradtak és pihenésre szorultak, a szüntelen munka miatt keveset aludtak.

Dédapám gyakran az eresz alatt feküdt, dédanyámat pedig sohasem láttam úgy lefeküdni, ahogy az ember manapság nekikészülődik az esti pihenésnek: megvacsorázva, megmosakodva, az újságokat kiolvassa, hálóinget húzva. Pihenőjét és munkaidejét a szükség határozta meg. Őt nem védtek még szociális törvények, neki nem járt szabad szombat és nyári üdülés. A nap huszonnégy órájából „huszonötöt” tevékenykedett, s ha közben valahol ráért az álom, hogy már ő sem küzdhetett ellene, ültében megszunnyadt a támlásszéken, és fejét kissé hátraejtette.

Így lopakodtam egyszer melléje, amint meglepte az álom, akár a halál – akkor már túljárt a nyolcvanon; gyermekeit régen fölnevelte, unokáit is kirepítette –, és megcsodáltam fiatalossá vált arcát, amint nyolc évtized ráncai kismultak a néhány percre minden földi szenvedést feloldó álomban. Fekete kendője kibomlott, és előtűnt még mindig vastag, de hófehér hajzuhataga, amire annyira büszke volt, de sohasem mutatta meg nagy szemérmességében.

A szobában, de még a tanyában sem lógott a falon ingaóra. Itt semmilyen szerkezet nem mérte az időt. Amíg a városi házban, vagy a környező tanyák egynémelyikében ott lógtak a súlyok a láncon, és a mutatók járták szüntelen körútjukat, itt néhány évtizedre megállt az idő.

A hátsó fal mellett, az ágy és a kemence között még egy fekvőhely húzódott. Kisebb, fabakra szögezett, lécvázас vacok volt ez – a kint tartózkodó családtagok számára –, amit dédapám hevenyészett össze. Az ágy és a vacok előtt támlásszékek álltak.

A konyha felőli, hátsó szögletben a szobát a mennyezetig uraló, köcsög

alakú búbos domborodott, amelynek körben „padkája” volt, és ha télen ide-ültünk, odavethettük hátunkat a kemence befűtött oldalához. A kuckó nagy volt; nyáron vesszőkasban, tiszta, vasalt, fehér kendővel letakarva, itt rejtőztek a hat-, nyolc-, tízkilós, „felvágott héjú”, ropogós *házikenyerek*, amiket dédanyám sütött. A kuckó fölött, a falon egy piros rózsákkal díszített, régi fogas függött, rajta néhány nagykabát és fekete kalap. Télen, amíg kisgyermek-unoka tartózkodott látogatóban a tanyában, éjszakára a melegebb kuckóba húzódott aludni.

A kemencével átlósan szemközti sarokban, a tanyavégi ablak alatt festett pad, előtte ünnepélyes, sötét terítővel letakart asztal, és körülötte magas támlájú, fonott székek álltak. Az asztalon egyetlen tárgy, egy foszló bőrkötéses, öreg biblia feküdt, melynek lapjait nemzedékek ujjai pergették sárgára, kutatva bennük a titkot, amit a kopáncsi dombok sokezer éve élt őslakói már a maguk agyagisteneiben is kerestek!

A nagybiblia hátsó, üres-, és a fedél belső borítólapján családi eseményeket jegyeztek föl hajdani elődeim; szűkszavúan sorolva fel egy-egy nevet, a születés, az esküvő és a halál dátumát. Másfél évszázadon keresztül vezették ezt a krónikát.

Az ereszaljára tekintő ablak mellett öregszekrény roskadozott. Esztergályozott, kerek lábait régen szivacssá ette a szű. Felül, akár egy ógörög templomon, gazdag faragással háromszögletű oromdíz emelkedett, amely a mező virágait és kalászeit gyűjtötte csokorba.

A szekrényben régi, feshő ruhák lógtak, olyanok is, amelyek általam ismeretlen őseimé lehettek. Múlt századi, sárgult, hajdan fehér menyasszonyi fátyol, és színes gyöngyös párta. Vékony legényemberekre szabott, fekete esküvői ruhák, amiket – úgy gondolom – csak egyszer, az esküvő napján viseltek, mivel nagyon kímélni akarták és később kihízták. Keményszárú, fekete lakkcsizmák, keménykalapok mellett láttam egy hófehér, „bögyatyát”, bőszájú, himzett inggel, amiben valamelyik elődöm mehetett udvarolni az olvasókörbé, vagy csendes elmélkedésre a tanyai iskolában tartott istentiszteletre. Ezt a pár ruhadarabot erős vászonból szőtték, és nem sárgult meg.

A falakon díszes óarany és egyszerű, barna keretekben esküvői képek függtek. A férfiak arcképéről huszárméntés, katonasapkás alakok tekintettek rám, akikre csak annyira emlékszem, hogy mondogatták róluk: „ez meg az a bácsi-kád volt, akit te is ismertél”; de egy dologban mind egyformák voltak nekem: a jelzett személyre alig hasonlítottak.

Arról a néhány emberről pedig, akiknek a képe leginkább tetszett, kiderült, hogy nem tartozott a családhoz, és ez nagy csalódást okozott. Századeleji, ellenzéki képes hetilap ajándékai lehettek azok a színes lenyomatok, amelyeken Kossuth, Petőfi és Táncsics arcását először láttam meg, és nem értettem, mit keresnek apáink képei között, ha idegenek?

Az ablakmélyedésben, rejtett fazárrakkal teli „csali” borotvatartó feküdt, egyetlen akácfadarabból kifaragva. Mindkét oldalán egy-egy titkos mélyedés húzódtott, kettős fedél alatt. Ha végre sikerült a felső részt megfelelő elforgatással és csúsztatással kinyitni, alatta még egy faléc zárta el a borotvát. Mindkét fedél felnyitásával a másik oldal rejtekét zárták el a reteszek, olyannyira, hogy végleg belebonyolódott a kinyitásába az, aki nem ismerte a szerkezet működését. Ez a csavaros észjárásra valló, paraszti furfangot árasztó, faragott fatok a gyermekek és avatatlanok elől óvta a balesetet vagy családi tragédiát kiváltható éles szerszámot.

Később tovább nőtt a borotvatok jelentősége. Titkos zárszerkezetét fogadásokra használták fel, behavazott téli estéken, amikor a jószágok ellátása után a férfiember számára idő jutott, hogy komázni összegyűljön. A környező tanyákból vasárnap délutánonként eljöttek a fiatalok, és borba fogadtak. Mindig akadt valaki, aki még nem ismerte a kinyitás fortélyát, és a rövide szabott próbálkozási idő alatt rendre el is veszítette a fogadást.

Különös történet járt a családban és a kopáncsi tanyák között a borotvatokról. Egyik oldalági rokon faragta, ükapám fiatal nagybátyja, aki *betyár* hírében állt.

Rózsa Sándor szabadcsapatában harcolt, Kossuth oldalán, és itt az Alföldön az utolsók közé tartozott, aki letette kezéből a németverő karikásostort, amit ő gyerekkora óta nagy ügyességgel forgatott, az áradmányos rétekre kivert csordák és ménesek terelése közben. Mondják, hogy Sándort igen tisztelte, és sohasem hitte el, hogy elfogták ezt az ezerrejtektű hőst. (A vásárhelyi tanyák népe mindig csak Sándornak hívta, sohasem említették a Rózsa családnevet, amit a hivatalos jegyzőkönyvek, a kutatók és írók hagytak ránk; különben, errefelé, a mi tájnyelvünk „Rúzsának” ejtette.)

Az 1848–49-es szabadságharc leverése után, mint annyi társának, akik a házájukért küzdöttek, bújdosnia kellett távoli atyámfíának is. Abban a hatalmas nádrengetegben rejtőzött, amely kialakult egyfelől a várost nyugatról és délről félkörben körülölelő Tisza sok mellékágának, kanyarulatának kiöntéses, áradmányos vidékén, másrészt pedig közvetlen a várost délről keletre félhold alakban közrefogó Hód-tó és számtalan ér nádasainak összefonódásából. (Lásd a VIII. táblát.)

Ez a hatalmas láp zsombékos bűvőhelyeivel menedéket nyújtott neki, és lehetőséget, hogy csillagtalan éjszakákon az e mocsárvilágból szigetként kiálló dombhákat meglátogassa, amelyeken a Körös-kultúra népe óta sok-sok nemzedék vert tanyát; s melyek közül akkor egyikben a családjára, másikon a szeretőjére, a harmadikban pedig a szórakozást nyújtó csárdájára talált.

Sok hasonló betyártársával együtt Ráday csendőrei őt is elfogták és a szegedi várbírtónba zárták. Ekkor már idős ember volt. Nem végezték ki, de megkínozták és sok évet kapott. Dédatyám mint legényember egyszer meglátogat-

hatta a börtönben. Az öreg bicskájával fát faragott. Itt készült az a borotva-tartó is, amit dédapámnak adott, s amit ma is nagy szeretettel őrzök. (Kár, hogy egy évszám vagy jel nem vésődött akkor a fába bizonyágul!) De a fufangos szerkezet, amíg meglesz, emlékeztet egykori készítőjére, valamint egy régen letűnt világra, amelyből olyan csendesen és lopakodva távozott, hogy a család sem tudta, mi történt vele és hová temették.

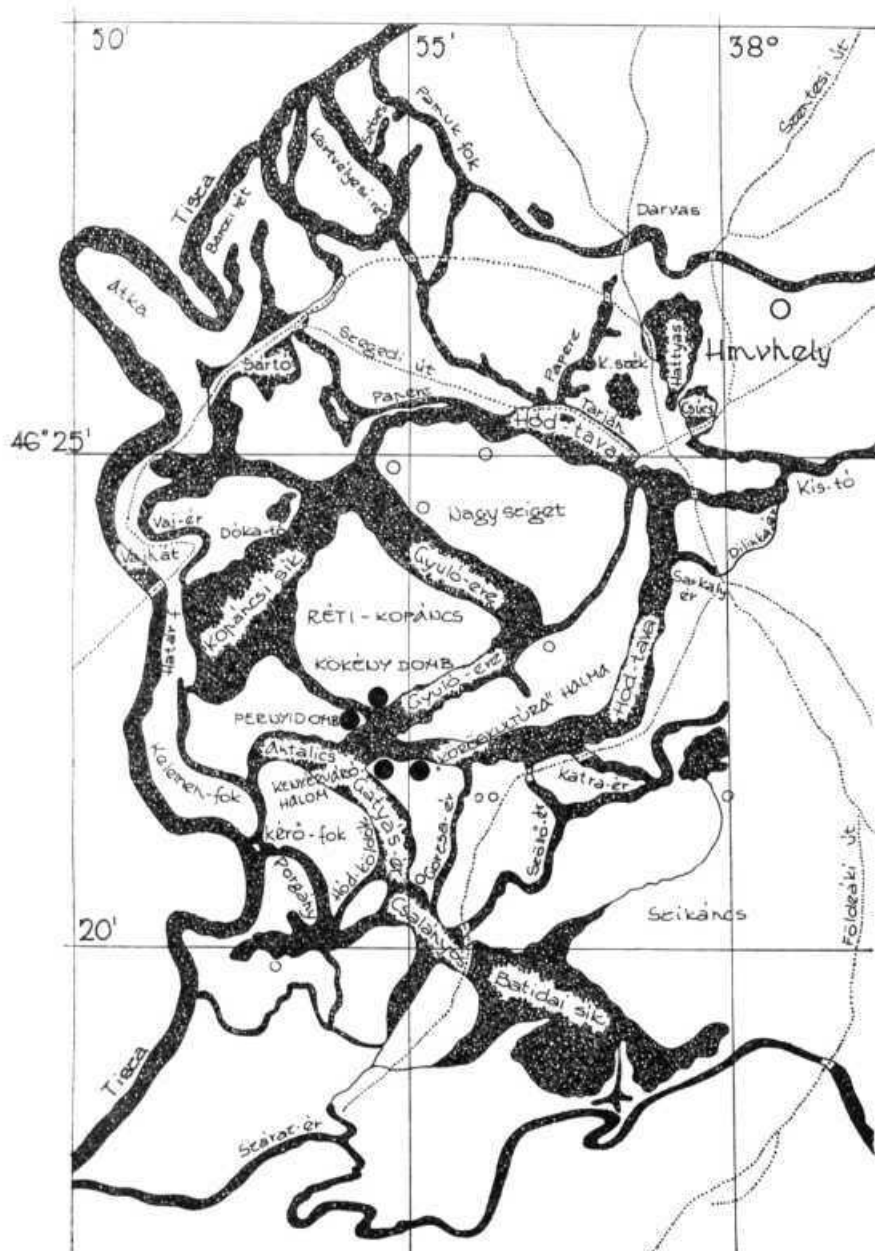
Akár a Réz utcai házban, a kopáncsi tanyában is szüntelen izgatott a padlás. A VIII. dűlőre néző, deszkával lezárt tanyavéghez kívülről keskeny, egyágú létrát támasztottak. Egy forró, ebéd utáni órában, amikor a lázas naptól a természet rövid időre elbágyadt, és dédanyám is visszahúzódott az eresz alá, felmásztam a létrán, kinyitottam a beakasztott lengőajtót, és beléptem. A cserepek alatt, a mozdulatlan levegőben megszorult a hőség, pattogtak a gerendák, és néhány pillanatra elbódultam.

Az egyik gerendán foszló, kopott suba lógott, a himzés színes virágait régen lerágta a moly. Néhány öreg, elnyűtt szék s egy rozoga kecskelábú asztal volt mindaz, ami hirtelen előtűnt. A tetőcserép belső oldalára ragasztott darázs-fészkekből a világosság és a zaj tucatjával röpítette felém a mérges darazsakat, és hanyatt-homlok menekültem.

A padlás azonban csak nem hagyott nyugodni. Ettől kezdve, amikor nagy ritkán mód nyílt rá, ismét fellopakodtam. Lassan bejártam minden zugát. Az egyik szögletben újságpapíron szétterítve székfűvirág és bodzavirág száradt, ki tudja, mióta? Amott néhány orvosságnak használt dohánylevelet és mákgubót akasztottak a gerendára. Birkabőr porosodott emitt. Kocsi vas alkatrésze, elkopott kaszaél, kilyukadt bádogyödör feküdt oldalt. Az egyik sarokban öreg rokka, mellette lekopott, valaha sötétzöldre festett bölcső. Benne még akkor is pihent néhány otffelejttett karja-, lábavesztett csutka- és rongybaba. Sok kisgyereket ringattak e bölcsőben álomra, hiszen félkör ívű talpa szögletesre kopott, és már nem billent simán, bicegve mozgott.

Minden zugban cserépedények álltak. A kisebbeket a kergetődző macskák feldöntötték. Voltak köztük repedt, csorba, máz-sérült és hibátlan cserepek, melyeket a gyári bádog-, öntöttvas- és üvegedények gyorsan kiszorítottak a használatból. A szürke por vastagon befedte valamennyit, ezért akkor még hozzájuk sem nyúltam. Húsz évnek kellett eltelnie, míg néhányat lemostam a Réz utcai családi háznál – ide hozták haza az elárvult tanyából –, de ki tudja, hány vészett oda, martalékaul az időnek és a hozzá nem értésnek.

Az edényekre tapadt vastag zsír-, por- és koromréteg alól a gondos tisztítás lassan előcsalta a múlt századi fazekasok szebbnél szebb *trókázott* virágait, *karcolt* és *vésott* madarait, a máz gazdag színvilágát, a forma tökéletes szépségét, hogy ma is hirdessék az újvárosi, susáni, tarjáni és csúcsi gölöncsérek páratlan népi ízlését. Ezek a butellák, pálinkásbutykosok, tálak és bögrék ma is a legféltettebb, legbecesebb családi emlékeim.

VÁRSÁRHELYI KÜLTÉRÜLETÉNEK VÍZRAJZI
TÉRKEPRESTLETE
Kopáncs és környéke a XIX. század második felében
Szeremlei Sámuel nyomán

Az istállónak is volt padlása, de ez iránt jóval kisebb érdeklődést tanúsítottam. Mindig telve volt az állatok számára felkészített különféle szárított, szálas takarmánnyal. Néhányszor bújócskáztam benne, járatokat fúrva a szűrős, érdes szénába, de utána erősen viszketett a bőröm; bepiszkolódtam, mint egy „kűdött ördög”, ráadásul azt is megtudtam, hogy a finnyás jószág nem szívesen eszi az emberszagú szénát. Félttem, hogy rájönnek erre a csínytevésemre, így az istállópadrásra nem is mentem többé.

A XX. század elején – amikor a nádat cserépre cserélték ki – a tetőt hosszan előreengedték, és a nyitott ereszalját négy akácoszlop tartotta a tanyaház előtt. A tornácot – két lengőajtóval megszakitva – deszkakönyöklő választotta el az udvartól.

Az eresz alatt, a fal mellett hosszú pad, előtte festetlen, kecskelábú asztal húzódott, akkora, hogy nyári esteiken, ha az egész család együtt ült, mindenkinek jutott hely mellette. Két végénél és a könyöklő felől kerek támlásszékek álltak.

A tornác tisztaszoba felőli végét paticsfallal beépítették, és itt pihent egy nyagda, gyalulatlan deszkából összerótt vacokágy; foszló subával, zsákdarabbal bélelve, régi, kopott lópokróccal leterítve. Dédapám hajdan ezen a vackon aludt egész évben, a legcsikorgóbb hidegben is, az orra hegyéig betakarózva.

A vacok végénél néhány évig, amíg rendszeresen kint gazdálkodtak, egy „ormótlan” faláda roskadozott, tele a paraszti élet szerszámaival és különféle alkatrészekkel: kocsira való vasveretekkel, kerékszögekkel, törött kaszaéldarabokkal, nagy kalapácsokkal, hosszú, rozsdás szegekkel, lyukas bőrszeletekkel összecsomózott madzagkötegekkel, és ki tudja még, mi mindennel?! Az bizonyos, hogy bármit kellett megjavítani vagy elkészíteni, a hozzá szükséges szerszám és anyag hosszabb-rövidebb keresgélés után előkerült a ládából.

Az eresz alatt, az épület VIII. dűlő felőli végében nyárikonyhát építettek. Hátsó ablaka a bejáróra, elülső ablaka a belső udvarra, ajtaja az eresz alá tekintett. A három falszakaszt, amivel a nyárikonyhát leválasztották, egy sor vályogból rakták fel, cölöpszerkezetként beleépítve a sarki, tetőtartó akácoszlopot is. Tavasztól ősziig itt és a „ház előtt” folyt a család élete. Ez a helyiség csak télen, disznóvágáskor telt meg, a füstölésre, abálásra előkészített hús- és kolbász-félékkel.

Az ajtó mellett egy kéttűzlyukú, hevenyészve beépített tűzhely állt, tető fölé vezetett, folyton fehér füstöt „kolytoló” csővel. Ebédfőzés előtt sok délelőttöm azzal telt el, hogy a legelőn nagy kasba össze kellett gyűjtenem a napon száradt, jókora, kerek „tehenlepényeket” és hozzá a kertben szűrős akácfaágat tördeltem, mert ezekkel tüzeltünk.

A nyárikonyhában, a két ablak közötti sarokban egy vacokágy, vele átlósan szemben, a belső szögletben pedig egy keskeny, hosszú lécvázás vacok pihent. Nagy volt a család, és ha valamennyien kijöttek a városból, sok fekvőhely kel-

lett. A tanyavégi belső sarokban alacsony asztalszék, körülötte két támlásszék állt, és egy négylábú gyalogszék az ágy alá bedugva.

A tűzhely fölött, a falon egy kisméretű faliszekrény függött. Ebben tartották a fakanalakat, evőeszközöket, tányérokat, a fűszert, lisztet, cukrot, ami a főzéshez kellett. Az edényeket s a nyersanyagot a belső konyhából és a kamrából hozták ki. Valamennyi bútort sötétbarnára festették.

A tornác előtt, a könyöklőbe vágott két ajtó között, lépésnyi széles virágoskert húzódott, amelyet gallyakból hevenyészett sövény védett a jószágoztól. A kert ékessége az egyik sarokban növekvő nagy, fehér orgonabokor volt, másik végében egy kiszáradt fa állt, csomkjain az elmosott tejescöcsögök és vászonedények száradtak.

A virágos kertben elől verbéna, karsairózsa, viola, és az esti locsolás után – amikor a leszálló alkony csöndjében már csak a távoli tanyák kutyáinak elhaló vakkantásai hallatszottak – az apró törökszegfű és a pallerviola kezdte az illatát árasztani; és az ereszt alatt lámpafénynél vacsorázó család teleszívta tüdejét a mézédessé, bódító szagokkal. Pöndőlővirág, sarkantyúvirág, Kossuth-csillag, egy napig nyíló, hajnalra elhervadó, nagy fehér, tölcseres virágok és olyan „öregasszony-virágok” virítottak itt, amiknek a nevét sem ismertem, és amik azóta el is tűntek. A könyöklő tövébe dédanyám hajnalicskát és futóbabot ültetett, amiket cukorspárgán a tetőig felfuttatott.

Amikor dédszüleim megvették a tanyát, az udvaron és a kertben már a legtöbb fa magasra növekedett. A nyárikonyha előtt két akácfa, a kert és a tisztaszoba felőli tanyavég előtt, a belső udvarban piros és fehér termést érlelő eperfa, az istálló előtt két akác, a bejáró út sarkán másik hatalmas akácfa állt. A tanya mögött egy bokor lila orgona díszlett.

A tanyaház hátuljánál, alig lépésnyi távolságra a faltól és az orgonabokortól, a *pityöre* állt. Ajtaja nem készült, három oldalát és tetejét csutkaszárból, ágakból építették a hideg téli szél ellen. Az ülőke egy keresztbe rakott lyukas deszkaszál volt, amin keresztül az ember gyorsan igyekezett salakanyagát az alatta lévő gödörbe pottyantani, a kényelmetlen kucorgás, a hideg, vagy nyáron a legyek zaklatása miatt.

A tanyaépület hátsó végén, egy falba épített vastag gerendába derékmagasságban jókora rozsdás vaskarikát erősítettek. Dédanyám mesélte, hogy elődeink még a múlt században, a Tisza szabályozása előtt csónakon jártak be a városba a vásárra, vagy ügyes-bajos dolgaikat intézni, a zegzugos, útvesztőkkel teli nádason keresztül. A Gyulói medrében a mai napig el lehet látni a városig. Ott kötöttek ki elődeink, ahol jelenleg az Újtemplom áll, vagy a Majolika gyár táján, és az Oldalkosár utca környékén, ahol a „küfal” kanyarog, a „tó” alatt – mivel még ma is így hívják azt a területet, hogy tó, hiszen a város alatt a Hód-tava kezdődött, és hullámai a kopáncsi tanyák lábát nyaldosták.

Az estefelé megtért csónakot hosszú lánccal a tanyavégi karikához erősítet-

ték. A Szigetben és a kopáncsi tanyak között, egészen a nagyfai holt Tisza-ágig még néhány évvel ezelőtt is akadt olyan tanyavégi vaskarika, amelyhez hajdan hozzákötötték a ladikot.

A bejáró úttal szemben az istálló gaztetős, alacsony épülete feküdt, középen két szinten nyíló tömör deszkaajtóval, elől két kicsi, négyszögű ablakkal, amiket télen az üvöltő hóesés és a mindenfelől betörő, jeges szél ellen szalmával tömtek be. Az istálló két végében jászol húzódott. Egyikhez a folyton rácsáló tehenet, másikhoz a nagy csontú, barna lovakat kötötték, amelyek csak mélyen lehajtott fejjel értek ki az alacsony ajtón. A lovakat a jászoltól a *hídlásig* hátra-nyúló akácfarúddal: „strájfával” választották el egymástól.

A padlást tartó gerendák között fecskék raktak csésze formájú, felül nyitott sárfészket, és májustól szeptemberig gyorsröptű csapongásukkal tették mozgalmassá a levegőt. Eső után felültek a kútgémre, és míg a napfényben gőzölögve száradt a fekete föld, szünet nélkül csiviteltek.

Az istálló közepén, a hátsó fal elé, a mennyezetig nyúló két akácoszlopot vertek, és másfél méter magasan körüldeszkázták. Így egy beépített ládafélét kaptak, amit az aljazáshoz szánt szalmával, vagy még gyakrabban a jószágok téli etetéséhez egy hétig is elegendő szénával raktak tele. Több kopáncsi, vásárhelyi tanyában, ahol gazdasági munkást fogadtak, a szalma-szénatartóban egy pokrócon aludt a béres. Dédapám tanyájában cseléd, béres sohasem volt; de még családtag sem húzódott meg az istállóban.

Az istálló mögött, a külső épületsorban, egy vályogfalú, gaztetős takarmányos-épület állt, amelyben rétiszénát, lucernát, szalmát, töreket és polyvát tároltak. A takarmányos mögött ízíkszárkúpok, távolabb szalmakazlak, és a tanyavégén egy tapasztott, fehérre meszelt katlan, amibe ősszel nagy rézüstöt raktak, és benne lekvárt főztek.

Az istálló mellett, a szántó felől trágyadomb magasodott. A gyepen álló szárkúpok és kazlak környéke a tyúkok kedvenc tartózkodási helyéül szolgált, a szalmába gyakran befészkeltek és megtojták tojásukat, amiket örömteli vadászás során kerestem meg és gyűjtöttem egybe.

Az istállóépület sarkától néhány méternyire, a gémeskút mellett magas lábakon állt a vékony lécből ácsolt kukoricágóré. Alatta kétrészes disznóól, mellette a vizesgödör felé tekintő, deszkákkal elkerített kifutó udvar.

A tanyaudvar végében a gémeskút magasodott az épületek fölé. Kilométerekről vezette a tekintetet, mint biztos irányjelző. A kút üregét régi, nagyméretű téglákkal rakták ki, és itt, a dombháton még nedves esztendőkből is olyan mélyen csillogott benne a víz, hogy a nap sugarai sohasem tudtak oda lehatolni; a mozdulatlan vízfelszín ezüstösen fénylett, visszaverve az ég kékjét, s ha az ember a káva fölé hajolt, hogy magát megnézzé, a tükrére fekete árnyék vetődött. Nyáron annyira hideg volt a vize, hogy kötélre kötve dinnyét lógattunk bele hűteni.

Az itatóvályú fából készült. A levezető lyukát nagy fadugóval tömték be. A hasadékok a folyton benne álló víztől sem tudtak már megdagadni, és nagy csöppekben gyöngyöztek a vályú oldalán. Az alját, akár valami víz alatti puha pázsit, zöld moszatok és mohák borították.

A kút mellett jókora gödör terült el. Sok-sok évtizeddel ezelőtt, amikor a tanyát építették, innen szedték ki a földet és az agyagot a vályogvetéshez. Azóta víz áll benne, a békák és kacsák legnagyobb megelégedésére. Partján öreg fűzfák roskadoztak. A belsejük régen kikorhadt, hosszában kettényíltak, és csak a varas kéreg vitt még annyi nedvességet, hogy koronájukon minden tavasszal kinyíljon a barka, kizöldüljön a levél, és a sárgászöld virágpor illata idevarázsoljon egy darabot a gátakkal visszaszorított Tisza hangulatából.

A gödör a tavaszi hóolvadás, nyári zápor vagy a hosszú őszi esőzések után színültig megtelt zavaros, sötétszürke vízzel. Ilyenkor a túlsorduló víz egy keskeny csatornácskán, a bejáró út hídjá alatt, a gyöp és a gyümölcsös kert sarkát keresztülvágva lefolyt a Gyuló-ér medrébe.

A tanya bejáró felőli végénél egybeépített, hosszú épületcsoport egyik végében tartották a disznókat, a másik végében a tyúkokat. A középen közrefogott kocsiszínhez igazodva, úgy tűnt, hogy az ólak aránytalanul nagyok és magasak az állatok természetéhez képest. (A gödör felől a hízók, a tanyához közel a baromfi-nép lakta.)

A disznóól előtt, előreengedett tető alatt, kifutó udvart, aklot építettek erős akácdeszkákból. Az ólnak még a közelébe sem mertem menni, hiszen féltem a folyton rőfögő, visító disznóktól. Éles fogaikkal gyakran megostromolták az akol ajtaját, és iszonyodtam a bolháktól is, amikkel dédanyám így ijesztgetett:

– Vigyázz, kisgyerők! Ha az ólhoz mész, mögösznek.

A két ól között az elől nyitott fészker lejtős gatzeteje két földbe ásott oszlopra támaszkodott. A hátulját vályogból rakták be. Itt hevert az eke, a falába vert nagy facövekekre pedig a boronát, a gereblyét és a favillát akasztották. A fészkerben állt a szekér, ezt tehát kocsiszínnak is használták.

Hajdan a tanyaház és a tyúkól között gubbasztott a roskadozó *kerekől*, amit csak hallomásból ismertem. Senki sem emlékezett rá, hogy melyik asszony építette az elmúlt nemzedékek során. Talán kezdettől fogva itt állt; olyan öregnek tűnt, hogy azon sem csodálkoznék, ha valamelyik ősanya keze munkája lenne, és csak ez az egy kunyhó maradt volna meg épen a letűnt kultúrák hagyatékából. Az viszont bizonyos, hogy asszony készítette, mivel ezen a tájon minden kerekólat az anyák raktak, a javításáról és a meszeléséről is ők gondoskodtak.

Az alját néhány arasszal a föld felszíne alá mélyítették, és agyaggal keményre döngölték. Falát – férfiak segítségével – vályogból készítették, kívül-belül betapasztották, majd fehérre meszelték. Elöl, az alacsony bebúvónyílásra deszkaajtó csukódott. Alól tyúkok, pulykák, libák, kacsák, néha gyöngyösök húzták

meg magukat éjszakára. A falában mellmagasságban kerek szellőző lyukakat vágtak. Fejmagasságban padlása volt, ahol galambok tanyáztak. A tetejét keresztbe rakott rudakra magasan feltornyozott, kúp alakú gatzető fedte.

Dédszüleim kutyát csak egyet tartottak. Hogy milyen fajtát, nem tudom. Származásáról bizonyosan nem állítottak ki törzskönyvet. Tavasszal, ha elkapta a párzási hív, összeragadt a környező tanyák szukáival: kicsikkel, nagyokkal, tarkákkal, feketékkel. A mi kutyánk szőre szürke volt, a termete nagy. Nyakörve, pórása, de még háza sem volt. Egész nap szabadon kószált a tanya körül, néha messze elcsatangolt, és vérző bundával, szűkülve tért haza. Nevét, amely minden más kutyától megkülönböztette, nagyanyám egyik hűgától, Gajdán Etustól kapta egy sajátságos hívószó alapján: Piszpirisznek hívták. Nyáron a szalmakazalban hált, télen talán az istállóban húzta meg magát. Senkit meg nem harapott, de ha idegen jött, úgy állta útját, hogy még a legbátrabb is visszatorpant. Láttam egyszer, amint széttépte a mezeinyulat, de a macskával olyan jóbarátságban élt, hogy ha elszenderült az eperfa árnyékában, a kandúr a hátára telepedett.

A macskák számolatlanul jöttek, mentek, a padlásokon születtek és valahol a szántóföldeken pusztultak el, nyomtalanul. Cirmosak, szürkék, fehérek, feketék, sárgák, vörösek voltak, verebekre és egerekre vadásztak, néha egy-egy galambfit is megfogtak – dédszüleim talán észre sem vették, hiszen kelt helyettük másik.

A tanyát nagy gyep vette körül. Hátul, a Gyuló medrében, a család háztartásához szükséges, különféle konyhakerti növényeket termeltek: korai salátát, édes káposztát, kelkáposztát, spenótot, sóskát, sáfrányt, gyökeret, sárgarépat, zellert, karalábot, paprikát, paradicsomot, krumplit, vöröshagymát, fokhagymát és néhány bokor „büszkét”.

A bejáró mellett, a dűlőúttól alig néhány méternyire kezdődött a kétfelé tagolt, nagy gyümölcsöskert. A bejáró melletti része a Gyuló-ér magas partján, míg a tanyaház mögé nyúló, hátsó vége az érmederben húzódott meg.

A bejáró felől, két sor apró szemű borszőlő között, négy aranypármin almafa állt. A két szőlősor közepén három hatalmas diófa terpeszkedett. A belső sor szőlőtőke négy hólyagos meggyfával váltakozott. Mögöttük hét magvaváló szilva és egy kajsziarackfa állt. A középső két sorban összesen tizennégy vajalma, elől két vörösszilva; majd az ér felőli külső sorban három parasztmeggy, egy potyogó körte, három magvaváló szilva és egy vörösszilva következett.

Az ér medrében álló kertrészben elől öt magvaváló szilva között egy édes almafa állt. A második sorban magvaváló szilva, parasztmeggy, diófa, vajalma, diófa, parasztmeggy és magvaváló szilva váltogatták egymást. A harmadik sorban magvaváló szilva, három parasztmeggy, egy vajalma, ismét három parasztmeggy és egy magvaváló szilva következett. Végül az utolsó, legszélső sorban: magvaváló szilva, három parasztmeggy, egy vajalma és megint csak négy parasztmeggy terebélyesedett.

A második világháborút követő években még szinte minden kopáncsi tanya körül láttam ilyen fákat. Bár megpróbáltam pontosan megnevezni valamennyit, gyümölcsök nem hasonlítottak a ma termő névrokonaikra. Az igazság az, hogy a legtöbbnek tudományos neve sem létezett, hiszen a parasztok oltották, szemeztek. Félig nemesített, félig vad gyümölcsöt érleltek.

Gyakori volt a húzós vadalma, az apró parasztmeggy, bogyó nagyságú vajalma, borizű cirmosalma, fanyar vadkörte, mézédés, apró cukorkörte, üveggyöngy nagyságú, csontkemény dió, amit csak kalapáccsal lehetett feltörni. Ezeknek a gyümölcsöknek a nép adta a nevét. Sokszor olyan, a természetből vett megjelöléssel illette, hogy amikor behozta a városba a nagy garaboly, zöld levelekkel letakart „kecskecsöcsű” szőlőt, a városi asszonyságnak az igazi nevén nem merte megnevezni, hanem úgy kínálta, hogy „vögyenek kecskemellű szőlőt”. A „macskatökű” szilvát – amely apró és olyan formájú volt, akár a macska heréi –, hogy ne kelljen említeni, jobb nevet meg nem talált helyette, be sem vitte a piacra. De micsoda ízek voltak ezekben a mai szemmel silánynak, vadnak, parlaginak mondott gyümölcsökben! A savanyúnak és mézédésnek olyan zamatai, amelyeket a ma termesztett nagyhúsú, nemesített fajtákban már hiába keresni.

A fák alatti nagy fűben sokszor terítettem le a pokrócot, és heverésztem. A diófa ágai között fedeztem fel az első madárfészket, egy sárgarigó otthonát, amely teli volt csupaszáj fiókákkal, és rögtön kitátották szüntelen kérő csőrüket, amint a fészket árnyékoló levelet férehúztam. A szemem előtt nőttek fel és repültek ki, hogy előbb a fa tetején megpihenve elfütyüljenek egy utolsó istenhozzádot, majd örökre eltűnjenek.

A kert fái között mindig járt a szél, még csendes nyári napokon is rezegtek a levelek, enyhítették a szikrázó verőfényt és a tikkasztó meleget. Óriások között jártam a fák tövén, akkori kisember, és úgy éreztem magamat, mintha expedíción lennék egy nagy rengetegben.

Napfény áztatta, mezítelen testem itt, a madarak, állatok és fák között lett először áldott a vágytól, hogy tegyek én is úgy, mint azok, ha szaporodnak, de ez a vágy akkor még meddő maradt, s hiába vitt magányos rejtekre, gyötrelmémmé vált csupán, mert nem leltem még a párt, hogy az ösztön, a szerelmi érzés beteljesüljön.

1919 tavaszán a Gajdán családot a tanyán érte a hír, hogy az országban forradalom van, és győzött a Tanácsköztársaság. Dédapám a szántással, vetéssel foglalatoskodott, és mire töviről-hegyére tisztába jött vele, hogy mi történt, a kopáncsi tanyákat a királyi román csapat katonái járták.

A Hód-tói-csatorna volt az „országhatár”. A csatornán túl román hatóság uralkodott. Ha a Szigeten át, a szegedi úton vagy a püspöklelei úton be akartak menni a városba, a széles kanálison valahol át kellett kelni. Közvetlen a város alatt, vagy Kopáncson, Vágotthalomnál.

Dédszüleimnek, ha be akartak jönni a Réz utcai házukba, előbb Makóra kellett bekocsikáznio, hogy a román helyőrség parancsnokától „határátlépési engedélyt” kapjanak. Az igazolvány csak a kiállítás napjára volt érvényes. Még sötétedéskor el kellett indulni, hogy reggelre Makóra érjenek, majd onnan a kora délutáni órákban Vásárhelyre jussanak, és rövid idő múlva visszafordulni kényszerültek, hogy sötétedés előtt kikerüljenek a kopáncsi tanyára.

Vásárhelyen ükanyám, Bodrogi Katalin, valamint dédszüleim egyik lánya, Gajdán Eszter lakott, és örködött a Réz utcai házban. A család többi tagja kint élt a tanyán. Ez a megosztottság, az örökös aggodalom, az idegen katonák, majd az ellenforradalom terrorakciói megviselték dédszüleim idegeit.

Ezekben a hónapokban a kamrában álló kézimalomnak megnőtt a jelentősége. Mivel az emberek nem tudtak gabonájukkal hazajárni, a Gajdán tanyába jöttek őrletni. Dédapám ügyesen állított a köveken, és a malom hol sôt őrölt, hol pedig gabonát. A szomszédok napokkal előre bejelentették magukat, hogy sorra kerüljenek. Mindenki maga őrölte a terményét, és néha az egész család forgatta a köveket, hogy minél hamarabb elvégezhessek a fáradságos, nehéz munkát.

1919 végéig tartott a megosztottság, azután végre hazajárhattak. Dédapám megszakítás nélkül három évig gazdálkodott két lóval, kocsival és a szükséges gazdasági szerszámokkal a kopáncsi tanyán.

Ez az életmód a legkeményebb emberek derekát is megtörte, vagy öntudatos ellenállókat nevelt. S aki nem küzd sorsa ellen, azzal kívántatja a csöndet, a pihenést, és azt befelé fordítja. Ez a nehéz és embertelen élet szinte kifejlesztette a vallásos érzelmeket azokban, akikből végleg ki nem irtotta, és ezek ösztönösen kezdték keresni életük derekán vagy végén azt a világot, amelyik szenvedéseikre balzsamot ígért. S akik nem ismerték fel a társadalmi igazságtalanságot, vagy már annyira megtörtek, hogy nem volt erejük küzdeni, a lelki vigasztalódást választották. Így váltak sokan hívőkké. Ennek a szektának az egyszerűsége hatott rájuk, amit a vásárhelyi hívők jellegzetes helyi vonásokkal még tovább egyszerűsítottak és formáltak. Ezt a hitet a parasztok, iparosok vékony rétege önmaga számára készítette.

Mi, harmad-negyedízigleni leszármazottak, akik természettudományos alapokra helyeztük a világról formált ismereteinket, megmosolyogjuk azt a gyermekséget, amibe őseink menekültek életük derekán, de hitük és lelkierejük csodálni való!

Dédanyám az egyik Réz utcai hívő asszonynak néhány napra kölcsönadta a bibliát. Vasárnap következett, kissé gyengélkedett, és hiányzott neki a szent könyv. Dédapám épp a városba készülődött, megkérte hát, hogy hozza ki.

Dédapám vasárnap délelőtt, miután elintézte dolgát a háznál, bekopogott a szomszédhoz, de az asszony már a gyülekezetben ült, ezért utánament. Az utca felől csak a kőkerítés látszott. Kis fakapu nyílt a nagy udvarra, ahol a veteményes kertben, szemben egymással, két parasztház állott. Az egyikben

laktak, a másik a gyülekezetnek adott helyet. Belől egyetlen tágas szoba volt, régi rácsos ablakokkal, a padlója földből tapasztva, vályog falai és a mennyezet fehérre meszelve, végében egy öreg búbos kemencével. A szoba közepén kisebb asztal állt, fehér himzett terítővel letakarva, és rajta egy nagy, fekete, bőrkötéses biblia feküdt. Az asztal mögött állt a prédikátor, akit a hívek maguk közül választottak, és éppen hangosan imádkozott. Egyik oldalt a férfiak, másik oldalt a nők ültek a sima, festetlen padokon.

Dédatyám csendesen benyitott, és leült a hátsó sorban. Rögtön szólni akart a szomszédasszonyhoz, de a fülét megütötte az igehirdető beszéde és egyre kíváncsibban figyelte szavait. A keresetlen, egyszerű mondatok otthonossá tették a fehér szobát, a benne ülő embereket és sorsukat összekötötték. Dédapám csak a „szertartás” végén kereste meg a szomszédasszonyt és kérte el tőle a bibliát.

Néhány nap múlva, amikor a piacra hazajött a család, dédanyámnak örömmel újságolták a Réz utcában a hívők, hogy a múlt vasárnap ott maradt a férje a gyülekezetben. Ettől kezdve minden hét végén együtt érkeztek a városba, és közösen mentek a hívők közé. Dédapám egyik napról a másikra letette a cigarettát, és többé kezébe se vette.

Gajdán István, apja példájára, hitehagyottá vált. Az életmódbeli kettősség a vallásos életben is tovább öröklődött, és két felekezetet szolgált.

A bibliát – amit egykor az ajtófélfának vert – társai közül hamarosan ő ismerte a legjobban, és megválasztották prédikátornak. Még vidékre is eljárt. Beszélt, oktatott, a hívők papja lett. Kigyúlt benne ismét a fiatalos láng, s ha évei nem számláltak volna már több évtizedet, talán az ő elkeseredése is lázadásba csap át. Övéi között sokszor mondogatta:

– „Saulból löttem Pál.”

Dédszüleim 1921 karácsonyára hazaköltöztek a tanyáról. A lovakat, a kocsit és a szerszámokat Móri Lajos, a felesérlő, aki vállalta a föld művelését, részletre megvette. Amint eljött a tavasz, és a határban ismét megindult a teremtmény élet, dédapám ismét vett egy kocsit lóval, és feleségével meg a legkisebb fiával, Ernővel újra kiköltözött a tanyára.

A verítéket gyöngyöző aratás, a porfelhőbe burkolódzó cséplés, a hideg harmattal áztató kukoricatörés dédapámat végleg meggyőzte, hogy az idő eljárt felette, kiszívta belőle a hajdani erőt. Már csak a kíváncsi élt benne a föld után, de a nehéz földműves munkát az évszakok diktálta ütemben alig győzte szusszal.

Régi szakmájában itthon továbbra is eldolgoztatott, de az ácsmesterség inkább csak hasznos időtöltés maradt, sem mint kenyérkereseti forrás. A kocsit és a lovat hamarosan végleg eladta. Így maradt két életforma, a földműves és az iparos sors küszöbén: a paraszti és az ács szakma határán állva; a körülmények és az érzelmek hatására a földhöz mindig vonzódva.

Mári Lajos három évig feleskedett a kopáncsi tanyában. Ekkorra kifizette az adósságát, és valahol földet vett. A felesék, bérlők ezután egymást váltották. Szakáll Mihály több mint tíz évig művelte a földet, majd Kecskeméti Ernő három évig, Balázs Mihály szintén három évig, Tápai György két évig, azután az idős szomszéd, Nagy Albert fia, Nagy József közel egy évtizedig, végül Török Lajos három évig.

Dédapám haláláig, tavasztól őszig ki-kijárt a kopáncsi tanyára. Irányította a lassan halódó gazdaságot, amire pedig ereje tellett, azt maga végezte el. Leszedte a gyümölcsöt, kaszálgatott a gyepen, hizlalta a disznót.

Utolsó csalódása – a hívő gyülekezet bezárása – keserves bánattal töltötte el. Életének megszokott ritmusává vált, hogy fogta a bibliáját és átballagott a túloldalra, a gyülekezetbe. Ezután hetekig ki sem mozdult a házból. Az ereszt alatt ülve nézte, hogy nyílnak a kertben a tanyáról hazamentett öregasszony-virágok, vagy a hervadó életet mint takarja be szikrázó, ezüst pihékkel a tél.

Az öregség és a készülődő vég a nyolcvanadik éve után csakhamar kopogtatott. A természet csodája, hogy már az életben előkészíti a halált, és lassan kiszívja az erőt, átmenetet hozva a csendes elmúláshoz és széteséshez. A csontok fellazulnak, az erek elmeszesednek, az emlékezet kihagy. A közelmúlt eseményei kiesnek, mindinkább a régmúlt egy-egy felvillanó képe tolul elő az évek sűrűjéből.

Dédatyám kezéből kihullt a szentírások könyve, nem érdekelte a gyülekezet sem. Idegenül kezdte érezni magát a városi házban, és szüntelenül elvágyódott. Mind gyakrabban emlegette a tanyát, majd szüeleire emlékezett szívesen, és gyermekkorának addig soha nem említett történeteit mesélte.

Ebben a nagyon messziről jövő, pislákoló fényben, ahol a lámpa egy kivesző öntudat és egy letűnt kor imbolygó mécsvilága, a megelevenített tárgyak és emberek árnyai úgy vetítődtek elénk, akár az óriások. Az anyjáról meg az apjáról – akiket mi nem ismertünk – olyan szeretettel beszélt, ahogy azelőtt sohasem szólt róluk.

Elkészülődött. Az utód találkozni akart az őssel. Szinte menekült otthonról. Sokszor kiszökött a házból, sietősen végigszaladt az utcákon, ki a városból, és megindult a dűlőutakon, a tanyák irányába, de nem a kopáncsi birtok felé. Egy régen összedőlt és lebontott tanya vonzotta, amely több évtizede elveszett a szántóföldek göröngyei között, csak az ő emlékezetében támadt fel olykor néhány pillanatra.

1942. július hetedikén, vasárnap délután, nyolcvanhárom éves korában végleg elment. Az utolsó kép, amit akkor a hároméves kisfiú szeme lefényképezett, és mélyen elraktározott az idegsejtek legtitkosabb zugaiba, úgy mutatta, amint feküdt a ravatalon. Fekete koporsóban, fekete ünneplő ruhájában; ahogy őt megismertem és mindig láttam: ünnepélyesen. Az inge fehér gallérját kihajtották. A haja és a bajusza galambbősz, az arca pedig sárga, akár a viasz.

A szoba félhomályában a ravatal, a koporsó meg a ruha feketeségével összeolvadt teste elveszett előlem, csak az arca világított ki a sötétből. A szeme zárva volt, pillantását már hiába kutattam. Régen elveszett utolsó vándorútjain a puszta rögei között, akár az ő egykori világa.

Megtalálta-e, amit keresett?

Tanya az idő bezárult kapuja
mögött

A Rátz család

Őseim ezen dédanyai ágának megismeréséhez a legtöbb adatot Rátz Eszter – a „Rátz lányok” egyike – szolgáltatta, aki nagyanyám, Gajdán Jusztina unokatestvére volt. Szóbeli közlésein kívül, a legértékesebb volt számomra az elnyűtt, öreg, családi biblia, amelyet már a harmadik nemzedék örökölt.

A hátsó borítólapon néhány kérges kéz írása hűségesen őrizte azt az öt nemzedék neveiből és életeseményeik évszámaiból álló családi krónikát, amely elvitt olyan messze és mélyre az elmúlt időkben, ahová parasztcsaládok esetében ritkán jut el az ember.

Idős parasztokkal folytatott beszélgetéseim arról győzték meg, hogy a földhözragadt szántóvető embert elsősorban a maga élete érdekli. A gyermekeivel törődik valameddig – általában amíg azok a jussukat el nem kezdik követelni –, szüleivel pedig többnyire addig, amíg terhére nem lesznek.

Ismerték a nagyszülőket, ritkább esetben a dédszülőket, de már az ő sorsuk – noha általában mindenben hasonlított, vagy azonos volt az övékével – nem nagyon foglalkoztatta őket. Nem rajzoltak díszes családfát, nem őriztek fényképalbumot, így az elődök emlékét egyetlen évszázad végleg eltemette.

Az öreg biblia megsárgult lapjai elvezettek a XIX. század elejére. Négy nevet találtam, a szépszüleimét: Rátz István és felesége, Kovács Sára, valamint Bodrogi Sándor és felesége, Kotormány Zsuzsanna nevét. Őket a ma élő családtagok közül már senki sem ismerte. Egyetlen évszámot leltem, amely Kotormány Zsuzsanna halálát jelezte. (Rátzék családfáját lásd a IX. táblán.)

Szépnagyanyám még a XIX. század végén, 1892. július 28-án meghalt, egy feltehetően rekkenő meleg, nyári napon, amikor a legnehezebb paraszti munkák folytak. A „Kincses” temetőbe temették el. Sírján a kegyelet egy szál virágot sem tud már elhelyezni, mert azt régen felszántották.

Szépszüleimmel kezdődött egy nagy család kialakulása. Bodrogi Sándor és Kotormány Zsuzsanna házasságából hat gyermek született, de valószínűleg kettejük gyermeke volt S. Bodrogi Máté is, akinek a családi bibliában bejegyzett

RÁTZ ISTVÁN	KOVÁCS SÁRA	BODROGI SÁNDOR	KOTORMÁNY ZSUZSANNA
POSZTÓS SZABÓ RÁTZ JÁNOS	BODROGI KATALIN	(? - 1802.VII. 28.)	
FERENC JULIÁNNA (1836.VII. 20. - 1908.XI. 8.)	(1837.II. 26. - 1932.I.I.)		
(1832 - 1916) (1848 - 1913.VI. 13.)			
POSZTÓS LIDIA RÁTZ IMRE	RÁTZ JULIÁNNA	GAJDÁJ ISTVÁN	
(1876 - 1941.I.) (1862.IV. 22. - 1947.II. 25.)	(1866.I. 21. - 1949.X. 18.)	(1859.X. 10. - 1942.VI. 7.)	
GULYÁS KISS RÁTZ JULIÁNNA	RÁTZ ESZTER	GULYÁS KISS FERENC	
ALBERT (1904.II. 16. - 1963.VI. 30.) (1904.II. 16. -)	(1902.I. 28. -)		
(1900.VI. 11. - 1952.I. 5.)			
GULYÁS KISS ILONA TÓTH SÁNDOR	GULYÁS KISS FERENC	KEZES PIROSKA	
(1941.IV. 24. -) (1939 -)	(1928.VI. 2. -)	(1931 -)	

Δ Rátz család családfája

neve után egy csonka dátum olvasható: ... dec. 6. A könyv lapja itt ferdén leszakadt, és az az évszám, amely közelebb hozná őt és kijelölné helyét a családban, hiányzik.

Szépszüleim gyermekeit a megfakult írás így sorolja: Bodrogi Ilona, született 1833. október 25-én. Bodrogi Katalin (ükanyám) nevét és születésének dátumát néhány év különbséggel, eltérő évszámmal, kétszer is feljegyezték. Az egyik bejegyzés szerint: 1834. november 21-én, a másik szerint 1837. november 24-én látta meg a napvilágot. Ezeket a számokat emlékezésből jegyezhatték föl. A helyes évszámot a református egyház hivatalos születési és keresztelési anyakönyvéből tudtam meg: 1837. február 26. Ifjú Bodrogi Sándor volt a következő testvér, aki 1840. február 14-én, majd Bodrogi György, aki 1842. április 20-án született; ez utóbbi 1902. május 26-án meghalt. Bodrogi Ferentz 1846. július 14-én született, és 1905-ben halt el. A sort végül Bodrogi Julianna zárja, aki 1849. december 26-án született. Ükanyámat kivéve, a többi gyermek életéről, sorsáról semmit sem tudunk.

Rátz István és Kovács Sára református vallású, vásárhelyi szántóvető Tarjában, míg Bodrogi Sándor és Kotormány Zsuzsanna – szintén református parasztházaspár – Tabánban lakott. Ekkor, a XIX. század első harmadának végén, még hír sincs arról a makói országútfélen álló tanyáról, amely a következő nemzedékek életében már döntő fontosságú volt, majd a Rátz család ősi birtokaként élt a tudatukban.

Rátz István és Kovács Sára házasságából Rátz János, Bodrogi Sándor és Kotormány Zsuzsanna házasságából pedig Bodrogi Katalin született. Rátz János feleségül vette Bodrogi Katalint. A Rátz család eseményekben változatos életútja egybekelésük után rajzolódik ki.

Rátz János és Bodrogi Katalin ükszüleim házasságkötésük után, Újvároson megvásárolták a Gábor utca 20. szám alatti, nádtetős, véggel kifelé álló parasztházat. Itt született fiuk, Rátz Imre, és lányuk, Rátz Julianna (dédanyám) is. 1879-ben költözött ki a Rátz család a makói országút menti tanyába. Dédanyám akkor 13 éves volt. A városi házat végleg eladták.

A ma élő családtagok csak annyit tudnak, hogy Rátz János ükapám a tanyát egy Takács nevű földművestől vásárolta 1 nyomási föld, azaz 3 kishold szántóval együtt. Valószínű, hogy a vásárhelyi határ ezen részén ez volt az első tanyák egyike. Dédanyám, Rátz Julianna születésekor, 1866-ban már virágzó törpebirtok, de a tanya aligha épült föl az 1850-es évek végénél korábban. (A fennmaradt egykorú adatokból ismert, hogy 1852-ben a vásárhelyi tanyavilágban 1782 épületben 8910 lélek élt.)

A Rátz tanyát és telkét az 1973 elején végzett fölmérésem alapján ismertetem. Ma a Tanya nevű határrészben a 216. számot viseli. A hajdani nagy telek két közlekedési útvonal, a makói országút és a vasút közé szorult. Ezáltal szabálytalan sokszögű alakot kapott. (Lásd a X. táblát.) A szétszabdálás hatására

a tanya, mint valami erődítmény, erős, vastag falával, kerítésével körbevette magát, bezárkózott és befelé fordult. A bejáró és a kerítés különválasztotta a gémeskutat, valamint a gazdasági rakodóteret, az egykori szérűskertet és ezek szinte kívülrekedtek.

Az alacsony ágasfa aránylag magas vízállású gémeskút fölött álldogál második évszázada, magasba emelt karján pedig megfáradt galamboknak és fecskéknek nyújt pihenőhelyet. A kút környékén, a nedvesség hatására sűrű bozót nőtt, amit az elgyengült kezek már nem nyesegetnek. Hátrább néhány széna- és szalmaboglyát, szalmakazlat és tüzelőnek tárolt rőzsecsomót raktak össze.

A bejáró mellett, a vasútvonalig gyepek húzódnak, ettől jobbra szántóföld. A tanya mögött gyümölcsös- és veteményeskert. A disznóól mögött trágyadomb (13), rőzsecsomók, bokrok és három almafa. A Rátz tanya város felőli oldalánál, a tanyaház mögött, két sor gyümölcsfa sorakozik. Mellette gyepek, azon túl szántóföld terül el.

A műútról az ezzel párhuzamosan futó csapadékelvezető csatornán keresztül, keskeny kocsibejáró vezet az épületcsoport elé. Balról, a takarmányos színek sarkánál egy akácfa fogadja az érkezőt. A tanyát három oldalról alakban épületek zárják körül, csak kelet felől, a bejáró mellett húzódik az élő akácfákhoz erősített léckerítés, amit elöl egy lengő kiskapu, hátul pedig kétszárnyas nagykapu tagol.

A tanya két fő épületcsoportja: a tanyaház vagy lakóépület (I) és a nagyobb melléképület (II) – amely a takarmányos színt (c), az istállót (b) és a nyárikonyhát (a) foglalja magába – vertfalú. A tanyaház 1927-ig háromosztatú volt: tisztaszoba, konyha és kamra különült el benne. A Rátz család a kamrát szobának rendezte be, a tisztaszobát állandóan használta. A XIX. század végén így alakult a beosztása: elöl a kisház, középen a konyha, majd egy szoba következett. 1927 tavaszán Gajdán Ernő, a család kőműves tagja nekilátott a tanyaház „modernizálásához”. Az építkezés elhúzódtott, csak 1929-ben fejeződött be. (Erről tanúskodik a kamra elülső végébe beépült téglaoszlopra festett évszám.)

A tanyaház bővítése során az épület előtt a tetőt meghosszabbították, és széles, félig zárt ereszalját képezték ki. Az így előreugró tetőzet elöl téglaoszlopokra támaszkodik. Az oszlopok közeit 90 centi magasan téglafallal rakták be és tetejét deszkalappal fedték le, így a könyöklő elzárta az ereszalját a gazdasági udvartól. Csak elöl és az ereszalja végében hagytak lengő deszkaajtót, amik az udvarra vezetnek. Az átalakítás során a két nagyobb épület régi nádtetejét cseréppel cserélték ki. A megszorodott család részére, a tornác végébe kamrát, a tanyaház végébe pedig kisházát építettek.

A félig zárt ereszalján a könyöklőt összekötötték a másik épület végében lévő nyárikonyha falával, míg a két egymásra derékszögben álló épületcsoport tetőszerkezetét összeépítették, így a nyárikonyhát esős időben is száraz úton közelíthették meg.

A kisház még egy ablakot kapott. Az az ablak, ami addig az udvar felé nézett, átkerült a tanyavégre, és helyébe kisebbet tettek. Elöl, a kisház végénél fákkal és élősövénnel körülzárt virágos kert néz a makói országútra. (A telekrajzon 14-es számmal jelezve.) A kis kertben évről évre még ma is virít néhány olyan „öregasszonyvirág”, amivel mostani kertész már nem foglalkozna.

A telekrajz II. sz. épületét a XI. tábla részletesebb rajzán mutatom be. Az istálló a tanyaházzal egykorú, míg a takarmányos szint és a nyárikonyhát valamivel később „ragasztották” hozzá. („Fecskefészkes” építkezés.) Ameddig a család emlékezete visszavezet bennünket, a nyárikonyha létezett. Valószínű, hogy a múlt század utolsó harmadában, a tanyaépítés második ütemében készült.

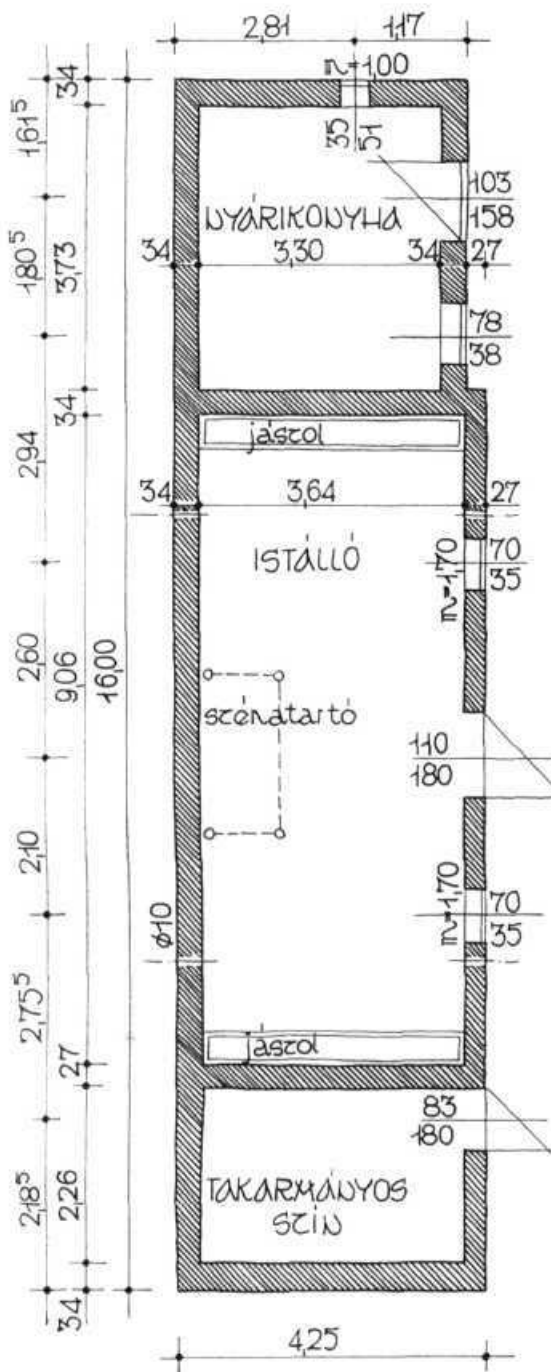
A melléképület a sok belvítzól erősen megroggyant, és az 1950-es évek elején felújították. Ezzel csak az állagát óvták, eredeti méretein és a berendezésén nem változtattak.

A takarmányos színben a lábasjóságok több heti szálastakarmánya fér el. A középső épületrész az istálló. Valamikor több tehenet és lovat tartottak benne. Mindkét végében deszkajászol áll. Az istálló közepére *szénatartót* ácsoltak. Ez négy, földbe vert akácoszlopvázból, s az erre szögelt, széles deszkákból áll. Az oszlopok felső vége a mennyezetig ér. A szénatartóban az istálló állatállománjának háromnapj szálastakarmány-szükségletét raktározták el.

Az istálló bejárati homlokzatán, középen egymás fölött két deszkaajtó, ettől jobbra és balra keskeny, hosszú, kifelé nyíló ablak húzódik. Az ablakok mellett kerek szellőzőlyukak törnek át az istálló falát. Szemben, az istálló hátsó falában szintén két szellőzőlyuk található. Ezek az állatok dereka iránt estek, de magasan a hátuk felett, és a legnagyobb hidegben is – amikor az ajtók és ablakok egész nap zárva voltak – az istálló légcseréjét úgy biztosították, hogy az állatok nem fáztak meg.

Az épületcsoport város felőli végében találjuk a nyárikonyhát. (Lásd a XI. és XII. táblát.) A nyárikonyha és az istálló falvastagsága megegyezik, de elől, a bejárati homlokzatnál a nyárikonyha épületrésze 27 centivel keskenyebb, ezért beljebb esik. Az itt lévő ablak nyílása széles, alacsony, akár az istálló ablakai. Az ablak szárnya felül rögzített és kifelé nyílik. A nyárikonyha végén lévő keskeny ablak hagyományos, egyszerű, káva nélküli, kettős üvegezésű.

A nyárikonyhába belépve, mindjárt szembetűnik a belső tér hármastagozódása. (Továbbiakban lásd a XII. táblát.) A konyha hosszában, a mennyezet közepén keresztülhúzó nagygerenda két fő részre osztja a helyiséget. Az előtérben, a tanyaház felőli sarkokban két alacsony szekrényt helyeztek el. Különösen figyelemre méltó az ajtó mögötti, a régi, amely polcos, barnára festett, de a kemence melletti is érdekes, hiszen azt egy végére állított tulipántos ládából alakították ki. Ez a kelengyészláda valamelyik örökségből került a család tulajdonába, és több mint fél évszázada a nyárikonyha berendezéséhez tartozik.

A Rätz tanya
melléképülete

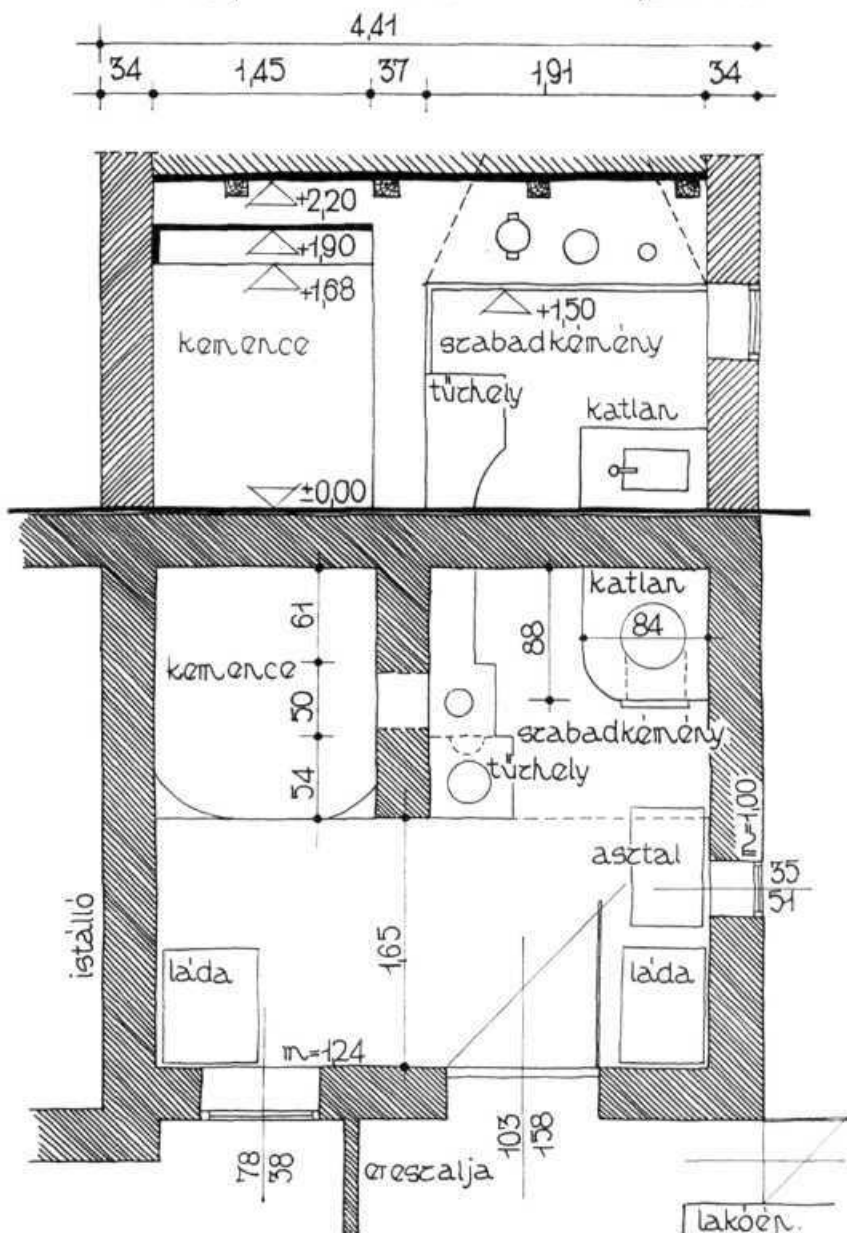
alaprész
m=1:100

XI. tábla

Nyárikonyha

alaprész és kiterített metszet 1:50

RÁTZ TANYA, HÓDMEZŐVÁGÁRHÉLY Tanya 216. sz.

XII. tábla

A végére állított láda ebben az új elhelyezésben oldalt nyílik és záródik, akár a szekrények ajtaja. Két deszkapalcot szögelték belé, és edényes szekrénynek használják.

A konyhavégi ablak alatt egy alacsony, leterített faláda mint asztalszék szolgálja a főzés előkészületeit. Az ablak felett a *füstfogófal* és a tornác felőli fal között keskeny polc húzódik, amely valaha edényeket tartott, ma viszont nincs jelentősége.

A nagygerendán túl a helyiség hátsó része is két különböző méretű félre osztódik. A kisebb teret a különös, „pogácsa alakú kemence” foglalja el, ami minden bizonnyal ritka, egyedi építészeti forma; legalább is Vásárhely határában az, ahol az elmúlt másfél évtizedben megvizsgált 150 tanyában még hasonlóra sem akadtam. Az alaprajzon látható, hogy a kemence félig szögletes, félig kerek, alacsony, mindössze 168 centi magasságú, felfelé sem keskenyedő, lekerékített, lapos tetejű építmény. Valószínűleg az épületrésszel egyidős.

Arra a kérdésemre, hogy miért ilyen, a hagyományos tejesköcsög formától elütő, felül nagy, lapos felszínnel rendelkező kemencét építettek, Rátz Esztertől azt a választ kaptam, hogy: „tökmagot szárítottak rajta”. Vásárhely határában – így a Rátz családnál is – a kukoricasorok közt tököt is termeltek, ami nemcsak az állatoknak, de az embernek is eledélül szolgált. A tököt felszeletelve a kemencében megsütötték, vékony héjú magját nem a forró tűztérbe rakták, ahol könnyen megéghetett, hanem a kemence lapos tetején terítették szét, és itt élvezhetőre száradt. Télen a nagy kalóriaértékű, olajos tökmaggal megtöltötték a ruhájuk zsebét, és belőle munka közben is eszegettek.

A kemence szája előtt terül el a konyha nagygerendán túli nagyobb, harmadik része. A kemence eleje, a hátsó-, illetve oldalfal és a mestergerenda között a födém hiányzik. A tetőzet fölé téglából rakott, boltozatos, egyre keskenyülő, *füstöskürtő* nyúlik: ez a szabadkémény. A füst visszatartására, a nyárikonyha előterének védelmére a nagygerenda alatt a falrészlet lefelé meghosszabbították, s a mennyezettől 70 centire nyúlik le. Az így kialakított füstfogó falra kívül edényt és tányérokat akasztottak.

A mestergerenda alatt, a kemence szájáig egy 90 centi magas, alul elkeskenyedő, tapasztott tűzhely húzódik. Főzőtere, tűzlyuka már a szabadkémény kürtője alá esik. Tüzelni a kemence szája felőli, tehát belső oldalán lehet. Így a kemence és a tűzhely előtti alacsonyabb, lépcsőzetesen elkeskenyülő, tapasztott padkarészre mind a két tüzelőberendezés hamuja kihúzható, és a padkán lévő lyukon keresztül a padlózatig leszórható. Itt a padkafalban széles üreg tátong, ahonnan az összegyűlt salak és hamu lapáttal kikaparható.

A tűzhellyel átlósan szemközt sorokban egy beépített, tapasztott katlan áll, amit főképp mosáskor, disznóvágáskor, lekvárfőzéskor használnak.

A Rátz tanya gazdasági udvarában szinte mindazt megtalálhatjuk, ami a Vásárhely környéki tanyákra jellemző volt a hagyományos paraszti életmód

elmúlt évtizedeiben. A tanyaház hátsó végéhez ragasztva egy cseréptető, kétosztatú, elől nyitott, fészkerforma deszkaépítmény áll. Elülső részében műhelyt rendeztek be (X. tábla, 1), ahol a fontosabb szerszámok és felszerelési tárgyak egy része található. Hátsó, nagyobb részében évtizedeken keresztül a parasztkocsi és néhány mezőgazdasági gép, mint például a *rostagép* kapott helyet (X. tábla, 2), ma lomtár, a modern mezőgazdasági termelésből kiszorult használati tárgyak gyűjtőhelye. A parasztkocsi és egy *bolondkocsi* szétszedett részei, lóvontatású eke, borona, fahenger stb. hevernek itt.

A fészker (kocsi- és gépszín), valamint a kisebb takarmányos szín (X. tábla, 3) hátsó vége között deszkadarabokból összerótt lengőajtó vezet ki a gyümölcsös- és veteményeskertbe. A gazdasági udvar következő épületét szintén deszkából építették, cseréppel fedték le, és két részre osztották. Az udvar hátsó részében, a deszkafallal és ajtóval lezárt takarmányos szín és a három faoszlopon nyugvó tető alatt, az elől nyitott nyári tehénállás (X. tábla, 4) következik, hátsó végébe beépített fajászollal.

Egysoros, zárt téglalapítmény a kétosztatú tyúkól (X. tábla, 5) és a nagyméretű disznóól (X. tábla, 6), jókora zárt kifutóval, valamint labirintszerű, keskeny mellékudvarral, amiből a disznó alig talál ki. 1942-ben az épületsorra ferdén kukoricás góré (X. tábla, 7) építettek vékony lécekből, deszkából, földbe ásott akácoszlopokra. (Az évszámot a góré ajtajába vésték.) A góré alatt a láncra kötött kutya talál menedéket.

Az udvarban egyt erménytároló is áll (X. tábla, 7/a). Rátz Eszter emlékezik még rá, hogy kislánykorában az édesapja használtan vette. Hántolatlan vesszőből font, nagyméretű kas volt, amit a sarkai alá rakott téglákra állítottak fel, és *életős kasnak* hívták. Később kívül betapasztották, és fehérre meszelték. A közepén hagyott bejárati nyílását lezárható faajtóval látták el. Ettől kezdve *életős háznak* nevezték. Ezt követően kívül lécekkel több helyen megerősítették. Tetőt ácsoltak fölé, amit cseréppel fedtek be. A téglalábakat meghosszabbították, ezáltal a kas magasabbra került. Az alját tyúkólnak elkerítették. A kasajtó elé négyfokú téglalépcsőt építettek. Belsejét öt részre osztották. Az ajtó szélességében bejáró utat hagytak. Jobbra és balra, deszkával, 60 centi magasan elválasztották a belső teret, majd az így kapott két nagyobb tároló területet a kas hosszában, közepén deszkafallal újabb két-két részre tagolták. Így négy *fiókot* nyertek, amikből *vékával* lehet az ömlesztett gabonát kimerni. Az életős házat e jelentős átalakítása után hombárnak nevezték el, és ma is így hívják.

A hombár kiskapu felőli végéhez egy újabb, kisméretű, fából összerótt tyúkólat ragasztottak (X. tábla, 8). Még a kubikos talicskának is külön „fészert” készítették (X. tábla, 9): négy földbe vert akácfarúdra tetőként felrakott rőzsekévékből. A talicska fészker mellett homokkupacot tartanak.

A tanyában évtizedeken keresztül nem volt árnyékszék. A tanya lakói az istállóba vagy a trágyadombra jártak dolgukat elvégezni, míg 1930-ban a test-

vérek: Gulyás Kiss Albert és Ferenc maguk építették fel az oromzatán évszámot viselő árnyékszékét (X. tábla, 10).

A hombár mögött áll csomóba rakva a téglá, az esetleges épületjavítások elvégzésére (X. tábla, 11). A disznóakol előtt kiteglázott vizesgödör van az állatok fürdetése céljából (X. tábla, 12).

A gazdasági épületekhez téglával kirakott utak vezetnek. A zárt udvart néhány nagy fa árnyékolja be, amik a tornác előterében terebélyesednek.

A tanyaház belső elrendezésének és berendezésének cserélődése fényt vet a tanyalakók életmódbeli változására. Hat alaprajzon négy generációváltást mutathatok meg. A rajzokat több éves kutatómunkával állítottam össze. A Rátz család több nemzedéke már halott. Akik élnek és sok mindent láttak az elmúlt korokból – Rátz Eszter a hetvenegyedik évében, férje, Gulyás Kiss Ferenc hetvenhárom; a Gajdán család, az unokatestvérek is hasonló korúak – megkopó emlékezzettel inkább befelé tekintenek és elkészülődnek. Lassan, tárgyról tárgyra haladva kellett kiszűrni az ellentétes közlésekből származó hibákat.

Ma már kinyomozhatatlan a tanya birtokbavételétől a XIX. század utolsó évtizedéig eltelt korszak. A meglévő rajzok közé el lehetne még helyezni néhány átmeneti elrendezésről összeállított vázlatot, de ezek a változások csak rövid életűek voltak, és így nincs nagyobb jelentőségük.

Rátz János és Bodrogi Katalin a tanya berendezési tárgyait szüleitől örökölte, új bútorról tehát nem kellett gondoskodni. Egyrészt a még élő hagyományok, másrészt pedig a méretre készült bútorok akadályozták meg, hogy a szoba rendjén változtassanak. A kisház már ekkor sem volt parádés szoba, hanem olyan helyiség, amit rendszeresen laktak.

A kisház konyha felőli sarkában a kuckóval és fapaddal ellátott boglya- vagy búbos kemönce állt. (Lásd a XIII. táblát.) Az ajtó és a kemence közötti falszakaszon vasból kovácsolt, díszítetlen cigányfogas lógott, elsősorban a mindennapi ruhák számára. A padka fölé egy súlyokkal működő fali ingaóra került.

A kemencével átlósan szemközti sarokban a diagonálisan elrendezett szoba közismert bútorai közül a sarokpad, az asztal és az egyszerű támlásszék kapott helyet. Mindhárom asztalosmunka, sötétbarna olajfestékkel mázolták be őket. A bejárattal szemben, a mestergerenda alatt Rátz Jánosnak az apjától örökölt gondolkodószéke állt, mögötte a falon pedig egy rámás tükör lógott.

A „paraszttrónus” mellett, a faragással díszített, nagyméretű, sötétkék tulipántos láda állt, fölötte pedig egy falitéka, amiről ma már csak annyit tudunk, hogy a család „üveges tékának” nevezte, mivel Bodrogi Katalin értett a gyógynövényekhez, és az ezekből készített titokzatos főzeteit, porait és kenőcseit, saját gyártmányú gyógyszereit a tékában sorakozó üvegekben és tégelyekben tárolta.

Olyan gyógyszerek voltak ezek, amelyek mindenféle nyavalyára enyhülést hoztak. Készítésük receptjét csak az asszony ismerte, és akkor adta tovább

a lányának, ha már ő is megszülte első gyermekét. A gyógyír tartalma ősi titok, amit az akkor még mindenfelé virító mezei virágokból szedtek ki évezredekkel ezelőtt a gyógyulásra vágyó emberek.

A belső szögletben Bodrogi Katalin ágya állt. Ez volt a „védett sarok”, amely a bejárattól legtávolabb esett. Téli időben a minden ajtónyitásra betörő hideg nem hatolt el ideig.

Rátz János ágyát az ajtó mögött helyezték el. Különös szerep jutott ennek a szalmazsákkal ellátott, sötét színű, gyárimintás terítővel letakart, egyszerű fekvőhelynek. A család emlékezetében, de szójárásában is a mai napig úgy maradt meg, hogy ez a fekvőhely Rátz János nagypapa ágya. Pedig ükapám halála után még mások is feküdtek benne, de csak rövid ideig, néhány hónapig, esetleg egy évig, mivel ez volt a haldoklók, a betegek, a gyermekágyasok, egy szóval a „szenvedők ágya”. (A család azonban így sohasem nevezte, mivel a szenvedés itt mindennapos volt, és a fájdalmak között nem tettek olyan különbséget, ami azt jelezte volna, hogy a kín ágyba kényszerítette valamelyikőjüket.)

Az ágy vége fölé a falra egy másik cigányfogast szögeztek, amelyen elsősorban a férfiak ünneplőnek számító ruhái lógtak. Az ágy másik végénél háromfiókos sublót állt, amelyre csészéket, üvegeket, poharakat, talpas tükröt, petróleumlámpákat raktak. A sublót fölött a falon az első családi fényképek, papírtáblára nyomtatott bibliai idézet és valamelyik kalendárium lógott.

A kisház mestergerendáját és öt fiókgerendáját a mennyezettel és a fallal együtt fehérre meszelték. A tanyaház valamennyi helyiségében és a nyári-konyhában is döngölt földes padló volt, amit sárga homokkal felhintettek.

A konyha vagy pitvar (ritkábban pitar) belső rendjét a beépített részek határozták meg. A kisház felőli fal mindkét sarkában négy deszkapolccal, faajtóval ellátott fali kaszlit építettek. Kiugrott a kemencekamin is, amelynek közepén nyíló, kétszárnyas faajtaja van. Mellette, a fal közelében a nagy, vesszőből font, tüzelőanyagot tároló kas és két cserépkanta állt. A bejárati ajtó mellett, kívülről a padlásfeljáró nyílt, amely a konyha ezen szögletén ívelt keresztül.

A kemenceszájjal szemközt alacsony, szögletes asztalszék állt, háromlábú kerekasztalokkal. Ezek a cipészek székére emlékeztettek. Valamennyit Rátz János faragta.

A háromosztatú tanyaház harmadik helyisége – ami hajdan kamra lehetett, hiszen kéménye máig sincs – a szükség következtében szobává alakult, és helyt adott a Rátz család következő nemzedékéből az ifjú házaspárnak. Lányuk, Julianna, aki fiatalon férjhez ment, elkerült a Gajdán tanyába, míg fiuk, Imre, szüleivel maradt a házasságkötése után is.

A szoba város felőli oldalán két festett ágyat helyeztek el. A konyha melletti, melegebb sarokban Posztós Lídia, a másikon Rátz Imre feküdt.

Az asszony ágya mellé beállítottak ugyan egy kis, kerek öntöttvas kályhát,

de ezt aligha használták. Inkább csak azt az érzést keltette, hogy a fűtéshez biztosított a lehetőség. A kályhát ugyanis csak úgy használhatták volna, ha a közfal áttörésével, hosszú cső segítségével a füstöt a kemence kéményébe vezetik.

Napközben a konyhában tartózkodtak. Este a kisházba húzódtak be beszélgetni, vagy tisztább munkákat végezni. A fiatalok csak hálni jártak a szobájukba, ahol összebújtak és egymást melegítve dacoltak a téli hideggel.

Szobájuk berendezéséhez asztal, két támlásszék és az asszony által hozott sublót tartozott, ebben volt a fiatalok ruhaneműje.

Rátz János ükapám 1836. július 20-án született a családnak a Tarján városrészben álló házában. A szülők azon voltak, hogy a gyöngye gyermek minél hamarabb felvegye a keresztséget, ezért még a születése napján megkereszteltették Tóth Ferenc lelkipásztorral. Apjától, Rátz Istvántól, a felszabadított jobbágytól csak a szántóvető mesterséget, később pedig a házat örökölte.

Élete delén túl követte feleségét a nazarénusok nehéz, önmegtartóztató útján. Már csak a hitének, a családjának és a munkájának élt. Értő irányítása és szorgalma nyomán a gazdaság erősödött. Tisztelet és féltés vette körül. Az idős ember mind a családja, mind a szomszédos gazdák szemében nagy tekintély lett, többször fordultak hozzá tanácsért.

Rátz János életének utolsó éveiben gyakran elüldögélt az apjától örökölt, barokkos faragású gondolkodószékében, amit talán még a XVIII. század végén készített egy vásárhelyi asztalos. Az elmúlt századok, de még a közelmúlt hagyományos paraszti életében is a hajdani trónus szerepét a gondolkodószék töltötte be a Dél-Alföldön, s ez – ha öntudatlanul is – a hatalom jelképe volt, és csak másodsorban az elmélyedést szolgáló, kényelmes bútor.

Rátz János, mint legidősebb férfi, a család feje volt. Ő irányította házanépének életét, kellő szigorral, hatalommal és tekintéllyel. A székét más családtagok, különösen asszonyok vagy gyerekek nem használhatták. Az öreg szék magasabb volt a többi ülőbútornál. Amikor Rátz János belehelyezkedett, a család fölé nőtt.

Ükapám annyira hozzátartozott a gondolkodószékéhez, hogy gyermekkoromban, amikor déd- vagy nagyanyámmal nagy ritkán benyitottunk a mindig lefüggönyözött kisházba, úgy éreztük, a bennünk élő tiszteletet és elfogódottságot az üres parasztrónuson láthatatlanul még ott ülő, nagyemlékű atya sugallja, aki egy népes család alapítója volt.

1973 tavaszán hangzott el Rátz Eszternek, ükapám unokájának feltűnő megjegyzése:

– „Ez a szék mán sok családtag temetésin vött részt.”

A kérdéseimre kapott válaszok alapján egy ritka, ősi szokás elevenedett meg, amivel nem találkoztam más tanyákon. Eleinte, amikor férfi családtag halt meg, a halottat vivő első lovaskocsit követő kocsira tették fel az elhunyt üres gondolkodószékét. Így temették Rátz Istvánt és Rátz Jánost is.

Kisház-belső a Rátz tanyában. A konyha felől a bűbos kemence, Rátz János ágya és gondolkodószéke, 1973 elején

Kisház-belső a Rátz tanyában. Bodrogi Katalin (ma Gulyás Kiss Ferenc) kuckóba nyúló vacka, előtte Rátz Imre gondolkodószéke. A bal sarokban Rátz Eszter ágya, 1973 elején

Kisház-belső a Rátz tanyában. A „szenvedők sarka”. Rátz János ágya, gondolkodószéke és a háromfiókos sublót, 1973 elején

Kisház-belső a Rátz tanyában. A „szent sarok”. Balra a háromfiókos sublót, ▷ a szögletben a sarokpad, előtte asztal támlásszékkal, 1973 elején

Kisház-belső a Rátz tanyában. A szoba makói országút felőli vége. A képen ▷▷ balra a „szent sarok”, középen kaszli, fölötté rámás tükör, jobbra, az ablak alatt egy Singer-varrógép, a sarokban Rátz Eszter ágya, 1973 elején

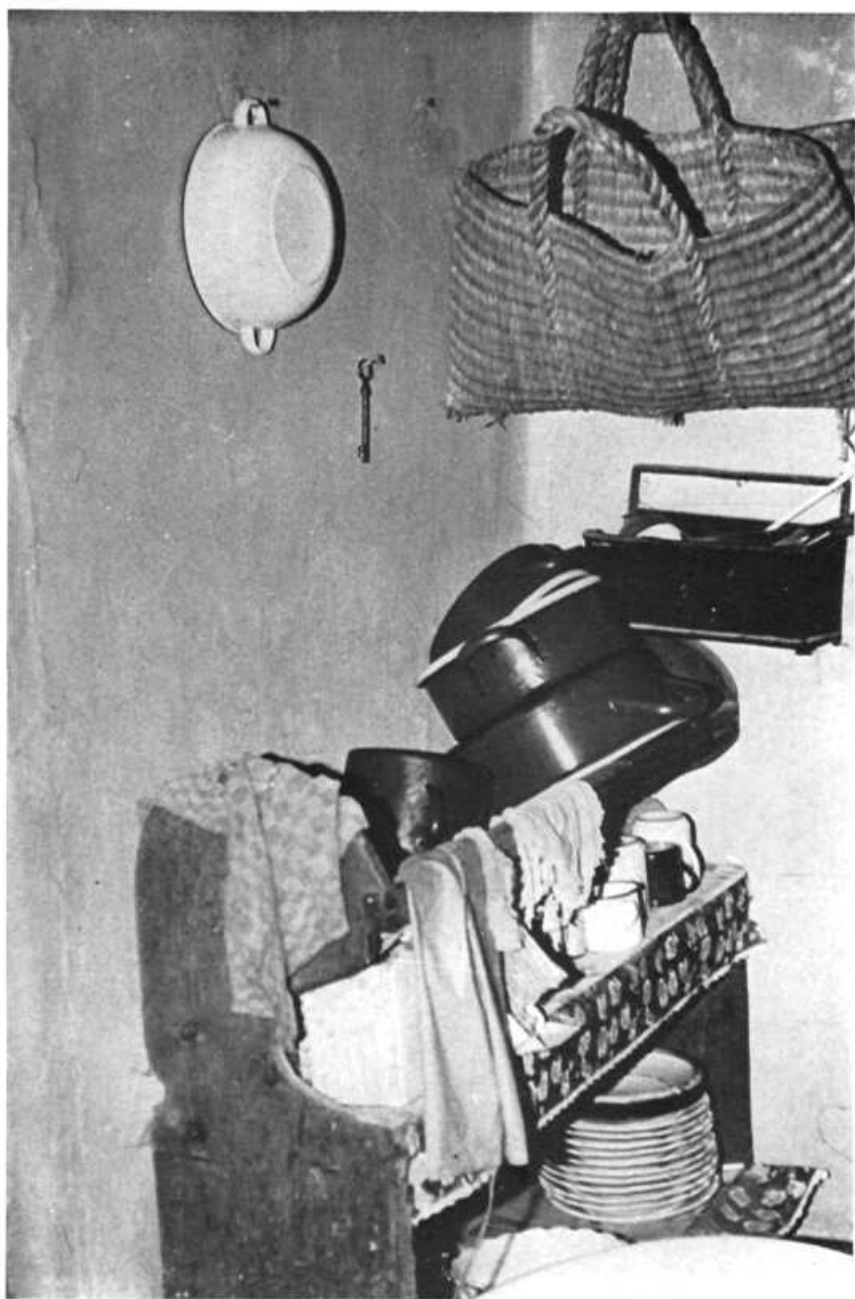

Ereszalja a Rátz tanyában. Balra vacokpad, középen kamraajtó, jobbra az építés évszámát őrző téglaoszlop, 1973 elején

Kamra-belső Olasz Bálint tanyájában, 1970-ben

Konyharészlet Olasz Bálint tanyájában.
Edényes polc a bejárati ajtó mögött, 1970-ben

A vágotthalmi utásház 1973-ban. Előtérben a kerekeskút. A kép bal oldalán az a tanya, ahol idős Szőnyi Pál, a kovács dolgozott

A Felsőkopáncsi Iskola 1973 nyarán, a IX. dűlő felől

Kopáncsi tanya a hódtói út közelében, a III. dűlőben, 1974 tavaszán.
Füvesi Mihály tanyája

Kopáncsi tanya 1970 nyarán

A szék helye a lóhajtó mögött, a kocsiderékban volt. Amíg a széket a temetőig vitték, senki sem ült benne. Ezen a kocsin a hajtón kívül, a *saroglyában*, vagyis a lovas kocsi végében, legfeljebb a család közvetlen tagjai ültek. A rokonok a gondolkodószéket vivő kocsi után ballagó lovaskocsikon foglaltak helyet, vagy gyalog mentek.

A temetőben a gondolkodószéket a sírgödör láb felőli végénél helyezték el. A székben a szertartás szüneteiben a református pap, illetve a nazarénus prédikátor foglalt helyet, mint az egyetlen olyan személy, aki az elhalt lelke és az életben maradt családtagok között közvetített.

Rátz János halála után a hívő család már a nőtagjainak a temetésére is kivitte a széket. Később, a század közepétől kezdve, amint a család a hitében egyre inkább elmélyedt és egyszerűsége törekedett, a gondolkodószéket otthon hagyták. Ettől fogva – mivel e szekta mindkét nembéli hívei egyenlőkké válnak bűnösségükben az isten előtt – vallási érzületük feloldotta őket az ősi, iratlan tilalom alól, és a család nőtagjai is beleülhettek a gondolkodószékbe. A nő részint ezzel vált egyenrangúvá, mert a férfi a családon belül elveszítette ezt a kiváltságát. Ma a paraszttérúnusnak még ebben a hagyományokat ápoló, idős családban is elsősorban ülőbútor szerepe van.

Bármennyire fel is oldódott a gondolkodószékhez fűződő szokásjog, az az ősi törvény ma is változatlanul él a Rátz családban, hogy a széket csak közvetlen férfi leszármazott örökölheti.

Rátz János halálára a ma élő családtagok és rokonok közül már senki sem emlékezik. 1908. november 8-án, 72 éves korában hunyt el. A vásárhelyi hívő temetőben pihen, valahol a csősz konyhakerti ültetvénye alatt.

A temetés után Rátz János ágyát bevetették, és már csak ritkán használták. Az ágyat a család szinte ünnepélyes tiszteletben tartotta. Eléje állították öreg gondolkodószékét, ami ma is őrzi, védi az elhalt emlékét és a fekvőhely nyugalmát.

1908 elején a „Nagy Öreg”, Rátz János, az utolsó hónapjait élte. A család behúzódtott a kisházba, hogy betegeskedő apjuk számára a segítségnyújtás közel legyen. Fia és menyje a sarokpaddal szemközti hosszú ágyban aludt, míg anyjuknak, Bodrogi Katalinnak – saját kérésére – az ágyvég és a kemence közé egy vackot állítottak be. (Lásd a XIV. táblát.)

A vacok a lehető legegyszerűbb tákolmány. Két fabakra néhány lécdarabot fektettek (lásd a II. tábla 7. rajzát), ezekre szalmazsák, lepedő és pokróc, télen pedig nagydunna került. Bár a fabak a vacok mindkét végét jól alátámasztotta, a deszkaszálak végei a kemence felől a padkára is rányúltak. (A vacok a család egyik legkedvesebb fekvőhelye ma is.)

Az 1908 elején a kisház elrendezésében bekövetkezett másik jelentős változás az volt, hogy a hagyományos berendezési tárgyak közé bekerült az ipari termék. Vásárhelyen az átalakulás, modernizálódás folyamata a XIX. század végén,

az 1880-as évektől, illetve a XX. század elején vette kezdetét. A vásárhelyi tanyavilágban ez a folyamat a Rátz János halálát megelőző évben már igen nagy tömeget érintett, hiszen 1907-ben 24 700 tanyai lakost tartottak számon, amely a város népességének 39,3%-át tette ki.

Rátz Imre ágya alá került a család horganyzott bádogból készült mosdótálya, a lavór. Talán a városban lakóknál is hamarabb, mindenesetre a tanyaiak közül elsőnek vásároltak varrógépet. A kisméretű Singer varrógépet Bodrogi Katalin a saját keresetéből vette, s ő használta. A megszorodott család ruházatát továbbra is maguk állították elő, és a sokfajta gazdasági munka mellett egyre kevesebb idő jutott az amúgy is lassú kézivarrás számára.

A varrógép kiszorította a régi kelengyeládát a konyhából nyíló szobába, ahol ma is megtalálható; de eredeti hivatását továbbra is betöltötte: ruhaféléket tartottak benne.

Még élt Rátz János és egyedül használta apjától örökölt gondolkodószékét, amikor a tanyában vele maradt s a családfő szerepét átvevő fia, Rátz Imre nem győzte kívánni, míg apja örökébe léphet, és átveheti tőle annak parasztrónusát.

1906 telén elhatározta, hogy készít magának egy gondolkodószéket. A hosszú estéken egyszerű parasztszerszámaival, eperfából ki is faragta az új lécvázazs ülóbútort.

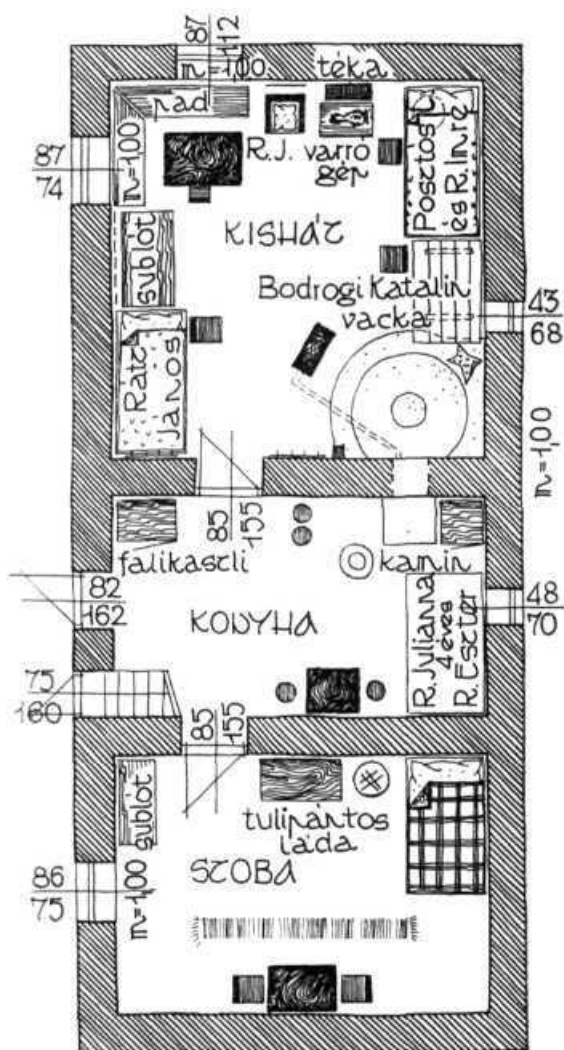
Éppen elkészült vele – a háttámlába erősített keresztfa kifűrészt szímai tanúsítják –, amikor meghalt az apja. Így egyszerre két gondolkodószéke, de egy gazdája lett a családnak. Apja elárvult, öreg székét Rátz Imre rendszeresen nem használta. Az a temetéseken játszott még egy ideig főszerepet, és Rátz János ágya előtt töltött be kultikus feladatot. A faragott lécvázazs gondolkodószéket viszont 1947-ben bekövetkezett haláláig elsősorban Rátz Imre használta. Ez a gondolkodószék csak ezután vált közös használatú és ma is féltve őrzött családi örökséggé.

Bár a hozzáfűződő ősi, patriarchális szokásjog fellazult, annyi még máig is megmaradt belőle, hogy mind a két családi gondolkodószéket a férfitudó, ifjú Gulyás Kiss Ferenc örökli majd, és azokat másnak semmi áron oda nem adják.

A kisház kemencéje is veszített a jelentőségéből. Elébe került egy kis, kétlyukú öntöttvas tűzhely. Addig az évszoknak megfelelően, főtt étel készítésére minden nap használták a kemencét, vagy a nyárikonyha tapasztott tűzhelyét. A „sparhelt” megjelenése után a kemence elsősorban a fűtést szolgálta, s azt inkább csak a kenyér, tészta, hús, hurka, kolbász és pecsenye sütésekor, valamint a szilvalekvár dunsztolásakor: a „kemöncézéskor” használták.

A Rátz család közben megszorodott. 1900-ban megszületett Rátz Lídia, az első lányuk. 1904. február 16-án ikreik születtek: Rátz Julianna és a fél órával fiatalabb Rátz Eszter. Ők két éves korukig az anyjuk ágyában feküdtek, azután a szobából a konyha végébe kihelyezett nagyágyba kerültek.

A konyha felszerelése is modernizálódott. A cserépkanták helyett két bádog-

A RÁTZ TANYA BEREVDEZÉSE
1908 ELEJÉN

kanta került a kamin mellé. A konyhából balról nyíló szoba elárvult, és mint lakóhelyiség egy időre elvesztette a jelentőségét.

Rátz János felesége, Bodrogi Katalin 1837. február 26-án született, a Tabán nevű városrészben álló házukban. A református szülők ahhoz a Tóth Ferenc lelképásztorhoz vitték el lányukat megkereszteltetni, aki egy évvel azelőtt Rátz Jánost is részesítette ebben a szentségben.

A történelemben előemberrel, őseimmel és a mai ember különböző fejlettségű csoportjaival találkozunk. Hasonlóképpen van ez a családok esetében is. A történelemben sok fő- és mellékág fut visszafelé: nagyszülők, dédszülők, ük- és szépszülők egyre sokasodó láncolata, akik közül ma már sok érdektelen. Kihaltak a valóságban is, és az elbeszélő számára is. Azért éltek és nemzettek utódokat, hogy néhány csepp vért csordítsanak az emberiség nagy óceánjába.

Életemben Rátz ükanyám az ismeretlen, a titokzatos történelmi személy, az előánya szerepét tölti be, míg Gajdán dédszüleim az ősszüleket jelentik, de anyámék is az őseket tisztelik bennük.

Ükanyámat anyám néhány elejtett szava és Gajdán Ernő visszaemlékezése alapján, tehát csak hallomásból ismertem. Abban az évben halt meg, amikor szüleim összeismerkedtek. Alacsony termetű, kissé szikár, nagy arccsontú, barna asszony volt. A család ezen ágára a zömök középtermet, a kérges, nap-szíttá, barna bőr és a hosszú életkor volt jellemző.

Zsebében mindig akadt néhány szem kockacukor – ami akkor még igen nagy érték volt – az unokák és dédunokák számára. Arcán mosoly ült, és derűs kedvvel segített mindenkinek, rokonoknak, szomszédoknak, ismerősöknek és ismeretleneknek.

1859-ben ment férjhez, és akkor egy csapásra megváltozott körülötte az élet. A szülői ház gondoskodása után küzdelmekben és szenvedésben bővelkedő sors, hosszú, nehéz élet várt rá. Talán azért is élt 95 évet, mert a természet és a történelem nem kímélte. Nem ért rá nyüglődni, betegségekkel törődni, de még, ahogy mondani szokták, „meghalni” sem.

Ha jelentkezett a halál – mert a tanya ablakán gyakran bekopogott –, úgy tett, mint a mesében az asszony: egy pillanatra feltekintett a munkából, majd kezét elutasítólag maga elé tartotta, és csupán ennyit mondott: „nem érök rá, gyűjjön holnap”.

Első fiát, Rátz Imrét 1860. május 3-án szülte, és még abban az évben, gonosz karácsonyi „ajándékképpen”, december 24-én el is veszítette. 1862. április 22-én született a második fia, akit elhalt bátyja emlékére szintén Imrének neveztek el. Négy év múlva, 1866. január 21-én született Julianna, a dédanyám. Imrével ők ketten érték el az öregkort. Húguk és öccsük szintén korán távozott az élők sorából. 1872. december 25-én, a felragyogó karácsonyi fényekben született Zsófia, és az ünnepi fények kihunytaival, december 28-án vitte élete pisla világát a sírba.

Az újabb tragédia úgy elkedvetlenítette a családot, hogy sokáig nem is gondoltak újabb gyermekekre. Hat évvel később, 1878. május 11-én született az utolsó fiuk, János, akit másfél éves korában, 1879. szeptember 10-én vesztették el.

A sorozatos tragédia, ükapám „lázasai” és a kemény paraszti élet együttes csapását csak az a belső lelki élet tudta enyhíteni, amit ükanyám már fiatalon megtalált a nazarénus hitben.

1871-ben a Susán nevű városrészben, a Réz és Kasza utca közötti nagy telken kezdték el építeni a hívők egyszerű imaházát, amely hamarosan otthont nyújtott az egyre népesebb gyülekezetnek.

Amint a fiatalság évei múltak és a gyermekek önállósultak, az aránylag korán megözvegyült és magányos asszony nem akart a családnak terhére lenni. Mind kevesebbet tartózkodott saját, makói országúti tanyájukban, de veje, Gajdán István kopáncsi birtokát is egyre ritkábban látogatta, ahol dédapám akkor még nagy lendülettel hasította a frissen vásárolt, de már évezredek óta művelt föld hátát.

Susán girbegörbe utcái közül a Réz utcában talált menedéket. Dédapám időszakosan üres parasztháza, a „magány csöndes otthona” nyújtott oltalmat ükanyámnak, és később az egész családnak.

Piaci napokon és vásárok alkalmával Konstantin Gyulának, a vásárhelyi rőfös kereskedőnek a portékáit árulta a ponyván, ezzel kereste meg a kenyerét; kissé dacolva a segíteni kész gyermekekkel, függetlenségét az utolsó percig sem adva föl.

Így vált lassan irigyelt és tisztelettel övezett szülővé, rokonná, majd idegenné. Talán különcnek is tartották, de ő mindenkire barátságos volt és mindenkit mélyen szeretett. Nemcsak lelki adottsága volt ez; orvosló tudománya, gyógyító tevékenysége is tiszteletet váltott ki az emberekből. Jól ismerte, szerette és gyűjtötte a gyógyfüveket. Különösen a kakukkfűvet, csattogófűvet, sátnáfűvet, mezei zsályát, útifűvet, a székfű virágát, a vadrózsa bogóját, cikóriát, gyűszűvirágot, „tyúkszemvirágot”, beléndeket, dohánylevet és a bodzafa virágát. Amikor a falitéka kikerült a szobából, a gyógynövényekből készült háziorvos-ságokat rejtő üvegcséit átrakta a sublót egyik fiókjába, ahol a ruháit is tartotta.

A házimunkák közül legjobban a kender feldolgozását kedvelte. A kenderkócot néha egyszerre három rokkával is fonta a család. Ükanyám naphosszat ült a szövőszék mögött, arcán a ráncokba mosoly mélyült, és egyre csak szötte a maga sodrotta fonálból pirosmintás, fehér kötényeit, terítőit, abroszait, lepedőit, szakajtóruháit, amikkel elhalmozta a családot. Még anyám is kapott tőle néhány darabot.

Az elkészült vásznat úgy fehérítette ki, hogy benedvesítette és kiterítette a gyöpre, a tűző napfényre. Egy héten keresztül ezt többször megismételte, és ha a szél alájuk bújt, a repdeső lepedők úgy bodorodtak, fodrozódtak, akár a bárányszerű felhők.

Nyugtalan természetű asszony volt. Nem szeretett sokáig egy helyben maradni. Szüntelen vándorolt fia tanyája és lánya városi háza között. Amikor megöregedett, a telet a Rátz tanyában töltötte, míg a Réz utcában inkább nyáron tartózkodott többet. Állandó lakhelyének azonban egyik családi fészket sem tekintette. Még kilencvenéves korában is gyalog járt. Téli reggel, ha hideg ömlött a tanyára, magára vette rövid, galléros, feketével himzett subáját, és a hóval borított úton hazasietett a lányához. Megebédelt, majd türelmetlenkedni kezdett, felkerekedett, és még akkor este visszament a fiához.

Amikor túljutott életének hatvanadik évén, magányos zarándokútjaira maga választotta „kísérőtársat” vitt. Fekete, bokáig érő ünneplő ruháját, fekete cipőjét belekötötte a fekete fejkendőjébe, és karjára öltve elindult e batyuval a „Sion mutatta úton”. Módszeresen, megfontolva, elszántan, nagy akaraterevével készült a halálra, amit ettől kezdve szüntelenül várt; nem örömmel, nem szenvedve az elmúlás gondolatától, csupán tudomásul véve és elfogadva a természet törvényét.

Fekete ünneplő ruháját azért hordozta magával, hogy a halál bárhol éri is utol, a végső elszámolásra illően felöltözhessen. A batyut minden nyáron kioldotta, és a benne őrzött ruhákat kitergette a napra, a friss szélbe szellőzni. Így hordozta magával, három évtizeden keresztül batyuba kötve a halált egy vásárhelyi parasztaasszony.

1931. december 31-én, szilveszter napján, a nazarénus család imádsággal adott hálát az elmúló évért, majd megvárva az éjfélét kondító, távoli harangszót, nyugovóra tért. A Rátz tanyára csend borult. Az újév napja vasárnapra esett. Hajnali négy órakor ükanyám – aki az előző nap a lányánál volt, és elbúcsúzásként a Gajdán családtól, fekete batyujával kiment a fiához – kissé fáradtan leszállt a vackáról és felkötötte a menyét.

- Lányom, melegíts vizet!
- Ilyenkor, kedves anyám? – csodálkozott az asszony.
- Most mingyárt. Mosakodni szeretnék.

Posztós Lídia elkészítette a fürdővizet. Az öregasszony lecsavarta a pislákoló petróleumlámpát, és a sötétben tetőtől talpig megmosakodott, majd elkövetkezett a számára régen várt pillanat. Kicsomagolta a batyuját, és átöltözött bársonyfényű halotti ruhájába. Felhúzta a cipőjét, bekötötte a fejét, és visszaült a vackára.

Még néhány szót váltott a menyével, aki a szokatlan időben történt mosdás kellékeit rendezte el. Ezután Bodrogi Katalin lassan, hangtalanul eldőlt a vakán. Az alvásból felbolydult család azonnal orvost hozott, aki megfogta a száraz kis öregasszony elhidegülő csuklóját és felemelte.

– Még lüktet az ér – mondta –, de az élet most távozik. Ha adnék is neki egy serkentőt, csak rövid ideig térne vissza. Hagyjuk békében pihenni.

1932. január 1-én elment ükanyám, és az ősi törvény szerint közölünk egynek

bizonyosan átadta a fekete batyut, amit láthatatlanul tovább hurcolunk. Halálának igazi napja azonban hamarabb következett be, mint a végső elmúlása. Akkor, amikor a keze megszűnt a mintákat tovább szőni, de ezt az időpontot már senki sem tudja. Kihűlt testét visszavitték a városba, lányához, és a Gajdán házban felravatalozták.

Ha az ember végigjárja Vásárhely temetőit, mindegyikben az a megszokott látvány fogadja, mint Európa szinte valamennyi temetkezési helyén. Keresztek, fejfák, sírkövek, oszlopok, obeliszek, monumentális emlékművek, szobrok, szenvedő Krisztusok, angyalok, kisebb-nagyobb sírboltok sorakoznak egymás előtt, mögött és mellett szabályos rendben, mintha csak egy város házait és utcáit látnánk összezsugorodva, madártávlatból.

Ezek a sírok magukon viselik és továbbviszik a bennük pihenők társadalmi rangját. A szerény sírhanthól a hivalkodó gránit- és márványépítményekig, sokféle formáját találjuk az emberi rangsorolás e sajátos formájának. Ha a buzgó keresztény megáll e temetőkben, elgondolkozhat azon az ellentétén, amit a valóságban lát és amit a vallása tanított a halál utáni egyenlőségről.

A hívő szekta tagjai igyekeznek kivételek maradni a társadalmi megkülönböztetésben, életükben és halálukban is. A vásárhelyi nazarénus temető a város, a többi temető végén fekszik. Tulajdonképpen egy régi tanyaépületből: a csőszházból áll, néhány öreg fából és bokorból, darab feltöretlen rétből – ahová majd temetkeznek –, szántóföldből, alatta sírok sorakoznak, amelyek az előírt három évtized lejárta előtt végleg eltűnnek, ha már nem látogatják a hozzátartozók. Végül ebben a különös temetőben néhány sor frissen hányt és eltűnő hantot látunk.

A hívő sírja négyszögletes gödör, ebbe kerül az egyszerű, durván ácsolt, festetlen, felírást sem hordozó fakoporsó. Nincs fejfa, vagy a nevet megjelölő tábla. A sírra sem a temetéskor, sem utána, senki se visz virágot. A hant fél év múlva behorpad. Egy év teltevel a föld felszínéig roskad. Eleinte esetleg még magasítgatják, kiszedik róla a gázt, de a második, harmadik tavasz a Bábicki-gödrök agyagos, vizes talajában kihozza rajta a nádat és a muhart, amik szinte kiirthatatlanok.

1932. január elején hideg tél ült az Alföldre. A szél szüntelenül süvöltött, és az akácfák száraz termését összedörzsölte, hogy e surlódás szinte sivitott. A szürke égből már egy hete megszakítás nélkül ömlött a hó, és éjszakánként a kutyák sem csaholtak. Akkor az évszakok még rendszeren váltakoztak, az itteni, szárazföldi éghajlatnak megfelelően.

A hívő temetőt csak néhány fa jelezte. A félméteres hóban már-már lehetlenné vált a temetés. A család igyekezett tájékozódni a megjelöletlen sírok között, hogy merre lehetnek őseink hantjai, és szinte találomra kijelöltek egy pontot, ahol a havat és a fagyott földet közös erővel, keserves munkával eltávolították. Amint a mélyülő gödör elérte a koporsók alsó szintjét, egy szétdőrt

csontváz tűnt elő. Rátz János ükapám sírját keresték, és egy idegen, régi sírt bolygattak meg. Nem volt erejük újabb sírhelyet keresni és még egy gödröt kiásni. Úgy döntöttek, hogy ide temetik Bodrogi Katalint. Így került közös sírba.

A hó vastagon beborította Rátz ükanyám sírját. A hantját a hóolvadás be is horpasztotta, és mire kitavaszkodott, csak öt-hat hasonló mélyedés jelezte a téli temetkezéseket, de hogy ezek közül pontosan melyik kié lehet, azt senki sem tudta megállapítani.

Mivel a család egyik része református volt, és a kegyeletet vallása szokása szerint gyakorolta, néhány évig, ha kimentek a hívő temetőbe, virágot vittek és szálanként szétszórták a földön, azon a tájon, ahol Bodrogi Katalin nyugvóhelyét gyanították.

A család nazarénus tagjai – akárcsak több ősi vallás hívei – ha nem is örültek, de nem is bántódtak öreganyjuk halála miatt, hiszen hitük szerint megvált a „lélek eredendő ellenségétől, a testtől”.

Rátz János és Bodrogi Katalin idősebb, haláláig a családi tanyán élő gyermeke Rátz Imre volt, aki életének 85 éve során az örökölt 3 holdnyi földet kemény munkával és módszeres gyűjtögetéssel 5 kisholdra növelte, gyarapította a tanya épületeit és berendezését.

Ez a szerény anyagi fejlődés biztonságot nyújtott ugyan, de életcéljául nem a meggazdagodást választotta. Mind az ő, mind a családja igénye alacsony szinten mozgott, de kiegyensúlyozott életével, példamutató magatartásával olyan harmóniát teremtett, ami halála után tovább szállt az utódaira, és egyfajta boldogsággal töltötte be az életüket. Szülei révén korán megismerkedett a nazarénusok tanaival, amiket később maga is elfogadott.

Gajdán Ernő, az unokaöccse, aki a még élő rokonok közül a legtöbbet tartózkodott gyermekfővel és fiatalemberként a Rátz tanyán, elmondta, hogy Imre bátyja kezében égett a munka. Jellemző példaként említette, hogy volt egy régi gabonarostája, amelyet felrakott a szekérre, és esténként, amikor végzett a munkával a saját portáján, járta a szomszédokat. A lóval kinyomtatott búzát és árpát „szelelte” a hold- és csillagfényes nyári éjszakákon, majd kevés pihenő után hajnaltól napszálltáig ismét helytállt a birtokán.

A két világháború között a Rátz és Gajdán család anyagi biztonsága érdekében kölcsönösen segítette egymást. A szoros vérségi kapcsolat, a világnézeti azonosság, a rájuk nehezedő súlyos társadalmi és anyagi terhek még inkább összekovácsolták a két családot. Ha kellett, lovakat kölcsönöztek, fuvarral, munkával, de még anyagiakkal is támogatást nyújtottak. Különösen dédapám és fiai – közülük is Ernő – vették ki a részüket a segítkezésből. A Gajdán család pedig Rátz Imrétől kapta meg önzetlenül a kisegítést. A két család vagyona és gazdasága az összműködésük folytán szinte egynek volt tekinthető. Így, ezzel a kezdetleges szövetkezéssel, összefogással igyekeztek a törpebirtokok és a kisgazdaságok fennmaradásukat biztosítani.

Nem volt ismeretlen két vagy több családnak ez a fajta laza, szerződéseken kívüli segítségnyújtása, ami különösen az igavonó barmok kölcsönzésében és a nehéz munkákban való együttes részvételben nyilvánult meg. A kisparasztoknak szükségük volt erre a terhes adók, a városi különadó, a hitelek, a szélsőséges időjárás, a gazdasági válságok és nem utolsósorban a korszerűtlen földművelés miatt. 1930-ban Vásárhely 60 342 lakosából 35 638 östermelő volt. A lakosságnak több mint a fele mezőgazdaságból élt, és ez a szám állandósult, hiszen Rátz Imre életének utolsó évtizedében, 1941-ben a 61 776 főnyi lakosságból is 35 282 volt az östermelő.

Rátz Imrének a munka mellett arra is maradt ideje, hogy a gyülekezetbe eljárjon. Bár két paraszttrónus állt a kisházban, ahogy az évek teltek, a „parasztkirály” egyre nagyobb alázattal pihent a nagy karosszékek egyikében, és szegyenkezve emlékezett fiatalabb éveinek azon korszakára, amikor még öntelten trónust készített magának.

Rangban azonos, korban jóval fiatalabb feleséget kapott, Posztós Lídia személyében, akiről csak annyit őrzött meg a családi emlékezés, hogy 1876-ban született Vásárhelyen, férjének mindig hű, mindenben segítő társa volt, és életének utolsó éveiben egyre többet betegeskedett.

Rátz Imre leánygyermekeket nemzett. Az első, Rátz Lídiát, a sudár termetű nagylányt, 1918-ban egy diftériajárvány elvitte. A másik két lány, Julianna és Eszter apjukkal maradtak, amíg annak 1947. február 25-én meg nem állt a szíverése.

Rátz Imre haláláig azonban még újabb események történtek a családban.

Rátz János és Bodrogi Katalin másik gyermeke Gajdán Istvánné, Rátz Julianna volt. Amit róla, dédanyámról akarok elmondani – a legtiszteltetreméltóbb-ról, a legszentebbről, az őszanyáról, akinek az emléke egyre nagyobb szeretettel és mind magasabbra tör fel bennem –, annak szeretném, ha minden szava költemény lenne.

Az ő története is ott kezdődött, ahol a dédapámé meg a többi sorstársáé, és ott is végződött; nem is sokkal különb a másokénál, csak fájóbb és emlékeztetesebb számomra, hiszen ez vele, velünk és velem történt.

Dédszüleim sorsa, akár a kagyló két héja tapadt össze, egymást kiegészítve és a védtelen, puha életet kemény páncéllal óva.

Dédanyámat nem láttam a ravatalon, a temetésére sem emlékezem. Akkor még csak tízéves voltam, talán el sem vittek, hiszen a hívó temető messzire esett a Réz utcai háztól, ahol felravatalozták. A temetőig az utat gyalog kellett megtenni a döcögő kocsi után, amely a kicsire összeaszott, fáradt, hideg testet vitte.

Nem is tudtam igazán felfogni, hogy mi az, ha valaki meghal. Úgy gondoltam, alszik. Halála még most is hihetetlen. Mintha csak rövid időre távozott volna. Titokban ma is várom, hogy egyszer, ha kint járok a kopáncsi tanyák

között, a dűlőutakon őt látom majd szembejönni. Ruhájáról leveri évtizedek porát, az erős fénytől hunyorgó szemét megdörzsöli, és mosolyogva rám szól:

– „Sokáig aluttam. Té hun jártál eddig, unokám?”

1866. január 21-én, amikor ő született, városunkban gazdagon virágzott a nép művészete. A tálasok négy városrészben, 400 mesternél, több mint ezren dolgoztak. 1868 és 1879 között a városban megindultak a malmok, a téglagyárak és a fűrésztelepek is. A lányok és asszonyok még használták az utolsó *szőrös végű párnákat*, és az asztalosok ezrével gyártották a festett-faragott kengyész ládákat, tálasokat, tékákat, gondolkodószékeket, sarokpadokat. Szűrszabók és szűcsök díszítették cifra, jellegzetes virágaikkal a nemezt és az irhát. 1869-ben 49 153 fő lakott Vásárhelyen, ebből a határban 16 517 ember, az összlakosság 33,7%-a élt. A tanyák között még betyár járt, meg vajákos asszony; kuruzslótól sámándobot kobozott el a városi bíró, és aratott a halál. Őt testvére közül csak ketten maradtak Imre bátyjával.

1866. január 24-én keresztszülei: Szűcs János szántóvető és Szél Juliánna elvitték a református Ótemplomba, ahol Miklovicz Bálint lelkipásztortól megkapta az első szentséget.

Négy elemi járt Újvároson, a Nádor utcai iskolában. Amint felserdült, érzések támadtak benne, amikről minden fiatal azt gondolja, hogy az övéi a legszebbek és legforróbbak. Dédanyám hihette is, mivel a rég elveszett, megsárgult fénykép alapján, ahogy visszaemlékszem, nagyon szép leány volt.

A környéken aligha volt hozzá hasonló, feslő szirmú vadvirág. Édes mézet sejtető kelyhe, mint nektár a dongókat, úgy vonzotta a sóvárgó legényszemeket. A nagy álom és a vágy hamar meg is született. Látott egy férfit, aki csendes volt, és többet dolgozott, mint bálozott, de a kiválasztást akkor sem egyedül a természetes vonzalom szabályozta. A szülők döntöttek az élettapasztalatuk alapján, amelynek elsődleges mozgatója akkor még a vagyon volt.

Tizenhatodik életévének betöltése után, 1884. január 3-án férjhez adták Gajdán Istvánhoz, dédapámhoz, a szilaj és kemény legényhez, mivel az ő apjának szélmalma volt a makói országút elején. Ott forgott négyszárnyú vitorlája egy domb hátán, magasan, kevélyen hirdetve és messze mutatva a család vagyoni helyzetét. A malom mögött ráadásul még föld is húzódott, bár akkor inkább iparosnak tekintették a malom gazdáját, és a társadalmi ranglétrán egy fokkal följebb tudták, mint a földtúró parasztot.

A házasság első hónapjai sok szenvedéssel múltak az új környezetben, férje és apósa hajlékában. Élete végéig a háztartásban dolgozott, és amikor csak tehette, hűségesen segített a férjének is. A nagy érzések és vágyak, az elképzelt világ, a szorgos napok malmában, akár a két kő súrlódása, lekoptatta a régi érzéseket. Dédanyám, amikor csak tehette, titokban átment az út másik oldalán lévő szülői házba, a befelé forduló Rátz tanyába.

Panaszára meghallgatást, sebére gyógyírt keresett, de a Rátz család már nem

kívánt a fiatalok dolgába avatkozni. Csalódottságát hamarosan új érzés váltotta fel, amely édes és tiszta lehetett volna, ha a sors nem csordít ebbe is keserű fájdalmat. Rövidesen megszülte az első gyermekét, majd újabbnak is életet adott, mert szülei, nagyszülei példáján megtanulták, hogy errefelé nagyon esendő az élet, bőven kell mérni, hogy valami maradjon is belőle, hiszen közöttük két kézzel arat a halál.

Itt, a makói úti, ősi Gajdán tanyán látta meg a napvilágot 1885 elején az első gyermeke, István, majd utána 1887. szeptember 9-én Jusztina – drága emlékü nagyanyám –, akinek a legmélyebb és legkedvesebb emlékei, a gyermekkor eszmélése, e helyhez kötődtek. Imre 1889-ben, Ernő 1892-ben, Lajos 1894-ben, Károly 1896-ban, Etel 1900-ban.

1901-ben, egy áprilisi hideg napon itt jelezte eljövételét a halál, miután bekopogott a népes, szépen gyarapodó családhoz: lássák, hogy létezik és nem feledkezett meg róluk sem. Piaci nap volt. A szülők korán reggel bementek a városba. Ellátták a gyerekeket, majd a legnagyobb ügyeletére bízták őket. Látszólag egészségesen hagyták otthon valamennyit, de mire estefelé kiérkeztek, a négy legkisebb porontynak már nem volt kedve játszani. A láztól vörös arccal, sírva feküdtek a kuckóban, összebújva, egymáshoz simulva, összedugva kerek, fekete fejecskéjüket. Tágra meredt, riadt szemmel bámultak maguk elé, olyanok voltak, akár a veszélyre összerebbenő csirkék, akik először látnak a fejük fölött „ölyt”.

Április 5-én reggelre a kilencéves Ernő megfulladt. A torokgyík kemény vasmarka szorította ki belőle a lelket. Másnap a meggyötört, ártatlan kis testet fehér lepedőbe göngyölték, föltették a kocsira és hazahajtottak. Megvették a koporsót, kivitték a temetőbe, és kérték a csósz, hogy ássa meg a sírt, amíg a papot előkerítik. A Rátz család kérésére a hívő temetőbe hozták, de református pappal végeztették el az utolsó szertartást. Délre eltemették a kisfiút, és rohanvást siettek vissza a tanyára a többi beteg gyermekhez. Mire kiértek, már a következő, az öt éves Károly is holtan feküdt. Másnap ismét fordultak egyet a temető és a tanya között. Néhány hét múlva, április 27-én, a legkisebb, a legkedvesebb, a héthónapos Etelka is meghalt.

Ezen a tavaszon három gyermeket veszítettek el; igaz, a következő években a természet szaporító ereje pótolta az elvesztett életet, de egy anyát, aki csemetéit szereti – és mindegyiket külön, a maga értékeiért –, megvigasztalni sohasem lehet. Az eleven emlékezés miatt, a születők kapták elhalt bátyjuk és nővérük nevét. A századfordulót követően született Eszter, majd kétévenként sorra a többi: Ida, Etus és végül, 1906-ban Ernő látott napvilágot.

Dédanyám ekkor, a sorozatos tragédiát követően, ha az élet időt hagy neki, talán lázadt volna a sorsa ellen, de abban az időben még egyetlen magafajta asszonynak sem volt módjában, hogy kitörjön sanyarú életformájából, és ha

szükséges, gyökeresen változtasson rajta, hiszen a százféle gond, az aggodalom és gondoskodás az élőkrol, minden percét és idegszálát lekötötte.

A tragédia megrettentette dédanyámat. Ha volt is benne dac, harag vagy ellenállás, a csapás súlya alatt széttörött. A retteget, befeléfordulás uralkodott el rajta, és Isten felé tekintett. Szemében a könnyet felváltotta a lelkében fakadó könyörgés és az ajkáról felszálló imádság.

A sors csapását – amit ma tudatlanságból eredő bajnak neveznék, a betegséget, aminek ismerjük a kórokozóját, és megelőző oltásokkal kitöröljük az életünkből – isten figyelmeztetésének tekintette, aki így akarta tudtul adni, hogy bűnösök és csak önmagukkal foglalkoznak, megfélekezvén a teremtetőjükről.

A sok gyermek, a háztartás és a gazdaság gondja – leszámítva a gyermekágyas gyengélkedéseket – még a betegeskedéshez sem engedett neki időt. Igazán nagybeteg hosszú élete során csak egyszer volt, amikor utolsó gyermeke, Ernő született. Súlyos tüdőgyulladást kapott, és napokig magas lázzal küzdött. A Rátz család népi gyógymódja mentette meg: anyja a mellére, hátára vizes dohányleveleket rakott, és száraz lepedővel átkötötte.

Az első világháború után a gyermekek közül a halál ismét áldozatokat szedett, ami még fájóbb volt, mint az első „aratás”, hiszen a felnőtté serdült fiúk közül választott ki két kedves gyermeket. 1916-ban Imre, majd 1917. április 20-án Lajos halt meg a háborúban szerzett súlyos betegség, illetve sérülés következtében.

A kopáncsi tanyán és a Réz utcai háznál eltöltött évtizedek a megbékélés időszakát hozták. Ha vizet mert a gémeskútnál, mellette, a tó vizében gyakran megpillantotta arcát, de nem magát nézte, hanem egy asszony képét figyelte, aki alulról néz fel rá, hasonlít hozzá, de mindenben fordítottja önmagának. A víztükör, ahol a rezgő kép megjelent, talán kapuja a másik világnak, amelybe szerettei sorra távoztak és ahová ő is egyre nagyobb vágyakozással tekintett.

Amikor megismertem, családjá körében is már magányosan ült. Mi lent toptunk előtte a porban, míg ő magasra emelkedett. Önvizsgálatba kezdtünk, pedig hangos szóval soha, senkit sem fedett meg. Ünnepe volt, ha kért valamit és teljesíthettük, vagy ha mesélni kezdett.

Kétszer hallottam tőle régi történetet, amelyet ízes tájszólással, sugalló erővel beszélt el. Az egyiket kislány korában élte át, a másikat mint fiatalasszony. Mindkettő különös, boszorkányos hiedelemvilágot tükrözött, tele szorongással és rémülettel.

Ernyedten, kissé támaszkodva ült a karosszékekben. Lába alá gyalogszékert kért, hogy ne kelljen lógatnia. Elébe kuporogtam, és a beálló csendben minden idegszálammal feszülten figyeltem ajkán a szavakat, hogy azután felkorbácsolva, félve az éjszaka settenkedő árnyaitól, fél éjszaka se tudjak elaludni.

A család többi tagja már feküdt, talán aludt is az egész napos munka fárad-

ságaitól. A petróleumlámpa „tatarját” lecsavarták, csak a lámpakupak alatt pislogott egy kevés fény. Dédanyám egész alakja elveszett a szoba sötéttségében, csak lassan mozgó száját láttam, amely mágnesként vonzotta a tekintetemet. Még a lélegzetem is elhalt, csak a lámpa felől érkezett időnként egy-egy sercegés, mindig a legizgalmasabb pillanatban.

– „Amikor még olyan kicsi vótam, mint té – kezdte a visszaemlékezést –, anyám mindön este elküdütt a szomszédba égy kantával, hogy hozzak neki vizet. A legelőn mög a szántóföldön túl vót égy szép nagy, fehér falú tanya, ennek a végiben kerek domb, tetején pedig kút állt. Az ürege olyan mélységös-mély vót, hogy az ustorfa is eltűnt a káva mögött, mire odalént mögcsobbant a sötét víztükör a vödör alatt. Tán a békakirály is itt lakott a mohos kúvek között.

A kút vize csudatévő vót. A zsiros bűrt kiszárította, a hámlást mögszüntette. Ha az öregöket szorulás kínoztá, éhgyomorra égy-két kortyintást ittak belüle, oszt mán röndbe is vót a dolog.

Anyám az édös íziér szerette. Ebbül a vízbül csurditott a *málélisztbe*, mire az olyan finommá lött, hogy a szánk is összeragatt túle. A kútra mindég az esti fejés után köllött mönnöm, hogy a röggeli tésztakészítéshön oda lögyön téve a teli kanta az asztal alá.

Éccör, amint möntem a kútra, látom ám, hogy a legelőrül felém totyog sor-jában égy sereg liba. Teleöntöttem a kantát, oszt mögindultam a tanyaudvarbul kifelé, a libák mög utánam erettek nagy gágogással.

Szaporábban kapkottam a lábomat, de a libák is fűrgébben követtek. Szaladni kesztem. A sorbul kivált a gúnár. Szárnyajit szétterjesztötte, oszt üldözöbe vött. Amint hátra-hátrapillantottam, láttam ám, hogy a liba égyre jobban nyó. Előbb csak kutya naccságú, asztán mán akkora, mint égy bornyú. A csőrit kítátotta, sziszögött. Addig kergetött, amég a közelömbé ért, kishíján mögcsipött. Mögbotlottam, oszt a kanta kiröpült a kezömbül. Dehogy töröttem vele, hogy a víz az utolsó csöppig mind kifolyt.

Tátott csőre utolért. Még égy lipés, oszt mönten bekap ez a szörny! Ekkor elértem a mezsgyét, oszt átugrottam a földünkre. A hatalmas gúnár mögtorpant. Szárnyát léeresztötte, én mög továbbbszalattam a félelemtül vacogva. A liba utánam kijátott:

– Szöröncséd, hogy odaát vagy! A mezsgyén túl nincs hatalmam!

Azzal odalípködött a kiömlött vízhön. A tócsát kifecsölte, oszt ahogy az előbb mögnyött, most úgy összetöpörödött. Eltűnt tollának sárga ragyogása, oszt beállt az odaérő libafalkába.

Szülejimnek szörnyűködve meséltem el, hogy mi történt velem. Jót mulattak az esetén. Úgy hitték, biztosan a szomszéd boszorkány-öregannya bújt a libába, hogy elriassza a kútrajárókat. Attul kezdve nem is kűttek vízer, apám maga mönt oda. Hiába faggattam, hogy tanálkozott-é a boszorkány-gúnárral,

nem látták aszt többé. Csak a szomszéd panaszkodott, hogy eltűnt a legszöb libája.”

A másik történet, amit dédanyám elmesélt, talán azért ivódott belém mélyen – hogy ma is szinte minden szavára világosan visszaemlékezem –, mivel közvetlenül a második világháború után voltunk, tele rettegéssel az átélt szörnyűségek miatt. Az egyik éjszaka arra ébredtünk, hogy reng alattunk az ágy, az ablaküvegek a légnyomástól apró darabokra repedeztek és szétszóródtak, akár a gyalu alól szerteröppenő forgács. Néhány száz méterre tőlünk egy ipari üzem állt a földszintes magánházak között: Kokron József kötöttárugyára. A repülőgépek ezt bombázták, de a célpont olyan kicsi volt, hogy a nehéz robbanó töltetek a környező utcákra hulltak. Szétfröccsentették az útkövezetet, és akkora kráterokat hagytak hátra, hogy feljött bennük a talajvíz, és tavasszal remek párázóhelyül szolgáltak a szüntelen brekegő békáknak.

A következő éjszaka géppuskaállást készítettek az ablakunk alatt, és virratig lőttek. Talán az izgalmak s a rettegés hozta felszínre dédanyámból is ezeket a történeteket, és így eshetett, hogy ezúttal nem szép királykisasszonyokról, pórul járt lovagokról, tóban fürdőző tündérekéről mesélt.

Fülemben még a géppuska szagát szavával, kissé legyengülve a cukros, margarinos kenyértől, melasztól, napraforgópogácsától, gyümölcsiztól, málétól, puliszkától, amiket hónapszám ettünk hús és zsír helyett, amikor ágyba dugtak a kopáncsi tanya földszagú csendjében, állig magamra húztam a nagydunnát, és dédanyám a lábamhoz ült. Hosszú hallgatás után végre belekezdett az újabb történetbe. Úgy mondta, hogy fiatal házasságok voltak, amikor ezt átéltek, még a makói országot mellett, a szélmalom tövében.

– „Még alig pirkatt – vetette föl dédanyám a tekintetét –, amikor az apjuk kikászálódott mellülem nagy krákogva, oszt belebújt a nadrágjába.

– Na, annyuk! – mondta élösen. – Hasadra süt mán a nap. Kejj, oszt késziccs valami harapnivalót! Bemönyünk a városba.

Azzal kikanyarodott, oszt befogta a lovakat a kocsiba. Kibújtam gyorsan az ágybul, magamra kapkottam a gúnyámat, oszt égy szakajtóruhába kötöttem az összeszödzött *elemözsiát*. Útnak indultunk. A pijacon sikerült jóáron eladni a malacokat.

– Eszt mögünneppöjjük! – kurjantotta az én emböröm, oszt lészállt a bakrul a csárda előtt.

Telt, múlt az idő. A szomszédok mind elporoszkáltak mellettünk, hazafelé mönet. A pijac elnéptelenödött, csak a csárda ódala rúgódózott a sok embörtül. Nagysokára möggyütt az én párom, kicsit kapatosan.

– Türelmesen vártál, lelköm-galambom. Jutalmul hozok neköd is égy kupica pájinkát.

– Mán, hogy löttem vóna türelmes! – förmedtem rá. – Amott kereködik égy nagy, fekete fölhő. A városbul sé érünk ki, mire mögered az eső.

– Az áldóját! Magam is úgy nézöm.

Fölkapaszkodott mellém, oszt mögeresztötte a gyöplüt. A lovak kocogni kezdtek.

– Atta rusnya dögök, nem tuttok sijetni?! – kezdött türelmetlenkedni.

A város szélén égy asszony bandukolt az úton kifelé. Vénségös vén vót. Háta möggörbült, a kezibe görcsös botot szorongatott, oszt mindön lépésnél arra támaszkodott. Amint utolértük, felénk fordult, oszt fölkérecködött a kocsira.

– Vigyenek el magukkal, gazduram! – könyörgött. – Kisebösödött a lábom a sok gyaloglástul.

– Jókor állít mög, anyó, mikor éppen nagyon sietnék. Nem láttya, hogy mi-csoda sötét fölhő közelög amott? Mingyár mögázunk.

– Hajja-é, gazduram, vögyön föl, nem bánnya mög!

– Csak kapaszkoggyék föl hátul, de sebösen, ha mán utamba hozta a sors!

Az öregasszony möglepőjen fürgén fölmászott a lépésbe fogott kocsira. Elhelyezködött mögöttünk a szalmán, de ekkorra mög is dördült az ég fölöttünk.

– Itt a vihar! – dohogott a párom.

– Hanem most mán né lustálkoggyanak a lovaji! – szólt előre az anyó.

– Csapjon közibük, hogy szalaggyanak. Mögláttya, nem ér utol bennünket az eső. De, ha a lovak csak lépésbe mőnnek, mögázunk.

Apjukom mögnógatta a lovakat, mire azok futni kezdtek. Erre az eső is mög-erett. Verte az út porát a koci mögött, de ránk nem esött. A lovak lélassítottak, mire az eső mögin utolért, oszt csapkodni kezdte a saroglyát. Az öregasszony előreszólt:

– Ösztökéjje a lovajit, gazduram, különben bűrig ázunk!

Az én életöm-párja nógatta a lovakat, oszt azok mögint szaladásra fogták a dógot. Az eső lémaratt mögöttünk, de ott futott szorosán a nyomunkban, a koci után.

Valahányszor a lovak lélassítottak, az eső verdösni kezdte a saroglyát, de az öregasszony biztatására az emböröm mögzavarta őket, oszt az eső újra lémaratt. Szöröncsére nem köllött messzire mőnni. A tanyára szárazon értünk ki, csak a koci hátújja lött lucskos.

– Hamar a tornácra! – kijátotta a vénasszony. – Rögvest ideér a vihar.

Csak annyi időnk maratt, hogy a párom pokrócot vetött az állatok hátára, én mög fölmarkoltam a garabolyt, oszt alig húzóttunk az eresz alá, mán szakatt is, olyan szaporán, mintha dézsából öntötték vóna. A gémeskútig sé löhetött ellátni, csak úgy füstölt!

Amint az első szusszanás után körülnéstünk, láttyuk, hogy az öregasszony nem gyütt be. Kint maratt a kocsinál. Mikor a vihar alábbhagyott, szóligattyuk, de nem felel. Körbejárjuk a csuromvizes kocsit, de az anyó nincs séhun. El-tűnt. Azúta sé láttuk.

Amikor esik az eső, a szélmalom felül az udvarba mindég égy nagy, fehér

kutya szalad, keservesen vonyít, oszt a vizes bundáját nyalogattya. Mire kitisztul, a kutya is eltűnik, csak ázott szaga érzik a tanya körül.”

Ez a történet volt dédanyám utolsó meséje, amit e világ számára mondott. Kár, hogy többet nem mesélt! De még inkább sajnálom, hogy mind azt a változást nem ismerem, ami az életének utolsó korszakában végbement benne, túl a nyolcvanadik évén. Lassan bezárkózott. Csak sejtettük, hogy mind magasabbra tör. Éreztük, hogy egyre messzebb kerül tőlünk. Végül már úgy lépkedett közöttünk, mint az alvajáró. Talán észre sem vett bennünket.

Egyszer azt mondotta, mikor néhány pillanatra visszatért hozzánk, hogy: „a nazarénus né nézzön sönkit, még egy másik hívőt se”.

Az utat zökkenő nélkül végig kell járni, csendben, alázattal, a békét keresve önmagával és a világgal.

Az ő hite végül már nem is volt istenhit. Vallásba, filozófiai fogalomba aligha sorolható. Mert, aki kutató szemét sokáig az égre szegezi, az később tekintetét a földre veti, hogy ott találja meg azt, akit keresett. Hite kiterjedt, egyetemessé vált, majd személyenkülivé. Benne rezdült az út pora, egy féreg, amit más eltipor, házak, városok, tengerek. Csillagok fénye tükröződött lelkéből vissza, olyan távoli világokból, ahová az Európa-centrikus, modern tudományok talán el sem hatolhatnak, hiszen ki is esik az érdeklődésük és vizsgálódásaik köréből.

Dédanyám sohasem azt kereste, ami elválasztja az embereket egymástól, hanem azt, ami összeköti őket. Életének és hitének ez volt a lényege.

Példa utal arra, hogy a természet néhány törvényével is tisztában volt, ami a halálon túli állapotot sejtette vele; és a misztikum a realitással valamiképp kiegyezett benne, akár a természeti népeknél.

Egy alkalommal, amikor ilyen, számomra érthetetlen kérdésekkel zaklattam az elmélyült öregasszonyt, megfogta a kezemet és kivezetett a tanya mögé. Közben látszólag ide nem vágó dolgokról beszélt:

– „Valamikor nagyapáink szállásain, a tüzelős istállóban még zavartalanul élt együtt az embőr mög az állat. Csak a finnyás, városi nép tött embőr mög állat közt nagy különbséget.”

Közben leértünk a Gyuló száraz medrébe, ahol egy rothadó állathulla feküdt. Orrfacsaró szagát csak a látványa szárnyalta túl, amint a szétfoszló, barna hús alól előtűntek a sárga csontok. Megálltunk előtte, és rövid hallgatás után dédanyám csak ennyit mondott:

– „Mögnézhetöd, hogy magad is mivé löszöl.”

A további nem fejtegetett, ki nem mondott szavak csendjéből ma már tudom, hogy dédanyám erre célzott: „Amit itt látsz, a felbomlás, pusztulás halálad után bekövetkezik. Ez az egyetlen tény, amire biztosan számíthatsz. Minden más, amit a halál után vársz, a természettel való kiegyezésed, megbékélésed, az lesz, amit önmagadnak tudományos vagy misztikus hitből fölépítesz.”

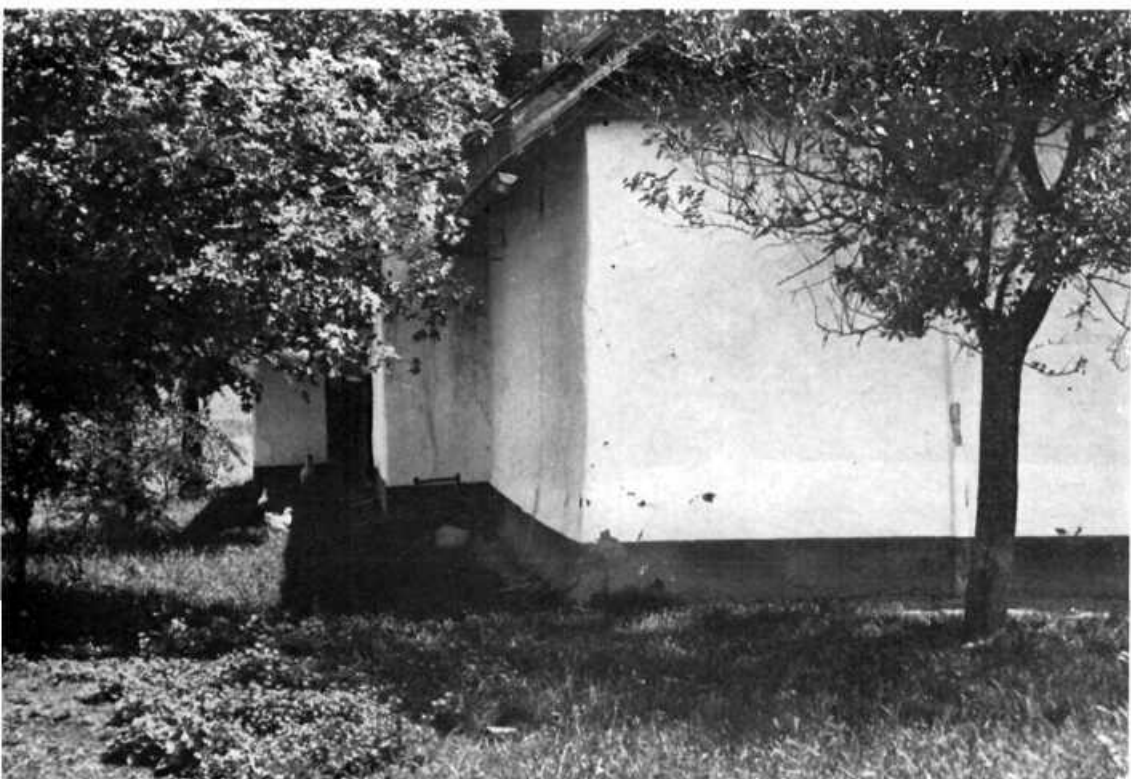
Ő már csak egy érzékeny műszer volt előttünk, amelynek nem ismertük

Dávidházi Sándor tanyája a II. és III. dűlő között, a keresztút felől,
1972 nyarán

Olasz Bálint tanyája a hódtói út felől, a VIII. dűlőben, 1970 tavaszán

D. Nagy Imre tanyája a IX. dűlőben, 1972 nyarán. A tanyaház dűlőút felőli végén, a vertfalú régi épületben, a képen látható fa derekától balra jól látszik a nagygerendát alátámasztó oszlop, a „cölöpszerkezet” egy része. A képen ugyancsak megfigyelhető a „fecskéfészkes” építkezés, a három egymáshoz ragasztott épületrész lépcsőzetes elhelyezkedése

Tóth Sándor tanyája 1972-ben. A hódói út felől a belső tanyaudvar, szemben ▷
a tanyaház, jobbra az istálló

Tóth Sándor tanyája a Körös-kultúra halmán, 1972-ben. A lótartás megszű- ▷ ▷
nésével a VI. dűlőből vezető bejáróút keskeny „csapássá”, azaz ösvénnyé szűkült

Somogyi István tanyája. A tanyaház bejáratí homlokzata 1973 nyarán

Somogyi István tanyája. A takarmányos szín, 1973 nyarán ▷

Bezdn Sándor tanyája a XI. dűlőben. A modernizált, de már lakatlan tanya- ▷ ▷
ház a Kőkeny-domb felől, 1973 nyarán

◁ Somogyi István (jelenleg Varga Imre) tanyája a VII. dűlőben,
a bejáró felől, 1973 nyarán

Külső kemence katlanokkal, Bezdán Sándor pusztuló tanyájában, 1973 nyarán

a rendeltetését, nem tudtuk leolvasni azt, amit jelzett, csak a tisztelet és elfogódottság nőtt bennünk iránta. Minden kívánságát lestük, pedig hónapokig nem kért semmit. Egyetlen szelíd pillantásával parancsot osztott, még mindig így irányította a család életét. Ha megjelent, elhallgatott mindenki és rá figyelt, pedig semmit sem szólt. Nem volt több mondanivalója azoknak, akik körülvették, mivel nem követték, és amit ő mondani tudott, azt közülünk senki sem érthette.

Gajdán Ida, az egyik lánya, aki a nők között az első modernebb életű, független személy volt, aki rögtön rágyújtott, amint a nők a dohányzásra rákaptak, riadtan oltotta és dugta el a cigarettáját, ha az anyja lépteit meghallotta, pedig felnőtt ember volt.

Meggyőződésem, dédanyám tudta, hogy lánya rabja ennek az általa megvetett szenvedélynek. Bár a füst még kéken lebegett a szobában, amikor belépett, sohasem szólt érte. Szemében ott ült a szemrehányás és a csalódottság, de lányát nem figyelmeztette.

Nem volt látnok, de a világ gyors változását érzékenyen követte. Már az első világháború előtt megjövendölte, hogy a hívők akkori puritánsága is hamarosan alábbhagy. Jóslata bekövetkezett.

A második világháború kitörése után – amikor a vásárhelyi és a környező községekből bejáró hívők száma már 400 fő volt –, 1939. december 14-én a hatóság feloszlatta a nazarénus gyülekezetet. 1944. október közepéig szünetelt a közös vallásgyakorlat. Az imaház a város felszabadulása után nyílt meg újra. 1947. február 22-én a szektát rövid időre ismét betiltották, de hamarosan újra folytatódott a hívők összejövetele.

Amíg dédapámat megviselte a gyülekezet bezárása, dédanyám inkább csak szomorú volt. Hiányoztak társai, de hitét tovább gyakorolta.

Szellemi frissége soha sem hagyta el, csak a testi ereje. Utóbb a lányai mosdatták és öltöztették. Minden művelet, amit rajta és vele végeztek, szertartás volt. Bezárkóztak a szobába, elfüggönyözték az ablakot, hogy még ők se lássák a néhány pillanatra csupaszon maradt testét. Ezek a percek vezeklések voltak, amikor hozzáérhettek egy olyan földi tisztasághoz, amitől ők is megtisztulhattak. A paraszti tiszteletadás, az idős szülő és gyermek közötti bensőséges kapcsolatnak Vásárhelyen gyakori példája volt ez.

Dédanyám az utolsó napokban nem kelt föl az ágyából. Félig ült, hátát egy odatámasztott párnába süllyesztette. Fejéről leoldotta a fekete kendőt. Sűrű ősz haja lányosan szétomlott a vállán. Kicsi, aszott teste egészen összetöpörödött. Arca szárazon beesett, de szeme élénken csillogott.

Az utolsó percig öntudatánál volt. Kezébe vette a bibliát, és szemüveg nélkül olvasta. Felütötte és álmodni kezdte a „Jelenések könyvét”. Megjelent előtte a hét angyal, és sorra feltörte az élet és halál titkait rejtő pecsétet.

1949. október 18-án, vasárnap délután feje hátrahanyatlott, és nyolcvanhárom éves korában kezéből végleg kihullt a szentírás.

Arca nyugodt volt, vonásaira a belső sugárzás kihunyó fénye vetett békességet.

A Rátz tanya utolsó idős nőlakója, Posztós Lídia 65 éves korában, 1941 februárjában, apósa ágyában jobblétre szenderült.

Ismét vissza kell pillantani, hogy a Rátz család tagjainak életét és a tanya berendezésének újabb változásait árnyaltabban mutathassam be.

A Rátz lányok: Julianna és Eszter mintaképei lehettek volna a szülőket szerető, a családjáért minden áldozatra kész gyermeknek.

A két lány annyira szerette egymást, hogy minden cselekedetükben, még a legszemélyesebb dolgaikban is közös sorsot vállaltak. Így történt, hogy 1926-ban egy napon mentek férjhez, a kopáncsi keresztút és a VI. dűlő találkozásánál álló tanyában lakó földműves család testvérifiaihoz: Gulyás Kiss Alberthez és Ferenchez.

A házasságkötéskor a két lány akkor divatos, félig-meddig parasztos, festett, kispári bútort kapott, nagyanyjuk, Bodrogi Katalin háziszóttos kelméivel gazdagon „kistafirungozva”.

A Rátz lányok elköltöztek a férjük városvégi, Tuhutum utcai családi házába. A Gulyás ház azonban nem sokáig adott otthont a fiataloknak. Egyrészt nagyon szűkösen laktak, másrészt anyjuk, Posztós Lídia betegeskedett, a Rátz család otthon maradt tagjai előregedtek és egyre inkább gondozásra szorultak.

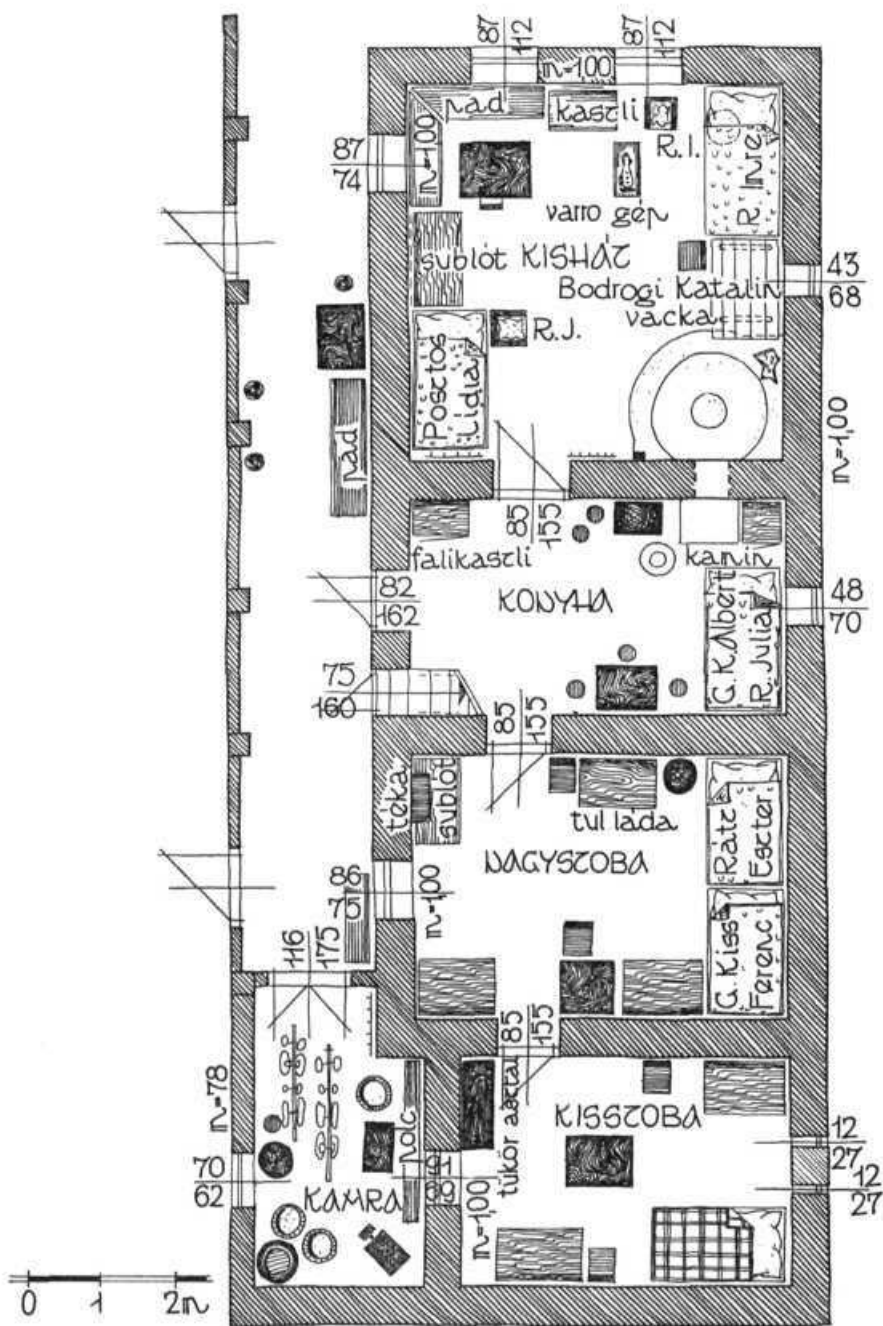
Rátz Imre úgy döntött, hogy saját erőből kibővíti a tanyát és visszaköltözteti a fiatalokat. 1927 tavaszán, legkedvesebb unokaöccsével, a kőműves Gajdán Ernővel nekilátott a tanya modernizálásának. A tanyaház elé ereszalja, könyöklő és kamra került. (Lásd a XV. táblát.) A tanya északi végéhez pedig egy kisszobát ragasztottak. A kisház tanyavégi falába még egy ablakot vágtak, amit már táglával boltoztak.

A Rátz lányok férjükkal együtt visszaköltöztek. Az átalakított, kibővült tanya belső rendje is megváltozott. A halott Rátz János bevetett ágyát az eléje állított, öreg gondolkodószék őrizte néhány évig. Menye, az egyre többet betegeskedő Posztós Lídia készült a halálra, és átköltözött apósa elárvult ágyába.

Érdekes családi szokás volt a Rátz tanyán az, hogy a halottnak kijáró tiszteltetés már az eltávozó életében elkezdődött azzal a jelképes rituállal, hogy az öreg érezvén utolsó napjainak eljövételét, elfoglalta Rátz János fekvőhelyét, a szenvedők ágyát.

Bodrogi Katalin, bár mindenki szerette és ő sem maradt hűtlen a családjához, ekkor még a maga vállalta különös „számkivetettség” utolsó éveit élte, mindig félúton a lánya Réz utcai háza és fia tanyája között. Vacka változatlanul állt a kemence hátsó szöglete előtt, és várta a gazdáját.

Rátz Imre maga gyártotta lécvázás gondolkodószéke az ágya végéhez, a kisház új ablaka alá került, míg a Gulyás házból hozott kaszit a két ablak közé helyezték. A varrógép ideiglenesen véggel a gondolkodószék és a kaszli közé szorult.

A RÁTZ TANYA BERENDEZÉSE
RÁTZ JULIANNA ÉS ESZTER FÉRJHEZMENETELE UTÁN

A kis tűzhely kikerült a konyhába a kemencekamin és a kisház ajtaja közé, ahol ma is áll. A padlásfeljáró alá az asztalszéket tették, amely a nagyobb házimunkáknál, mint például a disznóvágás, kisegítő bútordarabként szolgált.

Az „idősebb” pár: Albert és Julianna a konyhavégi nagyágyban aludt, a „fiatalabb” pár a nagyszoba végében lévő ágyakban. Ebbe a helyiségbe került Eszter két darab kétajtós szekrénye, a két sifon, egy asztal székekkel és egy nagyobb méretű sublót.

A kisházból a tanyavégi új ablak kivágásával kiszorult a falitéka is, amelyet a család már csak a nagyanyjuk iránti tiszteletből tartott meg. Az „üveges tékát” a nagyszobába, a sublót fölé akasztották.

Julianna bútorai: ágya, szekrényei, asztala és támlásszékei a kisházba kerültek. Ennek a helyiségnek sincs kéménye, de még természetes megvilágítása sem. Az a kevés fény, ami ide behatol, a kamrán keresztül jön; és a hátsó falban, az alaprajzon jelölt két téglahelynyi, magasan elhelyezett lyukon át érkezik, amely elsősorban a szellőzést biztosítja.

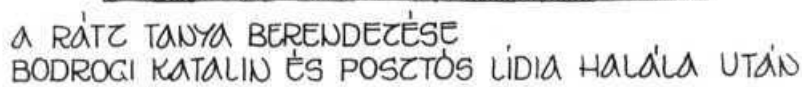
A kamra jelentősége igen nagy. Már ekkor megvolt a végleges berendezése, ami a mai napig csak annyiban változott, hogy szerszám- és tárolóedény-készlete gyarapodott. Ebben a kamrában, az élelmiszerektől a dolgozó ruháig és a különféle szerszámokig mindaz megtalálható, ami egy önellátó paraszti kisgazdaság számára szükséges. Hordók, ládák, mázsa, kasok, edények, zsákok, a mennyezetre felkötött hosszú rudakon csizmák, szalonna, sonka és kolbász, a fogason subák és nagykabátok, a polcon üvegek és zacskók, a falakba vert szögeken pedig a többféle kézműipar szerszámai stb. sorakoztak békés rendben.

Az ereszalján két padot, egy asztalt, háromlábú tuskószékeket helyeztek el. Fokozott jelentőséget kapott az istálló végéhez ragasztott nyárikonyha.

Bodrogi Katalin és Posztós Lídia halála után a Rátz tanyában az akkor még jó egészségben lévő öreg, Rátz Imre, a két fiatal pár és azok gyermekei maradtak. Az elhaltak pótlására a fiataloknak – a házasságkötésük után aránylag későn – gyermeke született: Eszternek 1928. július 2-án Ferenc nevű fia, Juliannának 1941. április 24-én Ilona nevű lánya. A két fiatal házaspárnak később született gyermekei meghaltak. A természet „kiválogatta” őket. Ettől függetlenül mégis azt kell mondani, hogy a félig ösztönös, félig tudatos paraszti családtervezés példájának is lehet ezt tekinteni, amelyet nem a mai kor talált ki, mint szükséges és divatos elméletet.

Amíg az öregek éltek, a tanyában nem volt megfelelő gazdasági és életlehetőség az újabb családtagok számára. Az adott gazdálkodási forma és termelési érték miatt „betelt a létszám”. Az öregek halálával viszont „zöld utat” kapott a nemzedék-utánpótlás.

Ez a változás a tanya belső elrendezésében sem maradt nyom nélkül. (Lásd a XVI. táblát.) Rátz Imre életének ezen évtizedeiben is a kisház város felőli végében lévő ágyában feküdt. Bodrogi Katalin vackát Gulyás Kiss Albert fog-

XVI. tábla

lalta el, miután lányuk született és bekerültek a konyhából. Rátz János ágyába – amelyet Posztós Lídia csak két hónapja hagyott el örökre – Rátz Julianna feküdt vajúdása első óráiban, és néhány hónapig itt maradt az újszülött Ilonkával. Az öreg gondolkodószék változatlanul az ágy végében állt, és most gyakorlati feladatot töltött be, hiszen széles hátlapja – akár más tanyákon a rengőpad ágy felé fordított háttámlája – megvédte a rúgkapáló csecsemőt a leeséstől.

A konyhában ettől kezdve nem laktak. Az ablak alá az eresz alól behozott pad került, de megújult a bútorzat is egy üvegezett konyhaszekrénnel, amit a nagyszoba felőli fal mellé állítottak.

A nagyszobában Rátz Eszter fia már külön aludt az ablak alatt felállított, fémből készült tábori ágyon, amit nappal mindig összecsuhtak. A tükörsztal fölött családi képek gyűltek, amik később ott is felejtődtek.

A kisháló végleg „bútorraktárrá” vált. A város felőli végében Julianna két ruhásszekrénye, a kamra felőli oldalán pedig Eszter sifonjai kaptak helyet. A fölöslegessé vált nagyágyak is ide szorultak.

Az ügyes kezű, barkácsoló kedvű apa, Rátz Imre még egy bútort készített. Ezekben a nehéz, háborús években, amikor a két vő, Gulyás Kiss Albert és Ferenc katonáskodott, a nyári nagymunkák idején magányos, öreg paraszt vendégeskedett a Rátz családnál. Segítkezett az aratásnál, cséplésnél. Munkája fontos volt ugyan – hiszen egy időre az idős atyára maradtak a tanya és a gazdaság legnehezebb munkái –, de nem nélkülözhetetlen. Inkább a család jószándékát példázza, hogy hónapokra szállást és kosztot adott Korsós Sándornak.

A jövevénynek fekhely kellett. Korsós Sándor nem volt igényes. Befeküdt az istálló közepén üresen maradt, elkerített szénatartóba. Rátz Imre azonban nem tudta elviselni, hogy ilyen embertelen béresshállása legyen az öregnek, ezért keményfából egy vacokpadot vagy ágypadot eszkábált neki. Ennek volt ugyan háttámlája és karfája, ezért illene rá a pad kifejezés, de nem ülőbútornak készült, és Korsós Sándor – mivel mindig a szabadban hált – az eresz alatt helyeztette el, és nem padnak, hanem ágynak használta. (Lásd a II. tábla 5. rajzát.)

Hosszú és széles, tehát kényelmes fekvőhely volt, amit a kamra elé tettek, és ott áll jelenleg is. A vacokpadot Rátz Imre kukoricacsuhéjjal fonta be. Olyan erős fekvőalkalmatosság ez ma is – amikor már csak padnak használva, ritkán ülnek rajta –, akár új korában volt. Lepedőt sohasem terítettek rá, csak pokrócot, suba volt a takaró, és egy szögletesre összehajtogatott rossz, fekete kiskabát a vánkos.

Mint említettem, a család következő nagy halottja Rátz Imre volt, aki 1947-ben halt meg az apja ágyában, amit csak néhány órával azelőtt foglalt el. Majd öt év múlva, 1952. február 5-én, idősebb veje, Gulyás Kiss Albert is követte. A család nagy öregjei mind elmentek.

A hajdan népes család megfogyott, és bár egyre több hely maradt a tanyában, közben a legfiatalabb utódok felett is eljárt az idő, az utánpótlás elakadt. A Rátz lányok felneveltek egy fiút és egy leányt, de az ősi családi nevet már senki sem vitte tovább, sőt, Ilonka révén még a szépen hangzó magyar családi név (a Gulyás Kiss) öröklődése is megrekedett.

Amíg a legtöbb vásárhelyi parasztcsaládnál a különböző nemzedékek – nagyszülők, szülők, gyermekek – háztartása, elsősorban vagyoni meggondolásból, együttélés esetében is élesen elkülönült: a fiatalok és az öregek a saját maguk által termelt javakból éltek, addig a Rátz családnál ez a szemlélet régen megszűnt, és közös háztartást vezettek, akárhány generáció élt is együtt.

A közös háztartásnál azonban jóval szorosabb és demokratikusabb volt a népes család közösségi szellemű, összefonódott sorsa és élete. Egymás elől semmit sem dugdostak. Közös volt a munka, a teherviselés, a megművelt föld, a gazdasági szerszám, az állat, de még az utódnevelést is együtt végezték. Ha valamelyik fiatal család szerzett egy tehenet, nem magának, hanem a családi közösség számára vásárolta; igaz, a tanyában minden fellelhető pénz is egy közös dobozban gyűlt.

Amikor az utolsó házasságkötés történt a tanyában, Rátz Julianna Ilonka nevű lánya ment férjhez, az akkor már egyedül maradt édesanyja a közös pénzből igen szerényen költött a stafirungra és a szükséges kiadásokra. Látván ezt a testvér, Rátz Eszter, másnap beküldte a férjét Ilonkával a városba. Gulyás Kiss Ferenc több váltás ágyneműt, fehérneműt és drága bútort vett az unokahúgának, akit saját gyermeküknek tekintettek.

A Rátz család felülemelkedett nemcsak a kapzsiságon, de a babonás ösztönvilágon is, és tudatosan kerülte azt.

A halkuló hagyományok korában, csak azt őrizték meg az ősi szokásokból, ami leghívebben tükrözi és jellem szempontjából leginkább példázza a nép karakterét.

Az ikrek egyikét, Rátz Juliannát 1963. június 30-án, férje, szülei és nagyszülei után korunk egyik legsúlyosabb betegsége, a rák vitte el. A tanya két utolsó, közben felcseperedett gyermeke: ifjú Gulyás Kiss Ferenc és Gulyás Kiss Ilona is kirepült a szülői hajlékból. Ferenc megnősült, és a makói országút másik oldalán egy öreg tanyába költözött. Ilonka férjhez ment és a városba került. A hajdan népes család elfogyott, szétszéledt, a tanyában csak az idős házaspár: Gulyás Kiss Ferenc és Rátz Eszter maradt, akik vállukon hét évtized súlyával ma is serényen dolgoznak. Nem betegek, nem is néznek vissza, pedig hosszú és valóban nehéz élet áll mögöttük. „Előre figyelnek”, de ez az ő hitük szerint mást jelent, mint a hétköznapi szóhasználatban.

Mindent végigcsináltak, amit az élet diktált: megszülettek, nemzettek, szültek, dolgoztak és temettek. 1944. október elején a Makó felől jövő szovjet hadsereg egységei véres csatát vívtak a tanya körül, és a Rátz család a szomszéd-

dok segítségével az elesett katonákat köpenyükbe burkolva eltemette a kis szántóföld végébe.

Azóta hat gyár nőtt ki körülöttük, az országúton és a vasútvonalon megsokszorozódott a forgalom. A szövetkezeti mozgalom megindulása után az öt holdnyi Rátz birtok a vásárhelyi Marx Károly Termelőszövetkezet gazdaságát gyarapította, ahová Gulyás Kiss Ferenc is belépett. Bár ekkor idős ember volt már, becsülettel dolgozott tíz évig, és a szövetkezetből ment nyugdíjba. Még ma is udvarosi teendőket lát el az egyik közeli üzemben.

A leadott földet, az állatokat nem sajnálják. Azt fájlalják csupán, hogy az ötödik nemzedék: a fiuk és az unokahúga nem követi ősei foglalkozását és hitét, így a családban a földművelés meg a hívő vallás is véget ér.

A társadalmi és a családi változások ismét alakítottak a Rátz tanya belső elrendezésén. (Erről lásd a XVII. táblát, amelyet 1973 elején készítettem.)

Rátz János elárvult ágát bevetették, és az eléje állított, öreg gondolkodószerk vigyázza az ő és minden elhalt családtag emlékét. Az idős házaspár áthúzódott a kemence melletti hátsó falnál lévő fekhelyekre. Rátz Eszter az ablak felől a kényelmesebb ágyat, míg férje, Gulyás Kiss Ferenc, Bodrogi Katalin vackát örökölte. E vacok elé került apósa, Rátz Imre lécvázis gondolkodószerke, annak helyére pedig, az utólag beépített tanyavégi ablak alá a varrógép.

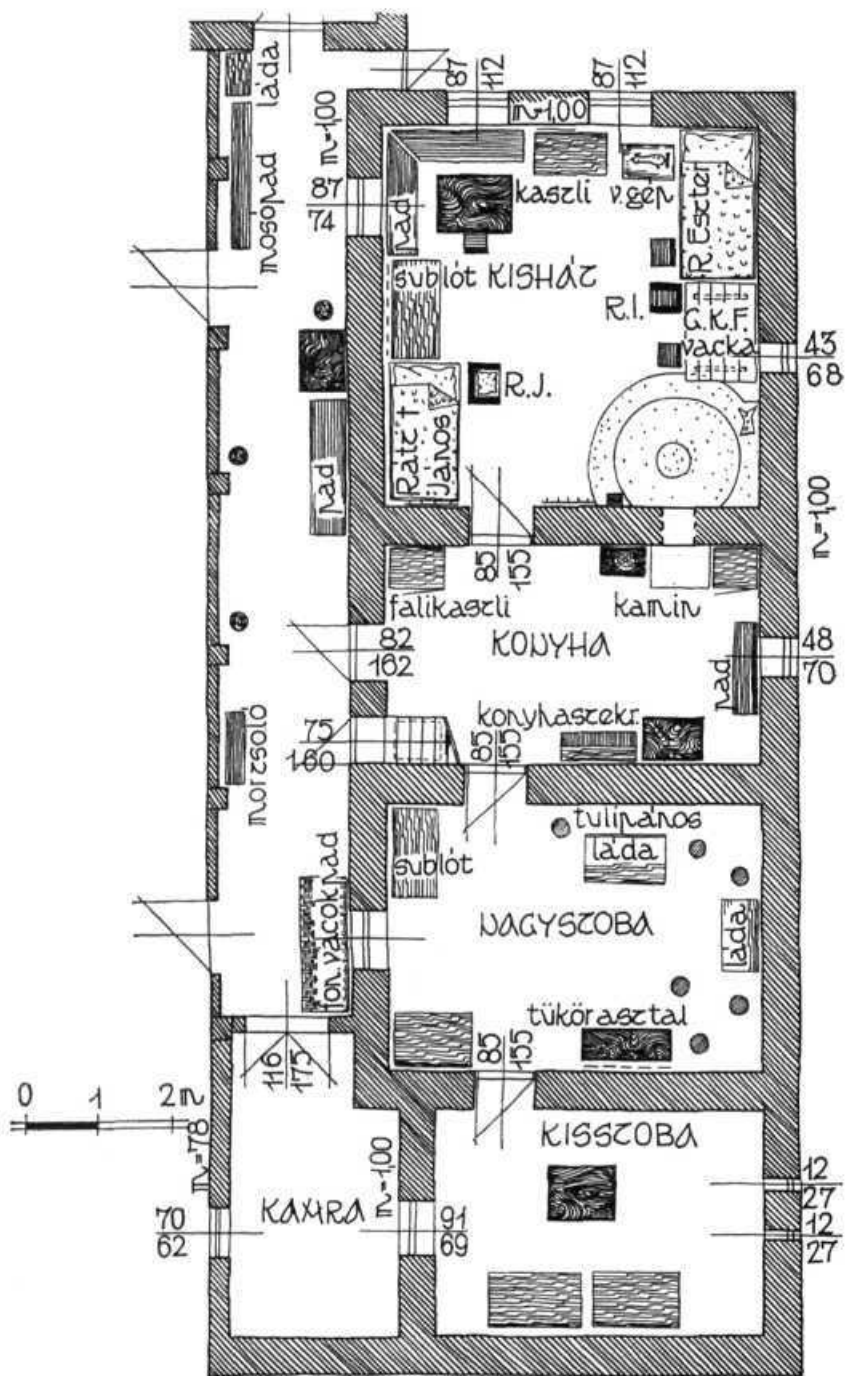
A sarokpadot sem használják már rendeltetésszerűen. Kihalt a népes család, amelynek tagjai közül többet is megilletett ez a hely. De a vallásuk is feloldotta a régi merev paraszthagyományt.

A sarokpadon ma a két bádoggkanta áll, amik a konyhából kerültek be. A kantákban ivóvizet tartanak. A tanyában nincs artézi kút, azelőtt a gémeskút vizét itták. A kényszerűség rávitte őket, hogy más víz után nézzenek. A kerítésen kívül rekedt gémeskút közel van a forgalmas makói országúthoz. A felvert por vastag, szürke lepellet borítja be a környező fák és bokrok levelét, és a kútba is bőven jut belőle.

Az artézi vizet elég messziről, egy gyártelep udvaráról cipelik haza, ezért értéke van. A hagyományból annyi maradt, hogy a kisház tiszteletbeli helyén, a sarokpadon helyezték el a két kantát, mint arra méltó tárgyakat. (Néhány pohár itt-ott akad ugyan a tanyában, de iváskor a kantafödőt használják.) A sarokpadon van még egy cukorkás papírdoboz, amely a varráshoz szükséges kellékeket, a tűt, cérnát, gombokat stb. őrzi.

A konyha is elárvult. Ma már télen is a nyárikonyhában főznek, ennek beépített tűzhelyébe igénytelenebb tűzrevaló kell, míg a konyhai kistűzhelyben csak a száraz fa ég el. A kemence elől eltűnt a nagy, fonott kas: a szalma, csutkatő, csutkaszár és rőzse tárolója. A kemencét fűtésre, melegítésre csak télen használják.

Ha a konyháról azt írtam, hogy elárvult, a két szobáról azt mondhatom, hogy sivár, rideg kamrákká változtak, amiknek már inkább gazdasági jellegük, mint

A RÁTZ TANYA BEREDEZÉSE
1973 ELEJÉN

XVII. tábla

lakószoba-rendeltetésük van. A megmaradt néhány bútort kissé elhúzták a fal mellől, hiszen a fűtetlen, lakatlan, használaton kívül maradt szobákba beköltözött a nedvesség, a doh és a penész. A szekrényekből gazdáik távozásával eltűntek a ruhák; üresen, porosan ásitóznak. Néhány bútordarabot magukkal vittek a családi fészket elhagyó gyerekek, néhány pedig, mint például a falitéka, úgy eltűnt, nem is emlékeznek rá, hogy mikor és ki „bojtotta” el. (Nem lehetetlen, hogy faanyagát felhasználták valami sürgős javításra.)

A nagyszobában székek állnak használaton kívül. A tulipántos lábában néhány évtizedig krumplit tartottak, ma, amikor a veteményeskertben csak pár szakajtókosárnyi terem, már arra sem kell.

Talán csak a kamra „gazdagodott” néhány ide nem illő tárggyal. Nagy, élelmiszerszállító papírdobozt, bordázott oldalú, festékes bádoghordót láttam itt, amit valamelyik ipari üzem selejtezett ki. Hasznuk, céljuk nemigen van, de kiszorították az öreg kézi kukoricamorzsolót, amely használaton kívül az eresz alatt áll.

A tornácon, a nyárikonyha előtt, a sarokban egy papírdobozban a tűzgyújtás kellékei: vékony, száraz ágak, szalma és papír található. A doboz mellett hosszú, négy lábú, durván összerótt mosópad áll. A többi berendezési tárgy megmaradt.

Bizonyára feltűnt, hogy a tanya ismertetése során éléskamráról nem tettem említést. A Rátz tanyának nincs olyan helyisége, ami kizárólag csak az élelmiszer tárolására szolgálna. Ez ismét életmódbeli sajátosság. Náluk ugyanis a munka és a „lelki táplálék” fontosabb volt, mint az étkezés. A nazarénusok a testet, annak minden szenvedélyét és élvezetét mint a „lélekre ártalmas dolgot” megvetik. A táplálkozás is sokadrangú, és csak az életben tartást szolgálja. Ezért nem volt az elmúlt évszázad során élelmiszeres kamrájuk.

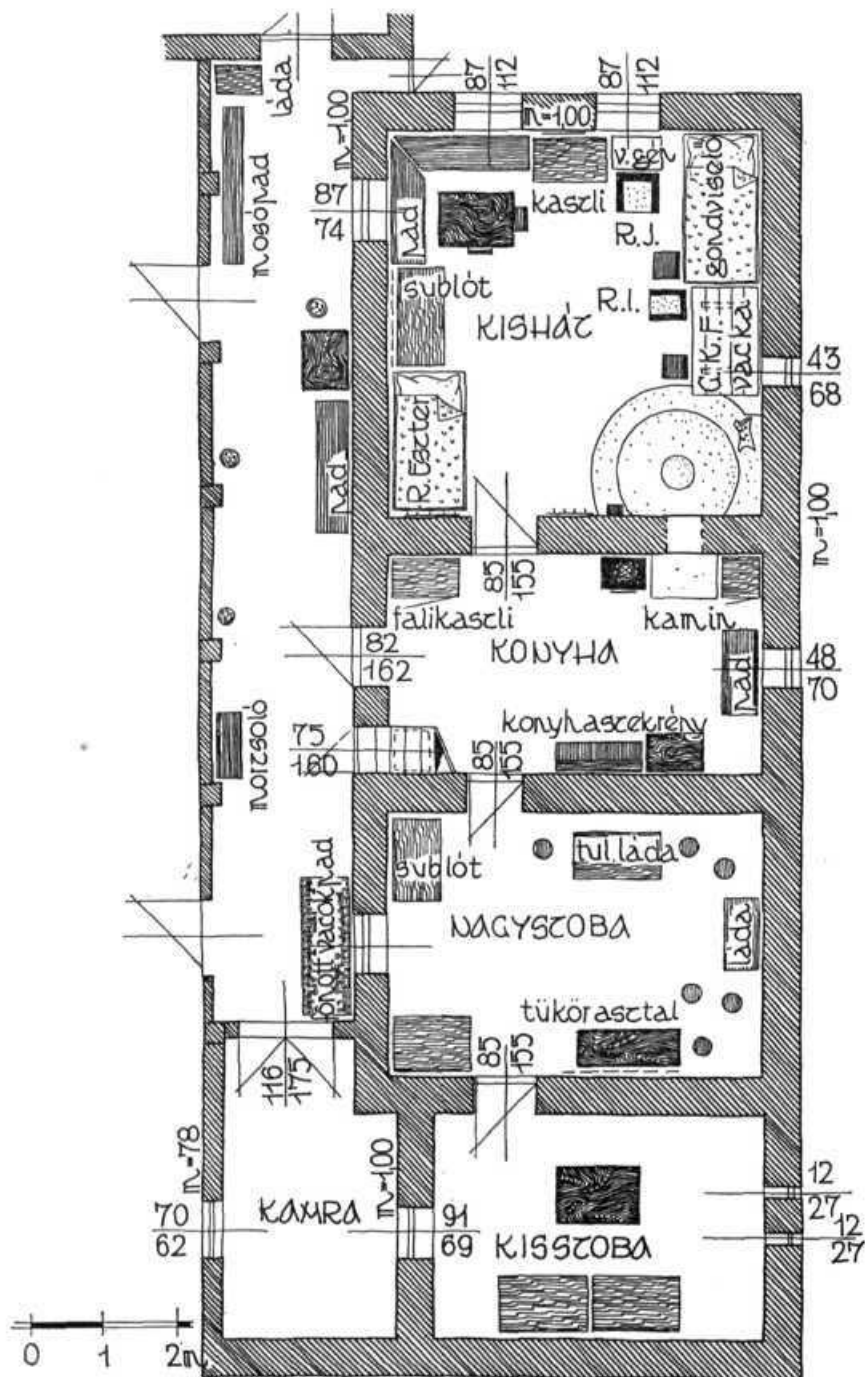
Az egymást váltó nemzedékek az élelmet több helyen tartották. Elsőnek említem meg a padlást. A család még most is minden évben disznót vág, aminek nagyobb részét tartósítják. A sonka, szalonna, az oldalas, a csülök és a kolbász a padláson, a tetőt tartó gerendákra keresztbe felkötözött farudakon lóg.

A füstölt húsokból egy kis tányérra való, apróbb darabkákból álló „gyűjteményt” a kisház ereszre néző ablakában, a két ablakszárny között tartottak.

Az eresz alól nyíló kamrában, farúdon szintén lóg néhány avas szalonnadarab. A zöltség, burgonya és liszt zsákokban, ládákban és hordókban békésen megfér a földön a jószágok eledelével, a darával, korpával, lucernaliszttal.

A két konyhában, a fali kaszliban, illetve a tulipántos lábából kialakított s a nyárikonyhában álló „szekrényben” a tányérok és edények közé dugdosva egy-egy zacskó cukor, bögrényi só, paprika, zsír és liszt is található.

Különös az is, hogy a kenyérnek nincs állandó helye. A konyha fali kaszlijának a tetején néha lehet látni egy-egy cipót. Télen még sütnék ugyan kenyeret, de az év nagyobb felében vásárolják, és csak a napi szükségletet veszik meg. A kenyér is vesztett régi jelentőségéből.

A RÁTZ TANYA BERENDEZÉSE
1973 SZEPTEMBERÉBEN

XVIII. tábla

A vendégek számára – akik csak elvétve nyitnak be a Rátz tanyába – egy mély gránit tányérban mézespogácsát, nápolyit, és kevés csokoládét tartanak a kisház subljójának legfelső fiókjában.

A vendégek fogadását, illetve leültetését ma már az évszak határozza meg, és az, hogy az idős család kinti munkákkal van-e elfoglalva, vagy pedig már behúzódtott a hideg elől az épületbe. Az ismert vendég egyformán kedves, akárhol kap helyet, mivel az ülőhellyel nem rangsorolják.

1973 őszén újabb, jelentős változást találtam a Rátz tanyában, amely az idős házaspár életében minden valóságosság szerint az utolsó elrendezés, de nem lehetetlen, hogy a tanya életében is. Ez a változás a lakóépületben csak a kisház berendezését érintette, a többi helyiségben és a gazdasági épületekben minden változatlan maradt. (Lásd a XVIII. táblát.)

Az átalakítás oka az a körülmény volt, hogy az öreg kemence, amely még a tanyaival együtt épült, kiégett, elrepedezett, füstölt, nem győzte már kivárni azt a néhány évet, amíg szükség lehet rá.

1973 nyarán kiverték, és helyébe új kemencét raktak. Egy öreg parasztember végezte a nem könnyű és nagy hozzáértést követelő munkát. Fokozta a nehézséget, hogy a Rátz család ragaszkodott ahhoz, hogy az új kemence hű mása legyen az előző megszokottnak.

Az új kemence valóban nagyon hasonlít az elődjéhez. A formája és a mérete azonos, de nem is lehet más, hiszen az előzőnél meglévő, deszkából készült padka az új búbost is körülöleli. A nehéz munkában való segítség, a föld kubirolása, a döngölés alaposan igénybe vette az öregek erejét és egészségét. Nem betegek ugyan, de megfáradtak. Úgy érzik-tudják, hogy életüknek ez volt az utolsó nagyobb eseménye.

1973 szeptemberében még „széjjel volt a szoba”. A kemencét ugyanis nem fűtik, nem égetik ki. Azt tartják, hogy jobb és tartósabb, ha magától kiszárad. Csak az első hideg, téli napon gyújtottak be, amikor már nagyon fáztak. A kemenceépítés után a kisházban a rend helyreállítása azzal fejeződött be, hogy Bodrogi Katalinnak az építés miatt megbontott egykori vackát Gulyás Kiss Ferenc újra elfoglalta. Ehhez haláláig ragaszkodik.

A nagy változás Rátz Eszter pihenőhelyének megváltoztatásával következett be. Végleg elhagyta eddig használt ágyát a város felé eső „védett sarokban”, és felbontották a nagyemlékű nagyapa, Rátz János régóta érintetlen ágyát. Az idős asszony tehát a halni készülő, betegek és szenvedők ágyára került. Arra a kérdésemre, hogy ezt miért tette, egyetlen, félreérthetetlen mondattal így válaszolt: – „Mán nagyon vágyom Sion előtt találkozni...”

Még évekig éljen, de, ha így lesz is, az a tény, hogy elfoglalta ezt a „szent ágyat” a „szenvedők sarkában”, arra utal, hogy ezen a világon mindennel leszámolt, és bármikor kész a végső távozásra. Ebben a családban ez a fajta meg-

érzés és elszántság – mutatja ezt apai nagynyja, Bodrogi Katalin példája is – nem ritka, nem alaptalan.

Rátz János öreg parasztrónusa is elkerült az ágya elől. A használaton kívül álló varrógépet betolták az ablak alá, és elébe helyezték a gondolkodószéket, mint ami már „kifelé kívánczik” e házból, hiszen ifjú Gulyás Kiss Ferenc, az utód és közvetlen leszármazott öröklí. Rátz Eszter régi ágya a vacok végénél gazdátlan maradt.

– „Mindég köll üres ágy égy tanyában” – mondta Rátz Eszter. – „Hogy ki fekszik majd bele, aszt még nem tudom. Utolsó napjaimra készítöttem elő, amikor az erőm elháy és ez az öreg embör sé bir mán velem. Gondviselő köll. Az üvé lösz ez az ágy.”

Az öreg szülők halála után a tanyát is a fiuk öröklí. Ifjú Gulyás Kiss Ferencnek azonban alig 150 méterre gazdasági épületekkel ellátott, jól berendezett tanyája van. A földműveléssel is felhagyott, és vidékre jár el dolgozni. Az új telekrendelet értelmében két nagy ingatlan nem lehet egy tulajdonban, meg aztán nincs is szükség az öreg épületre, ahol a kopott bútorok között egy-egy pislá világ fénye remeg; bár körülötte a gyárak óránként több ezer kilowatt elektromos energiát fogyasztanak és ebből egy-két watt ide is jutna, de nincs rá igény.

A tanyát tehát vagy eladják – ha tudják –, vagy lebontják, és a még használható épületanyagát értékesítik. Így vagy úgy, a Rátz tanya sorsa hamarosan megpecsételődik.

Az utódok

A szétmorzsolódás

A Rátz és Gajdán család véréből összegyúrt utódok: dédszüleim gyermekei voltak. A tizenegy főből ötven gyermek-, illetve ifjúkorukban meghaltak. Hatan érték meg a felnőttkort, két férfi és négy nő. Mindannyian családot alapítottak és reménykedtek.

Hárman már meghaltak a testvérek közül. A három még életben lévő hetven év körül jár, s nem szegzi szemét sóváran előre, a messzeséget kutatva. Két világháború hullámai sodorták el őket, valahányszor talpra álltak.

A testvérek közül ifjú Gajdán István volt a legidősebb. A sors kegye folytán átvészelt több csapást, amely halállal sújtotta a testvéreit, ezért a szülők különösen szerették és óvták. Minden lehetőséget megadtak neki, amit más, hasonló sorsú ember sohasem élvezett. A paraszti, de még az iparos sorból is ki akarták emelni, ezért sok nélkülözés és lemondás árán iskoláztatták.

Elvégezte a négy elemi, a négy polgári, aztán inasnak állva kitanulta a kőművesszakmát, hogy alapjaiban megismerje a mesterséget, meg tudja keresni saját kenyerét, és becsülje meg azokat, akik kétkezi munkából élnek. Dédapám ezt követően még mindig nem állította munkába – bár nagyon kellett volna a segítő kéz –, hanem egy német ajkú családdal megegyezett, hogy fiúkat kölcsönösen kicserélik. Így került István „sváb szót tanulni” a Dunántúlra, és egy szőke fejű, fehér bőrű német gyerek az Alföld poros tájára, ahol dédanyámtól megtanult magyarul.

A német nyelv tökéletes elsajátítása után Istvánt az apja beíratta a szegedi fa- és fémipari szakiskolába, majd amikor itt is végzett, Budapesten, a felső építőipari iskolában tanult tovább. Tanulmányainak befejezése után visszajött Vásárhelyre, szülővárosába, ahol a Katona és Trucskó vállalkozók, mint munkavezetőt alkalmazták.

A különböző szakiskolákban nyert tudását hamarosan gyümölcsöztethette. Az 1904–1909 között készült vásárhelyi „Erzsébet” Közkórház építését vezette. A Kossuth téren a Takarékpénztárt (ma a Nemzeti Bank) Kayser János vállalkozó kivitelezésében 1906–7-ben építették. A nagy szakértelmet igénylő, hatal-

mas kupola ácsolt faszerkezetét Szabó Imre (1861–1948), a kiváló ácsmester és segédei készítették el, míg ifjú Gajdán István a kőművesmunkát irányította.

Vásárhelyen nem sokáig maradt. Talán anyai nagyanyjától és apjától örökölte nyugtalan, kutató, vándorló és folyton tanulni vágyó természetét. Egy napon összecsomagolt, akár a mesebeli ifjú, vállára akasztotta a tarisznyáját, benne az anyja által sütött, „hamubasült pogácsákkal” – a család összekuporgatott krajcáraival –, és nekivágott a világnak.

Akkoriban minden valamirevaló magyar iparos és tanult ember Nyugaton próbált szerencsét. Ausztriában, Németországban, Belgiumban és francia földön fejlettebb volt az ipar, magasabb az átlagember életszínvonala, és lehetett idegen nyelveket tanulni.

Vándorútja során még egy, a család előtt titkolt szenvedélynek is hódolt. Iskolaévei során megismerkedett a műszaki rajzzal. Gajdán István szakrajzai mindig a legjobbak voltak, tanárai büszkén mutogatták gyengébb képességű osztálytársainak. A merev, vonalzó mellett húzott vonalak a magánélet szabad óráiban lassan feloldódtak, és lágyan követték a természet formálta tájak és tárgyak alakját. Fehér papírlapjai, majd vásznai megteltek szebbnél szebb rajzokkal és festményekkel. Kisgyerek kora óta vonzották a hegyvidéki tájak, és vándorútjai során is mindig ezeket kereste föl. Így kötött ki csakhamar a számára legvonzóbb vidéken, Erdélyben, ahol munkát vállalt.

Ifjú Gajdán István tulajdonképpen akkor kezdett a családtól elszakadni, amikor elküldték közép-, majd felsőbb iskolai tanulmányokat folytatni. Mind ritkábban járt ki a tanyára, csak egy-egy nagy ünnep vagy fontos családi esemény vitte haza. Jobban érezte magát a városi barátok, mint a parasztok, kézművesek között.

Külföldi útja során, apja példáját követve, végigbarangolta fél Európát, megtanult néhány nyelvet, keménykalapba, fekete, felhajtott szárú nadrágba öltözött, nyakkendőt kötött. Közben évek múltak el. Néha egy levél, ritkábban fénykép jött valamelyik országból a szokásos jókívánságokkal és semmitmondó, olykor inkább bántó dicsekvésféle beszámolókkal az életéről.

Lassan idegen úrrá vált, akit, ha hazatér, megilletett volna a tisztaszoba és a tornyosra felrakott ágy. Lábujjhegyen jártak volna, míg ő a hosszúra nyúlt alvást délelőtt be nem fejezi. De ezekre nem került sor.

Az előrelátók háborúról beszéltek, a gazdasági élet is megrendült. Drágább lett a piaci termék, értéktelenebb a pénz, ráadásul a természet sem akart ki-maradni az emberek sorsformálásából. Egyik évben aszályt, a másokban árvizet és jégverést hozott.

Amint kitört az első világháború, az Erdélyben dolgozó Istvánt az elsők között bűjtették mundérba, és az orosz frontra vitték. Talán egy évig harcolt, amikor a jobb lábát robbanó lövedék, a hírhedt „dumdum golyó” érte, és össze-roncsolta a combcsontját. Kassán került hadikórházba, ahol kétévi szörnyű

szenvedés várt rá. Rosszul összeforrt csontját háromszor törték el, és nyolc centivel rövidült meg a lába. Másfél évig volt az ágyban kikötve, és amikor nyomorékon felkelt, újra kellett tanulnia járni, előbb mankókkal, majd bottal.

Felgyógyulása után leszerelték és végleg elbocsátották. Elgondolkodott a helyzetéről, és számolt a jövőjével. Felismerte, hogy ha eddig nem segített a családján, ezután ő, a nyomorék, a dolgos, fizikai munkából élő szülők és testvérek között teher lenne, ezért 1918-ban visszament Erdélybe.

Hamarosan levél jött tőle a Réz utcai házhoz, hogy Dicsőszentmártonban letelepedett. Előbb építkezéseket vezetett, majd egy üvegyárban kapott tervezői állást. Sohasem látogatott haza. A világból már sokat látott, eleget tapasztalt, kíváncsiságát is kielégítette. Nem festett többé, minden nap főtt ételt akart enni, gyerekeket nevelni, és esténként baráti társaságban, csendesen meginni a szokásos adag sörét, kártyázgatni, és elbeszélgetni a gyorsan változó eseményekről.

Megnősült és két lánya született. Itthon az öreg szülők már látták, hogy legidősebb fiuk, akiben reménységük volt, akire szeretetüket és anyagi javaikat is rápazarolták, nemcsak elszakadt, hanem másik két öccsével együtt el is vesztették.

Rémült igyekezettel próbálták a nyomorék embert megmenteni maguk és a család számára. Levelek tucatjait írták neki, melyekben mind szomorúbb kétségbeeséssel kérték, hogy jöjjön haza. Föld, tanya, ház vár rá. Ők lassan kiöregszenek a munkából. Valakinek át kellene venni a kis gazdaság irányítását, hiszen rajta kívül az egyetlen életben maradt fiú utód, Ernő, csak tizenkét éves, még „csupa gyerek”. Nem kéri, hogy megfogja az eke szarvát, vagy beálljon egy szál kaszával a tűző napfényben a tengernyi gabonába.

Az első világháború után Erdélyt Romániához csatolták. István megtanult románul, és – bár a magyar állampolgárságát haláláig nem adta fel – családjával együtt beleolvadt az ország társadalmába. Szakmai tudása az üvegyárban megbecsültté és olyan pótolhatatlanná tette, hogy nyugdíjba is csak a halálát megelőző évben engedték. A levelek és a válaszok egyre gyérültek. Kopáncs és Erdély között nagy a távolság, a közbeeső rétek, szántók, hegyek, fenyvesek és nagyvárosok sorában valahol szétfoszlott a szó, elhalt a jajkiáltás, megcsendesült a panasz.

Édesapja hiába állt ki minden nap arccal kelet felé, arccal a rengeteg erdő felé fordulva, tenyeréből szócsövet formálva, hangosan szólítva „szarvassá változott fiát”; „...de az ő szarva ajtón be nem térhet, csak betér az völgyekbe, csak járhat az lombok közt”.

Ifjabb Gajdán Istvánnak fia sohasem született, így vele a család ezen ága is kihalt. Idehaza a nagyszülők, szülők sorra meghaltak, a testvérei pedig, akik jóformán alig ismerték, csak egy-egy ritka levélváltás útján tartották vele a kapcsolatot.

Életének utolsó éveiben csillapíthatatlan vágy fogta el rég elhagyott hazája és

családja után. A második világháborút követően, 1956 nyarán hírnöknek elküldte nagyobbik lányát, Gajdán Ibolyát, aki több hetet töltött apja testvéreinél a Réz utcai házban. Ő beszélt apja vágyódásáról.

Elmondotta, hogy az idős ember halála előtt még egyszer szeretne Vásárhelyre látogatni. Benyitni a makói országúton a Rátz tanyába, néhány óra hosszat elüldögeálni a Réz utcai ház falai között, inni a gémeskút vizéből, jóllakni hazai disznópaprikással, aminek az ízét, szagát még az erdélyi hegyek között sem tudta elfelejteni, és ez az illat egyre többet jelent meg az orrában csalóka érzéktévedésképp. A család egykori büszkesége szeretett volna meghajtott fejjel, alázattal kezét szorítani azokkal, akik még élnek az elhagyott családból.

A „tájékoztató fiúnak” azonban csak a vágya és 1957-ben a halálhíre érkezett meg a Réz utcai Gajdán házba.

A legidősebb lány: Gajdán Juszti (Körmendy Ferencné), anyai nagyanyám volt. Szülei makói úti tanyájából 1910. április 30-án ment férjhez. Dédanyám vonásait örökölte, csinos lány volt. Az első kérőnek odanyújtotta a kezét, pedig nagyapám özvegy ember volt, már idősebb, de délceg termetű, és több szakmát ismert. A pénzügyi, könyvelői képzettsége hivatal viselésére is alkalmassá tette, és ez tekintélyt adott neki a Gajdán családban. Körmendy Ferenc sokáig a Városi Társasági Téglagyárnál volt főkönyvelő. Az első világháború kitörése után, a hadimunkásként sokszor távollévő Gajdán István kérvényezésére, két éven keresztül cséplési szabadságra hazaengedték. Ilyenkor egy-egy hónapig irányította a cséplőgép-bandát. Apósa ismerte szakmai rátermettségét ezen a téren is, hiszen az előtte való években nagyapám tanította meg a két Gajdán gyermeket: Imrét és Lajost is a gép kezelésére. Körmendy Ferenc a két világháború között a Gazdák Hitelszövetkezeténél vállalt pénztárosi állást.

Nagyanyámat a házassága egyszerre kiragadta a paraszti világból. De a régi életmód utáni vágyódás mindig élt benne, különösen kezdetben és öreg éveiben. Honvágyat érzett a tanya, a szántóföld, a nagy, kerek ég után. A városi életbe, a polgárok világába sohasem tudott, és nem is akart beilleszkedni. Gyökértelenül élt a férje oldalán.

Kezdetben, hogy anyján könnyítsen, legkisebb testvérét, Ernőt nevelte hároméves koráig. Férjhezmenetele után magával vitte új életének első állomáshelyére, a téglagyár szolgálati lakásába, ahol a fiú több nyarat töltött vele.

Mig nagyapám az első világháborúban a fronton harcolt, Gajdán Juszti a férjét követve Pestre került, ahol a torokgyík mindkét gyermekétől megfosztotta. Egyedül temette el őket. A háború vége felé, amikor az inség a gazdagabb háztartásokat is meglátogatta, az élni akarók és didergők fagyos téli éjjeleken csapatostól tódultak a temetőkbe fosztogatni. Kitördelték a fából készült kereszteteket és fejfákat, hogy azokkal tüzeljenek. Így veszett el a két sírról is a jel, hogy nagyanyámék soha többé ne találjanak rá a kis hantokra.

A háborút a világválság követte. Nagyszüleim sohasem tudtak annyit félre-

tenni, hogy fedelet húzzanak a fejük fölé, vagy az akkori, polgári szokásoknak megfelelően kiházasítsák a később született gyermekeiket.

Anyám, Körmeny Rózsa 1938. július 11-én megtartott esküvője után két évvel nagyszüleim (a velük élő Teréz és Dezső nevű gyermekükkel) és apámék összeköltöztek, hogy közösen viseljék a háztartás gondjait. Ettől kezdve a Szent István utca 5. szám alatt bérbe vett lakásban „kettős” nevelést kaptam, mivel két „anyám” lett egy csalásra: az édesanyám és a nagyanyám.

Kitört a második világháború. Nagyapám 1943. március 31-én meghalt. A naponta elszívott több mint száz cigaretta megtette romboló hatását. Tüdőasztmája megfojtotta. Fia, Körmeny Dezső végigharcolta a háborút, csak az apja temetésére engedték haza néhány napra. Apám tizenhárom behívót kapott. Ördögös ügyességgel, valamilyen ötlet és szerencse révén, előbb-utóbb leszereltette magát, de néhány hét múlva újra megkapta a soron következő behívót. Így öt éven keresztül mindig úton volt a család és a front között, míg 1944 szeptemberében megszökött, és a város felszabadulásáig itthon bujkált.

Ezekben a nagyon nehéz és válságos években a férfiak nélkül maradt családot nagyanyám természetes ösztönei irányították, és vezették keresztül az akadályokon. A frontról megtért Dezső fia egy-két nősülési kísérlet után végleg beleunt a háború miatt elhúzódott családalapításba, és agglegény maradt. Egyéni szokásai alakultak ki, amelyek eleinte kissé eltávolították a családtól és az emberektől, hogy később, amikor anyámmal egyedül maradtak, annál közelebb hozza az életben maradtakhoz. Teréz nővére későn, harminckét éves korában egy pékmesterhez ment férjhez, és kiszakadt az anyja irányította családi körből.

Nagyanyám gyermekei közül egyik sem folytatta ősei szántóvető foglalkozását. A két lány kitanulta a női szabó szakmát, Dezső pedig a vasas mesterséget, és gyári munkásként dolgozik.

Nagyanyám a férje halálát követően még több mint két évtizedet élt velünk. Eleinte, amikor csak tehetett és egészséggel bírta, kikocsizott a kopáncsi Gajdán tanyára. Hosszabb időt sohasem töltött ott. Többnyire a betakarítással járó gondok és élmények csalták ki. Csépléskor a húgainak segített. A munkások számára ebédet készített. Ősszel pedig szilvát szedett és lekvárt főztek.

Kettős érzelem élt benne. Néha szigorúbb volt, mint a szüleim. Sok cselekedetemet kifogásolta. Nem tűrte a barátaimat, de engem sem engedett hozzánk. Ennek ellenére, ha igazán rossz fát tettem a tűzre, ő védett meg mindenki vel szemben. Ha valamire nem kaptam pénzt apámtól, szegényes özvegyi nyugdíjából lopva ő dugott nekem. Meleglelkű volt, ha a szükség úgy hozta, a család több tagján is segített. Rajongásig szerette az állatokat, a kivert, beteg, gazdátlan jószagot pártfogásába vette.

Úgy öregedett és rokkant meg közöttünk, szinte észrevétlenül, hogy szomorú és csendes tavozása mindannyiunknak mély megrendülést okozott. Utolsó korszaka nagyon hasonlított az apjáéhoz. Súlyosodó agyi érelmeszesese-

dése elvonta a mindennapi dolgoktól. Egyre feledékenyebbé vált. Lassan kiesett emlékezetéből a közelmúlt.

Fokozódó vággyal kereste a múltat, különösen a gyermekéveit. Ahogy a betegsége előrehaladt, mind közelebb jutott életének fiatalabb éveéhez. Már a kopáncsi tanya megannyi élménye sem foglalkoztatta. Domb hátán forgó szélmalomkerék elevenedett meg elkopott emlékezetében, egy fehér tanyával, apja szüleinek ősi hajlékával, ahol kisgyermekkorának első, soha ki nem törölhető emlékeit és élményeit gyűjtötte.

A régi épülettel átlósan szemben, a makói országút másik oldalán, kedves unokatestvérei, a Rátz lányok laktak. Ide mindig nagyon vágyott, főleg életének utolsó két évében. Szeretett volna e tanyában és ezen a tájon még egyszer, utoljára szétnézni, elbúcsúzni az ismeretlenné vált ismerős földtől. Szeretett volna egy kendőlengetéssel istenhozzádot inteni a rég lebontott szélmalomnak, melynek vitorlája már csak az ő lelkében forgott.

Ma is sajnálom, végtelen bánat tölt el, hogy nem teljesítettük ezt az utolsó kívánságát. Tudván, hogy a helyszínen nyomát sem leli mindannak, amit egy emberöltővel azelőtt még itt látott és hagyott, féltettük a csalódástól és a hosszú út fáradsalmától. De ma már – amikor a felismerés késő – tudom, hogy teljesítenünk kellett volna utolsó kérését. Benne bizonyosan újraéledt volna mindaz, amit látni kívánt éveken keresztül, és amitől el akart köszönni.

Végso pillantásra csak tőlem vett búcsút, amint a halálát okozó súlyos agyvérzés után szenvedő teste napokig eszméletlenül, étel és ital nélkül feküdt az ágyon. Amint odaálltam az ágya mellé és gyengéden homlokára eresztettem a tenyeremet, csendesesen megszólítottam:

– Mamám!

Addig csukott szemhéját lassan felemelte és rám tekintett, hogy azután végleg és örökre elboruljon kék szeme világa.

Dédszüleim négy soron következő fiának és egy kislányának tragikus, rövid élete és keserves halála volt. Gajdán Imre négy elemít, majd négy polgárit végzett. Elindult István bátyja nyomdokain. Ezután Mucsi Sándor Bocskai utcai műhelyében kitanulta a lakatosszakmát, és beállt az apja cséplőgépének „bandájába”.

Az első világháborúba az orosz frontra vitték, ahol heteken át a hó tetején aludtak. Annyira kihűlt, hogy 1916-ban egészségi állapota miatt leszerelték és hazakerült. A tagjait szinte mozgatni sem tudta. Ízületei megdagadtak, és utolsó hónapjai keserves kínok között teltek el. A fájdalomtól és a mozgás-képtelenség következtében gyorsan elsorvadt és meghalt.

1901-ben diftériajárványban Ernő, Károly és Etel halt meg. Az Ernő és Károly között született Lajos, megmaradt, és az öt évvel idősebb Imre bátyját követve, ő is elvégezte a négy elemít, négy polgárit, és Mucsi Sándornál kitanulta a lakatosmesterséget. Szakmáját apja cséplőgépén dolgozva kamatoztatta.

Az első világháborúban lovastüzérként szolgált. Az egyik ütközetben kiesett a nyeregből, de lába beleakadt a kengyelbe, és a csizmát nem tudta kiszabadítani. A ló vágtatni kezdett. Összezúzódtott s meghúzódott lába nyomorékká vált. Amint a hepehupás csatamezőn a hátán vonszolódott, még gerincsérülést is szenvedett. Hosszas ápolás után lábra állt ugyan, de hátgerincsorvadást kapott. Hónapokig sem feküdni, sem ülni nem tudott. Apja kivitte a Rátz tanyába, ahol apósa öreg gondolkodószékében helyezték el, félig ülve, hátradőlve élte le utolsó hónapjait.

A Gajdán gyermekek közül az 1900-ban született Eszter következett. Őt osztályt végzett. Az akkori oktatási forma szerint négy elemi és egy ismétlőt. Ez idő tájt a város legjobb női szabóságát Bak Rózsi vezette, aki felvette Esztert inasnak, és a kézügyességgel rendelkező lány néhány év alatt kitanulta a szakmát.

Korán férjhez ment, és elkerült a városból. Egy Vásárhelyről elszármazott, orosházi kőműves kisiparos, M. F. (1901–1972) vette feleségül, aki mellett hányatott életet élt. Három gyermeke született. Idősebb fiát, az 1927-ben született Jenőt az áram fiatalon, 1956-ban agyonütötte, a lánya Pestre költözött, a kisebbik fia pedig apja természetét örökölte.

Az alkohol okozta nézeteltérések és anyagi leromlás következtében Gajdán Eszter mindinkább magányossá vált a családban. Magát, de sokszor a családját is csak úgy tudta eltartani, ha a szakmájával kenyeret keresett.

Ritkán találkoztunk vele. Nagy ünnepeken egy-két napra hazajött a Réz utcai házhöz: karácsonykor, húsvétkor, vagy úrnapján, de a tanyára már ő sem járt ki. Rosszul sikerült házassága miatt sohasem panaszkodott. Alázattal tűrte a megpróbáltatásokat – amiket a szülei jó előre megjövendöltek –, és segítséget sem kért. Élete delén túl, családjától elszakadva, súlyos betegen a testvérei áthozták Vásárhelyre, és itt halt meg a kórházban. A katolikus temetőben, férje családi sírboltjában kapott örök szálláshelyet. Később elhalt férjét is mellé temették, és a közös sírkeresztre, a nevük alá, a család ezeket a sorokat vésette:

Üröm nélküli öröm
volt az élet veled!
Öröm nélküli örömmé
változott nélküled!

Valamennyi lánytestvér között Gajdán Ida volt a legkedvesebb asszony számomra. Mindenki szerette, és ő mindenkin segített. Ha valahol a családban baj történt, Idát hívták. Ha a családból valakinek szüksége volt valamire, Ida még akkor is adott, ha neki nem maradt és megnélkülözte. A háború alatt és az utána következő nehéz években szétosztogatta a kenyérjegyét a rászoruló családtagok között. Feketén szerzett kilónyi lisztet, zacskónyi kását, és hányszor ettem én is ezekből!

A négy elemi és egy ismétlő osztály elvégzése után Besenyi Ferencnéél varrni tanult. Kalandos fiatalsága volt, majd megcsendesült és feleségül ment egy munkáshoz, akihez tiszta, mély érzelmi szálak kötöttek. H. Lászlót is elvitték a háborúba. A szovjet fronton kellett harcolnia, ahonnan nem tért vissza.

Gajdán Ida sokáig várta, siratta. Évtizedek múltak el közben, de még mindig nem nyugodott bele a változtathatatlanba. Többször nem ment férjhez. Szülei haláláig elsősorban ő volt az öregek gondviselője, azután beköltözött az utcai szobába, és ott él még ma is.

Lassan elhaltak és kiöregedtek mellőle azok, akiken segíthetett, és akik ezt olykor viszonzták is. Szakmáját nem gyakorolta, pénzt sehonnan sem kapott, ezért közel hatvanévesen beállt egy leánykollégiumba takarítónőnek. Innen ment nyugdíjba. Most, túl a hetvenen, csekély nyugdíjából él, és olykor támogatja fiatalabb családtagjait.

Gyermeke sohasem volt. Néhány évig az unokaöccse kislányát gondozta. Etus húga és Ernő öccse mellett ő vette ki a részét legjobban a kopáncsi birtok gondjaiból. A földön is dolgozott. Dédanyám haláláig minden tavasszal kiment anyjával a tanyára, és csak ősszel jöttek haza a Réz utcába, mikorra felnőtt néhány kotlóalja csirke, megerősödött a karácsonykor levágandó malac, és le-törték a kukoricát.

Pedig, emlékszem, nem szerette a paraszti munkát. Örült, amikor beköszön-tött az őszi esőzés, és sógora, Zelenka József megállt a tanyaudvarban a kocsi-val, hogy hazafuvarozza őket. A városban éltek a barátnői, az ismerősei; minden szál Susánhoz kötötte, és ünnep volt számára, ha végre otthon lehetett. Ilyen-kor minden héten eljött hozzánk látogatóba, és sohasem üres kézzel.

Amikor kisgyermekként néhány nyári hetet kint töltöttem a kopáncsi tanyán, az ő felügyelete alatt állottam. Ida néném volt ekkor az anyám, aki napközben gondom viselte, főzött, és ennem adott, ha megéheztem. Megismertette velem a paraszti élet ezerféle szokását. Sok mindenre megtanított, én pedig igyekeztem neki segíteni. Együtt jártuk a szomszédokat, kantákkal hoztuk a vizet a Bat-tancs György tanyaudvarán folyó artézi kútról, de sokszor az is megesett, hogy nem voltak még tojó tyúkok, és a közeli tanyából vettünk tojásokat. Este, ha az egész napi tevékenykedés végén, vacsora után, beszélgetés közben elnyomott az álom, és fejem az asztalra hanyatlott, ő mosta meg a maszatos lábamat, hogy tiszta ágyba fektethessen.

Ma is bánt a zárkózottsága, amint visszavonult előlem és azok elől, akiken nem segíthet. Nem fogad el semmit, hiába nyúlna felé a jó szándékú kéz; az adakozó emberek közé tartozott, ezen a kapcsolaton keresztül ismerte és élte a világot.

A következő testvér az 1904-ben született Gajdán Etelka. Természete leg-inkább Jusztai néne jellemére hasonlított. Kemény, néha akaratos asszony volt. Sokszor támadt viszály miatta, de ezek rendre elsimultak, mert ugyanakkor

mindenkin segíteni kész, jószívű teremtes volt. Az utóbbi években igyekezett a családot összetartani. Vállalta rég meghalt anyja szerepét. Sajnos, ez a kísérlete minduntalan megbukott. A testvérek részben meghaltak, részben előre-
gedtek, befelé fordultak, mindegyik élte a maga világát, húzta a saját igáját, és széthullt az egykori nagy összetartás.

Emlékszem, micsoda nagy családi összejövetelek voltak kisgyermek koromban. Igaz, akkor még élt dédanyám, a nagy vonzerő. Megvolt a kis tanya a földdel, telente levágtak egy-két disznót. Minden évszaknak volt ünnepe. A három tucat ember, a dédszülőktől a dédunokáig, megtöltötte a Réz utcában a szobákat és a konyhát. Egyetértésben ünnepeltünk, örültünk, hogy viszontlátjuk kedves rokonainkat.

Gajdán Etelka volt az egyetlen, aki sokáig nem szakadt el a földtől. Igaz, nem a kopáncsi családi birtok vonzotta. Orosháza határában a Zelenka család tagjai megkapták az örökségüket. József eladta a ráeső részt, és Kopáncson vásárolt magának 6 holdat. Gajdán Etelka itt ismerkedett meg a férjével. Később Zelenka József beköltözött a Városi Társasági Téglagyár egyik szolgálati házába. A háború már kopogtatott, a földművelésből származó jövedelem bizonytalanná vált. Zelenka József úgy gondolta, olyan állást vállal, amelyik öreg napjaira nyugdíjat ad. Így lett éjjeliőr a téglagyárban. A kopáncsi földet nem adták el, az pótolta a szegényes jövedelmet.

A háború után otthagya a gyárat, és a bodzási iskolán túl, egy takaros tanyába költözött feleségével. Itt gazdálkodtak a hatvanas évek elejéig. Ekkor tagosították a birtokot. Cserébe, ugyancsak a bodzási úton, de a városhoz közelebb, üres tanyát kaptak, ami inkább lakás céljára szolgált. A kopáncsi föld is a közös gazdaságba került.

Az új környezetben, a megváltozott gazdasági körülmények között, a Zelenka család még néhány évig megkísérelte folytatni a hagyományos tanyai parasztlétet. Lovat, tehenet, disznót tartottak, baromfit neveltek. Zelenka József az állami gazdaság újonnan telepített rizsföldjén zsilipőrséget vállalt.

Néhány évig két tanya, a kopáncsi Gajdán fészek és a Zelenka birtok életébe nyertem bepillantást. Etus nénémhez gyakran kijárt az egész család. Közel laktak a városhoz, még gyalog is kimentünk hozzájuk.

Zelenka József ridegebb természetű ember volt. Vele sohasem sikerült olyan kapcsolatot teremteni, mint az enyéimmal. Más város számunkra idegen világát és szokásait hozta magával. Ennek ellenére nagyon sokat tett a családért. Mivel az egyetlen volt közülünk, aki gazdálkodó életmódot folytatott, egyre többet vállalt a kopáncsi tanya gondjaiból.

Hányszor ültem a kocsiján, amint végigpattogtatta ostorát a bodzási úttól a Szigeten át a kopáncsi tanyáig! Ehhez az úthoz fél nap kellett az igáslónak. Zelenka József szántott, vetett, aratott és betakarított.

Etus nénémék második bodzaspárti tanyája körül évről évre több lett a víz,

beláthatatlanabb a rizstáblák sora. A nagy, zöld víztükrökből apró szigetként emelkedtek ki a piros cserepes tanyak, majd sorra eltűntek. A jószágnak nem maradt legelő, ha meg tilosba tévedt, bírságot és kártérítést kellett fizetni. Közben Zelenkáék is öregedtek. Zelenka József a csatornák gátjain szolgált tíz évet, és túl a hatvanötödik évén nyugdíjba ment. Eladták a tanyát, és kis házat vettek a városban. Ezzel megszűnt a kapcsolatuk a földdel.

A család lefiatalabb tagja, Gajdán Ernő, 1906. szeptember 30-án született a makói országyúton lévő tanyában. Legidősebb testvére, István távozása és a családból történt végleges kiválása után az egyetlen férfiutód volt, aki tovább vihette volna a gazdaságot és a Gajdán nevet. A föld azonban őt sem vonzotta. Négy elemi és egy ismétlő osztályt végzett, majd kitanulta a kőművesszakmát. További tanulmányait megszakította az első világháború, és később, amikor már a maga erejéből kellett volna előrébb lépnie, ebben egyrészt az öregedő szülők segítése, másrészt pedig saját családalapítási gondjai akadályozták meg.

Gyermekkorában kisebb baleset érte. Ennek következtében a jobb karja könyökben megbénult. Kaszálni, szántani, a sokfajta, összetett mozgást és nagy fizikai erőt igénylő munkát tökéletesen csak ép tagokkal lehet végezni. Ezért is pártolt az iparos szakmához. Kiváló mester lett belőle, a munkáját szeretettel végezte. A határidős építkezések lehetetlenné tették számára, hogy a tanyán akár csak egy hetet is eltöltsön.

1931-ben megnősült. Édesként szeretett nevelt fiának – apja és bátyja iránti tiszteletből – az István nevet adta. A házassága szerencsétlenül indult. Az „egyetlen asszony”, akit nagyon szeretett, elhagyta. Évekig nem is tudott róla, de a gyermekét tisztességben fölnevelte.

Fia, István – elődjei példájára – több szakmát is kitanult, és ezermesternek számít, különösen a fémmegmunkálások terén. Önállósulása óta üzemekben, gyárakban dolgozik, a mezőgazdaság számára gyermekéveiben is csak kirándulás volt. Házasságából egyetlen kislány született, így a Gajdán család – több fiúörökös nem lévén – vele végleg kihalt.

Gajdán Ernő végigharcolta a második világháborút. Pokoljárása Ausztriában fejeződött be, ahol két évig sínylődött egy fogolytáborban. A háború után, az átélt izgalmaktól és a közben elröppenő évek súlyától megfáradva, visszatért hozzá az asszony, akit még mindig annyira szeretett, hogy visszafogadta. Néhány keservesen nehéz, de boldog évet töltöttek együtt.

Gajdán Ernő 1947-től előbb állami iparban, többnyire vidéken, majd szülővárosában dolgozott egy nagy ipari szövetkezetben, és innen ment nyugdíjba.

Az egész család által megszeretett felesége: Cserti Viktória, 1962-ben rákban halt meg. A magányosan maradt férfinak egyre nehezebbé vált az élete. Így történt, hogy 1965-ben másodszor is megnősült. Egy elvált asszonnyal kötött házasságot, aki az előző években oldalágon a családba került. Néhányan bírálták ezért a lépéséért, de az újabb boldogság reménye és az öregedő ember

magányérzete félretolt minden egyéb megfontolást, és ez olyan nagy erő, melynek birtokában nincs hatalom, amely elszámoltathatná őt életének utolsó évtizedeiről.

A tanyai élet a Gajdán családban tehát végleg megfeneklett. Én, az utód, már csak a roncsait leltem, és visszatérésem hozzá nem a paraszti életforma újralesztését jelentette, hanem egy különös, szinte már ismeretlen és szokatlan világgal való ismerkedést.

A régi tanyai élet örömeit – hiszen kétségtelenül azok is voltak; kellettek, hogy legyenek: az aratás, a jó termés betakarításának boldog ünnepét – csak hírből, a család elbeszéléséből ismertem.

Amikor akkora voltam már, hogy részt vehettem a család életének minden fontosabb eseményében, úgy emlékszem, vígság és boldogság már aligha volt ezek között. A más szakmát és érvényesülést választó Gajdán utódok számára a legtöbb gazdasági munka, ami a tanya körül akadt, komoly gondot és terhet jelentett. Hol voltak már azok az idők, amikor a kukoricafosztásra messze környékről összesereglettek az emberek dédszüleim tanyájában? Ünnep és szórakozás volt ez a munka, nem pedig teher. Az akkor még fiatalos dédapám vitte a hangot. Énekeltek, mesét mondtak, a legények és lányok egymással kötődtek. A meleg, őszi eleji égre feljöttek a csillagok, és a fosztók között körbejárt az öblöshasú pálinkásbutykos.

Jól emlékszem azokra a fosztókákra, amiket legutóbb átéltem. Aznap mindenki korán kezdte otthon a munkáját, hogy ebéd után szabad legyen. Kerékpáron jöttek ki a 12 kilométerre lévő tanyára. A kukoricatörést reggel Zelenka József kezdte meg, de amikor minden családtag megérkezett, még jócskán akadt töretlen cső is a száron.

Alkonyodott, amikor a tanyaudvarban leemelték a kocsi oldalát és „ledúrták” a tengerit. Melléültek. Hang nélkül fosztottak. Csak a csuhéj susogása hallatszott, távoli kutyavonítás, néha egy-egy elfojtott szitok, ha a száraz, éles levél valakinek felhasította a kezét.

Pálinka nem került a munkához, mivel a család nem főzetett. Italt a boltban kellett volna beszerezni, a pénz viszont kellett az adóba. A kucorgástól csakhamar elzsibbadt a lábuk. Fel-felálltak, majd újra leguggoltak. Az este hűvös volt, az emberek fáztak, hiszen semmi sem hevítette őket. Csakhamar elfáradtak és bóbiskolni kezdtek. Egymást nógatták, hogy jó lenne aznap befejezni a fosztást, akkor holnap nem kell újra kijönni.

A kukoricát még a következő napokon is késő estig fosztogatták, mivel fontos elfoglaltsága miatt hol az egyik, hol a másik testvér nem ért rá a tanyára kijönni és segíteni. A munka évről évre terhesebbé vált és mind nehezebben haladt. Végül odáig jutottak, hogy annak a családnak, amely évszázadokon át a földből élt, jövedelmének egy része a jószágtartásból, de főleg a gabonatermesztésből eredt, néhány leszármazottja így mérgeződött:

– „Minek is adott az isten ennyi kukoricát!”

Ez a szemléletbeli átalakulás fél emberöltő alatt ment végbe. Harag és gyűlölet ébredt a termés iránt. Hogy ez mit jelentett, csak az tudja igazán, aki ismeri a Dél-Alföld népét. Ezen a tájon vagy hétezer éve törik a földet, és az valamennyi letelepült családnak megélhetést biztosított. Az ősi életforma ellen lázadni annyit jelentett, mint eltaszítani az életet. De ekkor, a gyors átformálódás éveiben, a léttagadás mellett is akadt túlélési lehetőség, amely más szinten, más szemlélettel biztosította a kenyeret.

A jobb termés pedig kellett volna közvetlen a háború utáni nehéz években, amikor a pénz elértéktelenedett, élelmiszerekből hiányok mutatkoztak, és akadozott a munkavállalási lehetőség.

A nyári, tanyai vakációim idején Gajdán Idának a legnagyobb gondot mindig az ebédkészítés jelentette. Kora délelőtt kimentünk a kertbe, és a fák alól összegyűjtöttük a szélről letördelt, száraz gallyakat. Ezután a rétre vittük a kétfülű vesszőkast, és egy bot segítségével felpiszkáltuk a napon kiszáradt „árvaganét”, „tehenlepényt”. Ezek közül tüzelésre az volt az alkalmasabb, amelyik annyira beszáradt, hogy nem nyüzsgöttek benne a férgek, és a széle felpördült. Ez a tüzelő nem égett nagy lánggal, inkább csak füstölt, de a suhantott leves felforrt rajta. Mennyi tésztalevest megettünk akkor! A második fogás legtöbbször a tavalyi, maradék avas szalonnából kisült tepertő, egynémely nyersen fogyasztható, vagy főzeléknek elkészített kerti vetemény, vagy a kukoricából behozott főzőtök volt, amit a család legalább ötféleképpen tudott elkészíteni.

Az egyik nap, amikor már nagyon „kikodultunk” és tartalmasabb ételre fáj a fogunk, Gajdán Idának az a remek ötlete támadt, hogy nézzünk szét a tanya környékén lévő madárfészkekben, hátha találunk rántottához elegendő tojást. Segítségre sietett Körmendy Dezső, anyám öccse, aki akkor karikázott ki a városból, szüleim üdvözlét és kilónyi összespórolt lisztet hozván, hozzájárulásképpen a kosztoltatásomhoz. Fogta a nagylétrát, és végignézte a tető alatt lakó mezei verebek fészket. A létra alsó fokán álltam, és fejem fölött tartottam a szakajtókosarat. Kiraboltuk a kert fáin lakó gerlek és vadgalambok szegényes otthonát is. Az így összegyűlt negyven tojáshoz hozzátettük azt az egy tyúktojást, amit vízért menve a két tanya közt, a réten leltünk, ahová valamelyik szomszéd jércéje eltojta.

A madártojások egy részében fejlett embriókat találtunk, ezeket el kellett dobni. Volt köztük véres is, de senki sem mondta, hogy ettől undorodni kell, és a kényszerűség rávitt bennünket, hogy megegyük. Mire elkészült a rántotta, olyan kicsire összeesett, hogy egy személy is megehetné volna, pedig négyen ültünk körül a tányért. Udvariasságból alig nyúltunk hozzá, mindenki a másikat kínálta, és közben olyan indok is született, hogy „nem éhezünk meg”, vagy „a reggeli megülte a gyomrunkat” és nem kívánunk semmit.

Ezek már az utolsó, tanyán töltött évek voltak. A család nem is készült

a tanyai életre, csupán a dédanyám szívét kifelé húzó vágyakozás és néhány, őszre felcseperedő jószág miatt tengődtünk át a nyári hónapokon.

Az ólban rőfögő vagy a gyöpre kipányvázott malac étrendje sem volt változatos. Fűvet annyit kapott, amennyit a láncon körbejárva lelegelhetett. A moslék kevés volt. Minden délután kimentünk egy zsákkal a kukoricaföldre, és folyondárt szedtünk. A rám bízott feladatok közül ezt untam a legjobban, sőt, ki-mondottan féltem tőle, mivel akármennyit szedtem is elveszett a nagy zsákban, és akárhányszor fordultam is a föld meg az ól között, a veritékes munka termékét a disznó felzabálta és éhségében tovább visította. Vacsorára is ezt kapta a malac, kevés keverttel, olykor szűk marokkal mért szemes terménnyel kiegészítve. Kukorica, korpa, kenyérhaj kellett volna neki, de ezt akkor nem tudtam, csak újból és újból vittem a zsákban a folyondárt, hogy ne ordítson. Olyan tevékenység volt ez, akár a mondabeli lányok munkája, akik egy feneketlen kútba szítával hordták a vizet, hogy megteljen; ilyen hiábavaló erőfeszítés volt az egész hanyatló kispaszti életforma fenntartása.

Nyár végén a közeli, keskeny öntözőcsatornába – amely a rég kiszáradt Gyuló-ér medrében kanyargott – nem engedtek több Tisza-víz, és gyorsan elapadt, majd kiszáradt. A fenék mélyedéseiben, az iszapos vízben összegyűltek az apró szeméthalak: keszegek, kárászok, törpeharcsák, durbincsök és naphalak, amik még nem estek zsákmányul a szüntelen vadászó szürkegémeknek. Ezeket a halakat összefogdostuk, megpucoltuk, lesóztuk és zsírban ropogósra sütöttük. Néha napokig halat ettünk.

Az eresz alatt néhány vadócgalam is költött. A legnagyobb öröm akkor ért bennünket, amikor mind a három párnak egyidős fiókái voltak, és egyszerre levághattuk. Így sikerült néha, paprikás keménytarhonyába főzve, olyan ízletes galambfihúst enni, amire még most is úgy emlékezem vissza, mint a tanyai élet legnagyobb élményére.

A családban akkor anyagilag legkiegyensúlyozottabban Gajdán Etelkák álltak. Férje, Zelenka József élete teljében lévő ember volt még, tele akarattal és a paraszti élet iránti kedvvel. A téglagyár szolgálati lakásában éltek a háború alatt. A szovjet hadsereg egyik egysége átvonulóban otthagyott egy kiöregedett kancalovat, amit ő feltáplált és megerősített. Ezután nekilátott a darabka kopáncsi föld megművelésének. Hamarosan került liszt, kenyér, az ólban karácsonyra két disznó hizott, és a nagy téglagyári réten Gajdán Etus szorgalmas igyekezettel felnevelt néhány kotlóalja csirkét. Ebből a vagyonkából valamennyi testvérének csurrant-cseppent. Minden látogatáskor dugott a *garabolyunkba* pár tojást, bögre zsírt vagy kis darab szalonnát.

A disznótort különösen nagy izgalommal vártuk. Ilyenkor anyám két napig kint dolgozott a nagynénjénél, és fizetségképpen két kosárnyi kóstolót is kapott. A szükség irányította takarékoskodásból még a belfodort is kisütötték zsírnak. Hagymával igyekeztek elvenni az átható szagát, de, mikor a hasunk megtelt,

már nem gondoltunk rá, hogy mitől csillapodott az éhségünk. Ezeknek a disznótoroknak a legkedveltebb csemegéje a hájastészta volt, amit senki sem tudott olyan pillékönyűre elkészíteni, mint Gajdán Etelka. Mindehhez még hozzájárult a hosszú, hideg út után a búbosnak a szoba minden zugát betöltő melege.

A legszebb itt is a nyár volt. Etus néném két nagy fia, József és István, akik testvérükként szerettek, gyakran biciklire ültettek és kivittek a tégláégető kemencéhez. Megmutatták a művelt és az elhagyott agyagbányákat, a Bábicki-gödröket, ahol feljött a talajvíz, kinőtt a nád, és így a vízimadarak paradicsomává váltak.

István szeretettette meg velem a vízi világot, amikor kötésig gázoltunk a nádasban egy-egy nádirigófészékért. Ő mutatta meg nekem, hogyan lehet óvatosan kifúrni, majd kifűjni a kis tojásokat, és üres héjukat egy kartondoboz rekeszeiben elhelyezve, gyűjteménnyé formálni.

A gödrök szabad vize évtizedek óta csalogatta a fürdőzőket. József ügyesen úszott. Ha a nyakába kapaszkodtam, bevitt a hátán a mélybe, ahol a lábam már nem ért le. Együtt lebegtünk és kiáltoztunk a tanyáról idekerült öreg Piszpirisz kutyának, aki jóval nagyobb volt nálam, és utánunk jött, két mellső lábával magasra fröcskölve a hideg, tiszta vizet.

A téglagyár akkor még nem működött. A háború után elhagyottan állt. Gyakran megnéztük a kemencéket. Számomra titokzatos labirintusok voltak. A termék hatalmas barlangoknak tűntek, elvarázsolt, földalatti világnak, ahová csillék segítségével jutottunk be. A keskeny vágányokon üres „lórék” csörömpöltek. Istvánnal beültünk az egyikbe, József pedig meglökte a lejtőn és felállt a végére kormányozni. Addig nem féltem, amíg kint a szárítók között vagy a félhomályos munkatermekben haladtunk. Amikor egy nagy, sötét üreghez értünk, a csillét mindig leállítottam, mi Istvánnal kiszálltunk, József pedig továbbrobogott a rejtelmes boszorkány és denevér lakta, pókhálókka borított kemence útvesztőiben. Megvártuk, míg a lóré egyre távolodó csörömpölése végleg elhalt, aztán visszasiettünk a napfényes gödrökhöz.

Amikor jó negyedóra múlva nyakig kormosan József is előkerült és megfürdött, hőst láttam benne. Ezek a közös élmények tartós barátságot fejlesztettek bennünk, és ez máig megmaradt, pedig régen elszakadtunk egymástól. Mind a két Zelenka fiú Pestre került. József vasas szakmát tanult, és évek múlva hazajött a vásárhelyi Mérleggyárba, ahol vezető beosztásban dolgozik jelenleg is. István ritkán járt haza, szakiskolák és egyetem elvégzése, majd két világnyelv elsajátítása után egy nagy külkereskedelmi vállalat kiváló szakembereként mind gyakrabban utazik külföldre üzleteket kötni. A család fiatal tagjai közül a legmesszebbre szakadt, és a legtöbbre ő vitte.

A kopáncsi Gajdán birtok sorsa egyre nehezebbé vált. Az egyik reggelen földmérők jelentek meg, és kijelölték az új öntözőcsatorna helyét, amely kettévágta a földet. Ez bosszúságot jelentett, hiszen a föld túlнан eső részét csak

kerülővel, a dűlőúton átvezető átjárón keresztül lehetett megközelíteni. A csatorna jelentős területet elvett a Gyuló-ér száraz medrében, amiért lényegesen kevesebb kártérítést fizettek, mint amekkora az értékcsökkenés volt. De a Gajdán örökösök ezen hamar túltették magukat, a dolog egyedül dédanyámnak fájt.

A kisgazdaságokat akkoriban a beszolgáltatás sújtotta a legjobban. Ez a teher már nem a dédszüleimre, hanem a gyermekeire nehezedett. A nyolc hold földet és a tanyát hat testvér örökölte. Mindegyiknek jutott egy és egyharmad holdnyi szántó. A négy lánytestvér férjnél volt, közülük hárman városban laktak, és Gajdán Etelkéék kivételével nem is gazdálkodtak. A legidősebb fiútestvér Erdélybe szakadt, a legfiatalabb pedig kőműves volt.

A beszolgáltatni való évről évre nőtt. Az addigi, hagyományos földműveléssel alig lehetett teljesíteni a kirótt terheket. A család hamarosan rájött, hogy jó lenne a több termés, de ehhez több befektetésre és modernebb termelési módra van szükség. Nem szidták volna már a törni való kukoricát! Akkor a mezőgazdaságban még ritka volt a traktor, a különböző erő- és munkagépek, a műtrágya és növényvédőszer. A Gajdán család földjének termőképessége nagyon megcsappant a rendszeresen visszatérő belvizektől és a szakszerűtlen műveléstől.

A beszolgáltatást a család sokszor csak úgy tudta teljesíteni, hogy más termelőktől megvásárolta a hiányzó gabonát és jószágot. Az iparos és háziasszony testvérek minden félretett fillérje erre kellett. A föld teherre vált, amittől szabadulni sem lehetett. A környéken akkor még nem alakult sem állami gazdaság, sem termelőszövetkezet.

A gazdálkodásba évek óta jelentősen belesegített a közvetlen szomszéd, a nyolcadik dűlő másik oldalán lakó Nagy József, aki maga építette kis tanyájában feleségével és gyermekével élt. Öregségükre tíz holdnyi szántót szereztek. Kezdeti szegénységüknél csak a becsületességük és a szorgalmuk volt nagyobb. A magyar népmesék róluk is mintázhatták volna a szegényember sorsát.

Nagy József feliből elvállalta a Gajdán föld művelését. A feles kötelessége az volt, hogy szántotta, bevetette a földet, learatta, betakarította a termést. Ennek fele az ő munkabére volt, a másik felét pedig hazahozta és azonmód le is adta a malomnál beszolgáltatásba. Nagy József azért vállalta ezt az erejét sokszor meghaladó többletmunkát, hogy a termés másik részéből a saját kötelezettségét rendezze, és parasztember létére neki ne pénzért kelljen megvenni a beadandó gabonát.

Nagy József alacsony, fekete, szótlan ember volt. Munka közben magas szárú, zsíros bakancsot hordott – amit maga javíttatott –, kapca és zokni nélkül. Szakadozott, fekete szövénadrágot és eredetileg fehér, de a veritéktől szürkére vált inget viselt. Télen fekete mellényt, kiskabátot vett föl, arra pedig öreg katonaköpenyt. Volt idő, amikor csak egy lovat tartott, és ha szántásra vagy behordásra került sor, Zelenka Józseffel vagy a jószomszédokkal kisegítették egymást.

Licuska, a felesége barátságos, beszédes kedvű asszony volt. Amikor kint tartózkodott valaki a családból a Gajdán tanyán, napközben – ha az ideje en-

gedte – többször is átjött, néha csak egy biztató jó szóért, máskor segíteni. Dédanyámat ő is nagyon szerette. Ha csak tehetett, pár percre megállt a közelében és csöndesen hallgatta a sokat látott öreg szavait, aki néhány mondattal véleményt vagy ítéletet mondott olyasmiről, amihez a fiatalok még nem értettek.

Berci fiuk serdülő volt, és együtt dolgozott az apjával. Fekete, szúróshegyű bajuszt növesztett, és vasárnap délután, amikor szusszanásnyi csönd ült a tanyára, pihenés helyett felkapott a biciklijére és elkarikázott.

Nagy József után Török Lajos lett a Gajdán birtok felese, aki családjával beköltözött a tanyába, majd dédanyám halála után 36 ezer forintért a föld nagyobb részével együtt meg is vette. A nyolcadik dűlő mellett a csatorna által levágott, különálló 1800 négyszögöl szántó nem kellett neki. Ezzel négy éven át még Gajdán Ernő kinlódott.

A Gajdán család így a kopáncsi tanyából végleg kiköltözött, a még ott tartott néhány szerszámot is hazahozatták. A Réz utcai házban berendezkedtek, és azt az évek során Gajdán Ernő az elkülönülő család számára úgy átalakította, hogy az egykori épületre ma rá sem lehet ismerni. Egy kétszoba-konyhás és két egyszoba-konyhás lakrészt választottak le a lakóépületből. Az utca felől Gajdán Ida, középen Gajdán István (később Ida albérlője), hátul pedig a kétszobás házrészben Gajdán Ernő lakik. A gépszínt, hombárt elbontották, a vermet betemették. Az istállót, a takarmányos színt kamráknak alakították át.

Amint a megújuló társadalom túljutott a kezdeti nehézségeken – a romokban heverő ország ismét felépült, megindult az államosítás és az iparosodás, a pénz értéke erősödött –, a szövetkezeti mozgalom is eljutott a kopáncsi tanyák közé. Ez az új, csoportos termelési mód nem fejlődött zökkenők nélkül. A földtől való megválás problémái közismertek. Az emberek egy része, különösen azok a nehezen formálható, öreg parasztok, akik ott születtek apjuk tanyájában, a kisbirtokot ősi jusson örökölték, vagy keserves munka árán, holdanként kuporgatták össze, nehezen váltak meg tőle. Inkább vállalták volna azt az évszázados, elkeseredett és parasztnyúzó életmódot, amit megszoktak, mint a még ismeretlen jövőndőt. Néhol tragédiák zajlottak le, családi életük borult fel. Minden előrelépés áldozatokkal jár, különösen ha több évszázados, hagyományos életformát kell néhány év alatt teljesen átalakítani.

A Gajdán család az elsők között ajánlotta fel a maradék földet a Battancs György tanyáját központjául választó Jólét Útja nevű szövetkezetnek. Ekkor derült ki, hogy ez nem is olyan egyszerű. A szántót ugyan elfogadták, de kellett volna a ló, a tehén és az ember is, aki majd a közösben dolgozik. A család évek óta nem tartott lábasjóságot, a testvérek más szakmában vagy a háztartásban öregedtek meg, nem tehettek eleget ennek a követelménynek. Végül a szövetkezet a következő évben feltételek nélkül átvette a maradék földet.

A volt Gajdán birtok nagyobb részén gazdálkodó Török Lajos földjével együtt belépett a szövetkezetbe, innen ment nyugdíjba, s aztán a városba költözött.

A fölfedező út első része

Emberek, sorsok, tanyák - a maroslelei és a hódtoói út mentén

Amint a hagyományos paraszti életmód végleg megfeneklett, a Gajdán tanya lakói szétrajzottak. Nehéz évek következtek. Az újrakezdés, az élet alapjainak ismételt lerakása, az építkezés és az elfáradás korszaka volt ez. Közben eltelt egy negyed évszázad. Én, a hajdani kislány, a dédunoka, kijártam néhány iskolát, túljutottam a katonaságon, megnősültem, gyermekeim születtek, akik majd csak évek múlva, hallomásból ismerik meg őseik hányatott életét, vagy ha elolvassák ezeket a sorokat. A régi arcvonásokat, amiket a nedves föld azóta régen szétmossott, csak néhány sárguló fénykép őrzi, mint ahogy hajdani képek mutatnak meg egy-egy villanásnyi emléket a tanyából és az eltűnt tájból.

A Gajdán testvérekből eltemettünk már hármat. Akik még élnek, megöregedve, nagy lépéssel előttem járva, befelé fordulva, saját útjuk végére figyelve, kísérletet sem tesznek arra, hogy a múltjukból valamit fölhozzanak, az eltemetett emlékeket kihantolják; hogy a hajdani élet ne csak egy utód szűrőjén át-eresztve, hanem a maga valóságában napfényre kerüljön ismét, mindazok számára, akik be akarnak pillantani ebbe a letűnt világba.

Magam is megfellelkeztem hosszú évekre a kopáncsi tanyáról. A nagy városok lüktető élete, saját gyorsan változó sorsom annyira lekötött, hogy sokáig egy röpké pillanatra sem bukkant föl bennem a kopáncsi birtok képe, hogy azután annál hevesebb erővel törjön fel bennem az újramegtalálás vágya.

A család idősebb tagjait hiába kérleltem, hogy vezessenek el a tanyához. Fáradtságuk és elfoglaltságuk miatt kérésemet nem teljesítették. A fiatalabbakat, az unokákat lekötötte a munka, a család. Néhány közülük már nem is lakott Vásárhelyen, így a kopáncsi tanyát egyedül kellett újra felfedeznem.

A régi emlékek sem sokat segítettek. Azóta minden megváltozott: a táj, az emberek. A távolság igen nagy volt a várostól. A kacsaringós, köves- és földes utak között elveszett az emlékezés biztos fonala is.

A tanyát három úton lehetett megközelíteni. Az első, a hajdan legtöbbet járt, egy darabig a maroslelei úton vezet kifelé (lásd: a XIX. táblán I. sz. jelölve), majd a hetes kilométerkő után, Vágotthalomnál, ahol az útkaparó-ház áll, földes

útra visz a Hódtó–Kis-Tisza-csatorna partján, hosszan be a dűlők és tanyák világába.

Kerékpáromon erre indultam el először, amikor a sár és iszap már felszáradt, akár az élet számára alkalmas helyet kereső, múlt századi első telepesek. Kutatásom közben több családot ismertem meg, sok azóta lebontott tanyában megfordultam.

A város szélén, Újváros utolsó házsora után, a magas körtöltés húzódik, amely a gyakori tiszai áradásoktól a települést védi. 1876–1881 között épült föl és teljesen körülöleli Vásárhelyt. Kifelé haladva az út bal oldalán nagy gödrökkel tarkított, zsombékos legelő terül el. (Lásd a XIX. táblát Hódmezővásárhely külterületének egy részéről.)

Ide hajtják ki a környékről reggelenként összeverődött marhát. A gyepek közepén, ahol a legszárazabb a föld, *szárnyékkunyhót* épített a csordás, amiben meghúzódik, ha esik az eső. Arrébb a gémeskút és a hosszú itatóvályú áll. A gödrök náddal, sással gazdagon benőtt partszegélyében sok szárcsa és vízi-tyúk fészkel, míg a tocsogós réten bibicek költenek.

Az út jobb oldalán széles mélyedés húzódik. Ez volt a Hód-tó medre, ami még a múlt században kiszáradt. Most rendszeresen művelik. Apró táblákra osztották, és a városi tulajdonosok konyhakertnek használják.

Az első kanyaron túl, az út jobb oldalán, régi épületben van a „Nóvé kocsmája”. A kora reggeli és az esti órákban sokan látogatják. Villanya nincs, petróleumlámpa pislákol a helyiségekben. Régebben az éhesen érkező a frissen készített ételekből jól is lakhatott. Akkor még csárda jellege volt. Három évtizeddel ezelőtt a nagygerendán még egy fokos nyoma is látszott. Az épületet azóta renoválták. A falakat bemeszelték, és eltűntek a betyárvilág árulkodó jelei.

A kocsmán túl, Sarkalyban a maroslelei út kanyargósan futott a tanyák között, kerülgetve a kisbirtokokat, mivel nem a mérnök műszerei, hanem a határmezsgyék szabták meg az irányát. A nagy kanyarokat néhány évvel ezelőtt átvágták, és – amennyire csak lehetséges volt – az utat kiegyenesítették. A földmunkák során keresztülszeltek néhány régi érmedret, dombot és hosszan elnyúló földhátat. Ezekből sírok és régészeti emlékek kerültek elő. Több néptelepült, illetve temetkezett itt egymásra és egymás szomszédságába. Akadt emléke a Körös-kultúrának is, de a leletek zöme bronzkori, a római kori barbarikum és főleg népvándorlás korabeli: a származástól az avarokig. A meredeken lenyesett dombok oldalából az eső, az omlás különféle tárgyakat hozott a napvilágra, még az átvágást követő évben is. Emberi csontok és cserépdarabok álltak ki a földből, az egyik szentkirályi tanító öröme, aki lelkesen összegyűjtögette, megmentette ezeket az iskola szertárának.

Az út bal oldalán egy oszlopos, timpanonos bejáratú kőépület mered az ősi tájba. Ide nem illő formája egy gazdag belvárosi görög kereskedő két világháború közötti polgári ízléséről és hivalkodó gazdagságáról árulkodik. Ma az

Rövidítések:

Kd - Kökénydomb

Csö - Csödör-halom

Ka - Károly-töltés

Ks - Kopáncsi-sík

Va - Vágott-halom

Pi - Pirhandi-halom

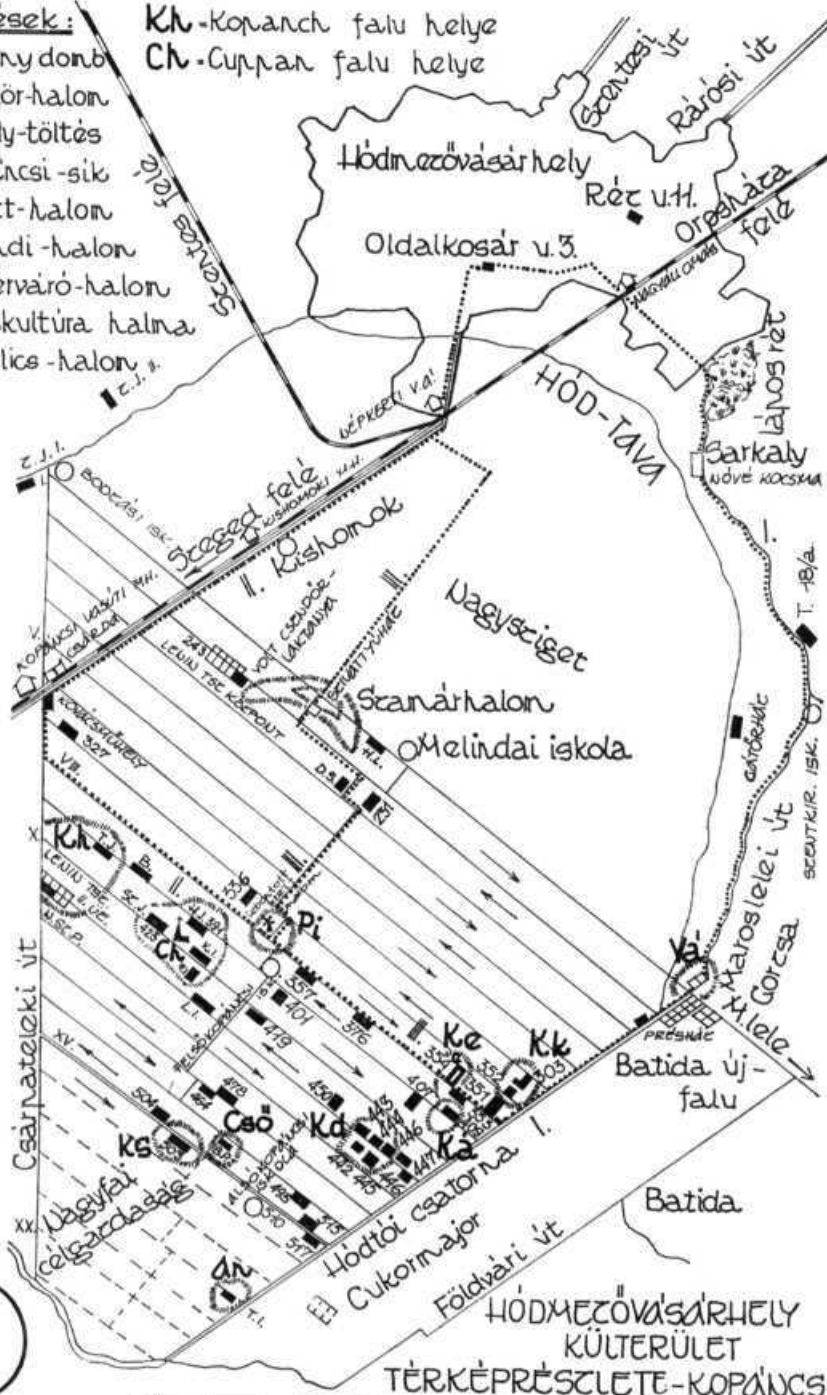
Ke - Kenyérváró-halom

Kk - Köröskútúra halma

An - Antalics-halom

Kh - Kopáncs falu helye

Ch - Csupán falu helye

XIX. tábla

egyik nagy termelőszövetkezet, a Marx üzemegysége kapott benne helyet. Előtte több modern gazdasági épület, üvegház, konyhakertészet és öntözhető földterület látható. A csövek polipkarok módjára hálózák be a földet, és a víz-húzó motor nyáron éjjel-nappal zakatol. Az egykori kúriához vezető bejáró mellett lévő artézi kút a környék egyetlen jó ivóvíznyerő helye, sajnos, erősen elapadóban, de még most is sok ember várakozik itt munkába vagy munkából igyekezőn, hogy szomját oltsa. Az épület mögött Kriván Ferenc szép szobra búslakodik.

Továbbhaladva, az út bal oldalán, a hajdani Hód-tó magas partján egy gondozott tanya emelkedik ki az előtte lévő gyümölcsfák közül. A bejáró mellett féltetős méhes húzódik. Erre ma már ritka az ilyen régimódi, népi méhes. Beljebb kerülök, s amint megismerkedem a tanya vendégszerető lakóival, már nemcsak az épület vonz, érdekel az itt élő család és a munkája is.

Ifjú Tolnai Ernő, Tanya 18/a. alatti lakos őseinek története jól illeszkedett a többi vásárhelyi parasztcsalád életébe. Apai nagyapja, Tolnai Péter, 1854-ben, Hódmezővásárhelyen született. A batidai határrészben 8 hold saját földje volt, és bérletben még 70 holdat munkált. Egész életében gazdálkodott, és az az emberföltötti teher, amit a bérelt földdel magára vállalt, annyi hasznot hajtott, hogy 1931-ben, 77 éves korában, a Nyár utca 5. szám alatti, saját házában halhatott meg.

Felesége, Szabó Judit, 1859-ben született, és 1919-ben, az akkoriban vásárolt házban hunyt el, amit öreg napjaira élvezni sem tudott. Az öregek eltávozása után a család eladta a házat.

Fiuk, idős Tolnai Ernő, 1892. október 26-án született apja batidai birtokán. 1913-ban behívták katonának. Fehértemplomba, a Torontál megyei kisvárosba került, ahonnan az első világháború kitörése után Szerbiába, majd Galíciába vitték harcolni. Később Romániába, majd az olasz frontra mentek, ahol végigharcolta az isonzói csatát, a hírhedt Monte Santa nevű hegyen zajló ütközetet.

A háborúból már apja tanyájába tért haza. A család itt együtt gazdálkodott. 1919 decemberében megnősült. Felesége, Hegedűs Margit, vásárhelyi földműves leánya volt. Három családjuk született. Közülük kettő még kiskorában elhalt.

Idős Tolnai Ernő a második világháborúban már nem vett részt. 1960-ig a 13 kat. hold földjén gazdálkodott, amit bevitt az akkor megalakuló Alkotmány tsz-be. Két évig, a járadék megszerzéséig itt dolgozott. Azután csak otthon, a háztáji gazdaságban tevékenykedett.

Egyetlen életben maradt fia, ifjú Tolnai Ernő, 1928. december 20-án született apja tanyájában. Szövetkezetbe lépésükig együtt laktak és gazdálkodtak. 1944. október 3-án, öt nappal a város felszabadulása előtt, mint leventét Kistelekre vitték. Innen Dunaföldvár, Veszprém, Pápa, Szentgotthárd, majd Ausztriában Feldbach volt értelmetlen menetelük főbb állomása. Kínos zárándoklásuk nem ért véget a háborúval.

Hazafelé tartva Körmenten fogságba esett és a ságodi gyűjtőtáborba került, onnan Jánosházára, majd a celldömölk-intapusztai táborba. Három hónapi fogság után, 1945 júniusában került haza. Ekkor még úgy gondolta, hogy „létutta” a katonáskodást, de öt év múlva, 1950. május 2-án behívták Pápára, ahol három évig szolgált.

Leszerelése után, 1953 októberében feleségül vette az 1931. november 25-én született Bozsér Lídiát, aki addig a belső-erzsébeti határrészben lakó földművelő szüleivel élt. Két családjuk: fiuk és lányuk született.

1960-ban ifjú Tolnai Ernő az apjával együtt belépett a szövetkezetbe. Négy évig dolgozott a tagokkal, azután kilépett. Földje, jószága a közös gazdaságban maradt. Azóta is egyedül birkózik az étellel a nagypjától és apjától rámaradt tanyában, azon az egy holdnyi portán, amin az épületek és gyümölcsfák is állnak.

Ifjú Tolnai Ernőt a paraszti munkák közül a földművelés sohasem vonzotta. Mindig keresett magának valami mellékfoglalkozást, ami ügyes és szorgalmas keze alatt gyümölcsöző, fő jövedelmi forrássá vált. 1939 óta rendszeresen méhészkedik. Az első méhcsaládot az egyik apai nagybátyjától vette át, és tőle sajátította el a méhészkedés fortélyos mesterségét is.

A féltetős méhest a tanyavégi bejáró túlsó oldalán helyezték el. Előtte keskeny, füves gyeppel húzódik, és alig 2 méternyire kezdődik a veteményeskert, amit földbe vert faoszlopokra kifeszített drótsövénnyel kerítettek el.

A méhest Tolnai Ernő maga rakta 1965-ben, vályogból. Háttoldala és nyugati vége zárt, a keleti végében van az ajtó, míg a déli oldala, az eleje teljesen nyitott. A hátsó falban, középen majdnem szabályos négyzet alakú ablaknyílás van. Az ablakokba egyetlen üveglapot állított be. A nyugati végfal és a hátsó fal felső része, valamint a tető között, belülről alacsony és keskeny párkányt képezett ki, ahol néhány apróbb szerszámot, kaptárrészt tart.

A méhes egyszerű tetőszerkezetét a fal felső végére fektetett 10 akácrúdra keresztbe rakott cseréptartó fedélfából alakította ki, amire kisméretű cserepeket rakott. A méhesben nincsenek polcok. Zömmel az ún. *kisboconádi, rakodófiókos* fakaptárakat használja, amiket még 1955-ben maga barkácsolt. Ezek mind egy sorban helyezkednek el a földön. Egymás tetején csak üres kaptárak vannak.

A méhkasokat 1966-ban kezdte el fonni gyékényből. Két télen keresztül egyedül végezte ezt a munkát. 30–40 darab kast font meg, egyrészt magának, másrészt pedig a szomszédainak és ismerőseinek. A kasokhoz szükséges gyékényt is maga gyűjtötte és szárította.

A méheket mindig a féltetős méhesben teleltette, anélkül, hogy a nyári kaptárelrendezésen bármit is változtatott volna. A méhest vagy a kaptárakat télen sem takarta le, mivel – egy idős vásárhelyi méhészt, Vajnai Sándor mondását idézve – „méz azoknak a ruhájuk”. Ez azt jelenti, hogy a jó gazda a méheinek télre mindig mézről gondoskodik. Ha a méhek a kellő mézmennyiséget – kis

kaptár esetében tavaszig 10–12 kg – megkapták, akármilyen hideg járt is rájuk, nem fagytak meg. Tolnai Ernő 7–12 kis méhcsaládot tart.

Legfontosabb méhészeszköze a füstölő. Ez nem más, mint a közeli, mocsaras árokból kivágott gyékénybuzogány vagy *páka*, amit július 10-ig kell leszedni – tartja az ősi, népi szokás –, mert akkor nem bomlik ki. A pákát semmivel sem kezelte, csak a padláson kiterítve megszáritotta. (Hajdan ebből készült a tapló is, amit eleink csiholással tűzgyújtásra használtak.) A kiszáritott páka meggyújtva lánggal nem ég, de sokáig és jól füstöl.

Ifjú Tolnai Ernő 1956 telén, a hosszú esték hasznos időtöltéseként elkezdett fát farigcsálni. Hogy miért éppen fát? A családban a fa szeretete és megmunkálása apai örökség volt.

Nagyapja, Tolnai Péter a tanya bútorzatát és berendezését egymaga készítette el. Padot, asztalokat, székeket, fogast faragott, amik olyan időállóaknak bizonyultak, hogy a család még ma is használja. Egyik apai nagybátyja, Tolnai Péter, vadászgatva, a szájában pipával, vállán szekercével, ötven éven át járta a környező tanyákat, és mindenütt segített, ahol famunkával foglalatostkodtak. Elsősorban tetőszerkezetek ácsolását végezte hozzáértéssel.

Ifjú Tolnai Ernő 1957 után jó darabig nem faragott rendszeresen. Évek múltak el anélkül, hogy hosszabb időre kezébe vette volna maga gyártotta faragószerszámain. Közben egy-egy órahosszára azért vissza-visszatért a megkezdett fa faragásához.

1967-től mind gyakrabban faragott. Eleinte ember- és állatalakokkal kísérletezett. A szobrászattal el is jutott odáig, hogy felhívta magára a környezete figyelmét, de érezte, hogy próbálkozásának nem ez a helyes útja, ezért használati tárgyakat: dobozokat, tükröket, borotvatartókat, fogasokat kezdett el készíteni, és azokat faragással díszítette.

A tanya egyik melléképületében, a régi konyhában már 1939-ben műhelyt alakítottak ki, amelyben akkor csak barkácsolás, a ház körüli tárgyak javíthatása folyt. 1971-ben elkészült a saját gyártmányú, lábbal hajtott esztergagép, és ezzel egyidőben gyorsan átalakult a helyiség is asztalos- és faragóműhellyé, ahol ettől kezdve szórakozásként szebbnél szebb tárgyakat, bútorokat állít elő.

1954. szeptember 13-án született László nevű fia, aki szakmájának is a famegmunkálást választotta. 1972-ben mint szakképzett bútorasztalos szabadult. Apja nyomdokain 1967-ben elkezdte a faragást, és ebben hamarosan olyan jártasságra tett szert, hogy munkáit oktatója művészi szintjére tudta emelni.

A két Tolnai egymás munkáját, szakmai fejlődését segítve dolgozik. Amikor elbúcsúztam, kikísértek a tanya elé és integettek utánam, míg az összehajló faágak el nem takartak.

Az iskola előtt, a nagy öntözőcsatornán, egy vízhúzómű motorháza épült az elmúlt években. Itt torkollik be a maroslelei útba a „tízöles út”, amely összeköttetést teremt a Gorzsai Állami Gazdasággal. Vásárhely egyik régi tanyai

iskolája, a Szentkirályi következik a maroslelei út bal oldalán. Jellegzetes, magas téglapépület, szemben vele a tanyaházra emlékeztető tanítói lakás áll. A magas élősövénnel körülvett iskola udvarán egykor pávák sétáltak, és az utas már messziről hallotta a kísérteties „pávanyávogást”.

Az iskola után két egyenes útszakasz következik, amit csak egy csatorna keresztez. Jobboldalt az utóbbi években a szövetkezet nem művelte meg az eléggé gyenge minőségű földet, hanem meghagyta legelőnek, és tavasztól őszig ide veri ki a csordát. Baloldalt akácerdő húzódik, mögötte idős Lázár Lajos tanyájának néhány megmaradt, elhanyagolt épülete álldogált. Hajdan nagy gazdaság volt ez, több száz hold földdel, ami még a háború előtt két fia, Lázár Lajos és Dezső között oszlott meg. A földreform során a nagybirtokot kiosztották, és később a szántót az új tulajdonosok vitték a szövetkezetbe.

A hetes kilométerkő után derékszögben elkanyarodik az út, és délkeletre, a hajdani csanádi püspök birtoka, Püspöklele felé vezet tovább, amit ma a határban kanyargó folyóról Maroslelének neveznek. A kanyarban az utóbbi évtizedekben kialakult és lassan faluvá növekedő tanyaközpont helyezkedik el. Közvetlen mellette a Vörös Csillag Termelőszövetkezet egyik üzemegysége. A házakba bevezették a villanyt és az artézi vizet. Kaptak tanácsai kirendeltséget, postát, iskolát, kultúrtermet és vegyesboltot. Batida központ lett a neve, s lassan fejlődik. A messzi tanyákból az emberek behúzódnak a kövesút mellé, az urbanizálódó tanyai településre, ahol megáll a távolsági autóbusz, és két nagy városba meg egy községbe biztosít gyors közlekedési lehetőséget.

A régi batidai központ, amely az új kis falucska mellett egyre jobban veszít a jelentőségéből, messzebb, a batidai pusztán, a tizenhármas kilométerkő táján, a „Kurai” kocsma környékén található.

Ahol a földes út az új batidai tanyaközpont mellett a műút egyenes folytatásaként a Hód-tói-csatorna partján tovább vezet, Vágotthalmon ma is szépen gondozott, öreg útkaparóház őrökdi. Előtte kis, téglával kirakott téren kerekeskút áll. Kávéja fölé védelmül rácsos házikót emeltek, ami nem a vásárhelyi határra, inkább a hegyvidéki népi építkezésre jellemző.

Az utásház mellett egy tanyaépület húzódik. Hajdan idős Szőnyi Pál kovácsműhelye volt benne. A földutakról érkező kocsik ide tértek be patkoltatni, mielőtt nekivágtak a városba vezető, kemény makadámútnak. A jobb oldalon, beljebb még egy tanya áll, azután feljutunk a széles Hód-tói-csatorna gátjára, keresztülhaladunk a hídon, balról magunk mögött hagyjuk az új tanyaközpont utolsó házait, és egyszeriben megváltozik előttünk a táj. Kiszélesül, kitarulkozik a nagy délkelet-alföldi tanyavilág egy darabja, hatalmas szántóföldekkel, legelőkkel, egyre gyérülő tanyákkal és mind több magára hagyott rommal. Ez a vidék Kopáncs.

A tavasz megannyi színének harsogása között az ég sziporkázó tüze omlik a fekete, ragadós rögökre, s az áradó, simogató napfény körülöleli a vetést, hogy

felszáradjon a tél lucska és erőre kapjon a zöld élet. Váltakozva vetik itt évtizedek óta a kukoricát, a búzát és a lucernát. A tavaszi fényözönben szemlátomást serken, majd szárba szökik a gabona, és a melegedő szél – akár a csendes tengerfelszín – összeborzolja.

Most nyílnak a mező virágai, amelyek bekerültek népünk díszítő művészetébe, dalaiba és meséibe egyaránt. A pipacs piros foltja a zöld búzatáblában, a szarkaláb lila csomója, a búzavirág kékje, a margaréta sárga-fehér feje, vagy a *kikirics* és a tocsogós rétek gólyahírének sárga szirmai, elválaszthatatlan, eleven díszítői ennek a hatalmas hímzésnek, ami előttem elterül a kékesen rezgő ég alatt.

Ezt a nagy terítőt a természet varrta ki, az ember csak az arányokat szabta meg az utóbbi évszázadokban, és gondos kézzel elhelyezte benne a szántások fekete-barna foltját, a vetések zöldjét és a tanyák messzire világító fehér falát.

Ezt a tarka kendőt sokan alakították, sokszor tudatosan, többször öntudatlanul. Néha közömbösen tapostak rajta, vagy elmentek mellette egy életen keresztül, hogy végül magukra terítsék, aláfeküdjenek.

A Hód-tói-csatorna útján, jobbról nagy köépület, egy présház húzódik az út mellett, mögötte haldokló, bekerített gyümölcsös, különféle nemesített fák és több holdnyi szőlő. A megfogyatkozott, kiöregedett parasztok nem győzték a kert művelését, és mire megérkezett a gép, késő volt. De ma már errefelé is több mezőgazdasági erő- és munkagépet lehet látni, amelyek pótolni igyekeznek az embert, elvégezve helyette a fáradságos mezei munkákat.

Emberrel ritkán lehet találkozni. Kis öregasszony baktat előttem az úton. Maga elé néz a porba. Valahogy segíteni kellene neki, de a hátán nem visz rőzssecsomót, sem batyut, mint klasszikus festményeink egynémelyikén. Az ő terhét nem tudom levenni. Botjára görnyedve az öregség, az évek súlyát cipeli a vállán. Ha követni menne, bizonyosan csattogna lábán a nagy bakancs, de itt, a porban elhal a lépés zaja, és nincs is a közelben hallásra érzékeny fül. A kibontott, nagy, hímzett terítő szélén járunk, ahol az öltések nyomán kifeszlik a virág és pusztába száll a kiáltás. Az ő világuk és a mi világunk között ott zakatolnak a gépek, amelyek elnyomják a hangjukat, a miénket pedig felerősítik.

Egyedül bolyongok tovább. A gyümölcsöst elhagyva, már alig látni mást, csak szántókat, parlagon maradt földeket és üres, roskadozó tanyákat. Valahol itt állt a Gajdán tanya is, de hiába keresem, mivel a régi kilométerköveket és a tájékozódást segítő öreg fákat mind kiszedték, a gazdasági utakat, csapásokat pedig több helyen elszántották. Csak a csatorna partján állnak még az öreg szilvafák, ingyen kínálva gyümölcsüket az erre vetődőknek.

Az első gondozott gazdaság, amit elérek: a VI. dűlőben a Tóth Sándoré, a Gorzsa tanya 303. számú tanyával. Betérek pihenni és érdeklődni. Dédszüleit nem ismerték, felvilágosítást nem tudnak adni, de a néhány évtizeddel korábbi közös sors egy csapásra megoldja a nyelvüket, összebarátkozunk, és elmondják az életük történetét.

Dobsa Mária 1907. szeptember 13-án született a vásárhelyi Pusztán, az akkori Vásárhely-Kutas tanyaközpont közelében, nagyszüleinél, a Dobsa-féle tanyában. Ő az embereket azzal a sajátságos látásmóddal, amely élete folyamán kialakult, három csoportba osztja.

Vannak emberek, akiknek az életében a szerencsétlenségek csak jóval a születésük után kezdődnek el. Egyeseknek már a születésük pillanatától kísérik lesznek, míg másoknál már a világra jövetelük előtt elkezdődnek. Dobsa Mária ez utóbbiak csoportjába sorolta magát.

A szülők és nagyszülők között a vagyon miatt torzsalkodások, családi viták folytak, s ezek erősen megviselték anyja gyenge idegzetét. Dobsa Mária még alig volt hároméves, amikor egy parázs veszekedés után az édesanyja felakasztotta magát. Két nagyobb testvérével együtt hárman maradtak, és egy ideig még az elszegényedett apai nagyszülők nevelték őket. Mivel az édesapja föld nélküli szegényparaszt volt, eljárt napszámba dolgozni. Néhány év múlva megunta a magányos életet és megnősült. Újabb házasságkötését követően beköltözött a Pacsirta utcába, és vitte a három gyermekét is. Ettől fogva a városból járt ki a környező földekre dolgozni. Egy darabig így kinlódta, de csakhamar rákényszerültek, hogy a család létszámát csökkentsék, és akit lehet, munkára fogjanak. A mostoha szerette a gyermekeket, Dobsa Mária ma is érzékenyülve emlékszik rá.

A körülmények azonban úgy hozták, hogy a férje után neki is napszámosmunkát kellett vállalnia. Miután a felnőttek egész nap oda voltak, és a gyermekeket sem tudták kire hagyni, meg a szükség is sarkallta őket, az idősebb kislányt örökbeadták egy vásári plánétásasszonynak.

Néhány évig még igyekeztek követni a kislány sorsát, úgy tudták, hogy a körülményekhez képest jó dolga van. A vándorló életmód, azután a háborúk megszakították vele minden kapcsolatot, ma sem tudják, hogy sorsa merre űzte.

Tóthné, Dobsa Mária a Malom utcai iskolába járt, de csak két osztályt tudott elvégezni. Néha fölkereste az anyai nagyszülőket, akik szintén napszámosok voltak és a Magyar utca 4. szám alatt laktak. Egész szorgos életük folyamán csak annyit tudtak összespórolni, hogy egy városvégi kis házat vettek, ahol öregségükre meghúzták magukat. Föld, pénz nem maradt utánuk. Pedig jól esett volna az unokájuknak, ha legalább ők segítik, hiszen már fölcseperedett, s önmagáról kellett gondoskodnia.

Anyai nagyanyjára már nem is nagyon emlékezik. Nagyapjáról is csak egy fakó képet őriz az emlékezete: a megfáradt öreg tehetetlenül ült a háza előtt az árokparton, meleg szemével köszöntötte és simogatta. De a szereteten kívül semmit sem adhatott a látogatóba érkezett unokának.

Alig lépett életének tizedik évébe, amikor kiadták libapásztornak. Jó helyre került, egy módos paraszt birtokára. Tanyájának és az ott talált egyedülálló régészeti leleteknek a híre csakhamar bejárta az egész tudományos világot. Vata

János birtoka a bodzási útfélen állt, közel a Tisza gátjához, a Kotac-parton, egy jókora domb tetején.

A neolitikor kezdete után ez a halom már lakott volt, a Körös-kultúra népe települt rá. A kőbalták, főzőedények, kultikus kerámiák és egyéb tárgyak között különösen azok a nagy gabonátároló edények jelentősek, amelyek a Kárpát-medence neolitikumából a kecske, a termékenységi és az ember első rátétdíszes ábrázolásait hordozzák magukon. Ugyancsak legalább ilyen becses értékű az az épen megtalált pintadéra (test-pecsételő) is, amelynek ornamentikája között a szakemberek az első, kezdetleges „írásjeleket” is föltételezik. E jelek az írás itteni kialakulásának legkorábbi bizonyítékai.

De akkor még sem Vata János, majd Vata Péter, sem Tóthné, Dobsa Mária nem sejtette, hogy az a kis darab föld, amelyen járnak, amelyet nap mint nap szorgos és veritékes munkával kell meghódítaniok és kényszeríteniök, hogy teremjen, milyen ősi kultúrterület.

Később, a nagy ásatások idején, a kis libapásztorlány már nem volt a Vata tanyában. Nehéz sorsa továbbbúzte. 1914-ben, amint kitört a világháború, az édesapját behívták katonának. Előbb Szegedre vitték, ahol kiképzést kapott, majd Brassóba került. Még valahol Erdélyben megsebesült. Szatmárnémetiben kórházba szállították, s ott sérüléseibe néhány nap múlva belehalt.

A család végleg egyedül maradt a mostohaanyával, aki ezután csak úgy tudta magát eltartani és halott férjének két gyermekét támogatni, hogy a legnehezebb mezőgazdasági munkákat, az aratást, cséplést stb. is elvállalta.

Amint Dobsa Mária akkora lett, hogy komolyabb munkát is rá lehetett bízni, bekerült ismét a városba, s egy magánkifőzdében szolgált. Krumplit, zöldséget pucolt, tyúkot kopasztott, végezte a legnehezebb és a legpiszkosabb munkákat.

Az 1920-as évek elején, egymás után gyorsan elhaltak a Pusztán az apai nagyszülők. Kutason temették el őket. A szakadék azonban ez időre már akkorrára nőtt közöttük, hogy a haláluk híréből is csak később értesült, és sohasem tudta meg, hová temették őket.

Nehéz cselédévek következtek. Szolgált a népkerti vasútállomás főnökénél, azután Pásztor Imre szemorvosnál; felsorolni is sok lenne, hogy még hány helyen.

1929-ben férjhez ment Tóth Sándorhoz, egy hozzá hasonló, nehéz sorsú, nagy szorgalmú, őshonos kopáncsi emberhez. Férje 1906. március 5-én született az V. dűlőben, a 291. számú tanyában, amely körül öt kishold föld terült el. Ő az apai nagyapját, Tóth Ferencet már nem ismerte, csak a nevére emlékezik, hallomásból. Édesapját K. Tóth Imrének hívták, kinek a neve előtt a „K” betű a Kiss ragadványnév rövidítése. 1872-ben született. Az első világháborúban Erdélyben harcolt, majd 1928-ban meghalt. Édesanyja, Balogh Julianna 1879-ben született, és 1930-ban halt meg. A szülők a vásárhelyi tanyavilág másik táján, Erzsébeten kezdték a közös életet, de még a századforduló körül Kopáncsra költöztek.

Mivel a szülők hamar elhaltak és több örökös maradt, a jusson csak úgy tudtak megosztózni, hogy el kellett adniok a tanyát – a fedelet a fejük fölül – és a kis birtokot. A szegényember még önmagát is nyomorította.

Még élt anyai nagyanyja, Baloghné, Zsófia asszony, aki 1863-ban született, tehát idős és magányos volt, s ő Tóth Sándorral tartott, aki, miután a tanyából mennie kellett, a közeli Batidára költözött felesnek.

Hamarosan meg is nősült, hiszen fiatal asszony, friss munkaerő kellett a tanyába. Dobsa Máriát, az árvalányt vette feleségül, így az élet a két nincstelenből kovácsolt egy szegény családot.

Két gyermekük született, de a sors még a gyermekáldást is megirigyelte tőlük; amit adott, el is vette; a kislányuk, alighogy cseperedni kezdett, a betegségtől legyengülve hétéves korában meghalt.

Tóthné, Dobsa Mária nevelőanyja 1933-ban halt meg, míg Tóth Sándor nagyanyja még több mint egy évtizedig velük élt, és 1941-ben távozott közülük, 78 éves korában.

1936-ban Tóth Sándor bevonult katonának. Vásárhelyen szolgált, a leszerelése után még egy ideig Batidán laktak, ahol összesen hét évet töltöttek. Innen Gorzsa tanyára kerültek, Mónus Sándor birtokára, ahol szintén felesként dolgoztak.

Itt érte a második világháború. Tóth Sándort Sándorfalvára hívták be katonának. Hamarosan Erdélybe vitték, ahol frontszolgálatra került. 1944 őszén Tordánál megsebesült, majd kórházba szállították. Amint lábadozni kezdett, Nyíregyházára vezényelték, majd Pestre irányították.

Megérkezésük után a szovjet csapatok körülzárták Budapestet, Tóthék egysege szétszéledt. Tóth Sándor Felső Lajosig vonaton jött visszafelé, hogy minél hamarabb találkozhasson a családjával, de itt leszállt a szerelvényről, és egy bortermelő gazda pincéjében bujkált három napig, amíg sikerült polgári ruhát szereznie, és ezután gyalog indult Vásárhelyre.

Négy napig tartott a viszontagságos út. Közben kétszer esett fogságba, míg végre benyitott feleségéhez és hatéves kisláához a tanyába.

Amíg az ember katonáskodott, az asszony a kisfiával egyedül élt a Mónus-féle tanyában. Maga művelte a felesbe felfogott földet, mivel még napszámost sem lehetett kapni, hiszen minden munkabíró férfi a frontokon harcolt. A tanyában pedig csak úgy maradhattak, ha eleget tettek vállalt kötelezettségüknek. A háború utolsó napjaiban nehéz órákat élt át az asszony. Hajszálon múlt az élete.

Tóth Sándor itthon még meg sem melegegett, amikor 1945 áprilisában ismét katonai szolgálat várt rá Hajmáskéren, ahonnan csak június végén szerelt le.

A háború után, 1946 őszén átjöttek a VI. dúlőbe, Kóti Lajosné tanyájába, ahol ma is laknak. Mivel földjük továbbra sem volt, feles művelésbe felfogtak 18 kat. hold földet. Kótiné halálával örökös nélkül maradt az ingatlan, ezért hamarosan államosították, majd a megalakuló szövetkezet vette át.

A tanyát csereingatlanként megvették. Ennyire vitték egész életük során. A család 1952-ben az elsők közt lépett be a Jólét Útja nevű szövetkezetbe. 1957-ben a batidai Viharsarokba kerültek. Forrongó, nehéz időszak volt az itteni mezőgazdaság átszervezésének másfél évtizede. Szövetkezetek szűntek meg, újabbak alakultak, összeolvadtak, különváltak, keresték a jobb lehetőségeket.

Ennek tudható be, hogy Tóth Sándor is a negyedik szövetkezetből ment nyugdíjba, anélkül hogy munkahelyét megváltoztatta volna. A Viharsarokból ugyanis a Sallai szövetkezetbe került, majd ez a gazdaság összeolvadt egy erősebbel, a Vörös Csillaggal. 1971-ben, 65 éves korában innen ment nyugdíjba.

Tóth Sándor tanyája a környék egyik legrégebbi épülete. A főépület vertfalú. Érdekesség, hogy – ameddig a tanya most élő lakói vissza tudják vezetni, az egy Kóti Lajosné kivéve, aki maga is Tóth ivadék – e birtok és tanya mindig Tóth Sándor nevű gazdálkodóké volt. Két névrokon, de egymással vérségi kapcsolatban nem lévő család két-két nemzedéke örökölte és lakta, összesen tehát négy Tóth Sándor nevű gazdája volt.

A tanyatelket a hódtoi út és a dűlőút felől akác- és koronaakác-susnyóból „L” alakban élősvény övezi. A dűlőút és a tanyaház közötti néhány öles területen, a bejáró út mellett gyep, azon túl gyümölcsös és veteményeskert terült el. (Lásd a XX. táblát.)

A „célszörű szögényembör” élelmességére jellemző, hogy néhány éven át milyen gazdaságosan hasznosította a parányi kertet! A gyümölcsfák a napi friss gyümölcsön kívül a téli elálló almát, a befőttnek, lekvárnak valót biztosították, sőt pálinkát is főztek és aszalt gyümölcsöt: „bagolytűdőt” készítettek, a nagyheti „ciböréhez”. A szőlőtőkéről – kedvező időjárás esetén – annyit szüreteltek, hogy a család egyévi borszükségletét is biztosították.

Az 1. sz. épületcsoport a tanyaház. Eredetileg háromosztatú volt. A VII. dűlőre néz a szoba (a), benne a kemence, középen a konyha (b), majd a vegyes rendeltetésű élelmiszeres és terménytároló kamra (c) következik. Később a kamra mellé egy külön bejáratú nyárikonyhát (f) emeltek, a ház elé zárt ereszalja (d) és az innen nyíló éléskamra épült (e).

A tanyaház szoba felőli végénél, hátrább az árnyékszék (2), s azon túl akác-fák. A veteményeskert felől lécekből ácsolt kukoricás góré (3) találtam.

A 4. sz. épületcsoportban a fő helyet az istálló (b) foglalja el. A jászol a bejáró felőli végében húzódik (szagatott vonallal jelezve). Az istálló elé kis takarmányos szint ragasztottak (a), míg az istálló bejáró felőli végéhez akácoszlopokra támaszkodó, cseréptetővel fedett, elől nyitott, nyári tehénállást építettek (c). (A jászol az istálló végéhez épült.) Az épületcsoport mögött szalmakazal és csutkakúpok (5) állnak.

Az istállóval szemben, az udvar túlsó oldalán, a 6. sz. épületcsoportban különböző rendeltetésű helyiségek vannak. A kocaól (a), malacól (b), mindkettő

TÓTH SÁNDOR TÁNYÁJA

Hirv hely - Kopáncs VI. dűlő
Görzső tanya 303 sz.

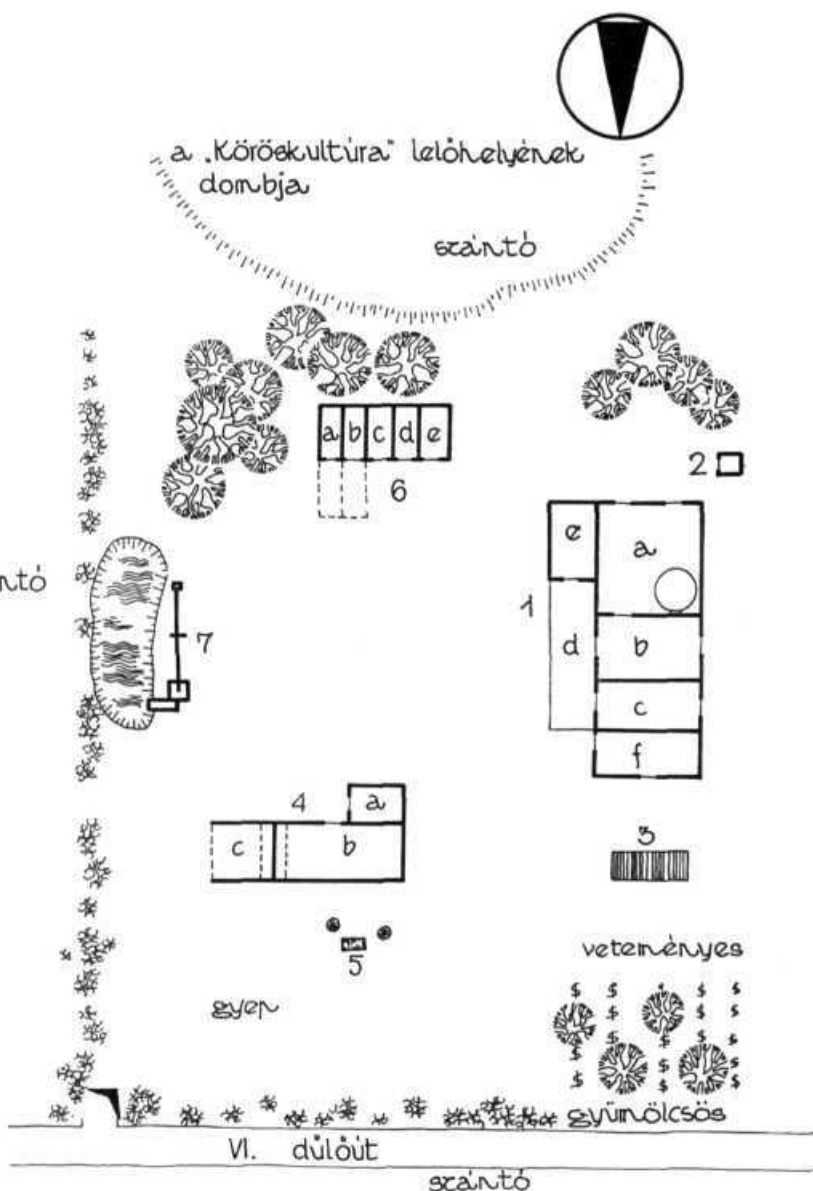
0 5 10 m

a „Köröskultúra” lelőhelyének
dombja

szántó

szántó

XX. tábla

előtt deszkafallal elkerített kifutóudvar, tyúktól (c), fásszín (d), és 1 méter mély pince (e), amelyben földesárut teleltetnek, illetve tárolnak. A közös tető alatt lévő épületcsoportot hátulról félkörívben akácfák övezik.

A tanyaházzal szemben, az udvar elülső részében található a gémeskút (7), mögötte a jókora vizesgödör, ahonnan hajdan a falakhoz szükséges földet ásták ki.

Tóth Sándor és a VII. dűlőben lévő Székely Ferenc (352. számú) tanyája között terül el az a kis domb, amely ezerszám őrzi a neolitikori Körös-kultúra hagyatékát. Amikor ezt a területet a jelenleg itt élő idős Tóth Sándor maga művelte, szántás és ásás közben gyakran teljesen ép vagy csak alig sérült kisebb, nagyobb, „csipkedett-diszes” edényeket talált. Sajnos, ezeket a leleteket nemigen értékelte és a mezsgyére dobálta. Itt ma már csak mélyszántás után, felszíni szórványleletként, az ekevas által apróra tört cserépdarabokat lehet találni.

Tóth Sándor tanyájának fia lenne az örököse, de néhány éve lemondott arról, hogy valaha is idejöjjön. Az új batidai tanyaközpontba költözött, ahol a családjának modern házat épített. Hamarosan nem lesz, aki a kopáncsi tanyát gondozza. Az idős házaspárnak nincs anyagi lehetősége, hogy magát a sárból kiváltsa és innen elköltözzön. Halálukig itt szeretnének lakni. Azután a család lebontja és az épületanyagot eladja. Így szűnik meg e tanya élete.

A VII. és VIII. dűlő között állt Battancs György (351. számú) sok melléképületet, artézi kutat magába foglaló, nagy tanyája, amelyet évszázados fák és jókora halastó vett körül. A fák eltakarták a tanyát és beárnyékolták az udvarát. Idős Battancs Pál Fránki Imrétől, az ide települt, egykori tápéi kubikustól 50 kishold földdel vásárolta a tanyát, és amikor a gazdaságot átvette a szövetkezet, már 100 katasztrális hold fölött volt a föld. A tanyába mindkét dűlőről bejáró út vezetett, ahol egyedül élt a gazda, „magányos farkasként”, nőtlenül, komolyabb munka és kenyérgond nélkül, a gyorsan elvaduló gazdaságban elzárkózva. Testi, lelki bágyadság szállta meg, és az ifjúkori nagy mulatozások után visszavonulva remetéskedett maga választotta „szigetén”, amelyet tanyák, emberek százai vettek körül, de számára az a külső világ életének utolsó éveiben forrongó óceánná változott, ahová nem merészkedett ki többé.

A Battancs tanyán túl, a VIII. dűlőút bal oldalán az egykori feles, Nagy József (353. számú) birtoka következett, majd a jobb oldalban a harmadik (a 354. számú) tanya volt a Gajdán családé, a Gyuló-ér magas partján, a Kenyérváró-halmon. Innen alig néhány száz méterre, a IX. dűlőben, szintén a Gyuló partján terül el a Pernyi-domb, amely újkőkori, bronzkori, kora vaskori, szarmata és középkori leleteket őriz.

A domb tetején egy hajdani középirtokos tanya néhány megmaradt épületét találom. „Darabujjú” Nagy Imre (Gorzsa tanya 409. számú) tanyája volt ez a birtok. A kopáncsiak szerint a legkülönlegesebb és legcélszerűbben épített tanya ebben a határ részben. (Közelében állt a Körös-kultúrából származó leletei alapján híres Kovács Pál tanyája.) Nagy Imre neve elé azért került

a „darabujjú” ragadványnév, mivel a *szecskavágógép* két íznyit lemetélt az egyik ujjából.

D. Nagy Imre tanyáján a kopáncsi népi építkezés mindkét sajátosságát megfigyelhettem. A lakóépület mind a „fecskefészkes”, mind pedig a „cölöpépítkezés” egyik jellegzetes típusa. (A tanya alaprajzát – a gazdaság fénykorának éveiből: 1936–1940 között – lásd a XXI. táblán. A rajzon a IV., V. és VII. számmal jelzett épületet 1970 őszén lebontották. Ezek alaprajza rekonstrukció. A tanya alaprajzán az épületek, helyiségek elnevezése is a gazdaság fénykorából származik. Az 1970 őszén kivágott facsoportokat, a lebontott épületeket a helyszínen talált, még el nem egyengetett romok, és az itt lakó özvegy Nagy Józsefné elbeszélése alapján tudtam méret és név szerint pontosan meghatározni.)

Bár a tanya helye, a Pernyi-domb ősidők óta lakott hely, a tanyaház egykori építőjét a gyakori nagy árvizektől való félelem készítette arra, hogy a kétosztatú épület vertfalába nyolc girbegörbe akácoszlopot helyezzen el. Ezt az 5 × 8 méter alapterületű, a bejáróhoz legközelebb eső, hajdan egyedül álló épületet (az alaprajz I. sz. tanyarésze) valószínűleg a Rét kiosztása után hamarosan felépítették. A mester- és fiókgerendák végei a talajba vert akácoszlopokon nyugszanak. Így a tanyát a falba épült faváz, mint valóságos cölöpszerkezet erősítette és óvta az árvizek következtében fenyegető összedőlés ellen. (Az alaprajzon, a fal vonalában a nyolc leásott cölöp helyét kis karikákkal jelöltem.)

”Darabujjú” Nagy Imre tanyájának szomszédságában, a dűlőút és a Gyuló-ér tulsó oldalán (Gorzsa tanya 407. sz. alatt) hasonló cölöpszerkezetű tanyát találtam, amelynek Kiss Pál, a malomtulajdonos Solti Vilmos, majd az 1960-ban Vásárhelyre hazaköltözött Tódor Nagy József volt a tulajdonosa. A Tódor tanyával szemben lévő (Gorzsa tanya 408. sz.) tanyaház vert falából bontás közben kerültek ki az akácoszlopok, amiket felül, de még alul, a földfelszín fölé 35 cm-re is vékonyabb rudakkal kötöttek össze.

Mint a vásárhelyi tanyák általában, Nagy Imre tanyaépületei is eredetileg egy képzeletbeli téglalap kerületén helyezkedtek el és csak a helyi adottságnak, a Gyuló-ér közelségének tudható be, hogy a kerekeskutat nem a tanyaudvar felől, hanem kívül, a telek legmélyebb pontján, a kiszáradt meder alján ásták.

A tanya különböző gazdasági épületekkel tovább bővült, és ezek mind távolabb kerültek az eredeti lakóháztól, a portát hosszan elnyújtották, és több udvarrészre tagolták. Így a tanya az épületek elhelyezését, a telekelrendezést tekintve is érdekesnek számít.

A szegényes, vertfalú, első épület (I.) jó darabig magában állott. A ma éléskamrának használt nagyobb helyisége volt a szoba, és a ma kamrának berendezett kisebb része a konyha. Ablaka csak egy volt, a szobán, a bejárat melletti homlokzaton! Ez ismét igen ősi jellegzetesség, és az egy ablak alkalmazása, az sem a szobavégi homlokzaton, a leírások alapján a „szállás-tanyák” építkezési szokásáig nyúlik vissza.

Később, a XIX. század végén, amikor a család szaporodott és az anyagi helyzet is megengedte, a tanya északi végébe újabb, $6,20 \times 10$ méteres alapterületű toldalékot ragasztottak (II.), szemben pedig istálló és nyárikonyha épült (IV.). Ekkor készült el hátul a kerekől is (VII.), aminek az „alapját”: a fal alsó három sorát a rókák, görények és patkányok ellen téglából, míg a felső részét vályogból rakták, amit az ől mögötti kis gödörből vertek ki.

Az új lakó- és melléképületet szintén vályogból építették, cölöpszerkezet nélkül, mivel arra a Tisza szabályozása után nem volt szükség. A tanyaház elejét egy síkban hagyták az öreg, vertfalú épülettel, míg a hátsó fala 120 centire kiugrik. Az épületrész ennyivel szélesebb. Tetőgerince is kb. 100 centivel magasabb, mint a régi épületé.

A fiatalok elfoglalták a megközelítőleg két egyenlő alapterületű helyiségből álló épületet, s az elülsőt konyhának, a hátulsót pedig szobának használták. (Az utóbbiban az alaprajzon a köcsög alakú kemence elhelyezését is megjelöltem.)

1887-ben, a kis-tiszai zsilipszakadáskor Kopáncs nagyobb része az alacsonyabb földhátakkal együtt víz alá került. Ekkor történt, hogy Nagy Imrének a Pernyi-dombon álló tanyáját is elöntötte az ár. A legmagasabb vízállás szintjét úgy jelölték meg, hogy az új épület előtt álló három szilfa közül a középsőnek a kergébe (az alaprajzon sötétebb árnyalattal jelezve) baltával rovást vágtak. Ez a rovás a földtől mintegy 130 centi magasra került. (A fát később, a nagy istálló építésekor a többivel együtt kivágták. A helyén ma akácfa állnak.)

Az istállóban (IV.) az öregeké mellett a fiatalok jószága is helyet kapott. A későbbi cselédkonyhát először közös kamrának, utóbb pedig nyárikonyhának használták.

Az építés harmadik, utolsó időszakában, 1935-ben a tanyát három gazdasági épületszaggatottal bővítették. A nagy istállót (III.) a lakóépület végére keresztbe húzták föl. A tanyaház mögött ez az újabb épületrész ugyancsak 120 centivel áll kijebbe. (Az alaprajzon ez a „lépcsőzetesség” jól látszik.) Az istálló hátsó sarka szinte belelóg a meredek partról a Gyuló-ér medrébe. Falát vályogból rakták, a tetőre pedig palalemezek kerültek. A két egybeépített tanyaépületen is ekkor cserélték fel a régi nádtetőt cseréppel.

A három különböző, de egymáshoz ragasztott épületrész a belső udvart „L” alakba fogta közre, és az építkezés három szakaszának jellemzői ma is jól szembevetődnek.

Az istálló hátsó fala mentén húzódott végig a jászol. (Az alaprajzon szaggatott vonal jelzi.) Jobbról a lovak, balról a tehenek álltak. Az istállónak két ajtaja van. Az egyik, a lovak felőli, az udvarra, míg a teheneké hátul, a laposban elterülő legelőre nyílt. Az ajtók újabb kis szögletet képezve, 45° -os szögben illeszkedtek a két épületrész közé. Az istálló udvar felőli végébe elől nyitott, nagyobb kocsi-színt ragasztottak.

A régi istálló mögé újabb épületrészt toldottak (V.), és egy tetőszerkezetet

"DARABUJÚ" DAGY IÁRE TANYÁJA

Helyhely - Kopáncs IX. dűlő
Görse tanya 409. sz.

0 5 10m

éveg

kerekől

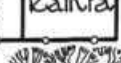
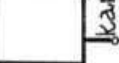
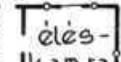
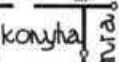
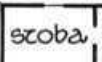
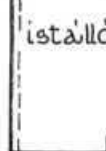

IX. dűlőút

kopár udvar

bejáró

trágyadomb

kerekéskút

csatorna

Cyuló ér
kistáradt medre

XXI. tábla

ácsoltak mindhárom helyiség fölé. Az új toldaléképületet szerszámos kamrának rendezték be. Itt helyezték el az ekét, boronát, gereblyét, a kisebb kéziszerszámokat, de itt kapott helyet a gabona és más termés is. A kamra istálló felőli, belső végében 1 méter mély krumplis vermet ástak.

A megnövekedett család két egyforma, nagy disznóólat épített (VI.), a hód-tói út felől, távol a lakóépulettől. A disznóólak közé közös udvart kerítettek, elválasztott kifutóval. Az aklok bejárati ajtajai egyéni módon, ötletesen nyitódtak, záródtak. (Lásd az alaprajzon.) Az ólak tetejét, a kerekől mintájára, a falak felső szélén keresztbe fektetett rudakra tornyozott gazzal borították be.

A tanya körül rendszertelenül egy-két gyümölcsfa állt, főleg szilva, míg az akácfa erdőszerű, sűrű csoportban fogták közre az épületeket. A szerszámos kamra és a dűlőút között akácsusnyó növekedett.

A tanyának több gazdája volt. Mindegyik változtatta az épületrészek és helyiségek rendeltetését. „Darabujjú” Nagy Imre öregségére gondviselőt fogadott, akit a nyárikonyhában helyezett el. Ettől kezdve – bár a gondviselő családtagként élt a tanyán, és a vagyonból szépen örökölt – a helyiséget „cse-lédkonyhának” nevezte.

A tanyaház II. sz. épületrészében lévő két helyiséget mindvégig szobának és konyhának használták, míg az I. sz. régi épület hajdani konyhájába kétfiókos hombárt építettek be, zsákokat, ládákat helyeztek el a gabona, szemes takarmány és lisztfélék számára. Az egykori szobát éléskamrának rendezték be, s itt jelenleg is a konyhai edények, sózó- és dagasztóteknők, a hús, szalonna, zsír és egyéb élelmiszerek, valamint a kézi szerszámok kapnak helyet.

A gondviselő elköltözése után a tanyát a Gajdán család egykori felese: Nagy József örökölte a nagybátyjától, D. Nagy Imrétől. Nagy József a tanyát tovább alakíttatta, 1970-ben, 61 éves korában bekövetkezett haláláig. A gazdaság fénykorában például a trágyadomb bizonyosan nem a dűlőút közelében volt, ahol most találtam és az alaprajzon jelöltem. Az is valószínű, hogy kukoricás góréjuk is volt, amit özvegy Nagy Józsefné már nem tudott megmutatni. A tanya körül nincsenek kubikgödrök. Lehetséges, hogy a tanya építéséhez szükséges földet a Gyuló-ér medréből szedték ki.

A hód-tói úton tovább haladva a nagyfai Tisza-gát felé, a XI. dűlőben terül el a világhírű Kökény-domb – Kapocsi Mihály és „Kökénydombi” Kovács Sándor tanyájával –, még ma is előkerülő, számtalan töredék-leletével. Ezek elsősorban az újkőkor végi, ún. aeneolitikorból: a Tisza-kultúra, a középső rézkorból: a bodrogkeresztúri; a korai bronzkorból származó nagyrévi, továbbá a római korból jazig és a népvándorlás korából gepida hagyatékával a környék legjelentősebb régészeti lelőhelye.

A Kökény-domb területe 30 000 m²-re becsülhető, ebből az ásatások során kb. 3000 m²-t tártak föl.

Negyedszázaddal ezelőtt, amikor még gyermek-ifjan jártam ezt a vidéket,

nem is sejtettem, hogy a kopáncsi erek és dombok táján már öt-hétezer évvel korábban ismerték a földművelést és az állattenyésztést. Ki gondolta volna, hogy lábam alatt a föld rögei több évezred életéről vallanak; hogy valaha ezeken, a Tisza mocsaras árterületéből kiemelkedő dombokon – amelyek magassága ma is jelentős, hisz némelyiknek a tetejére fölkapaszkodva, az alant fekvő tanyák kéménye fölött el lehetett látni – már akkor is kunyhók álltak? Földbe süllyesztett, sárral tapasztott „tanyák”, gondolkodó, érző emberekkel, akik a Kárpát-medencében először teremtették meg az újkőkori kultúrát, amely „fejlett társadalom” terméke volt, és csírájában hordozta mindazt, amit a mai civilizáció más szinten birtokol.

A dombok állatok csontjait őrzik; ma is itt legelésznek ezeknek az állatoknak sokezredik utódaik. Csak az agyagból formált istenek változtak. A fából, bőrből, sárból, tökből, fakéregből és szövetből készített maszkok a nagy tűzvészek és áradások során, majd a föld romboló hatására tönkrementek. Legfeljebb sejtjük, hogy milyenek lehettek, de ösztöneinkben ma is mélyebben élnek, mint a keresztény templomok faragott képei. A föld szeretete, a termékenység, a női nemiség kívánása és tisztelete, az eső utáni vágyódás jelenvaló életünkben is jobban hat ránk, mint mennynek és pokolnak túlvilági titokzatossága.

Bizonyíték arra, hogy ezt a tájat a paleolitikorban lakta-e már ember, nincs. A neolitikumban az aránylag kis kiterjedésű, kevés alapterülettel rendelkező dombokon igen sok embernek kellett élnie. Bizonyítja ezt az évszázadok óta minden szántáskor előkerülő, nagy mennyiségű, újkőkori cserépedény-töredék, ami ma is – több módszeres ásatás, felszíni gyűjtés, kisedés, kigereblyezés után – még tízezerszám borítja a földet. (A Kőhány-dombon például 1969 októberében, mélyszántás után, egy négyzetméternyinél nem nagyobb területen, a Gubicza és Kapocsi tanya között 97 darab cserép- és paticstöredéket számoltam meg.)

A nemzedékek évezredekén keresztül váltogatták egymást, Csalog József szerint ott vannak a neolitikori rétegek alatt és néha közöttük összekeveredve a mezolitikori köpengék és csontok is. Ezeken a dombokon a középső kőkorszak utolsó harmadában jelent meg az ember; e vidéken feltehetőleg az „első ember”, aki a délkelet felől később érkező csoportokkal keveredett. Földművesek és állattenyésztők voltak. Megépítették a hajlékukat, ami már állandó jellegű „tanya” volt. Ezek egymás közelében sorakoztak, faluközösségbe települtek, az élet minden területén egymásra utalva; míg az újkori magyar tanyák szétszórta épültek föl.

Amíg az őskori faluközösség gyorsan rétegeződve kialakította a munkamegosztást – az egyik csak növényeket termelt, a másik vadászott, szövetet szőtt, fazekat készített stb. –, addig az újkor vásárhelyi parasztembere önálló ellátásra rendezkedett be, igyekezett mindent maga elkészíteni, és embertársai meg a társadalom segítségét csak ritkán vette igénybe.

Szemléletében itt tehát az újkor mindaddig elmaradt a „primitív” őskor mögött, amíg fejlődő mai társadalmunk gyökeresen nem változtatott ezen a helyzeten.

1955. október 10-én az oxfordi egyetem professzora, Gordon Childe, a tragikus sorsú, marxista szemléletű tudós, akit a világ „utazó régésznek” nevezett, magánrepülőgéppel Vásárhelyre érkezett. Hosszú utazásának az volt a célja, hogy eredetiben megtekintse a Kőkénydombi Vénuszt és a többi, vele egykorú leletet, amit a két világháború között és a második alatt dr. Banner János, a szegedi tudományegyetem régészprofesszora, valamint munkatársai, dr. Korek József, a Nemzeti Múzeum későbbi főigazgató-helyettese, dr. Párducz Mihály, dr. Bálint Alajos régészek öt ásatás során hoztak a felszínre. (A Kőkény-dombról a térképet lásd a XXII. táblán.)

Az ásatások során elsősorban az aeneolitikori (kőrézkori) települést kutatták. (Az i.e. III. évezred második fele, 2600 körül.) Ez a kultúra a Balkán és Erdély kultúrájával rokon. Banner János három kultúrreteget talált ebből a korszakból. 23 lakóházat, vagy ahogy nevezi: kunyhót tárt föl. Ebből a helyi múzeum 18-at tart számon.

A 9. számú kunyhó $6 \times 4,8$ méter alapterületű volt. A többször tapasztott tűzhely hosszabb átmérője 1,4 méter, a rövidebb 1,15 méter. Egy másik kunyhó 3×4 méter alapterületen feküdt, és kelet-nyugati beállítású. Banner János külön kiemelte, hogy a „bejárata keletre nézett”. A mai kopáncsi tanyák tájolása nagyjából szintén megfelel a Tisza-kultúra embere által készített kunyhók tájolásának. A tanyaház egyes helyiségeinek a méretei is gyakran egybevágnak a kőkénydombi kunyhók alapterületével.

Az előkerült legtöbb kunyhó paticsfalát is a jellegzetes „fonatmintás” vonalakkal díszítették. A hajdani kunyhókban hasonló, szögletes hombárok, agyagból felrakott gabonatarató edények is álltak, mint amilyeneket gyermekkoromban láttam ezen a vidéken fából ácsolva.

Az első ásatásra 1929-ben került sor a Kovács tanyánál. Ennek eredményeként kerámiatöredékek, kőeszközök, házak, tűzhelyek, nagy hombáredények, csontvázas sírok kerültek elő. A holttesteket a hullamerevség időszakában zsugorították, ennek következtében a lábcsontokat több helyen eltörték. Babonás, szakrális csonkolást is végeztek: a kéz- és lábfejet levágták. Az életszerűség utánzása végett néha a koponyát okkerrel befestették. (Példa erre a 2. sz. női sír.) Érdekes a sírok tájolása is: a legtöbb kelet-délkelet — nyugat-északnyugat irányú. (Az említett 2. számú sírban a nő feje kelet-délkeletre nézett, és ez az égtáj azonos a mai tanyák bejáratí frontjának tájolásával.)

A második ásatást 1940-ben végezték Gubicza Géza (443. számú), Vörös Károly (második, 442. számú), valamint Kapocsi Sándor (444. számú) tanyája között. (Ez utóbbi tanyát 1927-ben Gy. Szabó István örökölte, és a régészet ezen a néven tartja számon. Az 1950-es évek elején lebontották, és a telkét felszántották.)

A második ásatás fontosabb leletei közül megemlítem a nagy mennyiségű újabb kerámiatöredéket, a nagy hombárdényeket, tűzhelyeket, a *talpas oltárt*, a lakóházakat és a zsugorított bronzkori sírokat. (A XXII. táblán valamennyi fontos leletet megjelöltem, pontosan az előfordulási helyén.)

A harmadik ásatás 1941-ben zajlott le, Gy. Szabó István földjén. Ekkor újabb házak, hulladékgödörök, kerámiák és köeszközök, valamint szarmata sírok kerültek felszínre.

A negyedik ásatásra 1942-ben került sor Kovács Sándor (445. sz.) tanyája mezsgyéjénél és Bezdán Sándor földjén. (A Kovács tanya alsó, XII. dűlő felőli telkével a Bezdán föld egy része volt határos.) Ekkor került elő a világhírű leletegyüttes: az I. és II. számú Vénusz; az „I” jelű gödörben pedig, a tanya-telek délnyugati határán a háromszögletű „Kökénydombi Oltár”, továbbá házak, sírok és ismét bronzkori leletanyag. Az aeneolitikori telepen állandóan használt temető nem volt. A halottakat a kunyhók között temették el.

Az ötödik, az 1944-ben végzett ásatásból a háború után mindössze hat jelentősebb tárgyat találtak a szegedi egyetem romos pincéjében, közöttük a töredékes III. számú Vénuszt.

Az ásatások során több állatfajta csontja előkerült, így az őstulok koponyája, szarvas, őz, vaddisznó, kecske, kutya, víziszárnyasok, nagyméretű halak csontváza, sőt, a mediterrán tenger keleti medencéjében lakó népekkel folytatott cserekereskedelem emlékei is, mint a Tridacna és más tengeri kagylók héja.

Ugyancsak kiterjedt cserekereskedelemre utal a köeszközök anyagának sokfélesége, az egymástól távol lévő bányák terméke is.

Mint általában a XIX–XX. században Kopáncs, a Kökény-domb is rendkívül sűrűn betelepült hely volt. A dombon öt tanya állt, és közvetlenül a domb lábánál még egy. Bennszülött vásárhelyiek, pár holdas kisparasztkok lakták, akik hagyományos földművelést és állattartást folytattak; egyszerű szerszámokkal dolgoztak, maguk és állataik számára vertfalú, később vályogból készült épületeket emeltek. A lakóépületekben néhány múlt századi parasztbútorral vegyesen, többnyire az 1920-as, 1930-as évek polgáriasodó, festett bútorait találtam, párhuzamos elrendezésben.

A hódtoi út felől haladva, a XI. dűlőn a következő tanyák álltak: balról, a (448. szám alatt) Vata Jánosé (nem azonos a Körös-kultúrából származó leleteiről híres Kotac-parti tanyával!), jobbról, a Gyuló-ér bal oldali, alacsonyabb partján, (447. sz. alatt) a Vörös Károly első tanyája, majd a Gyuló-éren túl, fent a Kökény-dombon (446. sz. alatt) a Kapocsi Mihályé, vele szemben, a dűlőút másik oldalán (445. sz. alatt) a Kovács Sándoré, a dűlőút jobb oldalán (444. sz. alatt) a Kapocsi Sándoré, a domb szélénél (443. sz. alatt) a Gubicza Gézáé, és végül, az utóbbival szemben, a dűlő bal oldalán (442. sz. alatt) a Vörös Károly második tanyája, amit az 1950-es évek elején lebontottak. Valamennyi kökénydombi tanya tájolása: a bejáratí homlokzatuk délkeletre 120° volt.

A hajdani kökény-dombi betyárvilágról még ma is él a szájhagyomány. Az egykor itt lakó Kapocsi Mihály és Olasz Tódor vallottak róla. Fiatal éveikben a környékbeli tanyák öreg parasztjai sokat meséltek a kökény-dombi betyárokról, akik a múlt század második felében ezen a helyen találtak maguknak búvóhelyet.

A terep kedvezett a rejtőzködésnek. A Kökény-dombot víz, mocsár, nádas, több ér és egy tó vette körül; járhatatlan, ingoványos terület volt, a dombháti szárazulatra vezető keskeny ösvényeket csak kevesen ismerték. Az itt lakó nép nevet adott a vizeknek és azok egyes szakaszainak. Megkülönböztette a domb lábánál és környékén: a Hód-tót, azután a Gyuló-eret, Kis-Tiszát, Antalics-, Kődök- és Hármascsurgó-eret.

A X. dűlő felől, a Gubicza tanya mögött, a domb északi lábánál a legelő a gróf Károlyi család, a telkes gazdák, majd a kitelepülő kisgazdák birtoka volt. Még a szilaj ménes és rideg gulya számára itt egy olyan nagy kutat ástak, amelynek hat gémszerkezete volt, és így egyszerre hat vödörrel húzhatták a vizet. (A kutat a századforduló táján betemették, de az üreg fölött besüllyedt a föld, és e mélyedés még ma is látszik.)

A kút mellett pásztorkunyhó állt, amelyet deszkából, rudakból, nádból építettek, belül kátránnyal bekentek, és zsindelytetővel lefedtek. Kapocsi Mihály 1910-ben még jó állapotban látta a kunyhót. Olasz Tódor elmondta, hogy Kopáncsra költözése első évében ismerkedett össze a XII. dűlőben lakó Kiss Sándorral, aki akkor, 1927-ben 83 éves volt. Kiss Sándor 1878-ban még látott bujkálni betyárt a kunyhóban.

A pásztorkunyhó Rózsa Sándornak is menedéket nyújtott. A szájhagyomány az ő emlékét őrizte meg a legmaradandóbban. Hetényi János az apjától, Hetényi Józseftől gyakran hallott a csordaelhajtasról, amit a nagyapa, Hetényi István mesélt el a fiának. A család nemzedékeken keresztül megőrizte ezt a történetet, mivel rokon volt az egyik károsultja.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc bukása után a Kökény-domb környéki legelőn Hetényi István sógora, Héjja Péter és annak Csákó András nevű társa együtt őrizték a város telkes gazdáinak teheneiből összegyűjtött rideg gulyát. Az itató kút mellett a gulyásoknak egy kunyhó, az állatoknak pedig tető nélküli állás szolgált.

A nyár búcsúzott. Az éjszakák már hűvösek voltak. A két ember subába burkolódzva leheveredett a békésen kérődző gulya mellett, és amint föltűntek a csillagok, csakhamar álomba szenderültek. Abban a meggyőződésben aludtak el, hogy a csordaőrző, nagytestű kutyák azonnal jelt adnak, ha veszély közeleg.

Ezen az éjszakán azonban elmaradt az ugatás. A két ember lódobogásra ébredt, majd hallották, hogy a csorda kolompszóval felriad. A sötétben öt-hat lovon mozgó, gyors árnyat láttak, akik karikás ostonnal a gulyások felé hajtották az állatokat. Mindez olyan váratlanul és gyorsan történt, hogy menekülésre

nem is gondolhattak. A megvadult tehenek keresztülgázoltak rajtuk. A még mindig fekvő Csákó Andrást úgy megtiporták, hogy megsérült, és nyomorékká vált.

A csorda nagyobb része szétfutott, de a másik részét a támadók a sötétség ellenére is gyorsan összeterelték és elhajtották. A két megrémült, sérült gulyás egy darabig messziről lovon követte őket, de amikor a Kopáncsi-sík mocsarához értek, a tavat jól ismerő betyárok az állatokkal együtt átgázoltak, majd a Tiszán is átkelve, eltűntek. A csordások nem merték őket az ingoványba követni, hanem visszatértek a kunyhóhoz.

A gulyások, meg az esetet kivizsgáló pusztabíró is, Rózsa Sándornak és társainak tulajdonította a marhaelhajtást. Mivel Héjja Pétert és Csákó Andrást azzal gyanúsították, hogy a betyárokkal szövetkeztek és az elhajtott marhából hasznos húztak, meghurcolták őket. Szegény emberek voltak, az elveszett jószágokért kártérítést nem tudtak fizetni, ezért elcsapták őket.

Csákó András további sorsa ismeretlen. Héjja Péter a Rét kiosztása után, a IX. dűlőben, a Técsy tanya szomszédságában földet vett, tanyát épített, és itt telepedett le. Később a családja is itt gazdálkodott.

A Vásárhelyen született Marton József (1906–1976), aki életének utolsó évtizedeit Nagymágocson, a Szendrei Ignác utca egyik kis házában élte, szintén hiteles történetet beszélt el Rózsa Sándorról, aki nemcsak a Kőkény-domb környékén bujkált, de megfordult a város alatt húzódó alagúrendszerben és a határ más részeiben is.

– Marton József dédapám 1848 előtt tizenkét évet huszárként szolgált – kezdte a visszaemlékezést –, majd hazakerülvén a vásárhelyi határban, Csókáson, az apjától örökölt tanyában, tizennégy hold földön szántóvetőként dolgozott. Feleségül vette Juhász Annát, a páratlanul szép makai lányt. A fiainak mindig mondogatta:

– „Ha nősülni akartok, csak Makóra mőnnyetők lányt keresni, mert ott élnek a legszöbбек, olyan jóhúsú, tarhonyán élők.”

Őt gyermeket nevelt föl: Józsefet, Pált, Jánost, Sándort és Katalint. A hosszú katonáskodás során megszerette a lovakat, és hozzászokott a kalandos, vándorló életmódhoz. Egyre kevesebbet foglalkozott a földtúrással. A vágtazásban kitartó, gyönyörű testű hátaslovakat nevelt, és messze földön „jólovúként” emlegették. Híre csakhamar eljutott a betyárokhoz is. Rózsa Sándor az elsők között kereste föl, és az egykori huszár, meg a betyárvezér jó barátságot kötött.

A legények éjszaka csapzottan érkeztek. Menekültek, vagy pihenni akartak. „Jólovú” Marton közülük soha, egyet sem adott föl. A kihajtott állatokat fölcserélte friss hátasokra, és följavította a betyárlovakat. A legények egyre jobban rákaptak a csókási tanyára, és fizetség nélkül hordták az értékes lovakat. Dédapám megelégedte az egyoldalú barátságot, és megsokallta az idegen állatot, hiszen passzus nélkül nem akart betyárlovon járni. Említést tett a dologról

Rúzsza Sándornak, aki úgy eligazította az ügyet, hogy pénz nélkül lóért senki sem állított be többet a csókási tanyába.

Rúzsza Sándor hosszú ideig járt dédapámhoz. Szürkületkor vagy éjszaka érkezett. Jövetelén senki sem csodálkozott. Jólovú Martonnak a Maros mellett, a Lippával szomszédos Máriaradnán egy hold szőleje volt. Dédatyám a borkészítéshez is igen értett. Sándor néhány pohár erejéig erről igen gyakran meggyőződött. Akármilyen fontos dologban is járt, jövetelét azzal kezdte, hogy:

– „Begyüttem mán hozzád, Jóska, mer’ neköd jó borod van.”

Amikor Rúzsza Sándor megérkezett, bement a tanyába és mindenkit kihajtott. Különösen a fehérszemélyt nem tűrhette. Így szólt dédapámhoz:

– „Jóska, né maraggyon itt a feleségöd.”

A család csak azt látta, hogy Sándor mikor toppant be, de hogy meddig maradt és mikor távozott, egyedül dédapám tudta. Sándor gyakran járt Gyulára. Amikor egy gazdag kereskedőt rabolt meg, este vékony, szárcsaféjű lóval indult a Marton tanyáról, és dolga végeztével hajnalra csapzottan érkezett vissza. Sándor az elvitt lovakért később olvasatlan pénzt adott dédapámnak. Jókorá tarisznája volt, amiből marékszámra ajándékozta a bankót. Adós sohasem maradt, mindig gavallérosan fizetett.

– „Neköd nagyobb alkalmad lösz elköteni” – mondogatta.

Sándor számára a pénznek csak addig volt vonzereje, míg megszerezte, de tovább nem törődött vele. Jól tudta, hogy vagyont nem gyűjthet. A betyárpénzből dédapám 500 hold földet vásárolt, és elkezdte vályogból építeni az egykori kutasí úton azt a házat, amiben az utóbbi években Csende borbély üzlete volt.

A betyárvirtus könnyen ragadt Jólovú Marton Józsefre. Amikor már anyagi gondjai nem voltak, egyre jobban beleöltötte a nyelvét a pohárba és belemerült a mulatozásba. Néha úgy belejött a dorbézolásba, hogy három napig sem tért haza. Az egyik alkalommal odajárt a gyulai vásárban. Estendőn, amikor vége felé tartott a vásár, dédapámnak megtetszett egy göboly marha. A jószágok békésen pihentek. A felhajtó olyan drágára tartotta, hogy nem keltek el. Jólovú Marton kérte a marhát. A felhajtó végignézett a kopott, zöld szűrbe öltözött, zsellérforma emberen, és mivel föl sem tételezte róla, hogy pénze van, aránytalanul kis összeget mondott. Dédapám alkudozni kezdett, de az ember kijelentette, hogy:

– „Égy bornyúkötéltre valót sé engedök!”

Jólovú Marton ekkor a szűr alól előrántotta a tarisznya-féle *bakót*, és kifizette belőle a marhák árát.

– „A papírt mögcsinájjuk róla a sátorban.”

A sátor afféle lacikonyha volt, ahol enni és főleg inni lehetett. Dédapám két napig elő se került a „papírcsinálásból”. Másnap keresésére indult az egyik fia, ifjabb Marton József (1832–1913), a nagyapám. Amikor rátalált, az öreg nem marasztalta, adott neki egy pohár bort és azzal küldte haza, hogy:

– „Nem baj, bírja a kajla!”

Vagyis futja az olcsón szerzett göboly marhából. Öreg fejjel gyakran mondogatta a gyerekeinek:

– „Húsz holddal többet tuttam vóna rátok hagyni, ha nem szeretöm úgy a bort.”

A család sohasem követelte rajta az elmulatott pénzt, nem sajnálták a torkán lefolyt húsz hold földet. „Ebül gyült vagyonnak ebül köllött veszni.”

Amikor Ráday megindította a hajszát a betyárok ellen, Jólovú Marton a betyárcimboraság várható következményei elől a radnai birtokára menekült. Ott is halt meg.

A családban tovább öröklődött a mulatozó, különcködő betyárszellem. Az egyik rokonát, a vásárhelyi Pusztán, a pusztaszéli út mellett lakó, betyár hírében álló Maczelka Jánost Ráday pribékjei elkapták, és megvasalva vitték a szegedi várba. A család összebeszélt:

– „Csak nem hagyhattuk János bátyánkat pocskéba!”

Lovon utána ugrottak, és a szegedi úton találtak rájuk. Megvesztegették a csendőröket, akiknek fél zsák pénzt adtak Maczelka János szabadságáért.

Apám, Marton Pál (1875–1956) egyik nagybátyja szintén korhely életet élt. Hajnalban, ha hazajött a csárdából, azonmód, csizmástól feküdt a tiszta ágyba. Annyi fáradságot vett, hogy reggel megigazította a kapcáját, azután visszament inni. Nem csoda, ha ráragadt a „Piszkos” Marton név.

A családban tovább öröklődött a lovak szeretete és a Jólovú ragadványnév. Az egykori csókási tanyában, amelynek a „Tiszántúl a Marosig nem vót párja”, 1974 őszén bekövetkezett haláláig Marton Pál nagybátyja lakott.

Búcsúzóul Marton József szemében is megcsillan az őseitől örökölt betyáros tűz, amely az ő tekintetében hunyt ki végleg. Megragadta a kezemet, és szenvedéllyel beszélt a nagy pusztáról, a Hortobágyról, ahol életében egyszer járt.

– „Tuggya, mindön élménynél nagyobb vót számomra az a puszta. A delelő gulya, a vágató ménes, az a nagy levegőég, ami körülfogott. Mögpözsdtítotte a szívemet. Csak még éccör elvinne a családom, hogy kedvemre mulassak a hétlyukú melletti csárdában.”

Beszélgetésünket követően, egy hónap múlva meghalt.

A nagy nádasokban többször meghúzódó Szabó testvérek, Pál és Mihály nevét is emlegetik Kopáncson. Részben a kökény-dombi tájhoz kapcsolódik Farkas Jancsi története is, amit szintén a Hetényi család őrzött meg és beszélt el. Farkas Jancsi – akit sohasem neveztek Jánosnak – „szögrül-végrül” rokonuk volt.

Hetényi János apai nagyanyját Farkas Évának hívták. A dédapa, Farkas Éva édesapja, vízimolnár volt Mártélyon, az öccse pedig kalandos életű, kocsin és gyalog járó, garázda ember. A család szerint az 1900-as évek elején még élt, és néhány csínytevést elkövetett.

Farkas Jancsi a Nagyfa és Mártély közötti tiszai árterületen bujkált, de gyakran járt a Pusztán, és átruccant a Tiszántúlra is, sok bosszúságot okozva a Pallavicini gazdaságnak. Különös, de tipikus volt az a kapcsolat, ami a betyár és a mártélyi Maczelka tanya lakói: a gazda és az öreg béres között kialakult.

Ha fogytán volt Farkas Jancsi *elemőzsiája*, alkonyatkor álarcot kötött és beállított a Maczelka tanyába. Mindenki fölismerte, de nem bántották, nem rémültek meg tőle, különösebben nem is ügyítettek rá. Farkas Jancsi megparancsolta, hogy hajnalra az ártér egyik kazlában ételt és italt helyezzenek el, mert ha nem, kirabolja a tanyát. Maczelka egyszer nem teljesítette a parancsot, Farkas Jancsi megrabolta. Ettől kezdve mindig volt számára harapni- és innivaló a kazalban.

Maczelkától ismeretlen csavargók lovakat loptak. A gazda szólt az öreg béresnek, hogy kérje Farkas Jancsi segítségét az állatok visszaszerzésében. Az öreg, aki régóta cimborált a betyárral, éjszaka találkozott vele és megbeszélte a dolgot. Harmadnapra Farkas Jancsi beállított a tanyába a visszaszerzett lovakkal.

Hódmezővásárhely-Szörháton, a vöröshalmi dűlőben él az 1887. december 21-én született Kasza Hódi Lídia, aki még látta Farkas Jancsit.

– „Zömök termetű, erős testalkatú, parasztruhás, barna bőrű embőr vót” – emlékezett vissza az idős asszony.

Farkas Jancsit 1891-ben, a kisteleki csárdában elfogták és tíz évi börtönre ítélték. K. Hódi Lídia értékes történettel toldotta meg a betyár életrajzát.

A századforduló után, 1904 körül, a Hetényi család egyik ága a Ferenc utcában, saját házában lakott. A börtönből szabadult, már koros betyár látogatásaival többször is megzavarta a becsületes munkából élő, vendégszerető vásárhelyi rokonait. A közeli Garai utca 6. szám alatt lakott K. Hódi Lídia és családja. Ennek a háznak a Ferenc utcára is nyílt kapuja. Átjáróházként emlegették. A Hetényi és Hódi porta közé csak egyetlen ház ékelődött.

– „A népes család évekön körösztüln gyűtögette a stafirungot a három eladó-sorba került lánynak” – mesélte K. Hódi Lídia. – „Farkas Jancsi mögszimatotha, hogy égyütt van a drága ágynemű. A pijacon összetalálkozott apámmal, Hódi Mihállyal, akit nagyon mögnézött, majd néhány nap múlva, éccaka, a Ferenc uccai hátsó kapu felől betört a házukba, és észrevétlenül ellopta az összes párnát, dunnát, dérékajjat. Apám bisztos vót benne, hogy a rablást Farkas Jancsi követte el, oszt az elvitt ingóságot a rokon tutta nélkül a Hetényi házban dugta el. Az esetöt jelentötte is apám a rendörségön, de sé a holmi, sé a tolvaj nem lött mög. A lányoknak újra gyűjtögetni köllött. A stafirung nehezen szaporodott. Hódi Jusztina csak három év múlva tudott férhönmönni.”

Farkas Jancsiról, az utolsó vásárhelyi betyárról itt megszakadt K. Hódi Lídia emlékezése. További sorsát, halálát nem ismeri.

A Ráday-korszak után, amikor a dél-alföldi betyárvilágot lényegében föl-

számolták, a környéken még néhány évtizedig tartott a betyár-utóélet. A Tollér testvérek és mások egy ideig még menedéket találtak az egyre összezsugorodóbb nádasokban, fűzfás ligetekben és a kökény-dombi pásztorkunyhóban.

A „közbátorság” lassan javult. Csatában, fölfegyverzett betyárok már nem garázdálkodtak, de a betörések, rablások még mindennaposak voltak. A Tácsy és Hetényi tanya között, a IX. dűlőben állt egy tanya, amelyben Buzás János lakott. Ez a hosszú életű ember, aki az 1920-as években, 96 éves korában halt meg, a XIX. század végi rablókat igen találóan „tolvaj-lopók”-nak nevezte. Bár nem gyűjtött nagy vagyont, amiért rettegnie kellett volna, a közbiztonság mégis megkövetelte, hogy keze ügyében fegyver legyen. Szent János szerint:

– Esténként úgy feküdt le, hogy az ágya végénél fejszét, hosszú, kihegyezett karót és puskát tartott.

Az egyik közeli tanyában a gazdának három markos, szépszál legény fia élt. Gyakran hetvenkedtek az erejükkel és mondogatták:

– Ide törjön be bárki is, ha van mersze és ügyessége!

Többször az ereszalján vagy a színben aludt az egyikőjük, de gyakran mind a hárman. Egy éjszaka mégis kijátszották az éberségüket. A kutyák sem vették észre, amint kiásták a kamra falát és hajnalra úgy kiürítették a helyiséget, hogy a kopasz falakon és polcokon kívül semmi sem maradt. Sohasem derült rá fény, hogy a tolvajlást ki követte el.

Hetényi István a következő történetet hallotta az eseményt átélő, kárvallott parasztemberekől. Az 1880–1890 közötti évtizedben, a Kökény-dombtól nem messze lévő Kopáncsi-síkban történt, hogy a városból kocsival kijáró, de tanyával még nem rendelkező parasztok az itteni kis földjükön dolgoztak.

Hajnalban indultak, és korán reggel a tetthelyen voltak. Hűvös, nyári nap virradt, és a harmadik kaszálás lucernát vágták. Hogy a messzi útról jövő, kimelegedett lovak ne fázzanak meg a saroglyába tett széna előtt ácsorogni, rájuk terítették a szép, nagy, fekete subát.

Amikor eljött a fröstökölés ideje, leültek a kocsi mellé és tarisznyát bontottak. Amint esznek, föltűnik egy pásztor-forma, középkorú, ezüst pitykés lajbit, fekete keménykalapot viselő, erős testalkatú ember. Illendően köszönt, majd kihívóan megkérdezte, hogy:

– Nem félnek ilyen szép, fekete subát a lovakon hagyni?

– Mán mért kéne félni?

– Hogy valaki ellopja!

A gazda, aki másodmagával reggelizett, biztonsága hitében így szólt:

– Minek félnénk, amikor itt vagyunk a suba mellett ennyien, erős embörök.

Hogy lopnák el az orrunk előtt ezt a subát?

– Így, ni!

Ezzel az idegen lehúzta a lovakról a subát. Komótosan összehajtogatta, a vállára vetette, és köszönés nélkül megindult vele a közeli kukoricásba. A gazda

és társai jót derültek a mókán. Úgy vélték, hogy az ember tréfált. Vége felé járt a reggelizés, amikor a parasztok kényelmetlenül kezdtek mocorogni. Sok idő telt el, és a suba sehol. Valaki végül is kibökte a mindannyiójukat kínzó gondolatot:

– Tán csak nem lopta el az az embör a subát?

A gazda még megpróbálta menteni a helyzetet:

– Nem a! Lőhet, hogy itt hallgatózik valahun a kukoricásba, oszt aszt lesi, meddig bírjuk türelömmel.

Reggeli után úgy vélték, hogy ennek már fele se tréfa, és a suba után néztek. Hárman háromfelé indultak, átkutatták a kukoricást és a környéket, de se az embert, se a subát nem találták meg többé.

A századforduló után öreg csősz lakott a kökény-dombi kunyhóban, aki vigyázott Vörös Károly közeli földjére, ahová néhány év múlva a második tanyája felépült. 1936 őszén, amikor a csősz meghalt, Olasz Tódor, akkori gazdájával, Gubicza Gézával együtt elbontotta a kunyhót, hogy a helyét megművelhessék.

– „Szántáskor a kunyhó lédöngölt földpadlójából nagyon sok hamu került elő” – emlékezett vissza Olasz Tódor.

Az egyik sajátos paraszti kulturális intézmény, a tanyai olvasókör is eljutott a Kökény-dombra. Kapocsi Mihály erre így emlékezett vissza:

Az 1894-ben alapított Felsőkopáncsi Olvasó Egylet (Gorzsa tanya 215.) és az 1886-ban alakult Gorzsa Olvasókör (később Felső-Gyulóparti Kisgazdák Egyesülete, Gorzsa tanya 326/a), valamint az Alsókopáncsi iskolánál (Gorzsa tanya 510. sz.) 1910-ben megalakult Alsókopáncsi Olvasókör messze esett, és sokan is jártak ezekbe. Elkelt volna közelebb is egy hasonló kör, ahol a környékbeli gazdák összejöhetek volna ügyes-bajos dolgaikat megbeszélni, vagy művelődni, szórakozni.

„Kökénydombi” Kovács Sándor édesapja, Kovács Imre elhatározta, hogy tanyájának egy jókora mellékhelyiségét, egy tágas kamrát felajánl az olvasókör számára. Kiválva az Alsókopáncsi Olvasókör tagjai közül, 1913-ban, Gorzsa Kopáncsi Olvasókör néven így alapítottak új csoportosulást a Kökény-dombon. (Az akkori tanyaszámozás szerint 439. sz. alatt. Ezt követően a kökény-dombi tanyák számozása is újra változott.)

Nem sokkal ezután, 1914-ben nézeteltérések támadtak a kör működési helye miatt, és ekkor Kapocsi Sándor úgy döntött, hogy a tanyája elé nagy ereszt építtet. Egyik végében egy zárható helyiséget is kialakítottak, amit irodának rendeztek be. Az ereszalja többi részébe asztalokat, székeket állítottak. Ez volt a társalgó. Rendezvények esetén a tanyaház előtt nagy sátrat állítottak föl, ami-ben az italmérés működött. Ekkor vette föl a Gorzsa Kopáncsi Gazdálkodók Köre nevet.

Kapocsi Sándor halála után, az örökösök tulajdonába átment tanyában mű-

ködött még egy darabig az olvasókör, majd átkerült a dűlő és a domb másik oldalán álló kisebb tanyába, ahol Vörös Károly volt a gazda. Itt is elég szegényes körülmények között kapott elhelyezést. A kökény-dombi olvasókör lassan halódni kezdett, míg 1950 elején, az olvasóköröket megszüntető rendelet végleg bezárta a kapuját.

Kapocsi Mihály kökény-dombi tanyájában akkor jártam először, amikor az idős házaspár már az utolsó hónapokat töltötte ott. Jól emlékszem a verőfényes, nyári kora délutánra. A rekkenő melegben néhány órára elnéptelenedett az akkor még valamivel sűrűbben lakott határ. Kapocsi Mihály kint ült a tanya előtt az árnyékban, egy alacsony gyalogszéken. Nem annyira a meleg, mint inkább súlyos betegsége kényszerítette rá a pihenést, de ez alatt sem volt egészen tétlen, tekintete élénken villogott, és törte a fejét, amely nehéz gondolatokkal volt tele.

A hajdani régészeti ásításokról faggattam, de ő erre a találkozásunkra később, amikor a városi házában elmesélte az élettörténetét, már nem emlékezett. Két év múlva még visszatértem a tanyához. Meg akartam örökíteni az épületeket, amit az első találkozásakor elmulasztottam, de nem tudtam, mert éppen bontották. Az istállót és az ólakat elütötték, a tanyatetőt leszedték. Így is sikerült megörökítenem egy-két olyan egyedülálló érdekességet, ami a tanyabontás befejezése után végleg eltűnt.

A Kökény-domb közel esik a Tiszához. Amikor az 1887-ben bekövetkezett kis-tiszai zsilipszakadás során víz alá került Kopáncs, hiába volt a domb a környék legmagasabb pontja, itt is pusztított az ár. A domb lábánál Vörös Károly és fia Vörös Mihály (Gorzsá tanya 447. sz.) tanyája, a dűlőút város felőli részén, valamint a túlsó oldalon, az út elején a Vata Jánosé, de még a dombon álló, s jelenleg a Kovács Sándor tulajdonát képező tanya is összedőlt. Utóbbi nem állt ugyan vízben, de a hátsó vége a domb lankásabb oldalán fekszik, amely átázott, és az így nedvessé vált falak beomlottak. Az összedőlt tanyákat újjáépítették.

Kapocsi Mihály már nem ismerte a nagyszüleit. Apjától hallotta, hogy nagyapja számadó gulyás volt Károlyi László gróf uradalmában, és az alkohol rablásában élt. Reggel befogta a lovakat, és elhajtott a kocsmába. Késő este indult haza, és egész úton hajszolta, verte az állatokat. Amikor a két gőzölgő, tajtékos kanca beállt a tanyaudvarra, ott csak addig időzött, míg a nagyobbik fia a lovakat kicserélve, pihenteket fogott a kocsi elé. Akkor újra elviharzott egy másik csárdába, ahonnan csak reggel tért vissza.

Az italozó életmód mellett nem törődött a családjával. Öt gyermeke született. Egyiket sem taníttatta, így mindegyik analfabéta maradt. Akkoriban még csak kevés hivatalos iskola működött Vásárhely határában. A tanítást a téli hónapokban – amikor ráértek ilyen haszontalansággal is foglalkozni – néhány írni, olvasni tudó mesterember vállalta, többnyire foltozó vargák, kovácsok, később borbélyok, akik fogat is húztak, betegeket is gyógyítottak.

„Szőrös” Baranyi János tanyája a II. dűlőben, 1972 tavaszán.
Szemben a tanyaház bejáratát homlokzata, jobbra az istálló

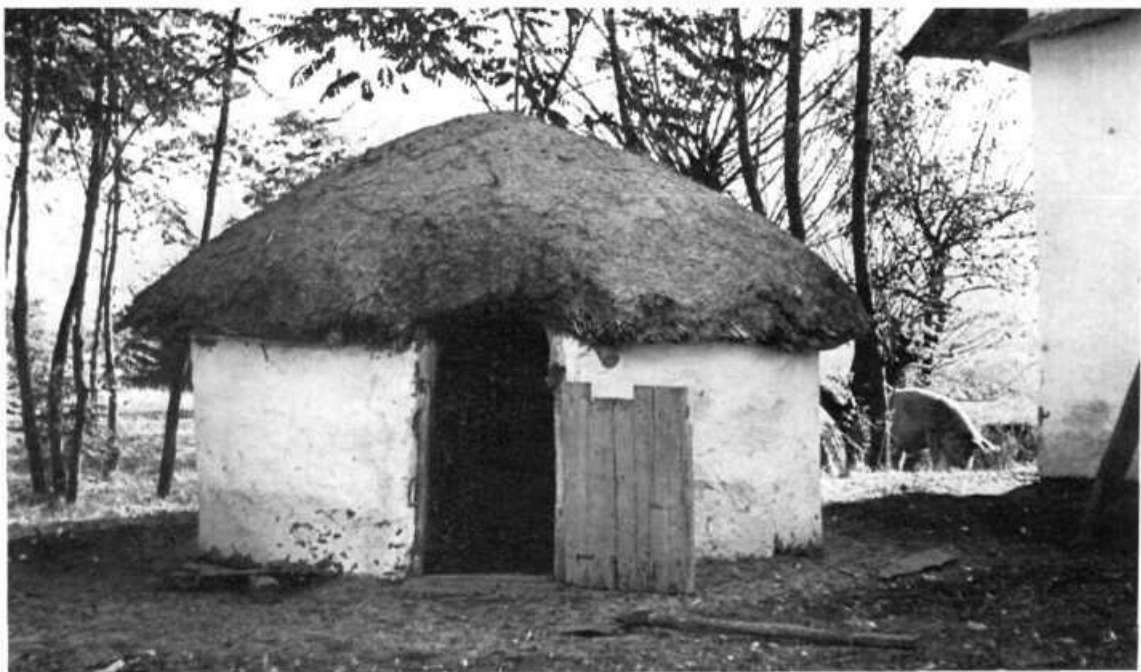
Istálló Olasz Tódor XIII. dűlőbeli tanyájában 1972 nyarán. A kisgazdaságra jellemző istállóépület falára gazdasági szerszámokat függesztettek

Tanyaudvar részlet. Ménesi István XIV. dűlőbeli tanyájában, 1973 nyarán.
Előtérben a gémeskút, a kép bal oldalán az „eleségös” épület, mögötte a góré.
A kép jobb oldalán a vizesgödör

Kerekől Olasz Tódor XIII. dűlőbeli tanyaudvarán, 1972-ben

Zsoldos Áron tanyája a XV. dűlőben, 1972 tavaszán. Balra a tanyaház vége, középen a tyúkólak és a takarmányos szín épülete, jobbra az istálló vége. A fölvétél az épületek hátsó (északi) homlokzatát mutatja a szérűskert felől

Kerekől Sz. Baranyi János II. dűlőbeli tanyaudvarán, 1971-ben

Dinnyecsőszők kunyhója a X. dűlőben, 1973 őszén

◁ „Emeletös” kerekől Olasz Bálint VIII. dűlőbeli tanyaudvarán, 1971-ben

A kopáncsi tanyamúzeum udvarrészlete, 1975 nyarán, a VII. dűlőben. Balra az istálló, középen a fák mögött rejtőző tanyaház, jobbra pedig a Mártély-Feketehalomról idehozott „széldaráló” látható

„Keménynyakú” Nagy Pál tanyája a IX. dűlőben, 1973 nyarán

Vizesgödör roskatag fűzfákkal a IV. dűlőben, 1974 tavaszán. Tanya sohasem állt a gödör közelében. A kopáncsi tájra ma is jellemző, az egykori vízi világ maradványa ez a természetes, füzes tószem

Cserépedény- és paticstörödékek a XI. dűlőben, a Kőkény-dombon, 1974 tavaszán

Délelőttönként összeverődött a környékből nyolc-tíz gyermek valamelyik gazda vagy a mester tanyájában, ahol az első betűket ujjukkal írták a friss homokkal felszórt, földes padlóra. A mesterek pár véka búzáért, malacért vagy más értékért vállalták a tanítást. A gyermekek többnyire el is jutottak a tudományokban odáig, hogy megtanulták a nevüket leírni a hivatalos papírt kibetűzni, és a fizetendő vagy visszajáró pénzt megszámlálni.

Kapocsi Mihály apja és annak testvérei nem is gondolhattak a tanulásra, hiszen részeges apjuk annyira nem törődött velük, hogy még felsőruhát sem vett nekik. Amikor beköszöntött a hideg, behúzódtak a kemencepadkára, mert csak „egy pöndöl volt rajtuk”. Amikor valami munkavégzés céljából kizavarták őket az udvarra, ugyancsak kapkodták a lábukat, hogy a mezítelen talpuk oda ne fagyjon a földhöz.

Kapocsi Mihály édesapja, idős Kapocsi Mihály 1865-ben született az apja lakóhelyén, a Károlyi grófok egyik uradalmában, de hogy az a városnak melyik tanyarészén volt, azt a fia már nem tudja. 82 éves korában, 1947-ben halt meg a kopáncsi tanyájában.

Édesanyját, aki 35 éves korában elhalt, alig ismerte, hiszen Kapocsi Mihály akkor még négyéves sem volt. Az anya: Nagy Mária, 1867-ben született, és 1902-ben halt meg.

Idős Kapocsi Mihály életútjának első, fontosabb állomása a hosszú katonáskodás volt. Amikor leszerelt, visszatért a Károlyi grófok uradalmába béresnek. Itt nősült meg, majd új munkahelyet választott. A Pálffy majorba került. Innen hamarosan gróf Károlyi Erzsébet batidai uradalmába költözött, ahol fia, Kapocsi Mihály született. Addig béreskedett, amíg a takarékos életmód mellett annyi pénzt összekuporgatott, hogy Kopáncson, a XI. dűlőben megvehette a tiszai ártól sújtott, eladósodott bátyja, Kapocsi Sándor birtokának felét. 1910-ben kezdték használni ezt a három kisholdnyi földet.

Kapocsi Mihály így emlékszik vissza az akkori tájra: mivel tanyájuk még nem volt, ideiglenesen nagybátyjánál húzták meg magukat. A kis-tiszai zsilipszakadás után összedőlt vagy megrogyant tanyákat már újjáépítették. A Kőkeny-domb közepén, a legmagasabb ponton, a Gubicza és idős Kapocsi Mihályék épülő tanyája közt állt a Kapocsi Sándoré, a Gubicza tanyával szemben Vörös Károly újonnan épült, második tanyája, és ezeken kívül Vörös Károly nagyobb tanyája, a Kovács Imréé, távolabb a Vata Jánosé, meg a csőszkunyhó.

Idős Kapocsi Mihály az ideköltözés után, 1911-ben megkezdte a tanyaépítést a Kőkeny-domb város felőli részén, szemben Kovács Imre tanyájával. A domb itt hirtelen lejtett, így a leendő épület alapjának jókora területet föl kellett tölteni. A földet a domboldalból ásták ki, és kosarakban cipelték föl a tanyahez.

Mivel a tanya a magas dombhátra épült, a kutat 16 méter mélyre kellett ásni, csak ott találtak vizet. A gémeskúthoz nagyon nagy gémfa és ostorfa

kellett volna, ezért inkább „kallantyús” (kerekes-csörlős) megoldást alkalmaztak, és a vízhúzó vödört láncon eresztették le.

A tanyaház helyének feltöltése közben a neolitikori lakótelep nagyon sok tárgya került elő. Hatalmas gabonátároló hombáredények, köeszközök, lakóházak romjai, különösen sok kiégett paticsfaltöredék, sírok, amelyekben apró, kultikus edények voltak – amiket annak idején élelemmel töltöttek meg a halottnak a túlvilági élethez –, koponyák, amiket a galambpadlásra raktak föl, hogy valami babona szerint „jó szöröncse lögyön”. Ez elsősorban a termékenységet célozta, azt, hogy jól szaporodjanak a madarak, de vész ellen is szolgált. Olyan koponyákba, amiknek hiányzott az alapi része – néhánynál ezt kivésték vagy lefűrészelték –, vizet öntöttek, mert, ha „embör fejből” iszik a galamb, nem lesz torokfájós, és nem kapja el a himlőt sem!

Találtak egy neolitikori hulladék gödröt is, ami Kapocsi Mihály elbeszélése szerint legalább egy méter széles és ugyanilyen mély lehetett. Ebből nagyon sok állati csontot szedtek ki és hordtak el tölteléknek az épülő tanyához. Szarvasagancsdarabok kerültek elő, edénytöredékek, és több körte alakú szövöszéknehezék.

Az ősmúlt előkerülő hagyatékával még a közelmúltban is gyakran találkoztak, közömbösséget, sokszor ellenszenvet tanúsítva irántuk, mert ezek a parasztembert a föld megművelésében vagy más munkájának elvégzésében zavarták.

Kapocsi Mihály ásója még egy évtizeddel ezelőtt is – amikor a tapasztáshoz agyagot akart kiásni, vagy elhullott állatot temetett – lépten-nyomon csontokba és edényekbe ütközött, néha akkorákba, hogy alig tudta szétverni.

Kapocsi Mihály találekonyására jellemző, hogy az előkerülő sok cserépedénydarabot, kiégett paticstörmeléket gondosan összegyűjtötte, és az udvarát töltötte fel vele. A nagyobb és épebb cserépdarabokból olyan félkörívű, átlagban 60 centi széles utat „kövezett ki”, amely a tanyaház konyháját az épület nyugati végében lévő kamra bejáratával kötötte össze és a kerekeskutat is érintette. A cserépdarabokat élükkel fölfelé, egymás mellé illesztve rakta a talajba. A kamrát és a kutat így sáros időben is viszonylag száraz lábbal meg lehetett közelíteni. A „cserépút” legalább 12 m hosszú volt, és több ezer, nemegyszer szép fonatmintával díszített töredékből állította össze.

A Kőkény-dombon és a kopáncsi tanyavilágban a „célszörű parasztembör” a földből előkerült régészeti leleteket az alábbiak szerint használta fel:

Az antropológiai leleteket babonás hiedelmeinek kielégítésére, a termékenység, a szaporodás elősegítésére, gyógyítás, megelőzés végett, különböző baromfi-betegségek kivédésére. Az emberi csontoktól, különösen a koponyától egyébként lelkileg idegenkedett, az asszonyok és gyermekek nagyobb része pedig félt vagy irtózott, lakásukban semmi áron sem tartották volna.

A cserépedények töredékeit, a házromokból kikerülő paticstörmeléket fel-

töltésre, „útkövezésre”, kemencerakáshoz használta, de az apróbbakat megtűrte a vályogtéglákban is, amiket maga termelt és vetett ki, mivel ezek a törekek együtt a föld összetartását segítették elő.

A kőbaltákat kasza- és késfenőnek használták. Az igen jelentős nagyságú és súlyú őrlőkőtöredéket kiszedték a szántásból és a tanya védelmére a „faltüvire” rakták, hogy a tyúkok ne kaparják ki az épület vályog- vagy vertfalát. (Pl. Kovács Sándor tanyájában.)

Az utóbbi években, amikor a gyűjtők között megnőtt az érdeklődés a régészeti tárgyak iránt, ezeket néhány parasztember kereskedelmi és csereeszköznek használta. A kőbaltákat, a csiszolt kőgolyókat, az épebb kis edényeket, az orsógombokat, a háló- és szövőszéknehezékeket, tehát a látványosabb darabokat összegyűjtötték, és vagy pénzért adták el, vagy valamilyen használati tárgyért elcserélték.

Kapocsi Mihály, mint napszámos, a két világháború között háromszor vett részt régészeti feltáró munkán. Egyszer a X. dűlőben, Szent János tanyájánál, majd két alkalommal a Kökény-dombon. Mindannyiszor Banner János professzor irányítása alatt.

Kapocsi Mihály 1898. július 27-én született, és apja tanyájában növekedett tizenhárom éves koráig. Ekkor „elállt” Lázár Dezső földbirtokoshoz napszámosnak. Ettől kezdve mindvégig maga kereste meg a kenyerét. 1916 májusában behívták katonának, és szinte megszakítás nélkül hat évig szolgált. Szegedre vonult be, majd Brassóba vezényelték, a „24”-es honvédekhez, ezután az első világháború harcmezeit járta. Lengyelországban, Drobicsban, az orosz fronton verekedett, míg a sok nélkülözés, az embertelen élet következtében súlyosan megbetegedett és Ungváron kórházba vitték. Felépülése után a Hunyad megyei Dévára irányították, ahol egy évig tartó géppuskaképző tanfolyamon vett részt. Végül az olasz frontra került, ahol a magyar hadsereg sok katonája pusztult el értelmetlenül.

Kapocsi Mihály Doberdónál fogságba esett, és csak 1919 novemberében került haza. 1920 elején behívták a „nemzeti hadseregbe”, ahol még két évet kellett szolgálnia.

Leszerelése után visszament az apja kopáncsi tanyájába. 1925-ben végre megnősülhetett. Feleségét, Gajdán Zsuzsannát a városból hozta. Két fiuk született. Az asszony két és fél kishold földet kapott, Kapocsi Mihály pedig átvette idős apja gazdaságát, így végső soron öt és fél holdat mondhattak magukénak.

1941-ben újra katonáskodott. Egy hónapig hídőr volt Makón. 1942-ben ismét behívták egy hónapra. Ekkor Magyarcsanádon szolgált. Közben megérte a „vizes” esztendőket, amikor a felfakadó talajvíz és az összegyűlő csapadékvíz megtöltötte a régi ereket és tómedreket. 1941 és 42 rendkívül csapadékos két év volt. Vörös Károlynak a Kökény-domb lábánál lévő tanyáján összedőlt az istálló, és újra kellett építeni. A Kökény-dombot körülfogta a víz, és magányos

szigetként állt a határban. A környező tanyák között a közlekedési eszköz a láp-nak nevezett szükségtutaj volt, amit Vörös Károly maga épített. (Lásd a XXIII. táblát.) A becsűjegyzőkönyvekben már 1827-ben említik a láp használatát.

A lápot Kapocsi Mihály le is rajzolta. Mintegy kettő–négy méterre egymástól két hosszú és erős farudat helyeztek el, és ezt három–hat méter hosszan bedesz-kázták. (Az így elkészült szükségtutaj tehát három–hat méter hosszú és kettő–négy méter széles volt.) A láp több embert is elbírt. Hosszú farudakkal tölték előre vagy hátra a vízben.

– „Olyan különös évek vótak ezök, hogy a Hód-tói-csatornán május végén gazdag tiszavirágrajzás indult mög, és a kérészők hada a Tisza felé röpdösött” – emlékezett vissza Olasz Tódor XIII. dűlőbeli gazda.

Kapocsi Mihályt 1944-ben Kiskundorozsmára hívták be munkaszolgálatos katonának. Innen Mosonmagyaróvárra került, és 1945 áprilisában jött haza. Ettől kezdve maga gazdálkodott a kis birtokon 1960-ig, amikor belépett a Vörös Partizán szövetkezetbe. 1961-ben a területrendezés során őket is átvette a Lenin szövetkezet, ahol több évig dolgozott a legkülönbélebb munkákon. Ekkor már idős volt, és sokat betegeskedett. Nem tudta kivárni a nyugdíjazását, hét évi szövetkezeti szolgálat után, 1967-ben feleségével beköltözött a városba, a Béke utcába, az 1965-ben vásárolt, szegényes parasztházba, ahol ma is élnek.

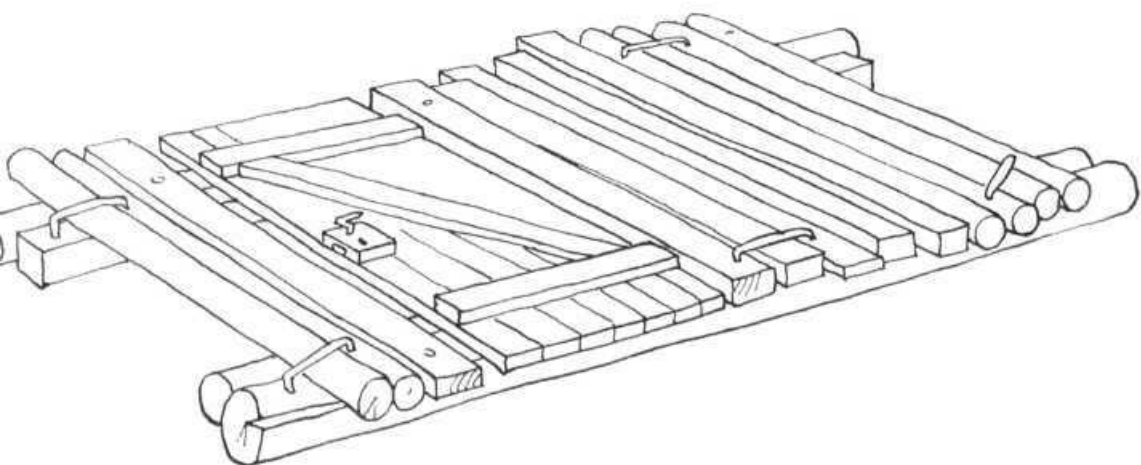
Két súlyos műtéten, több kórházi kezelésen esett át. Mivel a szövetkezetnél nyugdíjat nem kaphatott, csak kevés járadékot, elszegődött a Mesterséges Termékenyítő Főállomásra éjjeliőrnek, ahol még néhány évig dolgozott.

Nehéz élete volt. Iskolai végzettségét messze túlhaladó éleslátással, jó ösztönnel és értelemmel már a két világháború között észrevette, hogy a kisáru-termelő paraszti gazdálkodás elavult, haldokló életforma. Nagy nehézségek árán, sok áldozatot hozva elérte, hogy két fia ne maradjon földtűró szegény ember. Az egyikből gépkezelő szakmunkás, a másikkól pedig magas rangú katonatiszt lett. Apjuk azzal is segítette őket, hogy hajlékot építsenek és megalapoz-zák a jövőjüket.

A szülők ugyan továbbra is nehéz körülmények között maradtak, hiszen 1974-ben kettejük havi járadéka összesen 754 forint volt, de a fiaik az ő támogatásukkal már messze kinőttek ebből a környezetből; ez a család életének nagy diadala.

Kapocsi Mihály tanyája után, ugyancsak a Kőkeny-domb város felőli oldalán, tovább haladva a keresztút felé – az 1960-as évek közepén még álló tanyákat véve alapul – a harmadik Bezdán Sándor (450. számú) magasan, bár nem dombon fekvő tanyája volt. (Alaprajzát lásd a XXIV. táblán.)

Az egyholdnyi, szabályos, elnyúlt téglalap alakú portát a XI. és a X. dűlőt összekötő hosszú bejáró választotta ketté, amely kissé ferdén húzódott az udvaron keresztül. A tanyatelek minden oldalát 80 centi magasan drótsövényvel kerítették körül. A kerítésen kívül egy sor akácát ültettek, közöttük sűrű

„LÁP”-nak nevezett szükségtutaj
(rekonstrukció)

0 50 cm

XXIII. tábla

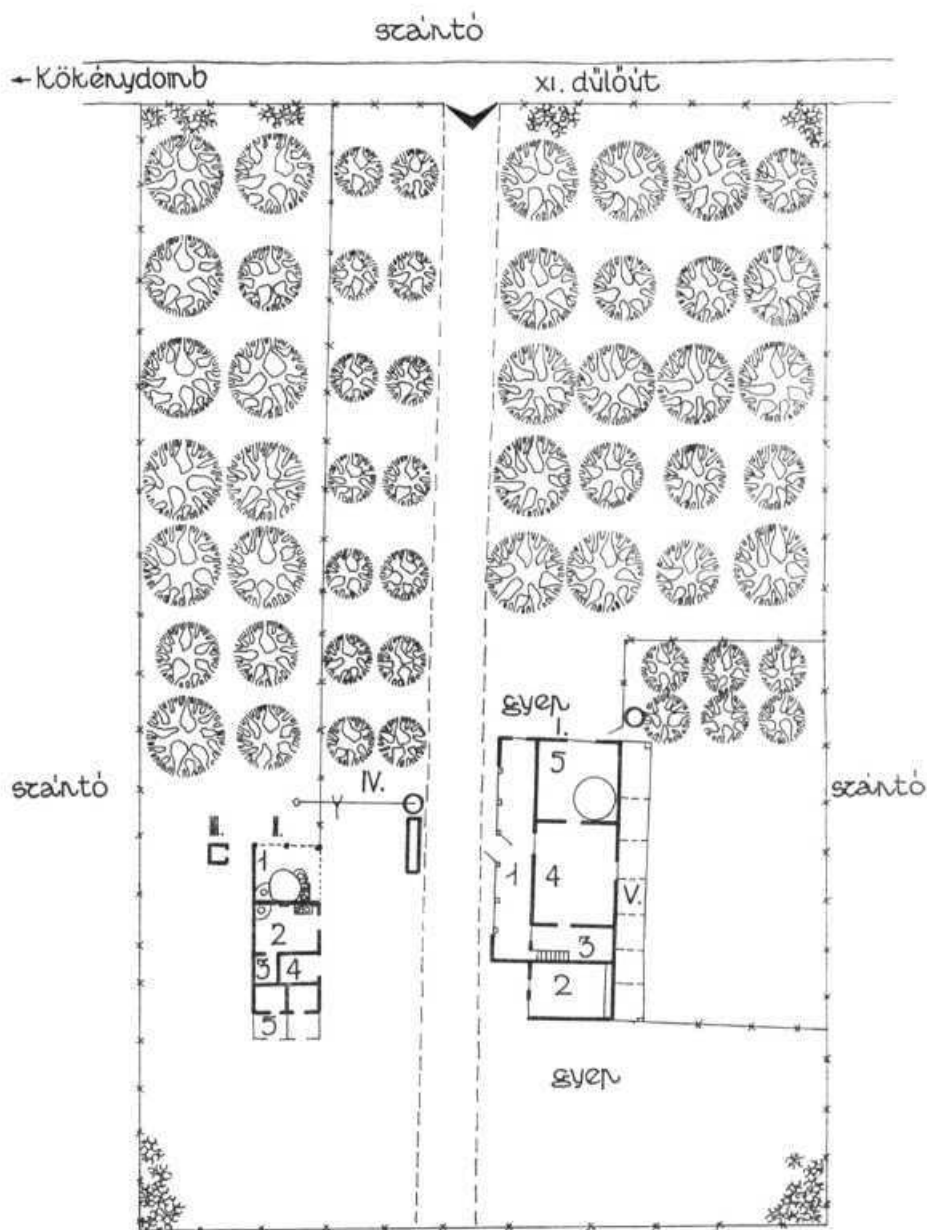
cserjés nőtt, így az udvarba nem lehetett belátni, sem a szántóföldről, sem a dűlőről. A kökény-dombi dűlőről kétszárnyas rostélyajtón lehetett a tanya-udvarra bejutni. A bejáró két oldalán a fiatal szilvafákból álló gyümölcsös és az épületegyüttesek húzódtak meg.

A tanyaház mögött drótkerítéssel elválasztott kis konyhakert terült el, amelynek a kökény-dombi dűlő felőli végében két sor szilvafacsemetét ültettek. A tanyaépület teljes hosszában, a hátsó falnak támaszkodva, lécekből készült, kb. 3 méter magas szőlőlugas húzódtott (V).

A konyhakert bejárata a tanya XI. dűlőút felőli végénél volt, ahol egy lengő rostélyajtót találtam. Az ajtótól balra van egy ásott kút, amelynek sem kávája, sem víz húzó szerkezete nincs. Kötélre kötött vödör segítségével merítettek belőle. Az üreg száját deszkafedővel zárták le. Ez a kút nyáridőben a kert locsolására és az élelmiszerek behűtésére is szolgált. (Ez volt a tanyai „hűtőszekrény”).

A tanyaházat (I. épületcsoport) a régi tanya helyén, 1932-ben építették. A régiből csak a szobát hagyták meg, ehhez ragasztották vályogból a többi helyiséget. A tetőt cseréppel fedték be. A vásárhelyi tanyai építkezésben a két világháború között ez a félig bontás, félig újjáépítés gyakori volt.

A tanyaház elé hat széles téglaoszlopon nyugvó tetővel két végén befalazott, elől nyitott ereszalját (1) építettek, amely elrontotta az egyébként szép tanya

BETDAI SÁNDOR TANYÁJA

Hímshely-Kopáncs XI. dűlő
Görzső tanya 450. sz.

XXIV. tábla

stílusát. Az oszlopok közé derékmagasságban könyöklőt raktak, közepén két-szárnyú lengőajtóval.

A tanyaháznak a kökény-dombi dűlőre néző végében – a régi falakkal és az alaprajzon is jelzett, öreg kemencével – a szoba állt (5). Az épület közepén volt a nagy alapterületű konyha (4), és innen nyílt az éléskamra (3). Az ereszaljáról nyíló padlásfeljáró az éléskamra külső sarkát metszette át.

Az újjáépített tanyaház X. dűlő felőli végéhez néhány év múlva egy toldalék-épületet raktak (2), amit istállónak használtak.

Bár a tanyaházat modernizálták, igen kevés ablakot vágtak rajta. Az ereszaljra a szoba XI. dűlő felőli végében, a konyha hátsó, és az éléskamra ereszaljára néző falában, meg az istálló bejárata mellett egyet-egyet.

A tanyaházzal szemben, a bejáró túlsó oldalán állt a hosszú betonvályúval és betongyűrűből készült, kávéval ellátott, 10 méter mély gémeskút (IV). (Összevetve a Kapocsi Mihály tanyájának kerekeskút-mélységével, a szintkülönbség szembetűnő.) Ennek a vizét használták emberi fogyasztásra is.

A kút mögött sorakozott az 1947-ben készült melléképület-csoport. Ezt Bezdán Sándor maga építette (II). Elülső vége és a kökény-dombi dűlőút felőli kerítés között, a tanyatelket határoló sövényvel párhuzamosan egy belső drótsövény húzódott. Valaha ezen belül volt a gyümölcsös, de a porta gazdaságosabb kihasználása végett később, a fák újratelepítésekor a belső kerítés és a bejáró közé még két sor szilvafa-csemetét ültettek.

A melléképület-csoport a népi építészet egy páratlan ötlettel megvalósított, egyedi példáját őrzi. A nyárikonyha (2) egyetlen kéménye körül, kívül-belül egy kemence, két tűzhely, három katlan és egy zárt, falba épült füstölő készült. Az utóbbit kivéve, valamennyi tűzhely, katlan és a kemence füstelvezetését a központi fekvésű kémény oldotta meg. A vásárhelyi nagy tanyavilágban ehhez hasonló építményt csak a vásárhelyi Pusztán, Nagy Gyula fölméréséből ismerünk, ahol egy kéménybe öt tűzhely füstcsövét vezették be. Amíg a pusztai tanya tűzhelyegyüttesének megépítéséért hozzáértő kőműves szakembert illeti a dicséret, addig a kopáncsi Bezdán tanyában álló rusztikus tűzhely és füstelvezetés elkészítéséért a gazda kaphat elismerést. Valamennyi tűzhely, katlan, kemence és a falba épített füstölő is együtt készült el.

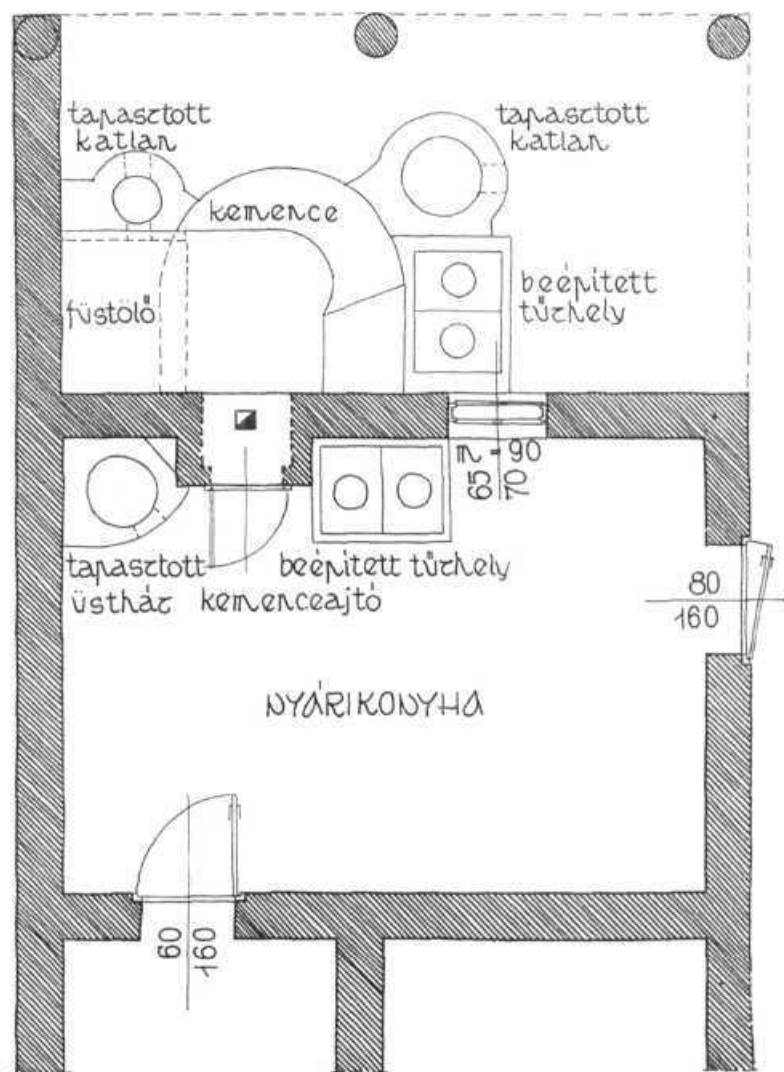
A melléképület végében, a három akácfaoszlopra támaszkodó, cseréptető fészkerben (XXIV. tábla II, 1) található a külső- vagy nyári kemence, amit nyáron kenyér, hús, tészta sütésre, ősszel a kifőtt lekvár „kemönczésére” használtak. (Lásd még a XXV. táblán az alaprajzot és a XXVI. tábla axonometrikus ábrázolását.) Mellette egy kétlyukú, beépített tűzhely állt, amit nyáron, esőmentes, száraz időben főzésre használtak. A tűzhely végéhez egy nagyobb, tapasztott katlant raktak. Ebben szintén nyáron és kora ősszel tüzeltek. Itt melegítették a fürdővizet, és itt főzték a lekvárt.

A külső tűzhely és a nagyobb katlan füstelvezetése rendkívül érdekes. A tűz-

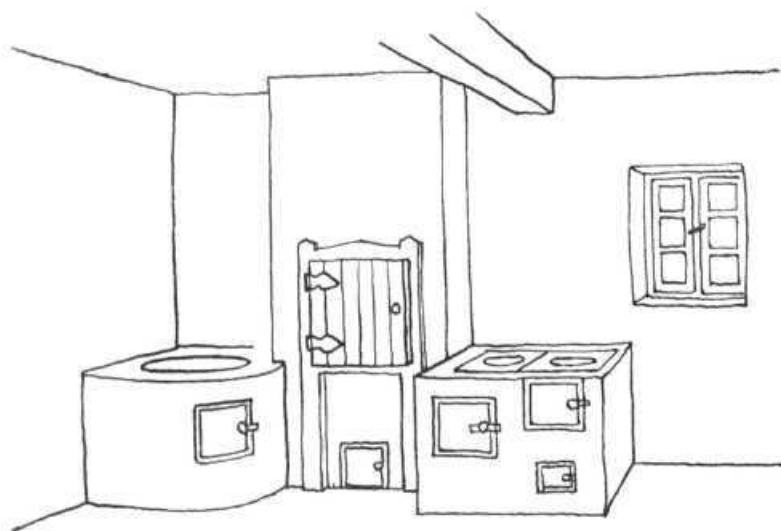
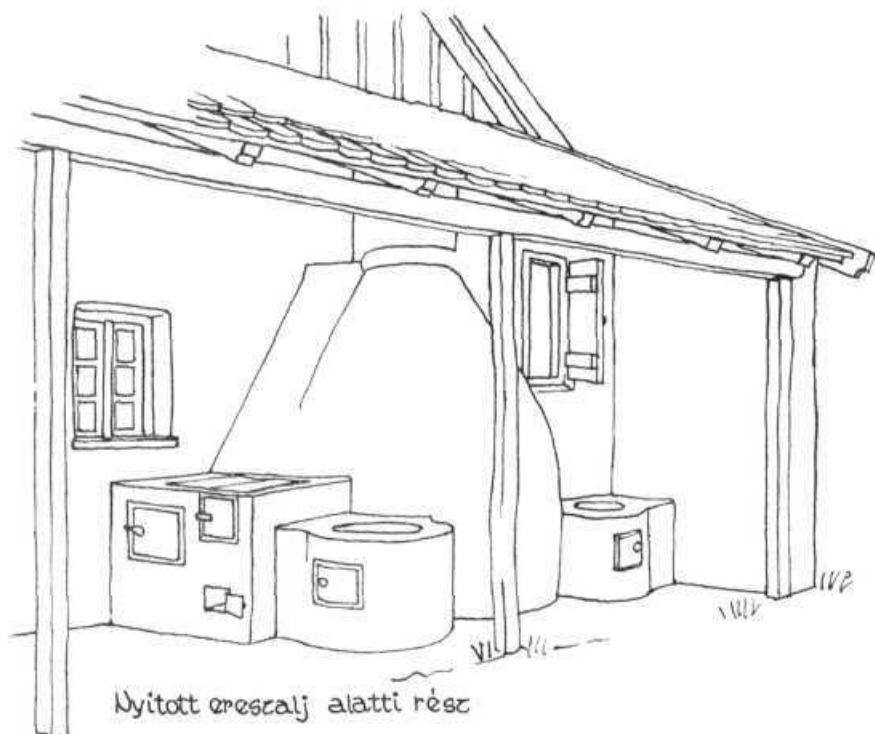
NYÁRIKONYHA BEÉPÍTETT TŰZHELYEI

BEZDÁN SÁNDOR TANYÁJA

Hírvhely-Kopáncs XI.dűlő Gortsa tanya 450.sz.

XXV. tábla

Belső sarok részlet
 NYÁRIKONYHA AXONOMETRIKUS ÁBRÁZOLÁSA
 Berdán Sándor tanyája
 Hírvhely-Kopáncs XI. dűlő, Górcsa tanya 450.sz.

hely füstnyílása a hátsó tűzhelyfal és a kemence között, a katlané szintén a kemence és a tűzhely között beépítve csatlakozott a kéménybe. A füstjáratokat két csőszerűen összeillesztett dudacserép-sorból képezték ki, amit sárral betapasztottak. Előbb ezek készültek el, azután a tűzhely és a katlan. Így a füstjáratok nem látszóttak, hozzáférhetetlenek voltak. A kémény jó huzatának, a nagy belső átmérőjű „füstcsővezetéknek” és az alig kormozó tüzelőnek: csutkának, szalmának, gallynak stb. köszönhető, hogy a harminc éves használat során nem kellett tisztítani.

A kemence túlsó oldalán, a Kőkény-domb felől, Bezdán Sándor kisebb, tapasztott katlant rakott. Ebbe egy nagyobb bogrács fért be, amiben csak ritkán főtt disznó- vagy birkapaprikás. A katlant elsősorban a fölé épített, faliszekrényyszerű füstölő miatt használták. A katlan hátsó falából kerek nyíláson keresztül egy 20 centiméter átmérőjű, zárt, felszálló csőüreg, kürtő vezetett a füstölőbe, és ennek az alján történt a betorkolása. A füstölőt a nyárikonyha fala, a fészker berakott vége és a kemence között alakították ki. Körül tehát tapasztott, zárt fal határolta, elől a lengő deszkaajtó, míg a tetejét, fönt a cserép alatt sűrűn egymás mellé helyezett keskeny lécek fedték. A katlanból fölszálló füst a kürtőn keresztülhaladva lehűlt, és a lécek közötti nyílásokon távozott.

A kémény másik oldalán, a nyárikonyhában (XXIV. tábla, II, 2, valamint a XXV. és a XXVI. tábla alsó rajza), középen a kéményhez épített, deszkaajtóval borított kemenceszáj foglalt helyet. Mellette a sarokban egy közepes méretű, tapasztott üstház vagy katlan épült, amit disznóölésnél, lekvárfőzésnél és nagymosásnál használtak. Füstjét egy falba fúrt kürtővel közvetlenül a kéménybe vezették.

A kemenceszáj bejárat felőli oldalán eredetileg egy, a külsőhöz hasonló, beépített, kéttüzlukás tűzhely, „rakott sparhelt” állt, amit nyári időszakban főzésekör használtak. Később elbontották, és zománcozott tűzhely került a helyére. A beépített tűzhely füstjét a kéményfal átfúrásával közvetlenül vezették el. A „vas sparhelt” beállításakor a régi füstnyílást betapasztották. A kívül vezetett bádóg füstcső számára a mennyezet alatt a kéménybe lyukat vágtak. 1972-ben, a család városba költözése után már ezt, a fent leírt helyzetet találtam. A nyárikonyhát tavasztól őszi esős, hűvös időben használták, amikor a külső tűzhelyen és katlanon a főzés, melegítés kevésbé volt kényelmes. Télen legfeljebb csak disznóvágáskor vették igénybe.

A nyárikonyhából hátul egy kis alapterületű szeneskamra nyílt (XXIV. tábla II, 3), aminek nem volt ablaka. A szeneskamra előtt, külső bejáratallat tyúktól épült (XXIV. tábla, II, 4). Az épületcsoport végébe kétfiókos disznóólat ragasztottak (XXIV. tábla, II, 5), amit már csupa betonból építettek föl. Előtte akol húzódott, magas betonfallal. A disznóól 45°-ban lejtő cseréptetejét az akol fölé engedték. Így a disznók a kifutóban esős időben sem áztak.

A Bezdán tanya utolsó épülete a nyárikonyha és a telekhatár között álló,

deszkából épült árnyékszék (XXIV. tábla, III), ami igen messze esett a tanya-háztól, megközelítése körülményes volt.

A hódói úton továbbhaladva a nagyfai Holt-Tisza-ág felé, a XIV. dűlő elején az elnéptelenedő környék leggondozottabb tanyáját találtam.

A tavasz lassan beletorkollik a nyárba. A nap bőségesen szórja áldásos sugarait a szőkülő búzára. Verítkezve térek be az udvarra, hogy megpihenjek és vizet húzzak a gémeskútból.

Csendes, szűkbeszédű, élteőbb ember fogad, Ménesi István, a tanya gazdája. Ülünk az árnyas eresz alatt, és hamarosan összebarátkozunk. A nehezen megformálódó mondatokból kialakul egy ember élete. Olyan földművesé, akinek nincs különösebb története, izgalmas, eseményekben gazdag életútja. Magáról nincs mit mesélnie, hiszen sorsát gyermekkorától egyetlen dolog határozta meg: a munka. A nehézségeken józan, dolgozó kedvvel mindig urrá lett, sohasem siránkozott.

A nagyszüleit nem ismerte. Az apja, Ménesi Lajos, évtizedeken keresztül utász volt a Hódó-Kis-Tisza-csatornánál. Hét gyermeke közül kettő elhalt, ötöt fölnevelt. A család előbb a Kőkeny-dombon, Kapocsi Sándor tanyájában lakott. Innen a XIV. dűlőbe, egy másik tanyába költözött. Ménesi Lajos a szomszéd birtokból 3,5 kat. hold földet vásárolt és 1906 elején felépítette azt a tanyát, amiben fia, Ménesi István 1906. május 3-án megszületett, és ma is lakik.

A kevés föld nem tarthatta el a felnőtté cseperedő és egyre több kenyeret kérő, népes családot. Ménesi Lajos ezért erején túli vállalkozásba kezdett. A Pálffy majorból 50 kishold földet bérelt, amit megfelelő szerszámok és kellő számú igás állat híján szinte a puszta kezével próbált megművelni. A vállalkozás nem sikerült, az életével fizetett érte. Ménesi Lajost 1927-ben, 62 éves korában, a kudarc következtében „szél érte” és meghalt.

Ménesi István édesanyja, Varró Anna 1871-ben született. Hosszú életet élt, és férje halála után sokáig irányította a családot. 1961-ben, 90 éves korában csendesen elpihent.

Ménesi István és testvérei az alsókopáncsi iskolába jártak, egy osztályt végeztek el. Amint megtanultak írni és olvasni, beálltak a tanyai munkába. Ménesi István lábát baleset érte, egyik ujját amputálni kellett. A bicegő férfit nem vitték el katonának. Sérült lábán újabb balesetet szenvedett, így még 1944-ben sem hívták be.

1953-ban nősült meg. Felesége fiatalabb férjénél: az 1925-ben született Jani Erzsébet, aki az alsókopáncsi iskolában szintén csak írni és olvasni tanult meg. 1959-ben fiúgyermekük született.

Ménesi István az örökölt és testvéreitől megváltott vagyont nem tudta tovább növelni. A 3,5 kat. hold földet magával vitte a Lenin Tsz-be. A szövetkezetben is derekasan helytállt, és innen ment nyugdíjba.

Apja tanyáját testvéreivel közösen örökölte. Sok kínlódás árán, az összekuporgatott forintokból részletekben: előbb 1957-ben, majd 1962-ben ezt is megváltotta. Öregségére a saját hajlékában lakik, amit virágzó, ha sokat nem is jövedelmező „paradicsommá” változtatott szorgalmas keze.

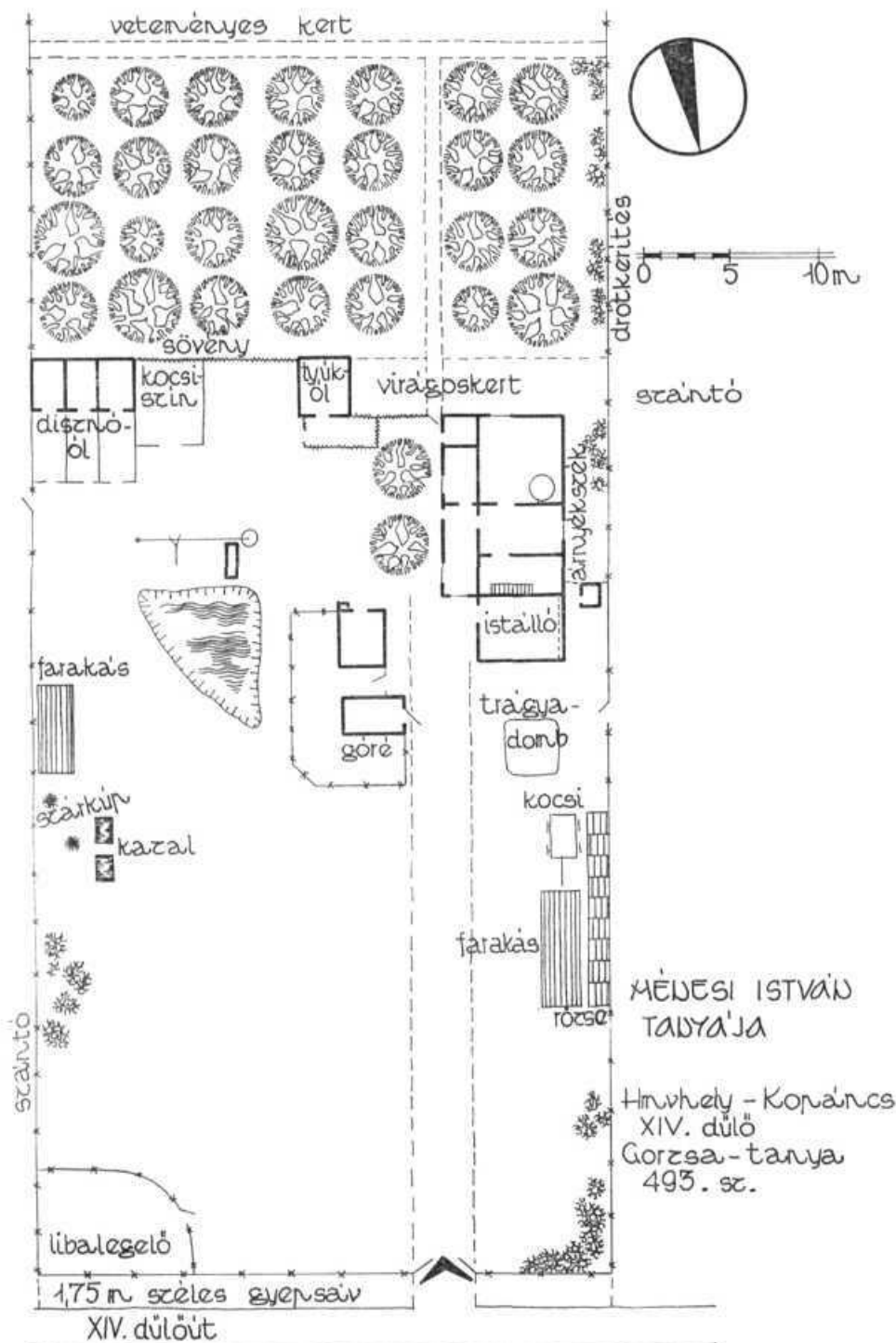
A tanya életének szeretett világa. Fla bekerült a városba, nagyanyjához, és szakmát tanul. Csak hét végén látogat ki a szüleihez. Így hétközben a szülők gondja csak a tanya. Míg beszélgetünk, Ménesi István váratlanul feláll a lócáról, fogja a tapasztós vödört, és két mondat között sarat töm a faltüve egyik repedésébe. Ez a cselekedete látszólag nem nagy dolog, mégis döntően hozzátartozik az életformához, amit egy emberöltőn keresztül maga is hittel élt. Egyik szemével még beszélgetés közben is a tanyát figyelte, hiszen tudta, hogy az öreg épület általa él, az ő segítőkész kezére utalt.

Gorzsa tanya 493. szám alatt, drótkerítéssel határolt, 800 négyszögöl portán áll a Ménesi tanya. A dülőútról hosszú bejáró vezet a tanyaház elé. (Lásd a XXVII. táblát.) A bejárat és a dülő között széles gypsáv húzódik. A kerítésen egyszárnyú kapu van, amelyen a rakott kocsis kényelmesen befér. Belül a gyp a göréig folytatódik. Elöl, a kerítés bal oldali szögletében egy darabot libalegelőnek kerítettek el, drótszövettel. Balról bokrok, szalmakazal, szénaboglya, szárkúpok és farakás sorakoznak a kerítés mellett, míg jobbról rőzsecsomók, akácrudak és faderekak; mögöttük a kocsiszínből kiszorult parasztszekér áll. Beljebb a trágyadomb helyezkedik el, mellette a kerítésben az ajtó a szomszédos szántóföldre vezet. A tanyaépület mögött deszkából összerótt árnyékszék található.

A porta közepén, ugyancsak a jobb oldalban áll a tanyaház. Hajdan háromosztatú volt, később melléképületekkel és zárt ereszaljával bővült. A tanyaházon itt is kevés az ablak: a szoba végén, a konyha hátsó falában, az ereszaljáról nyíló nyárikonyhán egy-egy. A konyhából nyíló kamrán nincs ablak, a kevés szórt fényt a konyhából közvetve kapja, a kamraajtó kinyitása után. Ablak van még az ereszalja elején és a bejáró felőli végén.

A tanyaház egyetlen szobája a XV. dülő felől helyezkedik el. Érdekes, kevert, a két világháború közt elterjedt elrendezési módja van, amely megőrizte mind az ősi, diagonális, mind pedig a párhuzamos elrendezési mód néhány sajátosságát is. (Lásd a XXVIII. táblát.)

Mivel az asztal és a támla nélküli pad a szoba keresztengelyében a középre került, ez már átmenet a polgáriás elrendezéshez. A szoba a régi berendezési tárgyak közül csak a hajdani „szent sarok” helyén álló kétajtós ruhásszekrényt, az ablak alatti támlás padot és a sublótot őrizte meg. A négy nagy ágy, az asztal, a támlásszékek sötétbarnára festett, kisipari bútorok, és ugyancsak modern berendezési tárgynak számít a kemence mellett elhelyezett, zománcos szeneskályha is. Az ágyak közül jelenleg azt a kettőt használják, amely a kemence

XXVII. tábla

mellett áll. Amikor a fiuk otthon van, neki a ruhásszekrény mellett vetik be, míg az ajtó mögött, a sarokban nyugvó ágy üres.

A tanyaház közepén a konyha foglal helyet. Belőle jobbra nyílik az éléskamra, amiből – a XXVII. táblán jelzett módon, a tanyavégi falhoz építve, külső bejáró nélkül – lépcsősor vezet a padlásra.

A szoba elé az udvar felől két helyiséget ragasztottak: a kerttel szomszédos tanyavéghez a fás- és szeneskamrát, és mellé, az ereszaljáról nyíló ajtóval egy nyárikonyhát. Itt élelmiszert, szerszámokat, terményeket, edényeket, tűzhelyet, mázsát tartanak.

A teljesen zárt ereszalja – különösen tavasztól ősziig – étkező, társalkodó helyiségül szolgál, a vendégeket itt fogadják, de ideiglenesen tárolásra is használják. Az épület elé két eperfát ültettek.

A tanyaház bejáró felőli végéhez építették a padlással ellátott istállót. Hátsó falához került a jászol. Három lábasjóság elhelyezésére szolgál. Hajdan egy ló és két tehén, később csak egy tehén volt benne.

A bejáró bal oldalán magas faoszlopokon áll a kukoricás góré. Alatta három, egymástól deszkával elválasztott baromfiólat képeztek ki.

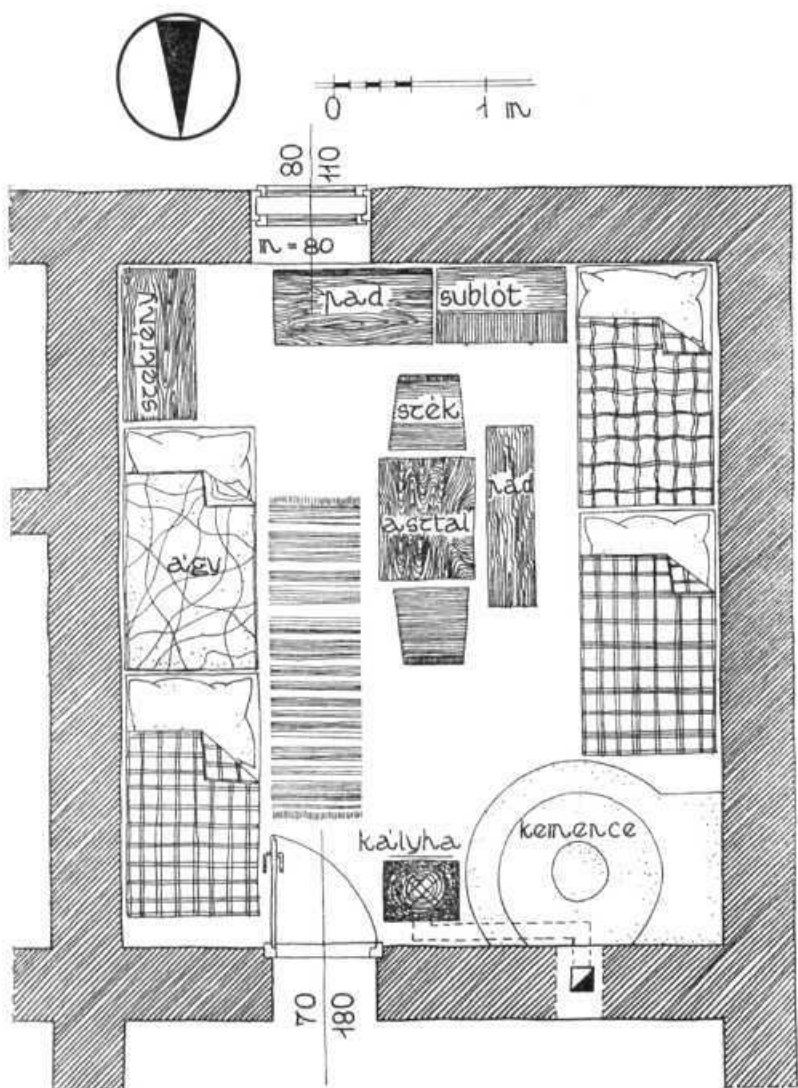
Az istállóval szemben egy nyeregtető, kis vályogépület áll, amit hajdan, míg a testvérek is a tanyában laktak, téhenistállónak használtak. Ma „eleséges”, elsősorban szálas takarmány tároló. A padlását galambtartásra rendezték be. A bejárata mellé kutyaházat építettek.

A takarmányos épület és a góré körül drótkerítést húztak. Csak elől, a két épület között hagytak rostélyajtót, így egy külön belső, zárt udvart alakítottak ki a baromfi, elsősorban a tyúkok számára.

A tanyaházzal szemben, az udvar bal oldalán az 5 méter mély gémeskút, mellette a vályú és a vizesgödör található. A hullámverés ellen, akár a közeli Tisza partján, a meder szélét fűz vesszőből készült fonadékkal védik. Így a gödör partja nem szakadozik, felülete nem nő.

A takarmányos épület bejáratával szemben, az udvar végében egy jókora tyúktól terpeszkedik. A vége a kertbe nyúlik, míg eléje sövényből font, zárt baromfiudvart építettek. A tyúktól és a háromfiókos disznóól között élősvény választja el a gyümölcsöskertet a gazdasági udvartól. A disznóól mellett hevenyészve, rudakból, deszkából és műanyag zsákokból készült el egy kocsisín fala. Mióta lovat nem tartanak, a színt malacólnak használják, a kocsit pedig kikerült a tanya alaprajzában jelzett, jobb oldali telekkerítés mellé.

A gazdasági udvar hátsó, bal oldali szögletében a háromfiókos, három kifutóval rendelkező, erős disznóól áll. Hajdan valamennyi fiókját használta a népes család, ma disznó csak az egyikben hízik. Az ólnál, a tanyát körülvevő drótkerítés rostélyán keresztül a szántóföldre jutni. A tanyaház XV. dűlő felőli, belső végénél az élősvényfalon is van egy rostély, ami a tanyaház mögé elnyúló, keskeny, „L” alakú virágoskertbe vezet. Itt még mindig él néhány virágfajta

TISZTASZÓBA BERENDEZÉSE Ménesi István tanyája

XXVIII. tábla

azok közül, amiket egykor a Gajdán tanyában megismertem. Amikor ide beléptem, egy pillanatra elfogott az a régi érzés, amit hajdan dédanyám kertje keltett bennem.

A kert közepén szőlőtőkék és gyümölcsfák állnak, míg a hátsó végében vete-ményes terület. A kert egyes részeit keskeny, egyenes csapás különíti el.

Miután lerajzoltam a tanya alaprajzát és körbefényképeztem az épületeket, elmenőben azzal a kéréssel búcsúzott el tőlem a család, hogy magukról és a tanyáról néhány fényképet szeretnének. Amikor pár hét múlva átadtam nekik a fotókat, örömmel nézték az épületek képeit, de miután a saját portréjukat vették kézbe, csalódást láttam rajtuk. A retusálatlan fényképek, az éles lencse gonoszságával, csak az idő és gond mélyítette ráncokat, az életkor pusztító bélyegeit örökítették meg, ezért nem ismertek magukra.

A hódttói úton a Tisza felé haladva, a kanális bal oldalán, a régi batidai részen, a régészeti leleteiről híres Cukor major terület el, amely gazdag újkőkori, bronzkori, szarmata és gepida lelőhely volt. Itt is több kor és nép települt egymásra. A kultúrrétegek fölött az állami gazdaság épületei terjeszkedtek, míg 1971 őszén a korszerűtlenné vált üzemegységet felszámolták és az épületeket lebontották.

A XI. dűlő és a Nagyfai Célgazdaság, valamint a hódttói út és a kopáncsi keresztút között lévő több száz holdnyi, gyenge minőségű földet ma már nem művelik. A szövetkezet marhacsordát legeltet rajta.

A XV. dűlőben az út elején, balról idős Zsarkó Lajos (517. sz.) tanyája állt, amíg az 1960-as években le nem bontották. Vele átellenben (515. sz. alatt) fiának, Zsarkó Lajosnak felújított tanyája a keresztútig az egyetlen lakott épület. A kopáncsi, de az egész vásárhelyi tanyavilágban is eleinte általánosan elterjedt volt a vertfalú, később pedig a vályogfalú tanya. Zsarkó Lajos tanyája azért említésre méltó és ritka, mivel a lakóépület téglából készült. De nem városi házat utánoz, a környező tanyák mintájára épült!

A hajdani paraszti élet utolsó szikrájaként, a XV. dűlőben még áll a (510. sz.) megbontott tetejű, elhagyott alsókopáncsi iskola. Mögötte a Tiszagátig a Nagyfai Célgazdaság jókora darab földje terület el.

Az egykori XIX. dűlőben az utolsó domb az Antalics halom. Hajdan Török Pál tanyája állt rajta. Legutóbb Tárkány István lakta, míg 1970-ben „elütötték”. A Célgazdaság területén valamennyi tanyát lebontották, helyüket és a dűlőutakat felszántották.

A fölfedező út második része

Termelőszövetkezet, földbe temetett falvak, emberek, sorsok, tanyák a szegedi és csárpateleki út mentén

Amint az idő melege fordult és a nyári napfény beérlelte a kalászekat, elindultam megint, de egy másik úton, hogy dédszüleim hajdani életéből s régi tanyájukról megtudjak valamit.

A népkerti vasútállomás és a laktanya között hagytam el kerékpáron a várost, és a szegedi műúton a kopáncsi csárdáig mentem. (A XIX. táblán lásd a II. sz. útvonalat.) Ez az út másfél évtizeddel ezelőtt még csendes vidéki forgalmat bonyolított le, nem nagyobb, mint az országban bármely hasonló jellegű közút. A forgalom akkor kezdett megnövekedni, amikor a Csongrád megyei Tanácsot és a megyei intézmények, vállalatok nagyobb részét Szegedre költöztették. A forgalom, a közlekedés üteme évről évre hatványozódik, amióta Algyő határában megindult a kőolaj és földgáz kitermelése.

A Vásárhelyt és Szegedet összekötő útszakaszon olajos tankkocsik, földmunkáló- és erőgépek, építőanyagot szállító teherautók, mezőgazdasági gépek és személyautók rohannak, vagy egymásba érő láncolatban várakoznak egy-egy forgalmas útkereszteződésnél. Gyalog vagy kerékpáron közlekedni már szinte veszélyes, és nagy óvatosságot igényel. Az út menti iskolákba igyekvő kisgyerekek nyakába a szülői gondviselés sárga vászonköpenyt terített, amire, hogy mindenkinek messziről a szemébe tűnjön, nagy, fekete betűkkel ráírták: „VIGYÁZZ RÁM!”

Ilyen figyelmeztető táblára még sok helyen szükség volna, hogy amennyire csak lehet, megvédjük a szemünk láttára pusztuló természetet. Megmenthetnénk legalább néhány tanyát ebből a szép, ősi tájból, berendezve nagy- és dédszüleink használati tárgyaival, személyes emlékeivel. Tiltó táblát állíthatnánk egy-egy vad szikfolthoz, zsombékos érhez, hiszen az út végén, a kopáncsi vidék határán rőt fénnel, sustorogva ott égnek a gázfáklyák, amik fejlődő jövőnk zálogai, de ha nem csökkentjük a környezetre ható ártalmait, kísértetiesen közel hozzák a fantasztikus irodalom egyfajta jövőábrázolását, amelyben az urbanizáció és a vegyi anyagok káros hatásai pusztítják a föld növényeit, állatait és az emberi életet. Amikor az évszázadok óta hímzett ter-

mészetes, nagy terítőről a vegyszerek levakarják az élet hajtásait, és a „néma tavasz” után a nyár halálos csöndje köszönt ránk, mert nem nyílik virág, madár sem énekel, és a füstös égbolton elkerül bennünket a napsugár.

Kopáncs felé igyekezve, az út jobb oldalán a vasút fut, míg baloldalt, a Szigetnek nevezett, jókora legelő után Kishomok szőlővel, gyümölcsfával és konyhakerti növényekkel beültetett, apró szelvényekből álló, homokos földje következik. Ennek a határrésznek jelentős hányada a város lakóinak magántulajdona, és a Hód-tó kiszáradása (1859), illetve a Tisza szabályozása óta fokozatosan ez a terület vált a város egyik élettárává.

A kertek sorát kis akácerdő zárja le, benne iskola áll. Az erdő évtizedeken át kedvelt kirándulóhelye volt a városi tanulóifjúságnak. Sok majálist, madarak és fák napját ünnepeltek itt. Az erdő végében egykor strandfürdő is volt. A medencék földgátjai ma is látszanak. A régi és korszerűtlenné vált kirándulóhelyből csak egy örökké folyó, hideg és tiszta vizű artézi kút maradt meg az út szélén. Hajdan itt álltak meg lovat itatni a kocsin érkezők. Ma a sofőrök zárándóhelye, itt pótolják a hosszú utazástól vagy a sebességtől elpárolgott hűtővizet.

A közelben áll a vegyesbolt, majd az út mentén mindkét oldalt elhagyott és termelés alatt álló homokbányák sorakoznak. A termőréteget egy földgyalu letakarítja, és a markológép percek alatt megrakja a billenő rakterű teherautókat. Addig haladnak lefelé, míg fel nem tör a talajvíz. Az elhagyott nagy gödör alján tó keletkezik, amit fölver a nád és a sás. A meredek homokpart oldalában partifecskék és méhészmadarak fúrnak fészket.

A homok itt is, mint Vásárhely határa szinte mindenütt, régészeti leleteket őriz. A markológép néha egész sírokat emel ki és rak a teherautókra. Őskori, bronzkori és főleg népvándorlás kori népek több csoportja lakott itt és temetkezett ide. Az első szakszerű feltárást még Móra Ferenc kezdte, és térképen rögzítette a feltételezett további lelőhelyeket. Feljegyzését a vásárhelyi múzeum néhány éve egy gepida temető feltáráásánál értékesítette.

Kopáncs felé haladva, baloldalt magas, fémvázás kapu hirdeti, hogy az aszfaltozott bekötőút a vásárhelyi Lenin Mezőgazdasági Termelőszövetkezet központjába, Kovács Jenő egykori tanyájába (Gorzsa tanya 243. sz.) vezet. Az iroda a hajdani tanyaépületben kapott helyet, és a szövetkezet megalakulása óta nem sokat változott. Nem építettek hivalkodó irodaházat. Az utóbbi években alakíttatták ugyan, egy szárnyépülettel meg is toldották, amely a régi tanyaház mögött foglal helyet.

Hetényi János fogad, a szövetkezet elnöke. Középkorú, csöndes ember. Kérdések özönével ostromlom, táblázatokat, grafikonokat, kimutatásokat kérek. A szerényen, de ízlésesen berendezett kis szobában, az egyszerű bútorok között nem a bürokrácia levegője leng. Régi és friss beszámolókból – amiket főképp a tagság tájékoztatására készítettek – és az elnök emlékezetéből sorra előkerülnek a szövetkezet és a tagság életére vonatkozó fontos adatok.

Vásárhelyen a földosztás során 1396-an kaptak földet. 89 százalékuk östermelő volt. A Nagy Sziget azon részén is, amely ma a Lenin szövetkezet birtoka, több új tanya épült. Amíg Magyarország három különböző tájegységén már 1945-ben megalakult az első három közös gazdaság, addig Vásárhelyen erre 1948-ban került sor. Az év végéig nyolc szövetkezeti csoport kezdte el a működését.

A Lenin szövetkezet 1949-ben, mintegy 60 fős tagsággal, 250 kat. holddal alakult meg. Első elnöke Körmendi József volt. 1950-ben Vásárhely lakossága 49 166. A mezőgazdaságban dolgozók száma 16 865, az összes keresők 58,7 százaléka. 1950-ben a városban lezajlott jelentős változások – ekkor lett Vásárhely megyeszékhely, és megtörtént a nagy területrendezés is, melynek során az egykori hatalmas határ 81 427 kat. holdra csökkent – a Lenin szövetkezet életében nem hoztak fordulatot.

A Lenin és a József Attila szövetkezet – ahol akkor Olasz Ernő volt az elnök – 1952-ben olvadt össze. A gazdaság 75 taggal és 360 kat. hold földdel gyarapodott. Az év végén a Lenin szövetkezet már 1000 kat. holdon gazdálkodott. Nyolc éven keresztül jelentősebb területnövekedés nem következett be.

Az 1960-ban beolvadt Rózsa Ferenc szövetkezet 1100 kat. holdat hozott, és az újonnan belépett kopáncsi kisparasztnak földjével együtt a Lenin Tsz az év végére elérte a 4100 kat. holdat. 1961-ben a Vörös Partizán eredeti területének kb. 1/3 részével, mintegy 1100 holddal növelte a Lenin Tsz területét. (A város lakossága ekkor, 1960-ban 53 492 fő volt. Ebből a külterületen még 13 430 ember lakott.)

A Lenin MGTSZ területe 1961 óta nem gyarapodott, 1974 év végén 5200 kat. holdon gazdálkodtak. Kopáncs és a Nagy Sziget nagyobb részének – a kaszánya sarkától a Nagyfai Célgazdaságig – a Lenin Tsz a gazdája.

A város határának egyik leggyengébb minőségű földje az övék. A tengerszint fölötti átlagmagasság – beleszámítva Kopáncs dombjait is (Antalics, Csödör, Csutora, Dékány, Dóka, Kenyérváró, Király, Kettőshalom, Kökény-domb, Körös-kultúra halma, Köves, Pernyi, Pirhandi, Szamár, Szőlő, Tetővár és Vágóthalom) mindössze 77 méter. A gazdaság legmagasabb pontja 82 méter. Ez a központban van (azonos az Oldalkosár utca tengerszint fölötti magasságával), míg a csárpateleki út mellett lévő II. sz. üzemegységnél, Nagy Szabó Pál volt tanyájánál 80–81 méter között váltakozik. A legalacsonyabb rész 76,5 méter.

A szövetkezet 1970-ben külön engedéllyel áttért a legelőkultúrára. Ennek során a 76,5–77 méter tengerszint fölötti, lapos, vizes területeket, mintegy 2000 kat. holdat, az összes terület közel 40 százalékát műveletlenül hagyták. Ebből 255 kat. hold a gazdasági utakra, tanyatelkekre, csatornákra stb. esik. További 300 kat. hold jó minőségű gyeper legelő, a többi rossz, szikes, agyagos föld, amelynek kat. holdanként 2,8–6,0, átlagban pedig csak 4 aranykorona az értéke.

Szakemberek bevonásával egy kísérleti táblán a ma ismert valamennyi talajjavító eljárást kipróbálták. A nagy anyagi ráfordítással megjavított föld 2–3 évig valamivel az átlag fölött termett, azután olyan visszaesés következett, hogy még a réti széna sem akart rajta megnőni.

A szövetkezet szántóterülete is gyenge minőségű. 55 százaléka szikes, 45 %-a nehéz, kötött, réti agyagtalaj. A Sziget és Kopáncs földjét átlagban 15 centiméter vékony termőréteg borítja. Alatta káros sókban, elsősorban nátriumsókban bővelkedő szik és vízátnemeresztő szürke meg barna agyag húzódik, amik évezredek során az itt elterülő mocsarakban, erekben, tavakban és környékükön a Tisza gyakori kiáradása során hozott iszaphból ülepedtek le.

A szövetkezet a jobb termés, a nagyobb jövedelem érdekében sok mindent megpróbált. A gabona és kukorica számára kijelölt területen például mélyen szántottak és a rossz altalajt a felszínre hozták, összekeverték a termőréteggel. Ennek következtében a táblák egy részén három éven keresztül semmi sem termett, de a tagok reménykedve vállalták a kezdeti kudarcot. A módszeres talajforgatás eredményeként ma már a réti agyagban is 30 centiméternyi a termőréteg. Nehéz örökségként a szövetkezetre maradt tehát az a feladat, hogy – amivel a parasztok lóvontatta ekéi századokon át nem tudtak megbirkózni – a vékony, felszíni termőrétegből mélyebbet, az eddig terméketlen tó- és érfeleki agyagból pedig termőföldet hozzanak létre.

Ezen a területen a csapadék gyakran hátráltatja a jobb terméseredmény elérését. Mivel a vékony termőföld alatt vízkötő réteg húzódik, a csapadék a felszínen marad és hatalmas területeket eláraszt. A termőréteg fellazul, a nátriumsók teleszívják magukat vízzel, és olyan kolloid képződik, amelynek a teteje megszárad, „bebűrödzik” ugyan, de a mezőgazdasági gépek bele-süllyednek. A művelésre váró föld sokszor hetekig, hónapokig járhatatlanná válik. 1974-ben, a szokatlanul esős nyár és ősz miatt a szövetkezet területén a csapadék már november közepén elérte a 600 millimétert.

Ezen a tájon a hagyományos földművelés korában a legtöbb kisgazdaság nehezen vergődött. A 3–10 holdnyi kis szántókat látástól vakulásig hasították, törték, trágyázták, hogy a családjuk eltartásához szükséges gabonát és veteményt előállíthassák.

A nagy területet birtokló, de a nagyüzemi gazdálkodáshoz szükséges géppel kellő számban nem rendelkező, egyéni széthúzással, visszaélésekkel küszködő szövetkezet eleinte a jelentős állami támogatás ellenére is csak nehezen boldogult. Az 1960-as évek közepén a szövetkezet összes vagyona mindössze 9 millió forintot ért. 1960-ban egy munkaegységre csak 14 forintot tudtak fizetni.

Így történt, hogy bárminemű hivatali ráhatás nélkül, 1960-tól kezdve a szigetbéli és a kopáncsi tanyavilág gyorsan pusztulásnak indult. Magyarázatul erre a szövetkezet elnöke két döntő okot jelöl meg, a valóságot szépíteni nem igyekvő szavaival. Elsőnek a kevés keresetet, a nehéz megélhetési lehetőséget

említi. Nem véletlen, hogy Vásárhely határában a tanyák itt néptelenedtek el a legjobban. Az emberek pedig, különösen az öregek, sokáig ragaszkodtak e tájhoz és a szövetkezethez, de a határ más részeiben már erősödő gazdaságok, a közös termelés útján egyre nagyobb lépésekkel haladtak a gazdasági fölemelkedés felé (pl. a Vörös Csillag, Rákóczi, Marx), s így néhány család szövetkezetet változtatott. A sorra létesülő ipari üzemek, a nagy gyárak biztos kereseti lehetősége a fiatalság zömét magukhoz vonzották.

Az elnök szerint az elvándorlás másik oka a lótartás megszűnése volt. Ismerve a nehéz kopáncsi talaj- és útviszonyokat, tudjuk, hogy az itt lakó embert kocsis és ló híján a mély sár még akkor is a tanyához ragasztotta, amikor a határ más részeiben már porzott a dűlőút. Sokszor teljesen elszigetelődött, még a távolabbi boltot vagy szövetkezeti központot is nehezen tudta megközelíteni.

A Városi Tanács 1954-ben már csak 653 lovat tartott számon az egész határban. 1955-ben a számuk 388-ra csökkent. Az 1960-ban megindult tsz-szervezés során az új szövetkezetek a hiányzó gépek pótlására átmenetileg szaporították a lóállományt. Ekkor 1909-et tartottak számon. Később rohamosan csökkent a számuk, 1971-ben ismét csak 694 volt.

A ma is emberhiánnyal küzdő szövetkezetnek nagy veszteséget jelentett az elvándorlás, hiszen a megfogyatkozó emberi és állati erőt gépekkel csak nehezen tudta pótolni. Ennek ellenére – helyes szemlélettel – senkit sem akadályoztak meg abban, hogy hátat fordítva az évszázados sárnak, jobb, emberibb életkörülmények közé kerülhessen.

A szövetkezet tagságának az egy munkaegységre jutó jövedelme 1965-ig 12–16 forint között változott. 1966-ban már 21 forintot tudtak fizetni. 1967-től – külön minisztériumi engedéllyel – áttértek a készpénzfizetésre. Ekkor az évi átlagjövedelmük még csak 12 ezer forint volt.

1966 körül kezdett a géppark növekedni, és ma már néhány igen drága s többféle mezőgazdasági munka elvégzésére alkalmas, modern gépsorral is rendelkeznek. A géppark növekedésével párhuzamosan megindult a tagok bérének emelkedése is. 1970-ben az évi átlagjövedelem 17 ezer forint, 1971-ben 17 900 forint. A többi tíz mezőgazdasági szövetkezetben a tagság évi átlagkeresete ekkor már 21 672 forint, az országos átlagnál is magasabb volt. A Lenin szövetkezetben 1972-ben 23 200 forint, 1973-ban pedig 25 700 forint volt, s így a városi és országos szint fölé emelkedett.

A szövetkezeti vagyon összes értéke 1970-ben 26 millió forint, míg 1974 végéig elérte a 33 millió forintot. A gazdaság 50–50 százalékban növénytermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkozik. Gazdaságilag egyre kiegyensúlyozottabbá válik. 1973-ig állami támogatásra szorult, 1974-ben már minden kiadását önállóan fedezte.

Továbbra is aggasztó gondként nehezedik a vezetőségre az emberhiány.

1974-ben a szövetkezetnek 380 tagja és 8 alkalmazottja volt, de közülük 200 nyugdíjas és járadékos, akik egyáltalán nem, vagy csak – egészségi állapotuktól függően – az év néhány hónapjában dolgoznak. A tagság elöregedett, a fiatal utánpótlás hiányzik.

1971-ben a vásárhelyi határ 48 890 hektár földjén csak 2704 tanyát tartottak számon. Kopáncson 136 tanyában már csak 401 ember lakott. Igaz, a szövetkezet gazdasági erősödésével lelassult, sőt, az utóbbi két évben megállt a tanyák és lakóinak csökkenése. Az elvándorlás ugyan most is tart, de az öregek helyére olyan fiatal vagy középkorú családok költöznek, akik nem a szövetkezetben dolgoznak, a tanyát csak lakóhelynek tekintik, s főképp a szabad állattartás miatt kedvelik. A szövetkezet ezekből az új tanyalakókból tehát nem lát hasznot.

Az elöregedés folyamata a város többi szövetkezeténél is általános. 1971-ben a 10 közös gazdaság 51 ezer kat. holdon gazdálkodott, és vagyonuk összes értéke 440 millió forintra emelkedett. A tagok száma viszont csak 5 ezer volt, ezek közül is 2123 nyugdíjas és járadékos.

Hetényi János, a Lenin szövetkezet elnöke a nagy terület gondos megművelését akkor látja lehetségesnek, ha a széttagolt, kisebb közös gazdaságok egyesülnek, hiszen a taghiány csak gépesítéssel oldható meg, a drága gépsorokat pedig, amik a modern mezőgazdaság számára nélkülözhetetlenek, csak közös erővel vásárolhatják meg.

Tovább folytatva utam a szegedi úton, baloldalt előbb a Kopáncsot átszelő, nagy öntözőcsatornának egyikét érintem, majd elérkezem az egykori kocsmához és a vegyesbolthoz. Valaha ez az italmérő is híres volt. A múlt nyomait a modernizálásra való törekvés jó szándékkal eltüntette, amikor a füstös mennyezetet színes műanyaglemezekkel mozaikszerűen teleszőgelgették.

Jobbról, a vegyesbolt után a kopáncsi vasútállomás következik, s baloldalt ágazik ki a csárpateleki út. A két műút sarkán már nem dolgozik Szőnyi Pál, a kovács (a vágóthalmi idős Szőnyi Pál fia), hiszen a lópatkolás és a kocsivasalás kiment a divatból. Kis kohója meg a szerszámai vele együtt vonultak nyugalmába.

A kopáncsi dűlők közül ma hat a szegedi, kilenc pedig a csárpateleki útra fut ki. A VII. dűlő elején, a csárpateleki úttól alig 300 méternyire fekszik Kovács Sándor tanyája (Gorzsa tanya 327. sz. alatt), amihez a második világháború előtt 12 hold föld tartozott. Ezt a tanyát vásárolta meg a vásárhelyi Városi Tanács VB. és a Tornyai János Múzeum 1975. április 2-án a rég várt tanyamúzeumot nyitotta meg benne.

A csárpateleki úttal megközelítőleg párhuzamosan, a dűlőket keresztező, hosszan elnyúló földhát szegélyezi Kopáncsot, és domborzatilag is elválasztja a szomszédos Vajháltól. Ez a rész a Célgazdaság területéig régészeti leletekben gazdag. A Körös-kultúra emlékeitől a középkori települések maradványáig itt szinte valamennyi nagyobb régészeti kor hagyatékát megtalálták. A vásárhelyi

múzeum és a szegedi tudományegyetem régészeti tanszéke többször végzett a területen ásatást, és az akkor itt álló tanyák gazdáinak nevével megjelölt leletegyütteseket a régészek ma is jól ismerik.

Amikor a IX. dűlőben a szivattyúház építésekor a magas földhátat átvágták, Gazdapusztai Gyula leletmentő ásatást végzett, és a Körös-kultúra ezen telep-helyének egy részét tárta föl. Az itt lakók visszaemlékezéséből tudom, hogy nagy izgalommal figyelte az egyik hosszában átvágott hulladékgyűjtő gödröt, amiben a hajdani, halászó őslakók több centi vastagságban halpikkelyeket halmoztak föl.

A földhát tetején, a tengerszint fölött 81 méter magasan állt Técsy József egykori ügyvéd tanyája, ahol ma Czombos Mihály lakik. Még a századforduló táján előkerült innen egy rézfokos, néhány római pénz, majd ezeket Árpád-kori kereszték és román kori leletek követték, amelyek felhívták a figyelmet a dombra. Pár száz méternyivel arrébb, a dombháton, a XI. dűlőút elején, a Lenin MGTSZ II. sz. üzemegységét az egykori Nagy Szabó Pál tanyájában alakították ki. Román kori leletek még ezen a helyen is előkerültek. Érdekes, hogy a Nagy Szabó Pál tanya szomszédságában, a X. dűlőben a Rét kiosztása után is kb. 30 kisholdnyi, egy tagban maradt urasági legelőt hagytak, amit később sem osztottak ki, hanem városi legelő maradt. (Kopáncs ezen részéről ismét lásd a XIX. táblát.)

A kutatások szerint itt állt a különböző adománylevelekből, iratokból ismert Kopanch falu. Hetényi János jól emlékszik még arra az első mélyszántásra, amit a szövetkezet megalakulását követő évtizedben már nem lovasekével, hanem traktor vontatta, többsoros, nagy ekével végeztek. A Técsy tanya, de különösen a szomszédos Vetró tanya mellett a középkori falu házmaradványait fordította ki és hozta napvilágra az eke. Amikor a nagy göröngyöket, a felhasított mély barázdákat elegyengették, a ház helyek sorban előtűntek. Keskeny „utca” vált láthatóvá, amelynek mindkét oldalán egy-egy ház sor húzódott. (Hasonló jelenséget figyeltem meg 1966 kora őszén Csomorkányon, a „rossz templom” Vásárhely felőli oldalán, az elpusztult mezőváros helyén. Itt még a tűzhelyek pernyefoltjai is jól elkülönültek.) Kopanch falu lakóépületeinek maradványai között mindenütt égés nyomai látszóttak, ami nem az egykori tűzhely szétdőrt pernyéje volt, hanem a házak elszenesedő gerendája és megfeketedett cölöpök maradványai. Még a nem szakember előtt is nyilvánvalóvá vált, hogy a falu több száz évvel ezelőtt lezajlott, utolsó katasztrófájának nyomai jelentek meg előtte.

A falunak nem ez volt az első pusztulása. Amint utamat tovább folytatom Kopáncs belseje felé, még mélyebbre lépek vissza a magyar történelemben. A IX. dűlőben, a Técsy tanya után kb. egy kilométernyire van a (391. sz.) Hetényi tanya, valamint ennek szomszédságában, a X. dűlőben Szent Jánosnak, a múzeum által is nyilvántartott (423. sz.) tanyája. Ez utóbbit az itt elő-

került neolitikori Körös-kultúra, kelta, jazig-szarmata, avar és Árpád-kori leletei alapján tartják számon. A két tanya, illetve a IX–XI. dűlő között 1931-ben, 1935-ben, 1942-ben, majd 1944-ben végeztek régészeti ásatást, és kiderült, hogy itt egy, a Kopanch falunál még régebbi település: Cuppan terület el.

Az Árpád-kori sírokból előkerült pénzek már ekkor fontos adatot szolgáltatottak az itteni település koráról. A falu létezését az 1944 őszén végzett ásatás bizonyította be. Korek József szóbeli közléséből tudom, hogy Szegeden az egyetem Régészeti Intézete bombatalálatot kapott, és a pincéjében tárolt, a háborús cselekmények elől sebtében elrejtett kopáncsi leletek – köztük honfoglalás kori ember földi maradványai, teli arany ruhadíszekkel és más értékes sirmellékletekkel – az ásatás teljes dokumentációjával együtt megsemmisültek.

A hivatalos jegyzőkönyvek nélkül így csak azoknak a középkorú és idős, de szavahihehető parasztembereknek az egybehangzó elbeszélésére lehet támaszkodni – közöttük az ásatásban részt vevő Hetényi János szövetkezeti elnökére és Szent Jánoséra –, akik a környéken éltek vagy a föltárásban segítettek.

Elmondották, hogy nemcsak néhány lakóház, de a X. dűlő melletti dombháton, a Fórián Imre tanyája mellett, a föld felszíne alatt 40–60 centiméterre, téglából és terméskőből épült templom alapjának több részletét is megtalálták. 1937-ben Hetényi János a tanyája udvarán, ásás közben egy kör alaprajzú, lefelé szélesedő – föltételezhetően kúp alakú –, érintetlen gabonásveremre talált, aminek kb. 2 méter mélyen volt az alja. Az oldalában a föld kivájásához használt szerszámnak, valószínűleg csákánynak a nyomai látszottak. A verem alját mintegy 10 centi vastagon, jól elkülöníthetően, elkorhad gabonaszemek borították.

A szövetkezet által később végzett, első mélyszántások során, a X. dűlőben Kovács Imre tanyaház nélküli gazdasági épületei (a Szent tanyától néhány száz méternyire), valamint a Hetényi, Szent és Fórián tanya által bezárt területen több téglatöredék került a felszínre, további bizonyoságául annak, hogy hajdan itt település állt. A Hetényi tanya felől a föltárt temetőben a gyermekek, Kovács Imre épületeivel szomszédos területen a felnőttek pihentek arccal a fölkelő nap irányába elhantolva.

A falu minden bizonnyal csak 1241-ben, a tatárdúlás idején pusztult el.

A táj akkor szerencsésnek mondható természeti adottságából következett, hogy bár a falu házait, templomát és a szállásokat felgyújtották, illetve lerombolták, a lakosság egy része menedéket talált a mocsarakban és a nádasokban. Miután a mongol horda kivonult az országból, a nádasok bujdosó lakói előjöttek, és régi településük közelében, a mai csárpateleki út mellett húzódó – jobb természeti adottságokkal rendelkező – dombháton felépítették újabb, második falujukat, amely fennállásának több mint 300 éve alatt jóval nagyobb területet foglalt el, mint az elődje. A faluról a következő 200 évig nincs híradás.

A törökidőszak során, a XVI. század végén pusztulhatott el az újjátelepült

Kopáncs. Többet nem találkozunk vele mint faluval, az ősi vidéket ismét rét, víz és nád uralta.

Kopáncson a hódoltság után létrejött, szétszórt szállásokból a XIX. század második felében rendezett tanyavilág alakult ki. Az egykori Cuppan falu területén 1870 körül építették fel a Hetényi család tanyáját, amely Kopáncs egyik legrégebbi épületegyüttese.

Hetényi István 1828-ban Mártélyon született, és a mártélyi pusztán nevelt urasági csorda mellett volt terelő gulyás. A régi szegedi út közepe táján, a bodzási iskolánál kezdődött az a 10 öl széles földút, amelynek folytatása az I. kopáncsi dűlő, Vágotthalomtól pedig a régi batidai tanyaközpontig a püspöklelei út és a 13-as kilométerkőnél lévő „Kurai” kocsmánál ért véget. Ez volt az uradalmi marhahajtó út, amelyen Hetényi István fiatal éveiben sokszor terelte a rábízott csordát. Mivel útja Kopáncs határán vezetett át, megszerette a nádasokban, vadvizekben gazdag tájat, és elhatározta, hogy itt telepszik le.

Hetényi István az 1860-as években végleg otthagyta mártélyi szálláshelyét és régi foglalkozását. Átköltözött Kopáncsra, a III. dűlőbe felesnek, a Maczelka tanyába. Feleségül vette az 1836-ban született Farkas Évát, akitől hét családja született: Anna, István, Emerencia, Mária, János, József és Julianna. A nagy család a gyermekek fölcseperedése után is együtt maradt és közösen gazdálkodott.

Amint a gyermekek egyre többet vállaltak a terhekből, a gazdag Maczelka családtól mind több földet fogtak föl feles művelésbe. Az 1880-as évek közepén már 60 kishold feles földön termeltek. A szívós, célratörő munkának köszönhetette, hogy az egykori, nincstelen uradalmi terelő gulyás a kopáncsi IX. dűlőben, az egykori Cuppan falu helyén néhány hold földet vásárolhatott, és felépíthette rajta a ma is álló tanyát. Tavasszal, amint a fagy fölengedett, néhány lovat vásárolt. Feltöltötte az igavonó állatállományt, és késő őszig elvégezte velük a nehéz gazdasági munkákat. Olyan derekasan dolgozott, hogy Kopáncson talán az ő földje volt a legmélyebben megforgatva. Még ma is, a szövetkezeti mélyszántás után, az ő és családja által művelt föld elválnak a többitől. Ősszel a fölöslegessé vált lovakat eladta. Ez az ügyeskedés is haszonnal járt, hiszen más teleltette ki az állatokat. Hetényi István elsősorban gabonatermesztéssel foglalkozott. Betegsége miatt 1886-ban beköltözött a városban vett házába.

A kis-tiszai zsilipszakadás Kopáncson a Hetényi családnak az egész az évi termését elvitte. A 12 kishold földjükön egész nyáron térdig ért a víz. Csak a Gorzsán bérelt föld maradt meg, ez mentette meg a családot a nélkülözéstől. Miután a zsilip összeomlott, arra még maradt idejük, hogy a takarmányt hazaszállítsák a városba, de a hirtelen megtelt Gyuló elvágta a további mentési munkát. A széna Vásárhelyen, az állatok pedig Kopáncson rekedtek. Szerencsére a környék legmagasabb pontján, a közelben állt a sógornak, Héjja Péter-

nek a tanyája és földje, amit nem vitt el a víz. Ide terelték a jószágokat, és azok itt, a szabadban töltötték az egész nyarat.

Hetényi István még egy darabig irányította a tanyán maradt család életét, majd a felnőtt gyermekei végleg átvették a gazdálkodást. 62 éves korában, 1890-ben hunyt el. Felesége két évtizeddel élte túl, és 1912-ben halt meg.

A tanyán 1874-ben született József fiuk, aki tovább vitte az apjától örökölt szemléletet, és kitartóan, precízen dolgozott. 1896-tól 1899-ig katonáskodott. Előbb a „46”-os Gyalogezrednél, Szegeden egy évig, majd Cattaróba vezényelték, ahol két évig szolgált. Leszerelése után a kiterjedt rokonság összeismertette a város másik határában gazdálkodó Czuczi József (1852–1933) és Bakos Erzsébet (1859–1934) eladósorba került lányával, az 1881. november 20-án született Czuczi Erzsébettel, akit 1900-ban feleségül vett. Négy családjuk született. Egy korán elhalt, két fiút és egy lányt fölneveltek.

Az öröklés útján széttagolt 8 kishold földet tovább akarta növelni, hogy népes családja számára jobb megélhetést biztosítson. A Popperéktől fogott feles földet 1914-ig művelte. 1915 márciusában ismét behívták katonának, Szerbiában harcolt, ahol megrokkant, és ettől fogva őrségszolgálatot teljesített. 1918 őszén jött haza. Távolléte és a háború következtében megnehezült a család gazdasági helyzete.

1924-ben ismét földet bérelt és több határrészen gazdálkodott. A feles földet ő is annak arányában gyarapította, ahogy a felnövő gyerekek a munkában segíteni tudtak. A saját földjének nagyobb része négy, kisebb fele húsz aranykoronás volt. Elsősorban bánkúti búzát termelt. Egy kishold szikes földön 8, esetenként 10–11 q búzája is termett, ami akkor rekordnak számított. A lovakat nagyon szerette. Minden jószágnak meghatározott időpontban kellett enni és inni adni. Ezt még akkor is, szinte kíméletlenül betartotta, ha ez az időpont egybeesett a család étkezési vagy pihenési idejével. 1964-ben bekövetkezett haláláig az apjától ráhagyott tanyában lakott, dolgozott, és néhány holddal megnövelte a családi birtokot.

A hagyományos paraszti életmód végső határáig, az 1960-as évekig Hetényiék nagycsaládi kötelékben éltek. A nagymama, Farkas Éva tanyájában két fia és azok családjai, összesen tizenhét ember lakott. Gyakran még pástorgyermekek is volt náluk. Akár a Gajdán családnál, Hetényiéknél is a nagyanya, Farkas Éva, majd Czuczi Erzsébet volt 1971. november 25-én bekövetkezett haláláig az az összetartó erő, aki a nagycsaládot súrlódás nélkül irányította és szeretetével táplálta. Mindig a legidősebb, többnyire az anya, vagy nagyanya tartotta szárnyai alatt a családot, és hogy e védelmet nyújtó menedék alá húzódtak, annak belső, ösztönös erő volt a mozgatórugója. Tulajdonképpen nemcsak a gazdasági megfontolás, hanem ez az összetartás kovácsolta az embereket nagycsaláddá.

Hetényi József fia, Hetényi János is a tanyán született 1920-ban. Évtizedekig élte a kisparasztság nehéz életét. A bővülő gazdaság, a megszaporodott család

megkövetelte, hogy a tanyát átalakítsák. Többször modernizálták, egy-egy gazdasági épületet ragasztottak hozzá.

A gazdaság fénykorában 23 kishold föld tartozott a tanyához, de ez az örökösök kezén elaprózódott. A tanya mellett egy tagban 12 kishold maradt, ezt vitték be a szövetkezetbe.

A második világháborúban 1941-től 1945-ig harcolt. Bár az ország határain alig jutott túl, többször volt nehéz ütközetben, amikben állandó életveszély fenyegette. Legtragikusabb élménye Erdélyhez, a Tordánál vívott csatához fűződik, ahol a legtöbb bajtársát elvesztette. Később fogságba esett. Hazajövele után feleségül vette Tápai Margitot, a Gajdán család egyik volt felesének, Tápai Györgynek a lányát, és két gyermekük született.

Hetényi János 1960-ban lépett be a Lenin szövetkezetbe, ahol a tagság 1964-ben megválasztotta elnöknek. Egy darabig még a régi tanyában lakott, de a ragadós, sáros utak mindinkább megnehezítették, hogy naponta eljárjon távoli munkahelyére. 1967-ben beköltözött a városba, és a tanya elárvult. Ma üresen áll, s gyors pusztulás vár rá.

Amíg a Hetényi családban az elődök – a kor követelményének megfelelően – elsősorban az egyéni vagyon megalapozására és növelésére törekedtek, Hetényi János a vezetéshez és a korszerű gazdálkodáshoz szükséges szellemi javak megszerzésén munkálkodott, hogy ezáltal egy egész közösség boldogulásáról gondoskodjon. 1961-ben szarvasmarha-tenyésztő szakmunkás oklevelet szerzett. Ezt követően egy év alatt befejezte az általános iskola hetedik és nyolcadik osztályát. Közben szorgalmasan tanulta a középfokú mezőgazdasági technikum anyagát, amiből 1963 elején leérettségizett. Még az év szeptemberében elkezdte a felsőfokú mezőgazdasági technikumot, és 1966-ban államvizgázott. 1971-ben kiemelt vezetőképzőt végzett a debreceni agráregyetemen. 1973-tól másfél éves üzemmérnöki kiegészítőt végzett Hódmezővásárhelyen, az Élelmiszeripari Főiskola Állattenyésztési Karán, és 1975 februárjában sikeres államvizsgát tett. Közben több szakmai tanfolyamot végzett. Sokoldalú tudásának, rátermettségének is köszönhető, hogy a vezetésére bízott szövetkezet alacsony gazdasági szintről az országos átlag fölé emelkedett.

A valóság földjéről, a napsütötte szántók világából, a X. dűlőben mintha Óz álomországába jutottam volna. Embermagasságú élőnövényfal mögött „Smaragdváros” árnyékban álló zöld épületei málladoznak előttem. Ahová vékony sugárban beszökik a fény, az omladozó vályogon megtelepedett zuzmók csillognak. A mohák márványozta szürkésbarna falak távolról úgy tűnnek, mintha évtizedeken keresztül malachitból csiszolta volna a gondos kőfaragó, pedig szélkoptatta, eső verte, nap áztatta és formálta hatalmas ékkövekhez hasonlóvá.

Néhány éve, évtizede itt még – a képzeletben élő meseváros helyén – egy kisbirtokos parasztgazdaság élte utolsó napjait. Egykori gazdáját, a névrokon Szent Jánost egy modern, kertes családi házban, a városban találtam meg.

Április végi, hideg, esős nap volt. Helyet foglaltunk a tágas előszobában, és jól esett a meleg. Amint az ingaóra ütött, figyelmeztetett az időre, és a tompán bűgő hangokkal gondolatban visszazálltunk a család történetébe.

Ameddig az okiratok és az emlékezet visszavezet, apai ágon e családban az egyik fiút Jánosnak keresztelték. Az első Szent Jánosnak csak a neve maradt fenn. Valamikor a XIX. század elején születhetett. Király Juditot vette feleségül, aki 1844. szeptember 8-án fiút szült neki. Vajda Sámuel református lelkész néhány nap múlva szülei hitére és apja neve után Jánosnak keresztelte. Vagyont, rangot nem örökölt második Szent János, hiszen zsellérként kezdte az életet. Apjával együtt királynak, országnak, megyének, városnak, földesúrnak, papnak és a katonaságnak egyaránt adózott; s ha a különféle szolgáltatásokat nem teljesítette, a Szőlő utca 4. számú kis háznál csendőr, végrehajtó és becsüs egyaránt jelentkezett.

A városban élt akkoriban egy módos jobbágy család. Jólovú Kristó János és felesége, Séra Zsuzsánna. Vagyonukról pontos kimutatás nem maradt, de a család úgy tudja, hogy a kialakuló középbirtokos osztály egyik tagjaként, a csomorkányi határban a szántóföldjük talán száz holdon is felül volt. 1847. november 1-én Zsófia nevű lányuk született, aki 18 éves korában olyan kijózaníthatatlan szerelemre fakadt ifjabb Szent János iránt, hogy a szülői kényszernek sem engedett.

Legtöbbször a valóságból mondát építenek. Itt a ködbe vesző népmesék korából a reális élet elevenedik meg. A gazdag lány hiába szerette a szegény zsellér fiát, a vagyoni, társadalmi különbség kérlelhetetlenné tette körülötte a világot. Kristó Zsófia szívét viszont a szenvedély tovább béklyózta. Számára az egyetlen kivezető út az volt, hogy egy kislányt szült Szent Jánosnak. A Kristó szülők ezután, 1865. április 26-án férjhez adták lányukat a zsellérhez, de a vagyonból és minden örökségből kitagadták. Így folytatódott a család hányatott élete, nehéz körülmények között, szülői átokkal, de a síríg tartó, boldog házassággal. Az anya rövid élete során további három gyermeket szült: Jánost, Sándort, aki kovácsmester lett, és Ferencet, majd a nehéz élet kikezdte az egészségét, hamarosan megkapta a tüdőbajt, és 1884-ben meghalt.

A szabadságharc bukását követő önkényuralom alatt mindenfajta munkát el kellett végeznie Szent Jánosnak, hogy a családján segíthessen. Előbb földet bérelt, majd néhány évi kemény munka árából megvette. Paléban 4, Kopáncson, a XIV. dűlőben, a Sikban pedig 3 kisholdon gazdálkodott. A tanyára nem telepedett ki, a városból járt földet művelni.

Ezermester volt, a Dél-Alföld, Vásárhely tipikus „célszörű szögény emböre”. A Szőlő utcai kisháznál „mindönös műhelyet” rendezett be. Elsősorban az asztalos- és bognármunkát szerette. Telenként, amikor a földművelés szünetelt, tétlenkedés helyett faragott. A család legtöbb bútorát ő készítette; az utódok néhányat a mai napig használnak. Lécvázas, magas parasztrónust: egy csuhéj-

fonatos, jókora gondolkodószekeket faragott magának. A parasztkocsit is egyedül készítette el. Nemcsak a bognármunkát, de a kovácsolást is segítség nélkül végezte. A szerszámaikat nem vitte iparoshoz, hanem ő javította meg.

A szegény parasztembernek, aki állandó, szoros kapcsolatban élt a természettel, és munkájának eredményét az időjárás hatásai befolyásolták, ismernie kellett az égbolt változásait. Második Szent János kiválóan értett az időjósláshoz. A különböző apró jelekből három nappal előre meg tudta jövendőlni az esőt és egy nappal hamarabb a szelet. Unokája emlékezése szerint, az alkonyi égen valami jelenséget kutatott, amelyet a fény és a pára hozott létre. Ezt „esővirágnak” nevezte. Amikor e mások számára még alig látható jel megjelent, fölmutatott és így szólt:

– Nézzétek az esővirágot, hogy nyílik és terjed. Mögláttyátok, fíjaim, hogy harmadnapra eső lösz.

Jóslata akkor is bevált, ha a nyári szárazságban hetek óta nem hullt csapadék, és mások szerint kilátás sem volt rá. A családot mindenre megtanította, amit ismert: a földműveléstől az asztalosságig, és az utódok a mai napig ebben az örökségben élnek. Csak az időjóslást nem tudta átadni az övéinek. Egyedül az ő kiváltsága maradt, hiszen olyan ez, akár a gyógyítás: a diagnózis felállításához a szaktudáson kívül az a megérzés is kell, amely a mesterembert a szó igaz értelmében orvossá teszi.

Amikor János fia az első világháború poklát járta, az akkor már idős ember átvette a kopáncsi birtokon a gazdálkodást. A munkát nemcsak irányította, hanem maga is derekasán végezte. Világéletében keveset alvó ember volt. Öt-órányi szundikálással beérte, a nap többi részében szüntelen tevékenykedett. Akkor még ritkaság volt a cséplőgép. A gabonaszemeket lónyomtatással verették ki a kalászból. Az öreg embernek gyönyörűsége telt ebben, hiszen láthatóvá vált a kipergő gabona, az „élet”, amely egyrészt munkájuk gyümölcset, másrészt pedig a fennmaradást jelentette a következő évre. Amíg a „szűrűben” a lovak körbejártak, idős Szent János énekelt. Munka- és népdalok hangzottak föl a lópaták verte egyenletes ütemre; ősi dalok, amik a lelkével együtt végleg elszálltak a napfényes rónák fölé.

Amikor a nappal fényei megsápadtak, a férfi a családot beküldte a tanyába pihenni. Egyedül akart maradni. A csomóba gyűjtött életet, a *garmadát* őrizte. A favillát a földre fektette, és ahol a nyélből a villaágak szétnyílnak, a *lárnára* hajtotta fejét. Ez a kényelmetlen fejalja biztosította az éber alvást, hogy éjszaka a legkisebb idegen neszre is fölfigyeljen. Ösztönében, idegszálaiban, minden sejtjében együtt élt a földdel, és az éj természetes hangjai közül rögtön kiválasztotta a rossz úton járó ember mozgásának, lélegzésének zaját.

Fölkelt a hold. Amint a fáradt ember széttárt karokkal ott feküdt a favillán, s a terjedő fény ezüstös remegést gyújtott ősz haján, olyan volt, akár egy földhöz szögezett „parasztkrisztus”, akinek a jól megérdemelt ágy és pihenés helyett

még az alvás is gyötrelemmé vált. Mikor a hold fölége kúszott és teli szájjal ránevetett, fölért. Lassan felült. A forrón lehelő föld a kupacba gyűjtött élet páráját hozta felé. Mélyen beszívta a friss gabona illatát, és melegség öntötte el.

Született parasztintelligencia élt benne. Egyedül a gépekben nem bízott. Amikor a kisgazdaság mindennapjaiba is betörtek, aggódva nézte, hogy az aratógép mekkora szalmát hagy a tarlón, a cséplő mint zúzza szét a szemeket, és gyakran mondogatta:

– Nem lösz az olyan jó, amit a gép csinál.

Káromkodni senki sem hallotta. Amikor csak tehetett, templomba járt. Nem istenimádatra törekedett, hanem kapaszkodó erkölcsi normát keresett – pedig az az emberszeretetével benne élt.

Ruházata egyszerű parasztviselet volt. Szűrbe, nagy télen hímzett subába és minden évszakban gyolcsból készült, fehér bűgatyába járt. Korok, társadalmak bukását látta, és 78 éves korában, 1922-ben, amikor meghalt, már nem tudhatta, hogy hamarosan ismét elhangzik majd az újabb háborút kezdő első lövés, amely a világon évekre kiirtja azt az érzést, amelyre ő az egész életét alapozta: az emberszeretetet.

Fia, a családban soron következő, a harmadik Szent János 1878. január 17-én született, és a Szőlő utcai házban nevelkedett. Testvéreivel együtt örökölte édesapjától az emberségességet és sokoldalúságot. Hat elemi végzett, azután az apja földjén dolgozott. Amint sorkötelessé vált, rögtön elvitték katonának. Mint parasztfiút, a lovak mellé helyezték ápolónak. Mire a katonaidőt kitöltötte, lószakértő vált belőle, akire a honvédség továbbra is igényt tartott. Békéscsabára a kincstári méntelepre helyezték, ahol nyolc évig szolgált.

Az itthon töltött szabadság alatt megismerte leendő feleségét, az 1883. október 28-án született Benyhe Jusztinát. Amikor bejelentette nősülési szándékát, a katonaság kaució letételét követelte tőle. Apja kisbirtoka kevés volt hozzá, pénzük sem gyűlt össze, ezért megvált a honvédségtől, és 1903. január 7-én házasságot kötött. Ahogy kitavaszkodott, végleg kiköltözött apja kopáncsi birtokára, és együtt gazdálkodtak.

A család tanyára költözésekor ott még nem volt egyéb, csak egy igen öreg, nádtetejű tanyaház és egy ól. Elsősorban állattenyésztésre rendezkedtek be. Harmadik Szent János kamatoztatta a katonaságnál szerzett tudását. A gazdaság gyarapodni kezdett.

Az első világháború csakhamar közbeszólt. A testvéreket behívták, Ferenc oda is vészett. János az ún. trénekhez került, ahol a katonák felszerelését és szállítását végezték. 1916–17-ben Temesvárra vitték, ahol az újabb és újabb behívott alakulatokat kiképezték. A háború őt sem kímélte. Végigjárta az emberfaló frontokat, harcolt Piavénál.

A háborúból megtérve tovább folytatta az állattenyésztést. Nagy szó volt ez akkor a vásárhelyi kisparasztok között, hiszen ők elsősorban a földműveléshez

Szilvalekvárt főznek Zsarkó Lajos XV. dűlőbeli tanyáján, 1971 őszén

A „néma szömű” tanya.
Olasz Tódor XIII. dűlőbeli tanyája
1973 májusában.

Mielőtt a tanyából kihurcolkodott,
„böcsületbül” még egyszer kimeszelte,
majd a hurcolkodás után bedeszkázta
az egykor étellel teli,
„beszédös” ablakot

A „vak szöm”.
Olasz Tódor tanyája végén
a bedeszkázott, „megvakított”
ablakszem, 1973 májusában

Olasz Tódor XIII. dűlőbeli,
elhagyott tanyája,
1973 májusában.
A tanyaház a bedeszkázott ablakokkal
és eltorlaszolt ajtóval

Az eltorlaszolt tanyaaajtó.
Koronaakác rőzsecsomó Olasz Tódor
elhagyott tanyájának bejárati ajtajában,
1973 májusában

Elhagyatva. A tanyát még épp hogy magára hagyták, de máris halott. Megszűnt az élet körülötte, még a madarak is elkerülik. Olasz Pál-féle tanya

A tetőgerinc megroppan. A gémeskútról leakasztották a vödröt, leszakították az ostorfát. Szántó Nagy Mihály (később Mónus Áron) tanyája

A falakról leperreg a mész, mállik a vakolat. Becsei Mihály IV. dűlőbeli tanyája

A megroggyant tetőről lehull a cserép. A kerítés kidől és belepi a gaz (Dr. Nagy Sándor egykori ügyvéd tanyája a VI. dűlő és a keresztút fordulójában)

A lyukas tetőn keresztül kilátni az égre (XIII. dűlő: Nyíri Eszter tanyája)

Megkezdődik a falak leomlása. A tető súlya alatt beszakad a padlás
(Rákos Máté tanyája a IV. dűlőben)

A széteső épületből előtűnik a „cölöpszerkezet” és a tetőszerkezet
(IX. dűlő Tódor Nagy József tanyája)

értettek, az állatokat csak tartották, de nem nemesítették. Szent János csakhamar a lótenyésztés ismert szakembere lett. A lóvizsgáló katonai bizottság bíráló tagjává választották. Gazdasága katonai célra háta- és tüzerlovakat tenyésztett. A kopáncsi nép hamarosan őt is „Jólovú” Szent Jánosnak nevezte. (Ezt a rangos ragadványnevet egy évszázad leforgása alatt a vásárhelyi nagy tanyavilágban immár a harmadik parasztsalád érdemelte ki.)

A kisgazdaság gyarapodásával viszonylagos jólét köszöntött az egykori zsellér fiának életébe. Osztályától soha sem szakadt el, azokkal maradt, akik közül származott. Amint a parasztok tehetősebbekké váltak, az urasági intézőket utánozva, csészakocsit csináltattak és azon jártak. Szent János nem szerette a hivatkozást. Amint anyagi helyzete megengedte, egy takaros parasztkocsit készíttetett magának, hogy ne a trágyás szekérre kelljen felülnie, ha a városba megy.

– A kisparaszthon ez való – mondogatta.

Alkalmanként egy béres és kanász is dolgozott a tanyán. Ezek a munkások együtt és egy kosztot ettek a gazdával. Családtagnak számítottak. A munkában nem tett különbséget. Bármit is kellett elvégezni, együtt dolgozott velük. A családját sem kímélte. Fiát taníttatta, de ha a gyerek a nyári szünetre hazakerült, kapát, kaszát nyomott a városi diák kezébe.

– Nem azért köll dógoznod, fijam, mintha a té munkád nélkül nem boldogulnánk, hanem azért, hogy a munkát és a munkást mögböcsüld. Mög magad is érts mindönhöz, akár a nagyapád. Hánnyon-vessön az élet, mögálld a helyedet.

A rendet szerette és megkövetelte, viszont értelmetlen munkákkal nem gyötörte a környezetét. Amint a fia fölcseperedett, számtalanszor mondta neki, hogy utazzon, és lehetőséget is teremtett hozzá.

– Nagy baja a mi parasztságunknak a tájékozatlanság. Nem égy gazda él, akinek a fia, vagy a béröse egész életibe sé jutott túl a mezsgyén, még a városba sé járt. Pedig mennyi mindönt tanulhattak vóna, hogy azon a néhány hód földön is több haszon lögyön.

Gondolkodó és fölvilágosult ember volt. Azzal, hogy fölismerte a tanulás, az ésszerű gazdálkodásra való törekvés fontosságát, apja után – a megváltozott korhoz igazodva – egy újabb igazságot lelt meg, amely kiutat jelenthetett volna a hanyatló kisparasztság számára.

A szüntelen teremő munkában erejét felörölte. Aránylag fiatalon elfáradt, és 61 éves korában végleg átadta fiának a gazdaságot. Egy év múlva, 1940. május 6-án szívroham végzett vele. Emlékét ma is tisztelet övezi.

Mielőtt tovább kutatnék a Szent család történetében, időben vissza kell nyúlnom a XIX. század elejére, és megnézni Benyhe Jusztinának, a feleségnek és édesanyának a családját is, hiszen így válik teljessé az a kép, amely az utódok további sorsát közelebb hozza.

A Benyhe ágról egy régi anyakönyvi másolatban az áll, hogy Benyhe János

felesége Sajtos Mária volt, aki 1859. március 31-én Benjámín nevű fiút szült, és Szél Sámuel lelképásztor református hitre keresztelte. Adat nem maradt róla, de sejthető, hogy az apa, Benyhe János is föld nélküli zsellér lehetett a szabadságharc előtt, hiszen a jobbágyság eltörlése után született és fölcseperedett fia kezdetben napszámos volt. Benyhe Benjámín korán nősült. 1883. január 3-án feleségül vette az egykori csizmadia, később hentes lányát, az 1861. október 16-án született Liszkai Juliannát.

Az öreg Liszkai István hentesüzlete sokáig abban a sarki házban volt, ahol a Szántó Kovács János és Vorosilov utca sarkán ma is egy ruházati bolt működik. A Liszkai család magához vette a mindig magányosan élő, a munkából kiöregedett nótafát, Nótás Szabó Pált, aki haláláig ott lakott velük a sarki házban. A család még máig is őrzi annak az emlékét, hogy esténként az üzlet elé kirakták a karosszéket, és besötétedésig kiültek nézelődni. A hentes, a felesége: Kovács Julianna, a nótafa és az egyre betegebb Liszkai Julianna gyakran együtt üldögéltek, és azon derültek, hogy Nótás Szabó Pál minden elhaladó járókelőre kapásból rigmust faragott. Csúfondáros bökvers volt ez, amely a villanásszerűen meglátott küllemi jegyeket karikírozta.

Liszkai Julianna rövid életű volt. Tüdejét megtámadta a kór, és 1886-ban úgy halt el, hogy Jusztina lányán kívül, férje bánatára fiú utód nem maradt utána. Benyhe Benjámín fiatalon özvegy sorba került. Még abban az évben újra nősült, és feleségül vette Nagygyörgy Aracsai Szűts Ferentz és Nagy Sára 1854-ben született lányát: Szűcs Sárát.

Az öreg bibliát – amelyet az 1704-es, nyolcadik kiadás alapján, 1804-ben „Fűskúti Landerer Mihály Könyv-nyomtató és Könyv árus betűivel” szedtek – a múlt század közepén vették, és első, üres lapjain ezzel a bevezetéssel kezdték írni a családi krónikát:

„Szent biblija vettük 1856dik évben Jó Istenünk figyelméből augusztus 20dikán. Vettem Én Fija Szűts Ferentz és Nagy Sára 10 bango forinton Jó Istenünk Kegyelméből...”

Benyhe Benjámín a 3-ik huszárezredbeli szolgálat után, még 1885-ben a biztosabb megélhetést nyújtó, állami szolgálatot keresve, városi rendőrnek szegődött, és itt 27 évig dolgozott, majd altisztként vonult nyugdíjba.

Öreg társaitól gyakran hallott az egykori betyárhistóriákról, amit a családja máig megőrzött. A Vásártéren, az egykori Polgári Fiúiskola mögött egy kocsmá állt. A rárósi út környékén az 1850-es évek elején még nádat borzolt a szél. Ez a táj volt a Szabó gyerekek egyik tanyázó helye, és éjjelente innen jártak be az említett csapszékbe mulatni. A hajdani Líceum helyén volt a csendbiztosi őrhely. Amikor Szabó Miska és Palkó fölöntött a garatra, előbb a közeli rendőrökkel kezdtek kötekedni, majd a kapitánnyal, aki abban az utcában lakott, amit ma Táncsics Mihályról neveznek. A zaklatásra azonban sem a kapitány, sem a rendőrei nem mertek előjönni.

A Szabó gyerekek egyik orgazdája volt a mártélyi Tisza-parton álló tanya öreg gazdája, Maczelka. A rabolt és kizsarolt értékeket a paraszt rejtette és adta el. Meg is gazdagodott belőle.

A 96 évet élt Búzás János, egykori kopáncsi kisparaszt, fiatal éveiben egy zsidó kereskedőnél mint ispán szolgált. A Szabó testvérek annak fejében, hogy a kereskedőt békén hagyják, rendszeresen komenciót szedtek. Ez amolyan évi betyáradó volt, amit a legtöbb módos család kénytelen fizetett, mert ha csak egyszer is elmaradt a törlesztés, nem egy esetben az egész vagyonától megfosztották. A kereskedő és a Szabó testvérek között Búzás János közvetített.

Benyhe Benjámín még gyakran maga is üldözte az utolsó vásárhelyi betyárt, Farkas Jancsit, akit a susáni háza közelében, szürkankóban a negyedik Szent János állítólag még 1924-ben is látott.

Benyhe Benjámín felesége a monarchia által az első csoportban kiképzett, okleveles bába volt. A család úgy emlékszik, hogy tizennégyen szereztek akkor képesítést. Az oklevelén „1877. Karácson hó 19” a dátum. Az iskola után rögtön hazajött, és 1878-tól városi szülésznőként dolgozott. Egy városnyi, 30 ezer embert segített világra. Szigorú, de jóságos, kemény akaratú, határozott aszszony volt, igazi szülésznő, akinek a gyors és szakszerű döntéseitől, munkájától két ember: anya és gyermekének élete függött. Aranylakodalmuk után, 1936-ban halt meg. A férje két évvel később, 1938-ban követte a sírba.

Benyhe Benjámín és Liskai Julianna lánya, Benyhe Juszta a polgári környezetből férjhezmenetele után, egyszeriben tanyai kisparaszt-világba került, ahol gyökeret eresztett és 1910. február 22-én fiút szült, akit az elődök után Szent Jánosnak hívtak, és immár a negyedik azonos nevű volt az egymást követő nemzedékekben. Férjét másfél évtizeddel élte túl és 1955 júniusában tért örök nyugalomra.

Míg Gajdán István még a kisparaszt és iparos réteghez egyaránt tartozott, és fiai végleg elszakadtak a földtől, Kapocsi Mihály egyik gyermeke e fokozat megtartása nélkül, a mi társadalmunkban egyszeriben az értelmiségi osztályhoz került, addig a névrokon Szent család nemzedékről nemzedékre szorgalommal, az ésszerű gazdálkodásával és nem utolsósorban az emberségességével küzdötte magát följebb a társadalmi rétegek között.

A zsellér nagypapa annyi földet hagyott fiára, amely alapul szolgálhatott a kisparaszti gazdálkodás folytatásához. Az unoka egy lépéssel tovább léphetett. Életének első része még őt is a hagyományos paraszti gazdálkodáshoz kötötte. Az elemi iskola befejezése után ifjabb Szent Jánost édesapja Szegedre küldte a Felsőipari Iskolába, ahol elsősorban a fémek megmunkálásának ismeretét sajátította el. Ekkor még különös, kétlaki életet élt. A nyári szünidőket szülei kopáncsi tanyáján töltötte, ahol együtt végezte velük a legnehezebb paraszti munkákat is, és elsajátította a gazdálkodást. Negyedik Szent János így emlékezett vissza ezekre az egész életét meghatározó, sorsformáló évekre:

– Apám tanyája akkor már kis mintagazdaság volt, ahol a kor legújabb termelési eredményeit alkalmaztuk. A munka nálunk nem szégyen és nem keserves robot volt, hanem olyasféle folyamat, mint a művész esetében az alkotás. A családban kölcsönös volt a segítségnyújtás és nagy az összetartás. A fejlődő fiatalember számára nélkülözhetetlen szeretetet az anyai szív gazdagon osztotta, a jellemet pedig az apám és nagyapám faragta ki. A családukban egyik nemnek sem volt lényegtelenebb szerepe a családnevelésben. Az összetartást az apám és anyám együtt végezték. Az viszont igaz, hogy az asszonyok életük felét a gondozással és gondviseléssel töltötték el. Öreg és gyerek soha sem részesült hátrányos megkülönböztetésben.

Szenti János a középiskola után Budapestre került, ahol egy autószervezben szerelőként dolgozott. Néhány évig a főváros különböző ipari üzemeiben vállalt munkát. Közben otthon a kisgazdaság egyre fejlődött, és akkor még úgy tűnt, hogy többet kereshet ott, mint az iparban. Így történt, hogy 1931-ben otthagyták a szakmát és a fővárost. Visszatért Kopáncsra, ahol két Szent János, az apa és fia újult erővel folytatták a gazdálkodást.

A Gorzsa tanya 423. szám alatt az egykori kis tanya lényegesen kibővült és megváltozott. A IX. dűlő vakmezsgyéjétől a XI. dűlőig terjedt a szántóföld. A tanya a IX. és X. dűlő közé esett, a birtok közepe táján. A bejáróút a X. dűlőből vitt a kétosztatú tanyaház elé. A búboskemencével fűtött szoba és konyha előtt ereszalja húzódott. A tanyaház végéhez udvar felőli bejárattal egy kamrát ragasztottak. Néhány méterre kelet felé állt a földbe süllyesztett verem, amely a zöldségfélék tárolására szolgált; és távolabb az árnyékszék.

A dűlőút, a bejáró és a tanyaház között 150 négyszögöles szőlőskert, előtte kis virágoskert, a tanyaház mögött pedig ugyancsak 150 négyszögöles gyümölcsös húzódott, amelyben meggy, cseresznye, alma, körte, szilva és mogoró termett. A gyümölcsös az árnyékszélig nyúlt.

A másfél kishold tanyatelekből az épületek egy holdon feküdtek, a maradék fél hold 10 aranykoronás legelőnek maradt. (Többre nem volt szükség, mivel zömében istálló állatokat tartottak.)

Egy 18 méter hosszú, kétosztatú istállót építettek, amelyben 10 lovat és 8 marhát neveltek. Az istálló északi végéhez kocsiszínt, a délihez pedig féltetős, nyári baromállást ragasztottak. Az istálló hátuljához hosszú takarmányos szint és csikóaklot építettek, az utóbbihoz jókora, kerített kifutóudvar is tartozott. Mellette gyűjtötték a trágyát.

A kocsiszíntől északra épült egy olyan amerikai rendszerű, nagy ablakkal ellátott, vályogból rakott tyúkház, amely ma is korszerűnek mondható. Ebben államilag ellenőrzött, 200–300 darab tyúkot tenyésztettek. Ezek a magyar fehér és a leghorn keverékei voltak. A tyúkóltól és az istállóvégi kocsiszíntől keletre kisebb kukoricás góré volt, mögötte szénáskert, szűrű, kazlak és a IX. dűlő felőli szántóföld.

A tanyaházzal szemben ásták a gémeskutat. Mögötte háromfiókos, aklos fiasztató sertésól volt. Közéleben, az istálló és a tanyaépület között, mindkettőre mintegy 45°-os szögben ferdén állt egy belől két tárolórészre osztott hombár; alatta két sertésólat rekesztettek el, előtte pedig akol húzódott. A hombár mögött nagy, egyvagonos góré következett. Az alját négyrekeszes disznóólnak alakították ki, és elé szintén akol került. A három helyen tartott sertések száma a malacokkal, süldőkkel, anyakocával együtt évente 30–35 darab volt.

Külön magyarázatot érdemel a hombár elhelyezése, amely elütött az ismert telekelrendezési módtól. Az épületekre nem derékszögben állt, hanem ferdén ékelődött közéjük, így volt célszerű. Ha a szérűskertből az istállóvégi, nyári baromállás és a nagy góré között bekanyarodott a gabonás zsákokkal megterhelt kocsi, épp a hombár irányába került, és kanyarodás nélkül megállhatott az ajtaja előtt.

A 22 kisholdra növekedett gazdaság többi területe 22 aranykoronás szántóföld volt, ahol elsősorban nyomásos földművelést folytattak. Minden évben váltakozva vetettek egy-egy tábla búzát, árpát, kukoricát és lucernamagot termeltek, amely jelentékeny hasznot hozott.

A szántó egy részén kerteszkedtek. Burgonya, hagyma, takarmányrépa mellett salátát, fűszerpaprikát és dinnyét termeltek. Az utóbbiak palántáit is a Szent család nevelte. A dinnye melegágyi volt, és a burgonyával együtt holdszámra termesztették. 1939 és 1941 között, a vizes esztendőben, a talajvíz által kivett gabona helyén a konzervgyár számára száraz- és zöldbabot termeltek. Mindig ésszerűséggel irányították a gazdaságot, így a kárból is hasznot hajtottak.

Az apa 1933-ban lóvontatású aratógépet vett, a fia a környéken először, 1938–39-ben nitrogén műtrágyát alkalmazott. A földművelés és a takarmánytermelés mellett a kisgazdaság fő haszonforrása és termelési jellege elsősorban az állattenyésztés maradt. Híressé váltak az apja által, katonai célra nevelt fiatal, ún. remonda lovak. Fajtájukat tekintve tisztavér lipicai és nóniusz állatok voltak. Rendszeresen tartottak két, csődörnyilvántartásban szereplő, fődöző apaállatot. A Pick Szalámigyárnak selejtbikákat adtak el. Szent János kacsát, libát nem nevelt, mert az szennyezte az udvart. Olyan tisztaságot tartott, hogy még az elhullajtott szalmaszálát is fölszedette. A tanya padlásán számolatlanul költöttek a vadócgalambok. Egyedül velük nem törődött.

Tóth Sándor kis darab kertjét úgy mutattam be, hogy célszerűen hogyan hasznosította és mi mindent termelt a nadrágszíjparcellán. A Szent család kisbirtoka pedig a két világháború közötti időben minden kisgazdaság számára példa lehetett. Gazdálkodásuk, kollektív családi termelési módszerük előremutató volt. Amit elértek, a saját erejükből és nemzedékek összegyűjtött tudásából építették föl. Küzdő szellemük a Hetényi családéval volt rokon. Sajnálatos, hogy nem ezek a parasztok voltak többségben. Az ő példájuk mutatta, hogyan lehet család-, sőt nemzetgyarapító eredményt egyszerű eszközökkel, kedvezőtlen korban is el-

érni. Tőlük idegen volt a közép- és nagybirtokosok mások verítékét kihasználó gazdagodása; elődeik nem tartottak betyárokkal kétes barátságot, mint Jólovú Marton vagy a mártélyi Maczelka. Zsellérsorból nőttek értékmérő családdá.

Az ötvenes évek elején a megújhodást jogosan várók, a társadalmi igazságtalanságok ellen addig is küzdő nincstelen és kisbirtokos rétegek közé olykor hangadók is kerültek, akik nem az ésszerű kisgazdaságok kollektív továbbfejlesztésén munkálkodtak, hanem megkülönböztetés nélkül igyekeztek ítélkezni. Nem a szorgos munka eredményét, hanem a vagyont látták, és ezt nem a háború által egyébként is gazdaságilag legyengült ország megsegítésére igyekeztek hasznosítani, hanem lerombolni. Tévedésükre akkor jöttek rá, amikor egyre világosabbá vált, hogy a közös gazdaságok, új társadalmunk épp azt a munkát tette követendő mintaképül, amit ők eddig is kerültek. A traktorra traktoros kellett, a száz és ezer holdakkal gyarapodó szövetkezetek vezetéséhez pedig jól képzett szakemberek.

A Szentí család életében is nagy sorsfordulót jelentett a második világháború. A gazdaságot néhány év óta már a legifjabb, a negyedik Szentí János irányította. A birtok jövedelmezett, mégis, az első között érezte meg, hogy ez a termelési rendszer egyre inkább megfeneklik, és körülötte az egész világ megújhodásra vár. A tanyát és a hozzá tartozó földet 1942-ben az egyik távoli rokonnak, Szentí Sándornak feles művelésbe kiadta.

Szentí János az állatokat, gépeket eladta, a gazdaság jelentős részét fölszámolta, és ezen a pénzen 1943-ban a Holló utcában házat épített. Még ebben az évben jelentkezett a Kultúrmérnöki Hivatalhoz, ahol szakismeretei révén technikusként alkalmazták. A polgári állást azonban nem sokáig élvezhette. Elvitték a háborúba, és mint műszaki embert, ezredével Németországba irányították. Itt a szövetséges csapatok fogságába került, és hónapokon keresztül egy francia tábor foglyaként sínylődött. Eleinte olyan hetek is akadtak, amikor az ellátásukról sem gondoskodtak. Egyszer négy napig sem élelmet, se vizet nem kaptak. Sokan nem is annyira a végsőkig kimerült szervezet leromlásának köszönheték a halálukat, hanem a kétségbeesésüknek. A bizonytalanság elviselhetetlensége, a lelkerő hiánya okozta pusztulásukat.

Egy napon olyan embereket kerestek a lágerban, akik gépjárművet tudtak vezetni. Szentí Jánosban az átélt háborús élmények ekkorra gyanakvást fejlesztettek ki, és bár gyakorlott autóvezetőnek számított, nem mert jelentkezni. Már be is telt a létszám, amikor valakit alkalmatlannak minősítettek az elvégzendő feladatra, és az utolsó pillanatban Szentí János mégis vállalkozott az ismeretlen útra, amely kalandokban bővelkedett.

Nagy nehezen végre hazavergődött. Megérkezése után, másnap már munkára jelentkezett. Az újjáalakuló vállalatnál meghökkenést keltett ez az elszántság. Arra kérték, menjen haza, aludja ki magát, és harmadnap számítanak a munkájára.

Szenti János a tétlenségben töltött 24 óra alatt már nem a háborúverte sebeire gondolt, hanem arra, hogy életéből egy nap tevékenység nélkül maradt. Ettől kezdve ennél a vállalatnál dolgozott, és a jogutódtól, az Alsó-Tisza Vidéki Vízügyi Igazgatóságtól ment nyugdíjba.

A kopáncsi tanyán az 1950-es évek elején az édesanyja haszonélvezeti joga még megvolt. A birtokot 1956-ban a szövetkezetnek följánlották. A család ezzel a kisparaszti múlttal végleg szakított. Szenti János az első feleségétől, Gógán Esztertől (1913–1977) hétévi házasság után elvált, majd újra nősült. Ma is a Holló utcában lakik, és mint nyugdíjas, megvalósítja apáinak álmát: lehetősége szerint utazik, megismeri a világot; azt a világot, amely rajtunk kívül még nem egy népet és megoldásra váró titkot őriz.

Az 1931. november 9-én született fiát – aki a család történetében az ötödik azonos nevű –, Szenti Jánost társadalmunk igényei szerint nevelte. A Budapesti Műszaki Egyetem elvégzése, nyelvek elsajátítása és kellő gyakorlati tapasztalat megszerzése után kinevezték Bajára az Alsó-Duna Völgyi Vízügyi Igazgatóság élére igazgatónak. Így jutott el a család a zsellér, kisparaszt, munkás és állami alkalmazott társadalmi réteg, illetve osztály után az értelmiségiekhez, mindig abból a nyomból továbblépve, amelyet az elődök lába utolsónak hagyott hátra.

Kopáncson, a Szenti tanyát elhagyva, magam is továbbkarikázok a XI. dűlőbe, ahol Lelik István tanyájánál a föld szarmata leleteket, de más korból származó edénytöredékeket is megőrzött. A csárpateleki úthoz közel, az egykori Kopáncs falu és a XV. dűlő közti terület a múlt század közepéig halászó hely volt, ahol kis kunyhókban halászok éltek oly magányosan, akár a rideg pásztorok, hiszen ez az életmód sem tűrte meg az asszonyok által bélelt, puha családi fészket. A XIX. század végén ez a terület még nádgyűjtő hely volt. Kopáncs összefüggő, hatalmas nádasait, a téli fagy beálltával, az itt lakó emberek kis, kaszához hasonló nádvágóikkal learatták, és a vajháti határral szomszédos területen gyűjtötték egybe az elszállításig.

A XV. dűlőben a terep egyre magasabbra emelkedik. Balról Zsoldos Áron (504. sz.) tanyája áll a tóparti vonulat egyik szakaszán, előtte két dinnyecsősz-kunyhó. A dűlővel párhuzamosan elnyúló partvonulat egy nagy kiterjedésű dombban végződik. A dombról a távoli Városháza tornya is látszik. Úgy tűnik, hogy a torony órája egy magasságban van a dombtetővel. Ez a domb is – a határ egyik legmagasabb pontja, a Kopáncsi-sík magas partja – tele van a Körös-kultúra népének leleteivel és a jázig-szarmaták településéből származó felszíni szórványlelettel. Különösen sok cserépedény-töredék található mindkét korból a dombtetőn álló Zsoldos Péter tanya (503. sz.) és a dűlőút közötti területen. Szeremlei Sámuel azon megállapítása, hogy Kopáncs lépten-nyomon felbukkanó halmain emberek éltek az őskortól megszakítás nélkül, utam során számtalanszor beigazolódik.

A Kopáncsi-sík túlsó oldalának meredek partja összeér a Célgazdaság szántó-földjével. Körülötte kiégett, fehér, szikes foltok és nedves vízerek meg rétek terülnek el. Valaha itt a XXI. dűlőig terjedt a város külterülete, ki a Tisza nagyfai holtágáig, ez volt a kopáncsi tanyavilág legkülső határa. A folyó szabályozása előtt itt húzódott a Kopáncsi-sík nevű, halban gazdag tó.

A XV. és XIV. dűlő között, a keresztút szomszédságában a gépek által erősen lekoptatott domb, a „Csödörhalom” oldalában áll Buzi Péter tanyája.

A megváltozott tájban a sok dűlőút között nem találom a VIII-at. Vaktába nekivágok az egyik keskeny földútnak, de hamarosan csatorna állja az utamat. Másfél kilométernyit jövök visszafelé, hogy átjárót leljek. Végre átjutok, és ismét a tanyák felé haladok.

A nyár heve szinte mindent kiszikkasztott. A csatorna alján megzöldült pocsolyákban ebihalak és kisbékák hemzsegnak. A nap lángfogata kegyetlen iramot diktál a tüzes sugárlovaknak. Szépen ring a gazdag kalászosokat nevelő gabona. Hirtelen pacsirta röppen föl előttem a táblából. Fejem fölött egyre magasabbra száll az ezüstkék égre, majd megáll, szinte mozdulatlannak tűnik, úgy függöget. Csak a szárnya perog nesztelenül, de oly gyorsan, akár a virág kelyhe fölött a dongó hártaszárnya. Azután hirtelen mozdulattal megbillen, lezuhan, mint a kő, és eltűnik ismét a búzában.

Egyszerre csak elkanyarodik az út, és megint a szegedi úton, Kopáncs és Kis-homok között találom magamat. Csüggedten indulok haza, mert ismét nem találtam meg a Gajdán tanyát. Emlékszem, hogy amikor Zelenka Józseffel a bodzási úti tanyájáról jöttünk, a vasúton, majd a szegedi úton áthaladva, a csárpa-teleki makadám hepehupás kövei között zötykölődtünk egy darabig, azután befordultunk a VIII. dűlőbe, amelyik hosszú és akkor unalmasnak tűnő utazás után a Gajdán tanyáig vezetett. Megérlelődik bennem, hogy ismét elindulok, és újabb úton próbálok a célomig elérni.

* A fölfedező út harmadik része

Emberek, sorsok, tanyák a Nagy Szigetben és a kopáncsi keresztút mentén

Amikor a gólyák már útra keltek, a fecskék pedig csapatokba verődve készülődnek, a gabona raktárban van, a kukoricát törik, a cukorrépát szedni kezdik, ismét elindulok hogy megkeressem a hajdani családi tűzhely elhamvadt paraszát, hogy a kivirult új élet zöld ágacskájával elhozzam a jövő reménységét.

Csodálatos őszi idő, a „vénasszonyok nyara” ez. Ismét gazdagabbak vagyunk egy évvel és a természettel. Jólesik már a meleg, ha délben még ki is gombolom az ingem és hagyom, hogy két szárnya lobogjon a szélben.

Ezüst ökörnyalak úsznak, fennakadnak a kiszáradt kórókon, s lengedeznek, lobognak, akár a zászlók. Folyik a kukorica betakarítása. A gépek el-elszaladnak mellettem, kitátják a szájukat, és percek alatt „bekapnak” egy-egy hosszú sort, amit régen órákig törögettek. A határ most traktoroktól hangos.

Harmadik utam (lásd a XIX. tábla III. útvonalát) a kaszárnya melletti szikes legelőn, a Nagy Szigeten visz keresztül. Tavasszal még arasznyi, kékeszöld fű tengődik ezen a hatalmas réten, de ősze a marhacsordák és a birkanyájak szinte a föld színéig lelegelik, hogy nem marad más, csak centiméternyi szűrés, kiégett, vörösbarna tarack, torzsacsomó, a mind nagyobbá váló, fehéren csillogó, finom kristályporral borított szikfoltok között.

A szegedi úttól fél kilométernyire farudakkal elkerített tehénállást építettek a csorda számára, mellette egy vályogépület van, ahol a csordások megpihennek, és gémeskút, hosszú itatóvályúval. A legelőt keleten észak-déli irányú, széles öntözőcsatorna zárja le, amely átjáró hídjaival, zsilipjeivel és sok mellékágával egykor valóságos horgásziparadicsom volt. Különösen a mi vidékünkön ma már ritkaságszámba menő széleskárászból fogtak sokat.

A csatorna mindkét oldalán több juhhodályt építettek, és az egykori, kiszáradt rizsföldeken nyájakat legeltetnek. A kosok nyakában kolompok és csengők szólnak különböző, érces, tiszta csengéssel. Amikor a nyáj a friss fű reményében megindul, és lassan, legelészve baktatni kezd, megszólal ez ősi hangszerek zenéje, akár egy nagy koncert a természet templomában, s az erre érzékeny vándor elfogódott tisztelettel áll meg.

A csatorna magas partján, mélyen bevágott, keskeny csapáson biciklizem a kishomoki gyümölcsösök és homokbányák mögött az első kopáncsi dűlőig, a szegedi úttal szinte párhuzamosan. Bal kéz felől a XI. századi temető fölött a Sziget régi, elhagyott, dűledező tanyái állnak, nagy, roskatag, öreg fűzfákkal körülvett kubikgödreikkel, és a hajdani nyomorról vallanak. A Sziget lakói keservesen művelték a szürkésbarna, szikes szántót, és úgy tengődtek itt, akár az épületek mellett elvétve található akácok.

Az 1950-es évek elején megpróbálták hasznosítani a területet. A szántók mellett nagy darabon még az ősgyepet is feltörték, a csatorna vizével elárasztották, és rizzsel vetették be. De ez a kísérlet éppúgy kudarcot vallott, akár a határ más részén a gyapottermesztés. A víz még inkább kiélte és kilúgozta a talajt. Így maradt itt terméketlenül néhány száz hold a szövetkezetek tehertételeként. Ahhoz, hogy ez a terület szántóföldi kultúrát neveljen, a földjavító kémiai anyagok sok ezer tonnájára, rengeteg pénzre, gépre, munkaórára lenne szükség; s talán egyszer ezt a befektetést is vállalni kell, mert a földön egyre szaporodik a kenyeret kérők serege.

A Sziget legdélebbi pontján, a volt hírhedt csendőrlaktanya mögött, az első és második dűlő között valaha a Gyuló-ér széles medre húzódott. Magas partján, a szivattyúház szomszédságában, jókora domb áll (egykor valószínűleg ezt hívták Szamár-halomnak), tele az őskori Körös-kultúrából származó, és bronzkori meg népvándorlás kori cserépedények törmelékével.

Az I. dűlőben üresen áll a „Melindai” iskola. Előtte artézi kút csorgatja jéghideg vizét egy rövid betonvályúba. Károlyi Melinda, a város egykori földesurának a lánya alapította az iskolát. Néhány éve megszűnt benne a tanítás.

A szivattyúház mellett, a szövetkezet központja mögött, a II. dűlőben balra kanyarodom, és az első keresztútnál elérem „Szörös” Baranyi János (Gorzsa tanya 231. sz.) tanyáját, amit 1960-ban, a szövetkezetek újabb szervezésekor vásárolt meg idős Nagy Lajostól. Ez a kopáncsi tanyavilág egyik legrégebbi épületcsoportja, amely az 1200 négyszögöles telekből 800 ölnyt foglal el. (A tanya alaprajzát lásd a XXIX. táblán.)

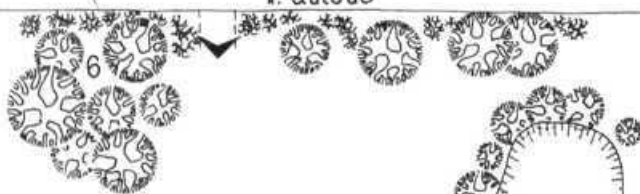
A tanya alacsonyabb dombhátra épült. A tanyaház és az istálló, de még az egykori kocsiszín és disznóól is cölöpszerkezetű. Az egymástól mintegy 3 méter távolságban levert, karvastagságú akácrudak képezik az épületek vázát és tartják az egész tetőszerkezetet. A cölöpök közeit egykor vertfallal töltötték ki, amit 1887-ben, a kis-tiszai zsilipszakadáskor az ár kimosott. A víz levonulása után a falat vályogtéglákkal állították helyre.

A Tisza meg-megismétlődő kiöntései, a közeli Gyuló-ér és a Hód-tó miatt a tanya egykori lakói berendezkedtek a vízi életmódra is. Ladikot tartottak, amit a (4-es számmal jelölt trágyagödör mögött álló) néhány éve kivágott, öreg, odvas eperfák egyikéhez kötöttek ki. A tanya hajdani gazdáí, ha kijött a víz és be akartak menni a városba, vagy egy másik dombon élő szomszédjukat kívánták meg-

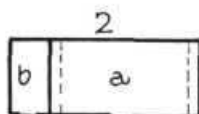
0 5 10m

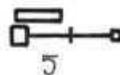
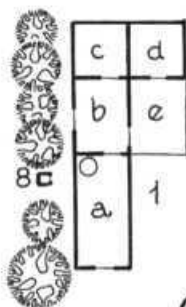
I. dűlőút

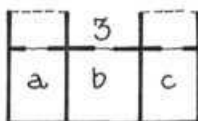
veteményes

szántó

(7)

szántó

szántó

„SZÖRÖS” BARANYI JÁNOS TANYÁJA

Hírvhely - Kopańcs II. dűlő Gorza tanya 231.sz.

XXIX. tábla

látogatni, nem lóra vagy szekérre, hanem ladikba ültek, azon közlekedtek.

A dűlőről rövid bejáró vezet a tanyaudvarba. A dűlő felőli telekhatáron és a tanyaház mögött akácos és cserjés húzódik. Balra néhány gyümölcsfa (6), előtte veteményeskert. Eredetileg a tanyaház (1) háromosztatú volt. A hosszú szoba (a); (benne a kemence jelölve) egyetlen, tanyavégi ablaka délre nézett. Középen a konyha (b) és az északi részen az éléskamra volt.

A tanyaház felépítését, majd az árvíz utáni újraépítését a gémeskúttól (5) északra a nagy (1,5–2 m mély), délre a kis kubikgödör is tanúsítja, ahonnan a vályognak való földet kiásták. Mind a két vizes gödör szélén öreg fűzfák álltak. A nagyobb gödörbe vezették be a gémeskút csurgalékvizét.

A tanyaépületet századunkban többször modernizálták. A gatzetót cserépfedél váltotta föl. Az éléskamra elé egy másik épületet ragasztottak (d), amiben a szemes termény, földesáru, tároló edények és különböző gazdasági szerszámok kaptak helyet. Ezzel az épület alaprajza „L” alakúvá vált. A konyha előtti, akácoszlopra támaszkodó féltetőt: a nyitott ereszalját Baranyi János építette (e). A tanyaház mögött a deszkából készült árnyékszék található (8).

A tanya állatszállásai közül a legjelentősebb az istálló (2, a). Középen egy ajtónyílást hagytak, a hátsó falába két kis szellőzőlyukat vágtak. A hosszú helyiség mindkét végébe jászolt építettek be. Az istálló több lábasjóság tartására volt alkalmas. A tanyaház felőli végéhez alacsonyabb tyúkólat ragasztottak (2, b).

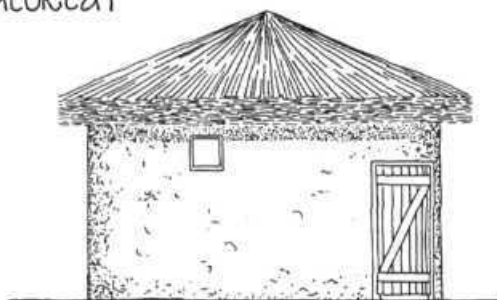
Az istállóval szemben, az udvar déli oldalán háromrészes épületszoport állt (3). Ezt 1961-ben Sz. Baranyi János lebontotta. Az alaprajzát a helyszínen talált romok, valamint a gazda elbeszélése nyomán sikerült pontosan elkészítenem. A tanyaház felől egy akollal ellátott disznóól (a), középen tágas kocsisín, nagy deszkaajtóval (b), a másik végén pedig egy kifutóval rendelkező malacól állt (c).

Az állatszállások közül a kerekől (7) a tanyaház és a disznóól között, az udvar déli oldalán épült, északi bejáráttal. (Lásd a XXX. táblát.) Az ólat a tanya árvíz utáni újraépítésekor, 1888-ban vályogból rakták. Az ól födele, a négy farúdra kúpban felrakott gyékény még őrzi az egykori vízi világ emlékét. Két kis szögletes ablaka inkább az ól szellőzését, mint belső megvilágítását biztosítja. Ajtaja fatokra két zsanérral felszögelt, kifelé nyíló, tömör deszkaajtó.

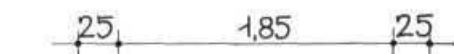
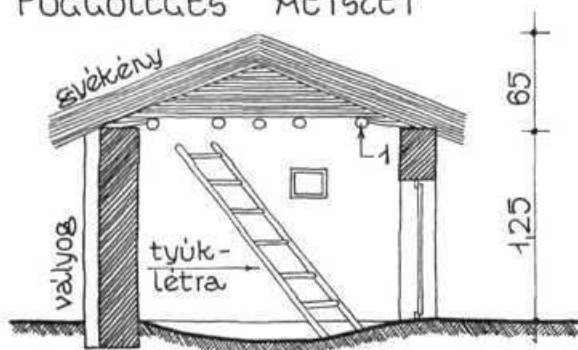
A kopáncsi tanyavilágban ma már csak öt kerekől található. Hajdan elsősorban disznó- és malactartásra használták. Sz. Baranyi János kerekőljá is sertésólnak készült, de ő, mióta itt lakik, tyúkokat tart benne.

„Szörös” Baranyi az utolsó garabonciás, furfangos parasztember errefelé. Igazi nagy kópé és tréfacsináló, valódi, élő, néprajzi „őskövület”, hajdani fosztókák, disznóölések és lakodalmak szóvivője, kifogyhatatlan humorral és mesélő kedvvel megáldva, amely az utóbbi években ironikussá és öngúnyolóvá vált, tragikomikus hangvétellel. Ha Bibó Lajos, az író ismerte volna, mint az utolsó vásárhelyi „Böleny”-ről elbeszéléseket írt volna róla.

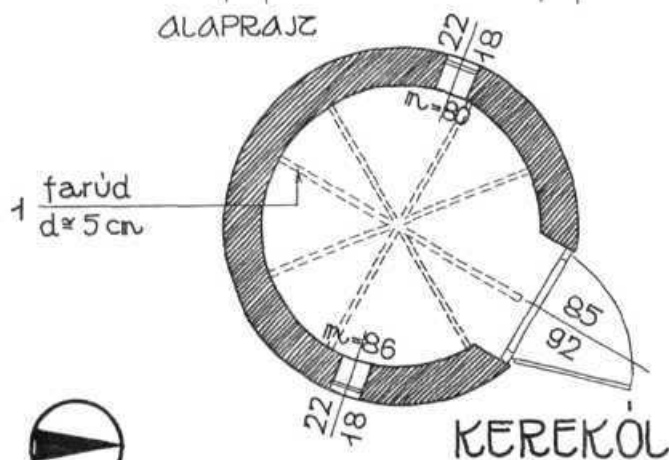
KELETI HOMLOKZAT

FÜGGŐLEGES METSZET

ALAPRAJZ

KEREKŐL

"SZŐRŐS" BARANYI JÁNOS TANYÁJA
Himv hely - Kopáncs Górsa tanya 231.sz.

A „szőrös” jelző azért ragadt a nevéhez, mivel az arcát dús szőrzet fedi, amiből csak az élénken csillogó szem és az orrhegy maradt ki. Havonta, két-havonta megy be a városba, hogy kedvére mulasson, és csak ilyenkor vágatja le szép, sűrű fehér szakállát. Azután hetekig ismét nem borotválkozik. Régen túljutott élete delén, kissé megfáradt, de szüntelenül dolgozó ember, aki nemcsak a mókázásból veszi ki a részét, hanem a legnehezebb paraszti munkákból is.

Amikor a tanya elé érek, most is ott találom egy szekercével. Az út menti, tövises akáccserjét aprítja, és kezét nem kímélve köti a szűrös rőzsét csomókba. Összekarmizsált, vérző kezével megemeli a kalapját és illően odaköszön, aztán egyik zsebéből kurta pipát, a másikkól ömlesztve tartott dohányt szed elő. Gyorsan kiválogatja belőle a piszkot, megtömi az öreg, kiégett pipát, és pöfékelni kezd. Letelepszünk egy faderékra, beszélgetünk.

Megtudom, hogy régi szántóvető család sarja. Már a nagyszülei is itt éltek Kopáncson, a XI. dűlőben, a 434. számú tanyában, amit 10 kishold földdel együtt vettek. A nagyszülőket fiuk, idős Baranyi János és neje, Papp Zsófia váltotta föl a tanyában, akiknek két fiuk született, Baranyi Sándor és ifjú Baranyi János. Mindketten itt látták meg a napvilágot – Sz. Baranyi János 1906. február 12-én –, és itt nevelkedtek föl.

Sz. Baranyi János a Felsőkopáncsi iskolába járt, és elvégzett három osztályt. 1929-ben megnősült, ekkor kivette felesbe a szomszéd tanyát 12 kishold földdel. Életének nemcsak az önállósulást követő évei, de a további évtizedei is küzdelmesek voltak. Hét gyermeket nevelt föl. Közülük egy rendőr 1974-ben, szolgálatteljesítés közben meghalt, a többi ma is él.

Sz. Baranyi Jánost először 1936-ban hívták be katonának. Ettől kezdve 1942-ig minden évben három–négy hónapot katonáskodott. Amíg ő távol volt, az asszony vezette a gazdaságot. Apja halála után a tanyát és a földet Sándor bátyja örökölte. A családi birtokból ő csupán egy hold gyenge minőségű földet kapott. Több vagyona sohasem volt.

Baranyi János életében, de a vásárhelyi tanyavilág történetében is sokáig emlékezetes marad az 1941–1942-es év. A nagy áradások és a sok csapadék következtében a belvizek a határnak csaknem kétharmad részét elöntötték. A mélyebben fekvő területeken tanyák százai dőltek össze. Kopáncs ismét víz alá került. Csak a magas dombtetőkön álló tanyák maradtak meg. A XIX. század elejéről ismert vízivilág, mint egy rossz álom, ismét visszatért. A tanyák népe – miután a múlt századi ladikok rég elkorhadtak – sükségtutajokat, „lápokat” ácsolt és azokon közlekedett. Egyedül talán csak a VI. dűlőben lakó Fejes János járta a határt dereglyével.

Sz. Baranyi János elmondta, hogy az I. dűlőben, a Melindai iskola szomszédságában, az 1973 februárjában elhunyt idős Hegedűs Lajos (tanyájában jelenleg Kovács Gábor lakik) bolondkocsi rudakból, ajtókból maga eszkábálta, hosszú karókkal hajtott lápján rendszeresen fuvarozta a környék lakóit. Tanyája

A cölöp- és tetőszervezet összekötése (Részlet a 72. sz. képből)

A falak is ledőlnek

Bontják a tanyát. A lakóházat már lerombolták, most a melléképületen van a sor.
A csákány órák alatt végez vele

A kemence áll legtovább az omladék között

A kihűlt családi tűzhelyet a nádfödém törmeléke borítja el.
A kemence oldala beszakad

Az épület romján végigfekszik a nagygerenda
(XIII. dűlő, Nyíri Eszter szomszédságában)

Elpusztult vetőgép, elhagyott kocsí egy kopáncsi tanya udvarán

Roskad az elhagyott parasztkocsi

A pusztuló kocsiból már csak néhány erős farészt tart össze a vasalás

Csak egy kerék maradt... azt is ellepi a gaz

Nincs álló fal. A rom tovább bomlik, dombbá kuporodik. A falról levált egyikét nagyobb mészlemez nem nyújt védelmet a pusztulás ellen
(Bán Imre tanyája a VIII. dűlő keresztútján)

a Gyuló-ér magas partján állt. Idáig kellett a szomszédoknak elevickélni, itt felszálltak a lápra, és Hegedűs Lajos átkelt velük a megáradt Gyuló közel 1 kilométer széles vizén. Egyszerre 6–8 személyt szállított. A VIII. dűlőben Olasz Bálint is lápot készített, amivel a Gyulón, valamint a tavakká vált laposokon egyszerre 2–3 személlyel közlekedett.

Sz. Baranyi János 1942. június végén éppen lendítésre emelte a kikalapált, megfent kaszát, hogy levágja a beérett búzatáblát, amikor a postás elébe tartotta a SAS behívót. A gabona ott ringott éretten a nagy család egész évi kenyérével, várni nem lehetett tovább, mivel a mag már pergett. Régi törvény, hogy ha az embert katonának viszik, az asszony följebb köti a szoknya korcát, hogy hajlongáskor az alsó szélére ne lépjen, és átveszi a kaszát. Sz. Baranyi Jánosné három évig egyedül szántott, vetett, aratott, nevelte a jószágot és a gyermeket.

„Szörös” Baranyi János Kistelekre vonult be, majd Jánosházára került, ahonnan egyenesen Ukrajnába vezényelték. A széteső náci hadsereget kellett volna erősítenie.

– „Oda vittek bennünket – mondja –, ahun nem harcolni, csak mögdögleni köllött.”

Három véres, elmondhatatlanul nehéz hónap után, amikor többször voltak harcba vetve, mint amennyit pihenhettek, szovjet fogságba került. Magyarországra, a sorokpolányi fogolytáborba 1945-ben hozták vissza. Itt egy hónapot töltött, majd a romániai Jaşiba vitték, ahonnan a nyolcadik napon Szegedre utaztatták. Ezután végleg leszerelték.

Ismét nyár volt, amikor a rang nélküli, leszerelt, gyalogos baka nekivágott a kopáncsi dűlőutaknak. Az asszony ott állt a búzatábla közepén, a szoknyája korca feltúrva, és a kaszája mögött levágott rendek heverték. Amikor Sz. Baranyi János átvette a szerszámot és tovább dolgozott, akkor értette meg, hogy nem elpusztulni nehezebb, hanem kitartani és életben maradni.

Évtizedekkel ezelőtt, a földtől való megválás közben, amikor egész addigi életformáján változtatnia kellett, nehéz napokat ért meg. Úgy érezte, hogy orkán erejű szelek fújnak, és aki nem fogószik keményen, minden gyökerével és ízével, azt elsodorja. Az öreg is meggörbült, akár a szélirányt mutató fák. A hagyományos, régi szemlélet leküzdése volt nehéz. Nem is tudják a fiatalok, akik már sok mindent készen kapnak, hogy mennyivel jobb nekik: soha többé nem kell nyomniok az ekeszarvát, mert a gépek a legtöbb munkát elvégzik helyettük; nem kell fejadag-problémákon törniök a fejüket, csak bemennek a legközelebbi szövetkezeti boltba és megveszik a szükséges kenyeret.

„Szörös” Baranyi János az első között lépett be a közösbe, ahol jól helytállt, társai megbecsülték és szerették. 1970-ben nyugdíjba ment, de úgy hozzá-nőtt a szövetkezet, a táj, a munka, hogy néhány évig még tovább dolgozott. Éjszakánként a marhaistállóban több száz jószág fölött őrködött. Etette, itatta őket, amelyik elleni készült, segített a borjút világra hozni. Nappal, ahogy ő

mondja: „szömbészött”, aludt néhány órát, azután ment a dolga után, hiszen sok tennivaló volt a tanya körül, a háztáji földön és a jószágaival.

Faggatom, mikor volt utoljára a városban? „Vagy öt hete” – számolja. Két kiruccanása között – maga és felesége elől dugdosva – fillérenként gyűjti a pénzt, míg egy takaros összeggel nekivág a városnak. Van ugyan szép, fekete ünneplő ruhája, tiszta, fehér, vasalt inge és fényes, fekete csizmája, de nem temetésre készül. Szakadozott, rongyos gúnyában – egyik lábán bakancs, másikon szár nélküli csizmafej –, borostás képpel szombaton este bemegy a szállóba, és az étteremben leül egy asztalhoz a csupa új ruhás, elegáns, városi ember közé. A szomszédai fintorogva végignézik, talán szimatolnak is körülötte, hátha szagot éreznek, azután megvetéssel elfordulnak.

„Szörös” Baranyi pukkadozik magában a nevetéstől. Hamarosan jön a pincérnő: a „lilaszájú” – ahogy az öreg nevezi a kikent nőket –, és amint a rakott tálcaival elhalad mellette, halkán odasúgja:

– Itt nem lehet koldulni!

„Szörös” Baranyi visszasúgja:

– Akkor hozzon fél liter barackpálinkát, mög egy dupla „szörtelen feketét”.

A pincérnő elmegy. Másokat, akik jóval később jöttek, mint az öreg, már régen kiszolgált, de őt feltűnően kerüli. Hátha elunja a várakozást ez a csavargó, és elmegy! De Sz. Baranyi türelmes. Ráér, szabadnapja van a szövetkezetnél, csak vasárnap este kell munkába állnia.

Este tíz óra. Minden hely foglalt, csak Baranyi János asztalához nem ült más vendég. A zenekar az ötvenes évek divatja szerint csupa rézfúvós, és fül-sértően hangos. A fiatalok táncolnak, az idősebbek – eleinte a hangerővel dacolva –, hogy egymást megértsék, igyekeznek a zenebonát túloldítani, de hamarosan berekednek vagy elfáradnak, és megadják magukat. Egykedvűen üldögélnek, a szünetek csendjére várakoznak, és ivással vigasztalódnak.

Végre maga az üzletvezető jön. Kimérten megáll Baranyi János mellett.

Az öreg megismétli a rendelést. A vezető bólint, és határozottan hozzáteszi:

– Előre kell fizetni!

„Szörös” Baranyi belenyugszik. Jön a pincérnő a pálinkával és a duplával. Leteszi, vár. Az öreg résnyire összehúzza ravasz, villogó szemét. A szakadásnak tűnő zsebből előhúzza az ötszáz forintost, és a tálcára dobja. Nagyot néz a „lilaszájú”, majd százasként kotorász, hogy visszaadjon. Baranyi János megvárja, míg a filléreket is leszámolja az asztalra, akkor az egészet felmarkolja és visszadobja, miközben hangosan odaszól, hogy mindenki meghallja:

– A pincérek igyanak az egészségömrre!

Most ismerik föl benne a mókacsinálót. Tüstént jön a „főúr”, elnézést kér, sürgőldönek a főlszolgálók, kicserélik előtte a pecsétes terítőt, és lesik a kívánságait. Közben „Szörös” Baranyi, mintha véletlenül történt volna, az asztal mellé önti a „kísérő vizet”. A finnyás vendégsereg szétrebben. Hamar az

illemhelyet őrző öregasszonyt a súroló ronggyal! De Baranyi János megelőzi. Feláll, egyik lábát a székre teszi, és bicskájának három nyisszantásával, térdből levágja a nadrágja szárát. Mire a mama fújtatva megérkezik, a vizet már feltörölte a nadrágdarabbal. Mindenki körülötte tolong és derül. Megcsonkított, félig short, félig hosszú nadrágjában, „Szörös” Baranyi ott táncol középén. A zenészek csak neki muzsikálnak.

Záróra után – jócskán kapatosan – megáll a főtéren a parkban, egy akkora bokor előtt, mint ő maga. Kigombolja elől a nadrágját, és virtusból megpróbál keresztüllocsolni a cserje tetején. Sikerül! A rendőr észreveszi, és garázdaság miatt felírja.

Az vesse rá az első követ, aki nem tudja, hogyan öröklődött benne a több mint ezeréves, ősi virtus; aki nem olvasta, hogy Botond és társai miként cselekedtek a templomok tetején, amikor bevonultak a meghódított Bizáncba, vagy egy másik portyázó magyar csapat tagjai hogyan ültek áldomást a Sankt Gallen-i kolostor lerohanását követően, miután tele ették, itták magukat a papok feltört pincéjében.

Két hét múlva postán jött a büntetés. Az asszony volt otthon, és elhűlve tudta meg a hivatalos papírból, miért kell fizetnie idős férjének. Amikor „Szörös” Baranyi hazatért a munkából, az asszony pörölve mutatja az írást, az öreg meg boldogan rikkantja:

– Inkább örülnél, hogy még mindig ilyen sokra értékölik a vén szérszámot!

Baranyi János egy másik alkalommal öröltetni indult a városba. Biciklin vitte a gabonát. Az úton fuvarosok haladtak el mellette. Amint végignézték rajta, és látták a rongyos ruháját, felemás lábbelijét, ápolatlan, szakállas arcát, megsajnálták. Az egyik leszólt a bakról:

– Mér nem borotválkozik mög, tata?

Az öreg a hüvelyk- és mutatóujját összedörzsölve mutatta, hogy szörös ábrázatának a pénztelenség az oka.

– Na, várjon! – mondta a kocsis.

Megállítja a lovakat, és előkapar négy forintot. Átnyújtja „Szörös” Baranyinak. Az öreg mohón kap a pénz után, gyorsan zsebre vágja és hálálkodik. Amint szorongatja a fuvaros sütőlapátnyi, jótékony kezét, megkérdi tőle, hogy merre vezet az útja. A nagy darab férfi ostorával a kocsmá felé bök és mondja, hogy a „Kistópartiba”.

Baranyi János erre a másik zsebéből előhúzza egy százast, és a fuvaros kérges markába nyomja.

– Eszt mög igya el az egészségömre! – mondja. Belehunyorít a kocsis értetlen, bamba arcába, és visszafordítja a bicikli kormányát, mivel nem maradt annyi pénze, hogy az örletést kifizesse.

Baranyi János fölött elhaladt az idő, a hetvenhez közeledik. Inkább csodabogár már, akit olykor a családja is szégyenkezve említ viselt dolgai végett.

Pedig nincs mit restelkedni miatta. Gyermekeit becsületben fölnevelte, szárnyra bocsájtotta, és kétkezi munkája ma is tiszteletre méltó. 1971 telén házat vett a városban, és a felesége azóta bent lakik. Ő pedig, amíg erejéből futja, kitart a tanyán. Állatokat nevel, ebből gyűjt pénzt öreg napjaira, hogy nyugdíját pótolja. Azután a tanyát eladja, és hazaköltözik Vásárhelyre a feleségéhez.

Búcsút intek Baranyi Jánosnak, a tanyájának, és továbbhaladok a kopáncsi keresztúton. Jobbról Dávidházi Sándor akácfákkal övezett, gondozott tanyája következik. A tanyaház padlásáról festett bölcso, mázas- és vászonedények, az egykori népi élet megannyi fontos használati tárgyai kerültek elő, amik egy vásárhelyi képzőművész, Erdős Péter maradandó gyűjteményében vallanak arról a korról, amelyik alkotta és használta ezeket.

A keresztúton hatalmas vaspóznákon kötélvastagságú drótok feszülnek fölöttem, és viszik a magasfeszültségű áramot az üzemekbe, gyárakba. Egyre mélyebbre jutok a kihálófélben lévő tanyavilágba. Néha úgy tűnik, mintha elhagyott temetőben járnék, ahol a törött kútágasok a kidőlt kopjafákra vagy fejfákra emlékeztetnek. A falak leomlanak, csak a boglyakemencék dacolnak még egy ideig a romlással.

A VII. dűlőben a keresztút és a csárpateleki út között, ahol a rég lebontott szélmalom állt, a környék egyik leggondozottabb tanyájához érek, amelyben Varga Imre lakik. A teleses tv-készülék magasantennája – ami ritka errefelé – magára vonja a figyelmet. Somogyi Istvánt, a tanya egykori gazdáját a városban találtam meg. Nagyapja testvérének, Szabó Sándor *szélmolnárnak* maga készítette, lécvázis gondolkodószékében ült. Csendes, téli estéken mesélte el élet-történetét és emlékeit a tanyájáról, meg a hajdani kopáncsi életről. Ezekből egy dolgos kisparasztszalád története kerekedik ki, amelyet a megőrzött iratok további adatokkal egészítettek ki.

Az anyai ágról maradtak fenn azok az okmányok, amelyek beszámolnak a nagyszülők és szülők fontosabb életrajzi adatairól. Szabó János 1837. január 6-án született és 1920. június 12-én halt meg, míg felesége, Láda Sára 1842 márciusában született és 1916. április 8-ig élt. Nem maradt utánuk más, csak az öregasszony névvel, évszámmal ellátott, faragott kelengyészládája, amit unokája, Somogyi István még ma is nagy kegyelettel őriz. Igaz, hogy a láda nem a régi hivatását tölti be, hiszen az utódok egy darabig lisztet majd kenyérhajat és szemes takarmányt tároltak benne, de ma is hasznos, ma is jelentősége van.

A nagyszülők egyik gyermeke Szabó Sára volt, akiről csak annyit tudunk, hogy 1866-ban született és 1956 nyarán halt meg, kilencvenéves korában. Férje, Somogyi János 1860-ban látta meg a napvilágot, és hetvennyolcadik évében, 1938-ban tért örök nyugovóra. Fiuk, Somogyi István 1900. december 25-én Kopáncson, a VIII. dűlőben, a Pótári-féle tanyában született, ahol szülei ideiglenesen laktak.

Öreg szekrény aljából sárgult nyomtatványok kerültek elő. Néhány „Köz-

adókönyv” is akadt közöttük, amelyek arról vallanak, hogy Kopáncson a VII. dűlőben, a 336. számú tanyát Somogyi István nagyszülei a XIX. század közepén Kiss Istvántól és nejétől, Rabati Katalintól vásárolták. A vétel pontos dátuma ismeretlen. A legrégebbi „Közüadókönyv”, amely a tanyát Szabó János tulajdonának tünteti föl, 1852-ből származik. A tanyavásárlás tehát az ezt megelőző években történhetett. A család szájhagyományként őrizte – Somogyi István többször hallott erről a nagyszüleitől és a szüleitől –, hogy Kopáncson a legelőosztás után ez a tanya volt a második. Szeremlei Sámuel említi, hogy 1843-ban, majd 1846-ban a közlegelőket kiosztották. A Nagyrét egy részének kiosztására csak 1863-ban került sor. Kopáncson ezután indult meg rohamosan a tanyásodás. A tanya építésének idejét megközelítőleg tehát 1846 utánra tehetjük. A Rét kiosztása előtt, vagyis a XIX. század első felében, Kopáncson legfeljebb egy-két tanya állhatott, biztosan csak arról tudunk, hogy ekkor elsősorban a rideg állattartást szolgáló néhány, lakóház nélküli szállásépület, valamint pásztorkunyhó volt a vidéken. [Erről győzött meg Schéner György Csongrád m. r. mérnöke „H/ód/M/ező/Vásárhely városa belső és külső köz legelőjének és rétjeinek térképe” 1841-ből. (CsmT. 105. és 106. Szentesi Levéltár.)]

Az egykori Somogyi tanya alacsony dombon állt. A Kopáncson kialakult tanyavilágot egy tiszai árvíz katasztrófa csaknem teljesen elpusztította. Nagyfa határrész alsó szakaszánál a Tisza jókora kanyarulatot tesz, amit az itt lakó nép „Kosdi tekerületnek” nevezett el, mivel a folyó itt olyan „pörgén kunkorodott, akár a kos szarva”. Ezen a tájon, a Kérő és kis-tiszai torkolatnál 1885-ben zsilipet kezdtek építeni.

1887 májusában a zöldár hirtelen megemelte a folyó szintjét. Az elkészült új zsilip nehezen bírta a megterhelést, de a helyszínre érkező tervező mérnök az utolsó percig bízott az építmény erejében. A gátszakasz megerősítésére kirendelt napszámosok, kubikosok sok éves gyakorlati tapasztalattal rendelkeztek, és amint a zsilipnél a vízátszivárgás mind szélesebb utat mosott magának, figyelemztették, hogy azonnali erősítésre lenne szükség.

Az iskolázott ember azonban öntelt volt, és dacosan ellenállt. A józan mérlegelés helyett a zsebére ütött és sokat sejtetően így szólt:

– Az árvíz „ellenszere” a zsebemben van! – mesélte Somogyi István olyan életszerűen, mintha átélte volna és ez lenne életének egyik legjelentősebb eseménye, pedig a történetek idején még meg sem született.

1887. június 1-én, 649 centiméteres vízállásnál, amely kisebb árhullámnak felelt meg, a rossz betonozási munka miatt a zsilip nagy robajjal összedőlt. A tervező mérnök már a kétkerekű kordén ült és a gát tetején Sártó felé hajtatott, amikor a gátőr Gaál Imre futárja vágatató lovon utolérte és közölte, hogy a víz előnti Kopáncsot.

A mérnök elővette zsebéből az „ellenszert”, ami egy pisztoly volt, és a helyszínen végzett magával. Amíg a durranástól megbokrosodott ló tovább rohant

egy halott emberrel és a rémült hajtóval, a víz nagy robajjal ömlött a beomlott zsilipen át a földekre.

Az akkor élő öregek még emlékeztek az 1845-ben bekövetkezett addigi legnagyobb tiszai árvízre, amit a zsilipszakadást követővel hasonlítottak össze. 1845-ben a Tisza áprilisban tetőzött és csak június elején kezdett lassan apadni. Kopáncson még a földhátak sem látszottak ki. A szőlőtőkét mind kimosta a víz. Szegedre még augusztusban is csak hajóval, ladikkal lehetett járni. 1887-ben, a zsilipszakadás után egy csoport szegedi kijött a Tisza partjára. Zenekart hoztak magukkal, nagy dáridót csaptak – emlékszik vissza Somogyi István a nagyapja szavaira –, és a cigánnyal ezt húzták:

„...ehettek vásárhelyiek most már ti is halat”.

A Nagy Szigetben van egy tájrész, amit úgy hívnak, hogy „Margita”. A kiöntött Tisza itt találkozott a Hód-tó egykori medrével, s Kopáncsot elvágta a várostól, több száz nyomorult parasztcsalád vagyonát tönkretéve. Az ár Óföldreáig pusztított. A zsilipszakadáskor 30 000 kat. hold, tartósan azonban 15 845 kat. hold került víz alá. 210 tanyai lakóházat és 800 gazdasági épületet semmisített meg. A kár összege a levéltári adatok szerint 805 847 forint volt. Kopáncson több dombháti tanyát is elöntött a víz. Olasz Bálint szerint a környékükön az V. dűlőben csak Szántó Nagy Mihály, a VII. dűlőben Apró András, a VIII. dűlőben Fránki Sándor, a X. dűlőben pedig idős Kormány János tanyája maradt sértetlenül.

Az emléke még ma is él annak, hogy Szántó Nagy Mihály a megtelt érben ladikból szórta a szemet az ér két száraz partjára. Kilenc véka búzát vetett el kilenc kishold földjébe.

Szójka Gusztáv, a Körös-Tisza-Marosi Ármentesítő Társulat főmérnöke és Endre Andor szakaszmérnök (a festő Endre Béla édesapja) ellen fegyelmi vizsgálat indult, de ártatlanságuk csakhamar bebizonyosodott és felmentették őket. A súlyos kárért a zsiliptervező és a pesti kivitelező cég volt a felelős.

A vásárhelyi paraszt azonban nem azért „célszerű szögényembör”, hogy ne tudna alkalmazkodni bármilyen társadalom- vagy természetformáló erőhöz. Az árvizek esetén tanúsított magatartása és cselekvőkészsége ősi erénye.

Amikor a folyó áttörte a zsilipet és vize elért Vásárhely határáig, az elöntött óriási területen aránylag lassan emelkedett a szintje. Kopáncs lakói többek között úgy védekeztek az áradás ellen, hogy ásóval kis gátat emeltek a tanya körül. A földhányással körülvett épületek nagyobb része megmenekült. Somogyi István nagyapja, Szabó János egy hétig hurcolkodott a tanyából, hogy a városban élő rokonokhoz hazamentse legfélétebb ingóságait. A tanya előtt egy jókora, terebélyes eperfa állt. A nagyobb bútorokat: szekrényt, szublót és az asztalokat felrakták a fa ágai közé. Az épületekről leszedték az ajtókat és ablakokat, a tetőről a cserepet. A tanyaházat a falába épített cölöpszervezet mentette

meg az összedőléstől. A víz, amint tetőzött, szabadon járt ki és be a tanya falai között.

A Tisza szabályozása 1846-ban kezdődött. A Szentés és Szeged közötti Tisza-szakaszon, Vásárhely és Kopáncs határában 1856-ban a Mindszent-Apátfalvi Társulat irányításával indult meg a földmunka, amely több éves szünetekkel, tervmódosításokkal 1910-ig eltartott. Ugyancsak a vízvédelmi munkák során, 1873-ban a Hódtó-Kis-Tisza-, majd 1875-ben a Kopáncs-Kis-Tisza-csatorna épült meg, de a kopáncsi föld a Tisza megfékezése, a vad-vizek, erek és tavak lecsapolása, kiszáritása után sem vált véglegesen száraz területté.

Somogyi István földjén egy széles hajdani érmeder húzódott keresztül, amit az itt lakó emberek „Förtő-hajlatnak” neveztek. Ez a hosszan elnyúló mélyedés alattomban újra megtelt minden „vizes” esztendőben. Somogyi István, ha a városba tartva gyorsan akart kiérni a köves csárpateleki útra, jó darabon a mederben volt kénytelen hajtani a lovakat. Ott az állatok hasaalját csapkodta a víz. A talaj azonban aránylag kemény, és az üres vagy csak kevés teherrel megrakott kocsi nem süllyedt bele, nem akadt el.

Somogyi István még arra is jól emlékezik, hogy 1941-ben, de különösen 1942-ben az évszázad addigi legnedvesebb esztendeiben a talajvíz úgy felszökött, hogy elöntötte Kopáncsot. Még a lábuk nyomán is víztől fénylett a dombhát, és a Nagy Sziget is víz alá került. Így a tanyájukból a városba csak a csárpateleki vagy a szegedi útra kijutva lehetett hazajönni.

Kopáncson egyik csatorna a másik után épül még ma is, hogy befogadja a fölösleges talaj- és csapadékvizet, és elvezesse azokra a száraz helyekre, ahol szükséges.

Amikor Somogyi István újjáépítette a tanyáját, a ledöntött régi vályogfal alatt megsárgult gyékényt és kákatövet talált, amely még a Tisza szabályozása előtti időben termett itt, a dombháton, és a tanya egykori építője ki sem szedte, csak ledöngölte és rárakta a vályogtéglát.

Somogyi István szülei, Somogyi János és Szabó Sára, mint fiatal házasok, megpróbálták az önálló életet, mivel a tanyában, az ősi fészekben még ott laktak és gazdálkodtak a nagyszülők: Szabó János és Láda Sára.

Somogyi János és neje a XI. dűlőben sógorával Rácz Pállal és annak feleségével, Szabó Juliannával együtt olyan közös, kétosztatú tanyát vásárolt, amiben mindössze egy kis szoba és konyha volt. A helyiségeket közösen használták. A két család elkülönítésére, a megállapodás szerint, az épület hosszában, középén keresztülhaladó nagygerenda szolgált, amely a „tűzszüneti vonalat” jelentette. Az egyik család a gerendán túli, belső szoba- és konyha-felet használhatta, míg a másik a külső részt. Ezt a különös és nyomorúságos életet nem bírták sokáig. Évnyi együttélés után, 1908-ban Somogyi János családotól hazaköltö-

zött a Kistópart utca 42. szám alatt megvásárolt házba, s 1908-tól 1916-ig a városban lakott.

Még hazaköltözésük évében elszegődött egy akkor közismert, módos gazdához, Elek Sándorhoz részes napszámosnak. Magával vitte egész családját. A felesége „kapus” volt a gazda Klauzál utcai házában. Ez a foglalkozás meglehetősen különös és egyedülálló mesterség volt, hiszen aligha akadt még egy olyan gazda, aki azért tartott cselédet, hogy az a kaput nyitogassa és csukogassa.

Somogyi István édesanyjának ugyanis az volt a feladata, hogy minden nap kétszer elmenjen a gazda házához. Korán reggel őrségbe állt a kapunál és figyelte, mikor áll indulásra készen a kocsi. Elek Sándor mindennap kihajtott a Rác út menti tanyájába. Ilyenkor Somogyiné – akár egy középkori, feudális várúr szolgálja – szélesre tárta a szárazbejárás nagykapuját, majd a kocsi távozása után becsukta.

Napközben az asszony saját otthonában vezette a család szűkös háztartását. Estefelé azonban ismét elment a gazda házához, és figyelte az alkonyatra hazatérő parasztkocsit. Amikor megpillantotta a Réz utca fordulójából felbukkanó lovakat, a kaput kinyitotta, illendően köszöntötte a megtérőket, majd utánuk becsukta a kapu szárnyait és hazasietett. Ezért a szolgálatért Elek Sándor igen gavallérosan fizetett.

Somogyi János az év nagyobb részét az Elek birtokon töltötte, ahová magával vitte akkor még gyermekkorban lévő István fiát, aki előbb lóhajtó volt, majd kanász, végül, amint felserdült, egyedül szántott és aratott, végezte a napszámosok, béresek nehéz munkáját.

1911-től 1914-ig a gyermek István a Bánátba került, Valkány külterületére, ahol az édesanyja húgáék szolgáltak mint béresgazdák Eckhardt Tibor földbirtokos, később kispárti elnök földjén. Az uradalomhoz három major: Nagyürüs, Kisürüs és Ernő major tartozott.

Somogyi István előbb postás volt, később béres. Amikor hazakerült, szüleivel együtt Elekéknél dolgozott, majd nagyanyja, Láda Sára halála után, 1916 őszén ismét kiköltöztek Kopáncsra, idős nagypapjához.

A becsülettel eltöltött, sok éves nehéz szolgálat után, 1917 tavaszán Elek Sándortól jutalmul egy öreg kancát és a lóhoz, kocsihoz szükséges, használt szerszámot kaptak azzal a feltétellel, hogy a befedezett állat leendő csikáját elválasztásig nevelik, azután nekiadják. Ez a fajta „gondoskodás és végkielégítés” is segítséget jelentett, mivel a család számára az igavonó állat megszerzése volt a gazdálkodás egyik alapfeltétele.

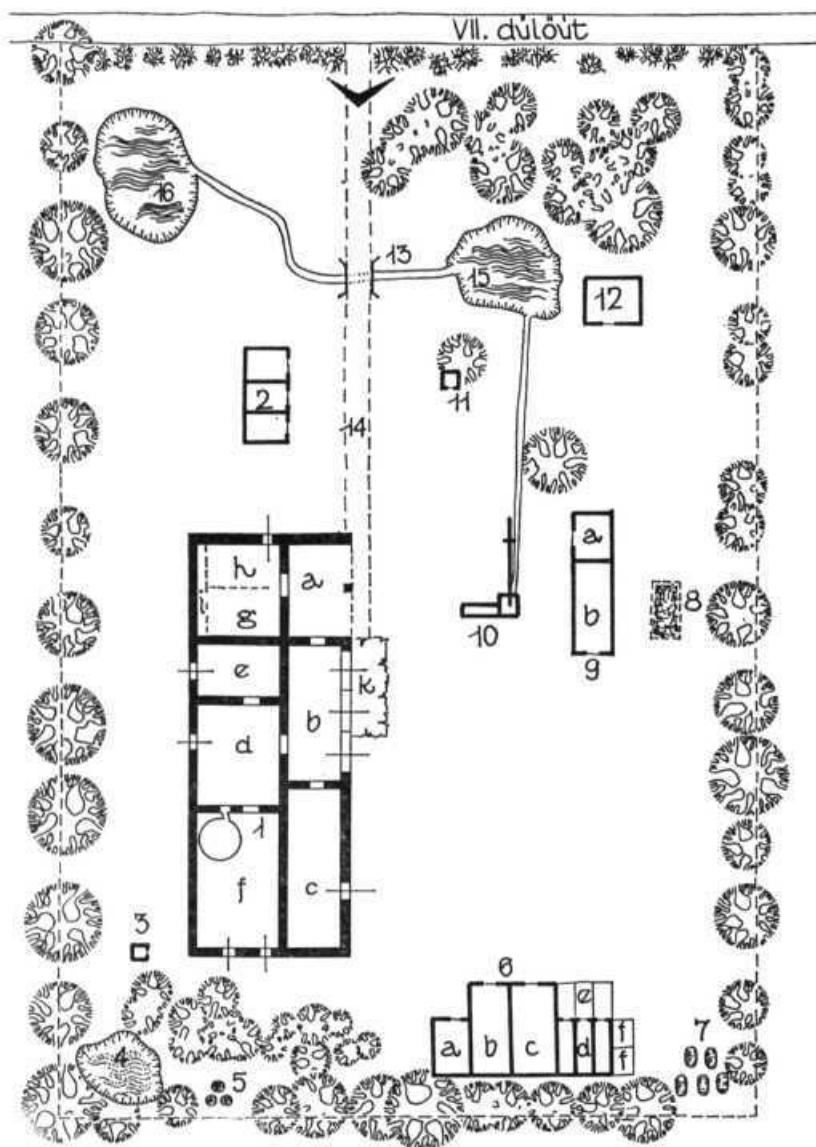
1922-ben Somogyi Istvánt behívták katonának, de csak egy hónapig szolgált, amíg épp a nehezén, a kiképzés napjain túljutott. Ezután koros szüleiére való tekintettel – akik fiatal erő nélkül már egyre nehezebben tudták ellátni a gazdaságot – a további szolgálat alól felmentették. 1925-ben megnősült, majd 1928-

SOMOGYI ISTVÁN TÁNYÁJA

Hirv hely - Kopáncs VII. dűlő
Görzső tanya 336. sz.

0 5 m

XXXI. tábla

tól a kisgazdaság irányítása, de nagyobbára a terhek is az unoka és fiú, Somogyi István nyakába szakadtak.

A nagyapai örökség tíz kisholdnyi földet jelentett, és egy akkor már megviselt tanyát, amit 1933-ban lebontottak. Az újjáépítéshez azonnal hozzáfogtak. Az új épületek csoportja a veteményeskerttel együtt egy kat. holdon feküdt. A porta egész területét 120 centi magas drótszöveggel kerítették körül, mellé akácfákat ültettek. Az elhullajtott akácmagokból az évek során dús élősvévény fejlődött. (A tanya alaprajzát lásd a XXXI. táblán.)

A telek legnagyobb épülete, a tanyaház 22 méter hosszú (1). Az ereszalja belvilága 3 méter széles. A cseréptető szélére bádogcsurgót szereltek, ami ekkor ritkaságszámba ment ezen a tájon. Az udvarról a tanyaházba és az istállóba vezető, elől nyitott, középen egy faoszlopra támaszkodó, cseréptető előtérbe (a) lehet lépni.

A lábasjóság számára készült, jókora istálló a tanyaház szerves folytatásaként, azzal egy tetőszerkezet alatt épült. Az istálló végfala egészen, többi falának nagyobb része, bár javítva, de a régi tanyaépület megmaradt vályogfala. Az istálló h-val jelzett részében 2 ló, míg a g-vel jelzett felében 3 tehén fért el. Hátul, a j-vel jelzett, szaggatott vonal a jászol helye. A középen futó szaggatott vonal a jóságokat elválasztó, hosszú farudat jelöli. A kisablak alá rövid, hordozható jászolt helyeztek, és a borjakat ide kötötték.

A tanyaház előtéréből a zárt, elől üvegezett ereszaljába lehet jutni (b). Előtte sövénygel elkerített kis virágoskert (k) húzódik. A szoba előtt az ereszalját elfalazva egy kisszobát (c) alakítottak ki. A tanyaház többi három helyisége megtartotta a régi, háromosztatú beosztást. Középen van a konyha (d), belőle balra nyílik a szoba (f), jobbra pedig az éléskamra (e).

A tanyaház és a dülőút között háromrészes aprójóság-nevelő ólat építettek (2). A főépület hátsó végénél áll az árnyékszék (3), egy kiszáradt kubikgödör (4), ahonnan hajdan az első tanya építéséhez szükséges földet ásták ki, az ízíkszár-kúp (5) és az akácsusnyó.

A porta végében különös gazdasági épületcsoport áll (6), amely több, eltérő rendeltetésű részből tevődik össze. Ez és a többi gazdasági épület az elbontott, régi tanya még használható anyagából készült.

Az épületcsoport tanyaház felőli végében egy baromfiól (a) tapad a kamra falához. A kamra (b) gazdasági jellegű. Földesárut, szemes takarmányt, vetőmagot és szerszámokat tartottak benne. Az épületcsoport közepén a legnagyobb helyiség, az elől kétszárnyú ajtóval ellátott kocsiszín (c) áll, majd a háromfiókos disznóól (d) és az előtte lévő óludvar (e) következik. A disznóól cseréptetejét a kifutó fölé eresztették, így az akol csapadékos időben is száraz marad. A disznóól végéhez egy alacsony, kétrészes tyúkólat (f) ragasztottak.

A porta sarkában szép, zárt rendben szalmakazlak sorakoznak (7). A takarmányos szín mögött, a kerítés mellett van a szakszerűen összerakott trágya (8).

A tanyaházzal szemben egy hosszú takarmányos szín épült, amelyben – az alomnak való szalmán kívül – nyolc lábasjószágnak egyhavi szénáját tárolhatták (9, a). A szín dűlőút felőli végében újabb baromfiólat találunk (9, b).

A takarmányos szín előtt, az udvar közepén cementgyűrűs kávéval és betonvályúval ellátott gémeskút áll (10). Csurgalékvíze egy keskeny, nyitott csatornán a szemben lévő vizesgödörbe folyik (15), amely hosszan tartó, csapadékos időben gyakran megtelik. Ilyenkor a nyitott csatornának a bejáró út (14) fahídjához (13) épített zsilipét megnyitva, a fölösleges vizet levezetik a porta jobb sarkában lévő (16) gödörbe. E két kubikgödör a tanya újraépítése során keletkezett.

A vizesgödör (15) mellett, terebélyes eperfa alatt, magas kutyaházat (11) építettek. Ugyanezen gödör keresztút felőli oldalán egy góré áll (12). A porta dűlőúthoz közeli része gyepes, de susnyó és néhány akác is nőtt rajta.

A tanyát felépítve a család: az idős és a fiatal házaspár berendezkedett a lakóépületben. A nagy- és kishálóba elrendezését jelentősen megváltoztatták. A tanyaház egykori legfontosabb helyiségéből, a tisztaszobából valamennyi parasztbútor kikerült a kishálóba. A régi diagonális, de még az újabb keletű, párhuzamos elrendezési mód sem érvényesült a lakószobában. A fekvő- és tárolóbútorokat nem a hossz tengely mentén helyezték el. A Somogyi család a nagyszobába a városi kispolgári otthonokban használt, szerény, festett hálószoba-berendezést vásárolt, és ezeket a szoba keresztengelye mentén helyezte el, a két világháború között elterjedt, „polgári elrendezési mód” szerint. (Lásd a XXXII. táblát.)

A tanyavég ablakai mellett, a sarkokban egy-egy kétajtós ruhásszekrény állt. Az ablakok között tükörasztal kapott helyet, a kishálóba felőli falnál a szublót és egy bevetett, de családtagok által nem használt ágy. A búbos kemence megmaradt a régi helyén, a konyha felőli, belső szobaszögletben. A szoba közepén egymás mellett állt a két nagyágy. Az ablak felőlit Somogyi Istvánné, míg a kemence mellett Somogyi István használta. Az ágyak végénél az asztalt és három, kerek támlásszéket helyeztek el.

A kishálóba elrendezése semmiféle népi vagy polgári szokást nem tükröz. A bútorokat a keskeny helyiség méreteinek figyelembevételével helyezték el. A nagyszoba felőli sarokba Somogyi Jánosnak, az udvar felőlibe feleségének, Szabó Sárának az ágya került. Az egykori paraszttitkoszt, a gondolkodóséket az ablak alá állították. Az alaprajzon látszik, hogy ez jól elkülönül a többi berendezési tárgytól, megtartva valamit régi tekintélyéből. A gondolkodósék mellett, a bejárat felőli sarokban asztal és két gyalogszék, az ajtó és nagyszoba között húzódó falszakasznál egy kisméretű búbos kemence állt, amelyet kívülről fűtöttek. A nagyszoba felőli fal mentén kétlyukú, öntöttvas tűzhely, fából készült állványon mosdótál és székek sorakoztak.

A konyha berendezése igen egyszerű, őrzi a régi paraszthagyományt. A ke-

mence kamin mögötti, belső szögletben beépített, kétlyukú tűzhely, a kamin mellett kaszli állt, amelyben a konyhaedényeket, tányérokat és evőeszközöket tartották. A kamin előtt nagy vesszőkas terpeszkedett a tüzelővel. Középen nagyobb asztalszék, az éléskamra felőli, belső sarokban egy szalmazsákkal, pokróccal ellátott ágy állt, a vacok, amiben napközben ruhástól pihentek. Az ágy előtt támlásszéket tartottak.

Az éléskamrában, a konyha felőli fal mellett a mázsa, a földre helyezett deszka alátéten a kenyeres kosár és nagy edények sorakoztak. A hátsó falnál, az ablak alatt öreg sublót állt. Az istálló felőli, belső kamrasarokban edénytároló szekrényt, a padlásfeljáró alatt pedig a disznóvágáskor használt, hosszú asztalt helyezték el.

A konyha előtti zárt ereszalja átmenetet képezett a használat során kialakult, régi, paraszti tornác és az újonnan megismert előszoba között. Az elődők szokására utalt a bejárat mellett a vacokágy, ahol nyáron Somogyi István és felesége aludt. Az udvar felőli, üvegezett falnál kanapé és támlásszékek adtak helyet a rövid időre érkezett vendégnek, akit nem tessékeltek beljebb, valamelyik szobába. A fogadásnak ez a módja már újkeletű volt.

A tanyaház nyitott előterében egy üstházat, míg kívül, az épület sarkához, a bádogcsurgó alá, az esővíz összegyűjtésére egy hordót állítottak.

Az újjáépített tanya berendezése után nem maradt más, mint a munka. Úgy látszott, hogy ezután egyebet sem kell tenni, mint gazdálkodni, és hasznosan élni a lehetőségekkel. A család elérte jólétének csúcsát, és már-már azt gondolta, hogy egy életre „berendezkedett”.

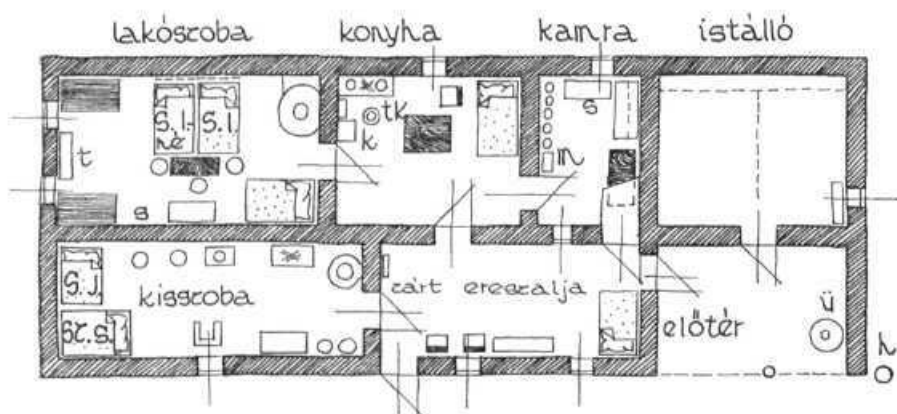
1939-ben a kopáncsi tanyak között sertésjárvány dühöngött. A súlyos vész napok alatt kiírtotta Somogyi István anyakocáit, hizóit, süldőit, malacait. Összesen 32 sertés pusztult el. A járványt hosszú lábadozás után csak egy „gyészéra” malac élte túl. A természet gondoskodott róla, hogy a család szűkösségű és zsírellátása télire meglegyen.

Somogyi István az elhullott jószágoknak jókora gödröt ásott az udvar végében. A szomorú és elkésztő munka ráadásul nagyon nehéz is volt. Somogyi István kimelegedett, megfázott, aminek a következménye a magyar parasztságot évszázadok óta sújtó kór, a „morbus hungaricus”: a tüdőbaj lett. Ettől kezdve mind az egészsége, mind a vagyoni helyzete évről évre hanyatlott.

1940-ben súlyos betegen is elvitték katonának. Szegedre vonult be, majd rövid kiképzés után, mint tüzért elindították „puskaport szagolni”. Előbb Szőregre került, majd Biharkeresztesnél átlépték a határt és Erdélybe vonultak. Élesden sérvet kapott, majd szeptemberben hastífuszt. Jellemző, hogy a tüdőbaj akkor már nem volt elég a felmentéshez, csak e súlyos betegségek együttese, amikor járni is képtelen volt. Hazahozták Vásárhelyre.

Szeretett volna a felesége gondozásában otthon feküdni, de a család régi háziorvosa, akit máig is nagy tisztelettel emleget a város, Deautch Béla, szár-

SOMOGYI ISTVÁN KISGAZDA
TANYAHÁZÁNAK BEREBDEZÉSE
1933 után

Hódmezővásárhely - Korpács Gorcsa tanya 336.sz.

XXXII. tábla

mazása miatt magánbeteget nem vállalhatott. Somogyi István befeküdt a városi kórházba, ahol magas láza miatt hat hétig ápolták. Csak karácsonyra került haza.

1940-től 1944-ig otthon lábadozott és rendszeres orvosi kezelésben részesült. A háború – különösen itt, a Délkelet-Alföldön – már a vége felé közeledett, de a fékevesztett, pusztító örület még áldozatokat követelt. A férfilakosság behívható összes korosztálya a frontokon harcolt vagy fogolytáborokban sínylődött. Utolsó erőfeszítésként 1944 őszén Hódmezővásárhelyről összeszedtek még hat századot, öregekből, gyerekekből, leventékből, hallás- és mozgásszervi károsultakból, valamint krónikus betegségben szenvedőkből.

Somogyi István is kapott SAS behívót. Újfént bevonult. Ennek a hat századnak már nem jutott fölszerelés. Volt, aki a saját ruhájában maradt, csak a fejére húzott, használt katonasapka különböztette meg a polgári lakosságtól. Még személyi védőfegyvert sem kaptak. Munkaszolgálatra osztották be őket.

Vásárhelyről Sándorfalvára mentek, ahol különválasztották a századokat. Ezután vasúti teherkocsikba zsúfolták, és mint „mozgó alakulatot”, minden cél nélkül utaztatták őket. Valódi halálmenet volt ez észak felé, és értelmetlen menekülés a gyorsan előretörő szovjet hadsereg elől.

Néhány nap múlva, október 8-án Vásárhelyt elérték a szovjet csapatok, de Somogyi Istvánék ekkor már Sajóecseken jártak, majd innen Komáromba vitték őket. A célt pusztán az szabta meg, hogy egyáltalán indultak-e és merre közlekedtek a vonatok. Komáromban szétlőtték a vasúti kocsikat. Akik életben maradtak, a városba kerültek, ahol a kevés számú várórség mellé osztották be a fegyverrel és lőszerrel nem rendelkező embereket. A komáromi várat egy hétig „védték”, majd gyalog Győrbe indultak. A katonákat itt ismét vagonokba rakták és Hegyeshalomig vitték. A következő állomás Galánta volt, majd a cseh területen lévő Kolin. Időközben többen meghaltak, lemaradtak, mások menekülés közben hozzájuk csatlakoztak.

Egy cseh tiszt a kolini szappangyár udvarán – csak ő tudta, miért? – összereltette a vegyes állományú magyar századot. Akkor éjszakánként már fagyott, és gyakran esett az ólmos eső. A katonákat gatyára vetköztették. Meztelenül várakoztak az udvaron a teherautókra, amelyek a település szélén, az elhagyott bányagödrök közé, a kijelölt veszthelyre szállították volna őket.

Már a teherautón didergett a legénység fele, amikor az utolsó pillanatban, csodával határos módon megmenekültek. Az egyik cseh tiszt magyar származású, Debrecenből idekerült feleségének közbejárására a századot szélnek eresztették. Még igazolvánnyal is ellátták őket, amivel visszatérhettek Magyarországra.

Az irányítás nélkül maradt katonák két napig összevissza bolyongtak. Galántára ismét gyalog érkeztek, ahol egy Pestre induló vonatra kapaszkodtak fel. Az ostromlott főváros nem fogadta a szerelvényt. Attól félvén, hogy fogságba esnek, Pest alatt huszonnégy óráig egy nádasban rejtőztek, majd ismét feltornázták

magukat egy vasúti szerelvényre, amely elhozta őket Szegedig. Másnap Algyőig jutottak. A folyónál a felrobbantott Tisza-hídra letek. Ladikokon keltek át. A vásárhelyi oldalon kis gőzös várta az embereket, amelyen Somogyi István a kopáncsi megállóig dőcögött.

Amikor kiszállt a vagonból és árkon-bokron keresztül nekivágott a földeknek, hogy a tanyák között meglegelje feleségét és idős édesanyját, akikről hírt sem halott, már csak az ösztön és az élni akarás utolsó szikrája vonszolta előre.

Így érkezett meg és ért véget egy kopáncsi parasztember háborús kálváriája 1945 májusában, 35 kilós testsúllyal, halálos betegen. A zárt ablakok mögé sokáig nem hatolt be hozzá a pacsirta dala, csak sejtette, hogy odakinn szárba szökken a gabona, meleg szél borzolja a szőkülő kalászatokat, és új élet kezdődik.

Az egészsége soha többé nem jött rendbe. 1952-ben olyan beteg volt, hogy még az emlékezete is kihagyott. Később, a szüntelen orvosi kezelés és kíméletes életmód következtében súlya gyarapodni kezdett, és lassan talpra állt.

Igyekezett besegíteni a munkába, de a gazdaság irányítása, a dolog java része a két asszonyra: idős édesanyjára és akkor már szintén súlyos beteg feleségére hárult, aki műtéteken esett át; valamint az időszakosan besegítő szomszédokra, jó ismerősökre, akik bér munkaként elvégezték a legnehezebb tennivalókat. Miután 1956-ban meghalt az édesanyja, gyermekük nem lévén, magukra maradtak.

A tizenkét kishold földdel 1960-ig kínlódtak. Somogyi István nehéz élete folyamán csak két kisholddal tudta gyarapítani az örökségét, de a tizenkettőből éppen két hold az érbe esett, amit a talajvíz gyakran tönkretett, ezért legelő maradt.

A szövetkezet átvette a földet. 1962-ig még kint éltek a tanyán. Jóságokat neveltek, ebből próbáltak megélni. A járadék, amit a nehéz körülmények között, lassan fejlődő, több egyesülést átélt szövetkezettől kaptak, kevés volt. Eleinte csak 260, majd később 354, 1973-ban 624 forint volt az együttes járadékuk.

1962-ben a többfajta, súlyos betegség Somogyi Istvánné egészségét is összeroppantotta. A tanyát eladták, és még ebben az évben, februárban a Fehér örökösöktől 55 000 forintért megvásárolták a 171 négyszögöl telekkel rendelkező, Agyag u. 37. sz. házat, amely a város külső övezetében, a Tabán nevű városrészben áll. (A házalaprajzot lásd a XXXIII. táblán.)

Somogyiék új háza nem állt összefüggésben a gazdasággal, a családdal, ahhoz érzelmi szálak nem kötötték. A népes Fehér család elszakadt a földműveléstől. A Fehér fivérek között kisiparosok, rendőr, a nők között pedig alkalmi munkások, háztartásvezetők voltak. Ennek ellenére a házban veteményeskertet műveltek, ahol a család számára szükséges, alapvető zöldségféléket termeltek. A gazdasági udvarban baromfit, sertést, és birkát tartottak. Környezetük: az utca, a városrész lakóinak nagyobb többsége mezőgazdaságból élt.

A ház vastag vályogfalú, egykor nádtető, szabadkéményes, háromosztatú

parasztház volt, amit a XIX. század utolsó harmadában építettek. Még az első világháború előtt mosókonyhával és istállóval, az 1930-as években két deszkafésszerrel bővítették, és valószínűleg ekkor telepítették a szőlőt is. A ház minden helyisége a mai napig földes padlózatú.

Somogyi István hazaköltözésekor, de később is, néhány, a tanyán használt bútortól, eszköztől megvált, míg néhány tárgy, bútor a tanya padlásáról előkerült, és ismét szerepet játszik a ház berendezésében.

A lakószoba az épület utca felőli végében helyezkedik el, bejárata a konyhából nyílik. Szembetűnő a két bevetett és használaton kívül álló ágy. A régi hagyományt tükrözi, hogy az idős házaspár a bútor, az ágynemű, a szoba tisztaságának és csak utolsósorban saját erejének kímélése érdekében, az ágyat, de a szoba más berendezését sem használja. Az ágyak két felső végénél egy-egy kétajtós ruhásszekrényt, a fekvőhelyek fölött a falon családi fényképeket helyeztek el. Az ágyak láb felőli végénél, a szoba közepén asztalt és körülötte székeket találtam. A szoba a Somogyi tanyáról ismert kereszttengety szerinti elrendezési módot követi.

Az egykori boglyakemence helyén hordozható cserépkályha áll. Az utca felőli fal mentén kapott helyet a két végén szekrénnel kombinált tükörasztal, az egyetlen szobaablak alatt egy támlásszék. A zárt ereszalja felőli falnál, a sarokban kárpitozott heverő áll, fölötte két falsíkon fényképek sorakoznak. Itt helyezték el a Singer-varrógépet, az öreg, lécvázás gondolkodószéket és a konyha felőli sarokban a fiókos, kétajtós kaszlit.

Mivel a főzést, mosást, a legtöbb háztartási munkát a mosókonyhában végzik, a konyha átalakult lakószobává. Itt alszanak, és a téli időszakban egész nap itt is tartózkodnak hiszen rendszeresen csak ezt a helyiséget fűtik.

A lepadlásolt szabadkémény alatt, a konyha belső szögletében, öreg ágyban Somogyi István, egy rövidebb vacokágyban az 1903-ban született Somogyiné, Rácz Lídia fekszik. A szoba felőli fal mellett támlásszék, hordozható cserépkályha, a szobaajtó mellett kétoldalt egy-egy kerek szék, majd az elülső sarokban tartóállványon mosdótál van. A konyhaajtó mögött üvegezett konyhaszekrény áll, kisasztal, rajta rádió, nagyasztal. Az asztalok előtt különböző típusú székek sorakoznak.

A kamrában, a bejárattól jobbra háromrészes „eleségös láda”, az ajtótól balra háromlábú húsvágó töke, fölötte a falon vájt teknő található. A konyha felőli fal mentén kosarak, faláda, háromfiókos sublót és edényes polc sorakozik. A bejárattal szemközti falnál támlásszék van, és a zsákok számára téglakon álló fapolc. A mosókonyha felőli fal mentén, földre fektetett fapolcon nagyobb méretű tároló edények sorakoznak, majd egy hosszú, kecskelábú asztal található.

Az egykori mosókonyha a főzőkonyha szerepét vette át. A kamra felőli falnál Láda Sára 1862-ből származó tulipántos ládáját őrzik, fölötte a falon egy-

szerű fafogas függ, mellette a fiókos, kétajtós kaszli, támláspad, a belső sarokban egy szalmazsákos, öreg vacok áll, amire napközben le lehet feküdni. A bejárattal szemközti falnál, a vakkon kívül egy támlásszék található, rajta bádoggal, a sarokban üstház, rézüsttel. A bejáratától balra, az ablak alatt két zománcos kanta, háromlyukú gáztűzhely, a sarokban gázpalack áll. Az istálló felőli falnál kerek asztalszék, zománcos tűzhely, alatta fonott tüzelőskosár és végül egy keskeny pad sorakozik.

A lakóépület előtt három részre tagolt, ajtókkal elválasztott, zárt, elől üveglablakkal ellátott ereszalja húzódik. Alól, derékmagasságig, egysoros téglá- és deszkafal váltakozik. Az ereszalját padlás nélküli cseréptető fedi le.

A szoba előtti ereszalján, a bejárat kapu mögött egy konyhaszék áll. Ennek az a szerepe, hogy belől a kinyitott kapuba állítják és ráhelyezik az eladásra szánt virágot, zöldséget, gyümölcsöt vagy tojást. (Ez tipikus, ma még élő népi hirdetésmód!) Ezen az ereszalj-részen van a mázsa, ami az eladást vagy a hozott áru ellenőrzését szolgálja. A mázsa mögött női kerékpár található, amit a család nem közlekedő-, hanem szállítóeszközként használ. (Ez szintén gyakori jelenség az idős parasztemberek között.)

A konyha előtti ereszalja minden oldalról jól védett, télen is meleg. Itt egy hosszú virágállványon cserepes virágok sorakoznak. A konyhaajtóval szemben asztalt helyeztek el, különféle székekkel. Túlnan kisebb virágállvány, egy támlásszék és támláskanapé áll.

A kamra és mosókonyha előtti ereszalj-részen alacsony, régi vacok pihen, ahová nyáron ruhástól ledőlhetnek. Felette keskeny fapolt függ, amin edények, dobozok, zacskók sorakoznak. Ezeken kívül asztal és szék, valamint a régi parasztkocsiból kivett, rugós, bőrkárpitos ülés található.

Az istállóban csak Somogyi István tartott nagylábas jószágot. A belső fal mentén fájaszol áll. A helyiség bal oldalán van a padlásfölgjáró. A bejárat közelében, a jobb oldali falon egyszerű, festetlen faliszekrény függ, ebben tartják a kisebb kéziszerszámokat. Az istállóban jelenleg a tyúkokat helyezték el, és itt tárolják a kerti szerszámokat is.

A két fészert deszkából építették. Az istálló mellettiben jelenleg tüzelőanyag van. Az udvar hátsó szögletében álló fészertben régebben szálas takarmányt tartottak, ma lomkamra.

A szeméttárolás a hátsó udvarban, elől és hátul drótsövénnel elválasztott helyen történik.

Az egyetlen disznóól előtt deszkafallal elkerített aklot építettek. Az ól mellett kétrészes galambház látható; előtte homok és vályogtégla-csomó.

A gazdasági udvar és a hosszú bejáró téglával kövezett. A bejáró két oldalán keskeny szőlőlugas húzódik. A gazdasági udvart a lakóépület előtti udvarrésztől és a virágoskerttől drótkerítés választja el. A telek Agyag u. 35. szám felőli részét csapással öt részre osztott virágoskert foglalja el. A kert végében, a „láb-

tű-szomszéd” felől az árnyékszék áll. A telket az utca felől deszkakerítés védi, amit kétszárnyas nagykapu tagol.

1965-ben az egyetlen jelentős gazdasági értéket képviselő állatuk, a tanyáról hazahozott tehén is elpusztult „ellésbénulásban”. Nincs mit elveszteniök. Túljutottak életük nehezén. A sors kegyetlenebb volt hozzájuk, mint általában másokhoz. Igényeik lecsökkentek. A rendszeres és ingyenes orvosi gondozás, az otthon nevelt aprójóság és a jó szomszédok segítőkészsége nyugodtabb éveket ígér öregségükre.

Amikor a Nagyfai Célgazdaság terjeszkedett, 1962. június 1-én a XVII. dűlőben lakó Varga Imre birtokát is kisajátították. A család ragaszkodott a tanyai élethez, ezért beljebb költöztek, és Somogyi Istvánnak a várostól 10 kilométernyire lévő tanyáját vették meg. Varga Imre fogatos a Lenin Tsz-ben, a munkája ideköti.

A tanyát változatlanul hagyta, csak a lakás berendezése cserélődött és a bútorok elrendezése módosult. A nagyszobában továbbra is a két világháború közt divatos, kispolgári elrendezési módot követi a festett, kisipari bútorok elhelyezése. (Lásd a XXXIV. táblát.)

A kemence megmaradt. A szoba közepén az egymás mellé helyezett két nagyágy áll, végüknél a nagyasztal a támlásszékekkel. Az ablak felőli ágyban Varga Imre, a kemence mellettiben pedig a felesége alszik. A szobában az ágyak mellett alacsony éjjeliszekrény van. A két ablak közt a tükörasztal, a kisszoba fala mellett egy nagy, háromajtós ruhásszekrény, támlásszék – fölötté a falon családi fényképek –, kétajtós ruhásszekrény és egy faláda.

A kisszoba már a modern életmód jegyeit hordozza magán. A belső sarok kisasztalán áll a telepes Minivizor tv-készülék, ami csak nekem újdonság itt. A család nem tartja értéknek, mivel nem pénzkereső, termelő eszköz. Az asztal mellett támlásszék, míg az udvar felőli sarokban hagyományos, régi, festett ágy kapott helyet. Mellette, az ablak alatt kárpitozott heverő és támlásszék van.

A kemencét kiverték s zománcozott szeneskályhával pótolták, előtte és mellette egy-egy támlásszéket helyeztek el. A nagyszoba felőli falrészén, a helyiség közepén csővázas, kihúzható, kétszemélyes rekamiét tartanak.

A konyha berendezése is alaposan megváltozott. A nagyszoba bejárata mellett, a sarokban állványra helyezett lavór áll. A kemencekamin külső oldalán palackos gáztűzhely, előtte két zománcozott kanta. A kamin előtt támlásszék, a kamin belső oldalán, a sarokban még ott a régi tűzhely is. A kamra felőli falnál, a belső sarokban üvegezett konyhaszekrény kapott helyet, és egy asztal két támlásszékekkel. A konyha tágasabb lett az új elrendezés során.

A hagyományokat leginkább az éléskamra berendezése őrzi. A konyhával közös fal mellett hosszú asztalt és nagy tárolóedényeket láttam. A hátsó falra, az ablak alá edénytartó fapalcot szereltek. Az istálló felőli falnál hosszú, kecskelábú asztal, a padlásfeljáró alatt kisebb asztalszék található.

A zárt ereszalját előszobának rendezték be. Az udvarra vezető üvegajtót lezárták, és elébe bútorokat helyeztek. A kisháló és konyha szögletében egy kisebb és egy nagyobb ruhásládát tartanak. Mindkettő modern, kisipari termék, ezekben tartják a szennyest. A konyhafal előtt üvegezett konyhaszekrény és támlásszék áll. A konyhaszekrényt kombinált szekrénynek használják, és dísz tárgyak is kaptak benne helyet. Az udvar felőli falnál régi szublót, tejszeparátor, szék és asztal, magas virágállvány és kétajtós ruhásszekrény sorakozik.

A nyitott előtérbe, az előszobához közel *üstházat*, a külső fal mellé kukorica-morzsolót állítottak. Az istállóból a kisablak alól elvették a borjasjászolt. A válaszfalrúdtól jobbra a két tehén, balra a három növendék borjú helye van.

Amíg a munka ideköti a családot, illetve a lehetőségeik megengedik, maradnak, és tovább gondozzák a tanyát. Azután talán eladják vagy lebontják.

A VIII. dűlő keresztútján már alig látszik a Pirhandi-halom. Az ekék, tárcsák, boronák lassan elhordják és elsimítják. A Felsőkopáncsi iskola közelében, a két világháború között még állt és örölt a szélmalom, aminek ma a romjai sincsenek meg.

Bekanyarodom a VIII. dűlőbe, és keresem az egykori Gajdán birtokot. Az út járatlan. Látszik, hogy erre már alig van lakott tanya, ritka a lovas parasztszékér, kerék nem vágja az utat rendszeresen.

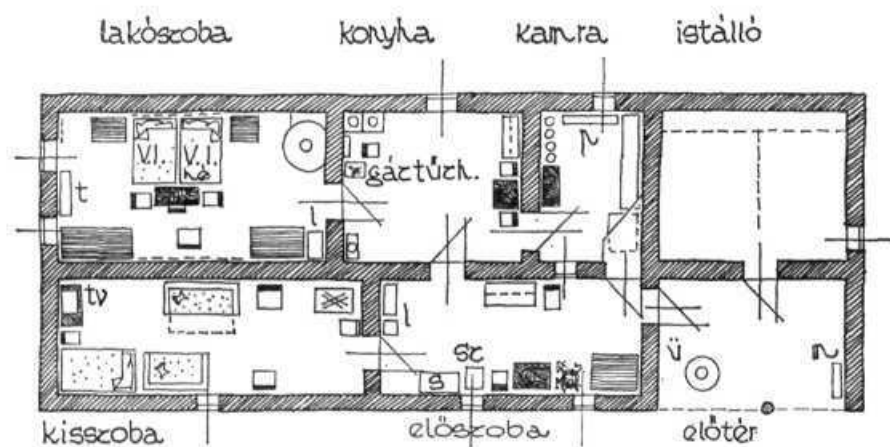
Takaros kis tanyaóhoz érek. Hinni sem akarok a szememnek. Mintha a múlt század vége elevenedne meg előttem. Régi, aránylag épségben és változtatás nélkül megmaradt épületegyüttes Olasz Bálint (Gorzsa tanya 357. számú) tanyája. Dédszüleim egykori tanyájára hasonlít. Kopáncson nagyon sok ilyen épületegyüttes volt, ezért Olasz Bálint tanyáját tipikusnak, a tájra jellemzőnek lehet tekinteni.

Ezeket a tanyaépületeket, noha nem mérnöki számítás jelölte ki a helyüket, mégis olyan ésszerűen helyezték el, hogy azokat a harmonikus egység megbonthatása nélkül akár csak egy méternyivel is eltolni lehetetlen volna, mivel itt minden fal és épület a használat, a célszerűség, az élet kényszerítő hatalma következtében, évszázadok során alakult ki. A tanyaépítését nem a magas szintű matematika, hanem az ösztönösség és a készen kapott vagy szerzett tapasztalat irányította.

A tanyában idős házaspár fogad. Etetik, itatják a tehénkét – jövedelmük szinte egyetlen forrását –, akár a népmesékben. Mindketten túl járnak már a hetvenedik évükön. Gyerekeik régen elköltöztek, csak ők kínlódnak még itt, az év nagyobb részében sártengerrel borított határban, elszigetelten, szomszédok és ismerősök nélkül.

Az öreg házaspár nagyon kedves hozzám. Néhány perc múlva „régis ismerősök” vagyunk, hiszen jól emlékeznek még dédszüleimre és az egész Gajdán családra. Bevezetnek a szobába. Szalonnával, kenyérrel, hagymával kínálnak, ami mindig kijár a ritkán erre vetődő vendégnek. Leülök a megkurtított kemen-

VARGA IMRE TERMELŐSZÖVETKEZETI FOGATOS
TANYAHÁZAIK BEREVDEZÉSE
1973 - ban

Hódmezővásárhely - Kopaács Górsa tanya 336.sz

XXXIV. tábla

cepadkára. A hideg, őszi napon jólesne a meleg, de hiába támasztom a hátam a búbos oldalának. Egy szenes vaskályha áll mellette, azzal fűtenek. Ennyivel haladt a világ itt is. Pedig a portán túl nagy léptekkel jár előttük az idő. A tanya mögött áll egy hatalmas, most elkészült vaspózna, amely az Aradot Szegeddel összekötő, nagyfeszültségű távvezetékét tartja. Nagy riadalmat keltett az előzetes helykijelölés. A póznát épp a tanyaház közepére akarták tenni Sokáig úgy volt, hogy a telket kisajátítják, a tanyát lebontják, de végül is győzött a régi épülethez, az ismerős tájhoz való görcsös ragaszkodás és a bölcs anyagi megfontolás, hiszen az öreg épületek nem érnek annyit, mint amennyibe a házaspár új lakása került volna.

Beszélgetésünk során csak az emlékezés apró, szakadozott szálai vezetnek vissza a múltba, a család történetébe, mivel írásos emlék nem maradt. Nagypapját, idős Olasz Imrét, aki 1868-ban született és 1944. október 29-én halt meg, a gazda csak névről ismerte. Kopáncson a XIX. dűlőben 20 kishold földön gazdálkodott. Nagyanyját Patkós Juliannának hívták, 1876-ban született és 1959 novemberében halt meg. Patkósék birtoka a Kéró partján, a XXI. dűlőben terült el.

Olasz Bálint a család anyai ágáról még kevesebbet tudott. Szappanos nagypapa korán elhalt, hiszen a fia alig volt nyolcéves. Anyai nagyanyjának az utódok még a nevét sem őrizték meg, talán elmeállapota vagy tragikus tette miatt, amit a család szégyellt, ami nemzedékekre kihatott és döntött az utódok vagyoni helyzete fölött. Ez a bizonyos anyai nagymama ugyanis – a család szójárása szerint – „hibás” volt.

A tanyájukon egy kanász szolgált, akire valószínűleg megharagudott. Éjszaka elosont a kanász szüleinek tanyájához, és rájuk gyújtotta a fődelet. Az emberek kimenekültek, de az épület leégett. A kár jelentős volt. A gyújtogatásból tárgyalás lett, és a bíróság jogosan ítélte meg a kártérítést. A Szappanos család nem tudott fizetni. A kis birtokot elárverezték, és földönfutókká váltak.

A hibás öregasszony még a gyújtogatás éjszakáján eltűnt. Olasz Bálint így mesélte:

– „Fölhúzta a pöndöl ajját, hogy szaladni tuggyon, oszt világgá mönt.”

Amint a lángok az égre csaptak, a hibás asszony megijedt, és a Tisza irányába futott. Talán a Gyuló, a Kéró vagy a nagy folyó hullámai közt lelte halálát. Hiába keresték, nem találtak rá többé.

Olasz Bálint édesapja, ifjú Olasz Imre, aki napszámos volt, feleségül vette Szappanos Esztert, a kopáncsi tanyavilág bábaasszonyát. (Fiuk, Olasz Bálint ezért kapta a ritkán emlegetett „Bába” ragadványnevet.)

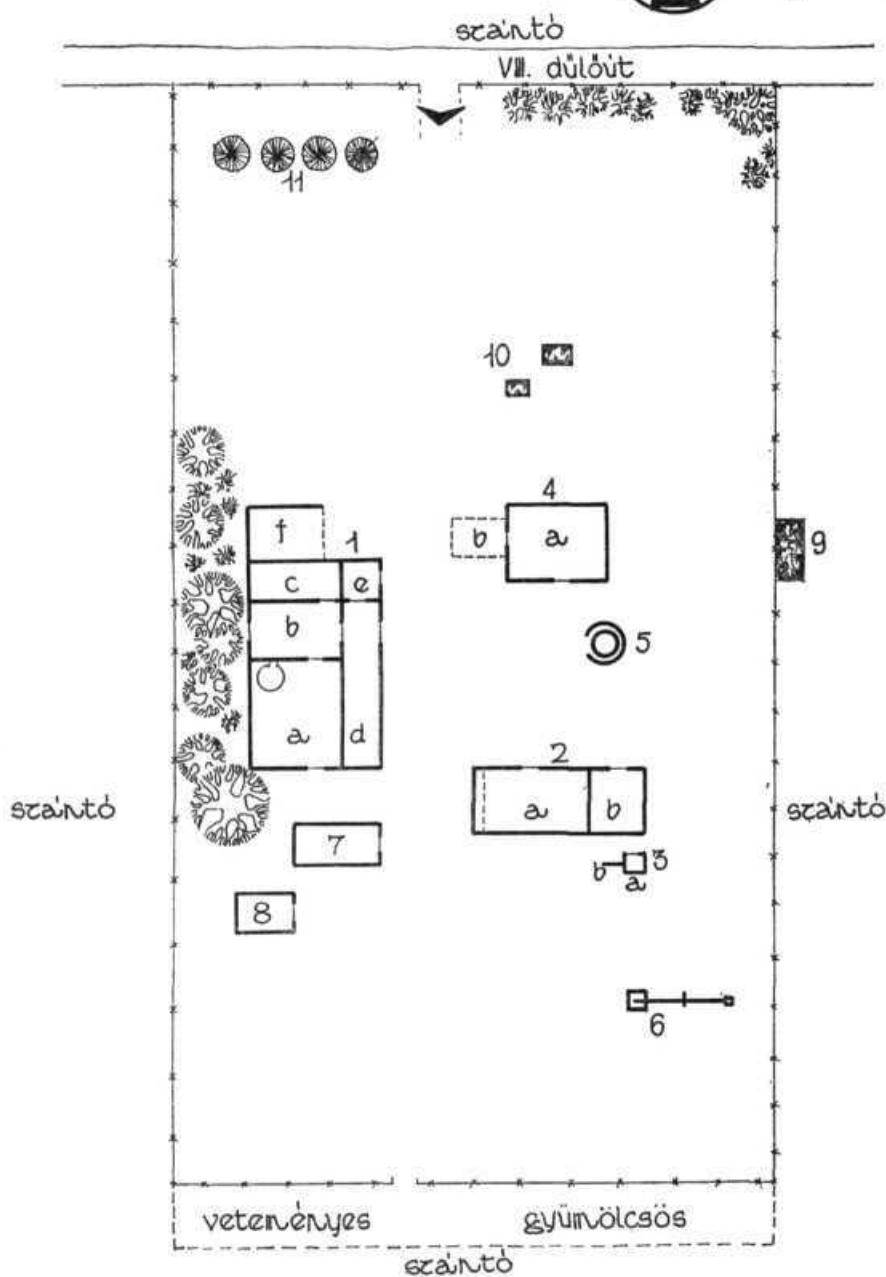
Házasságkötésük után, a XIX. század utolsó éveiben, a VI. dűlőbe kerültek, ahol egy (a Bodzás-parti birtokára elköltöző) Petrecz nevű gazdálkodótól már akkor is réginek számító, szabadkéményes tanyát vásároltak. Fiuk, Olasz Bálint, 1903, február 7-én itt látta meg a napvilágot. A szülők szorgos munkával 14 és

OLASZ BALIUT TANYA'JA

Hirv hely - Kopaincs VIII. dűlő
Gorzsai tanya 357. sz.

0 5m

XXXV. tábla

fél kishold földet gyűjtöttek össze, és halálukig az öreg tanyában laktak, amely üresen, melléképületek nélkül még 1974 őszén is állt.

A gyermek apja birtokán nevelkedett. A Felsőkopáncsi iskolában kijárt hat osztályt. 1914-ben, a háború kitörése után otthon kellett maradnia, hogy katonáskodó apja helyett maga vigye tovább a gazdaság terhet. 1930-ban nősült meg. Még két évig az Olasz tanyában lakott feleségével, aki 1933-ban egyik nagyapja VIII. dűlőbeli tanyáját örökölte. Az ifjú házaspár ide költöztek, és ma is itt laknak. Két gyermekük született.

Olasz Bálint azon kevesek közé tartozik, akik nem vettek részt a második világháborúban. A negyvenes évek elején, bérleti szerződéssel 78 hold földet fogott fel és művelt meg. A csak egyszerű kézi szerszámokkal, kocsival, lóval rendelkező kisgazda számára ez a munka erejét meghaladó küzdelem volt, de ennek köszönhette, hogy a sorozó bizottság még 1944-ben is azonnal visszakeresztette, mint „könyéradó embört”. A háborúból így azután csak annyi élménye volt, hogy látta a földbe szúrt vasvillát megrezegni, amikor a közeli Algyónél felrobbantották a Tisza hídját.

1960-ig maga gazdálkodott, majd belépett a szövetkezetbe, ahonnan 1970-ben ment nyugdíjba. A tanya a mindene. Évtizedeket töltött el benne, és egymáshoz nőttek. Amíg egészséggel bírják, itt akarnak lakni, talán meghalni is.

A tanyát az első lakói a XIX. század végén építették. Olaszné nagyszülei a századforduló táján vették meg, azóta leányágon öröklődött. Az épületeket vályogból rakták, amit a gémeskút melletti gödörből vertek ki. A gödör azóta feltöltődött, nyomát sem lehet találni. (A tanya alaprajzát lásd a XXXV. táblán.) A 800 négyszögölnyi, téglalap alakú portát dróttal összefont, vékony lécekből álló kerítés veszi körül. A kerítésen kívül csak a porta végében lévő trágyadomb (9), a IX. dűlő felől a keskeny gyümölcsös és a veteményeskert található.

A VIII. dűlőtől a tanyaházig gyeppel húzódik. Rajta csutkakúpok (11) és szalmakazlak (10) sorakoznak. Akácfa és cserjék árnyékolják be az egykor háromszatú tanyaházat (1). A nyeregteret még ma is a régi, korhadt nád fedi, csak a két világháború között épült, félíg zárt ereszalja kapott cseréptetőt. Így a tanyának felemás teteje van.

A lakóépület legnagyobb helyisége az egyablakos szoba (a). (Benne a kemence jelezve.) Középen van a konyha (b), és belőle jobbra nyílik az éléskamra (c). Az ereszalját (d) alul fából készült könyöklő választja el az udvartól. A tető és könyöklő közé drótszövetet húztak, amire belülről, állandó jelleggel gyékényszőnyeget erősítettek. Így a félíg zárt ereszalját – a bejárati lengőajtó kivételével, ahonnan a fényt kapja – egészen lezárták. Az ereszalja mindkét végét befalazták, sőt, a VIII. dűlő felől kis gazdasági jellegű kamrát képeztek ki (e), amit le is padlósoltak.

A tanyaház északi végéhez elől nyitott kocsiszínt ragasztottak (f). Ezt a lótar-

tás megszűnése és a szekér eltávolítása után, elől bedeszkázták, és süldőket, olykor baromfit tartanak benne.

A tanyaház déli végénél kecskeláb, tőke, a favágás kellékei sorakoznak. Itt áll a hevenyészett góré, amit úgy készítettek el, hogy földbe ásott, erős akácfavázát drótszövettel vonták körül, a tetejét pedig ízikcsutkakévékkel, gazzal fedték le (7). A góré hátsó sarkánál a veremszerű, nyeregtetős, gazzal fedett, tapasztott tyúktól húzódik meg. Rajta elől a kis nyílást deszkaajtó zárja el (8).

A tanyaházzal szemben a disznóólat találtam (4, a). Végénél, a bejáró felől, deszkából, farudakból, durván összeeszkábált kifutóudvart építettek (4, b). Az ól padlása a galamboké. Az ól egy részét ideiglenes fallal, ajtóval elkerítették a két fekete kutya számára.

A disznóóllal szemben, a belső udvar déli részén épült fel az istálló és takarmányos szín (2). Az istállóban (2, a) ma már csak egy tehenet és néha egy hizlalásra fogott bikaborjút tartanak. A padláson és az istálló keleti végébe épített alacsony színben (2, b) szálastakarmányt tárolnak.

Az istálló mögött áll az ajtó nélküli árnyékszék, a pityöre (3, a), amit egy időben nem használtak. Közvetlenül mellé „ülőfát” – ahogy errefelé nevezik: *szarófát* – vertek (3, b). Ez két földbe szúrt, alacsony ágasfán keresztbe rakott, erős rúdból áll. (A bográcstartóra hasonlít.) Dolguk végzésekor erre ültek, és a földre pottyantott ürüléket a jószág takarította el. Ez a nem éppen higiénikus módszer praktikus volt, hiszen az ürülékes gödör undorító tisztításával nem kellett foglalkozniuk. A pityöre rendszeres használatára akkor tértek át, amikor öregebb korukban az ülőfán már kényelmetlenné és fárasztóvá vált a kucorgás.

A pityörétől nem messze áll a gémeskút (6), amely kissé kiesik a tanyaépületek együtteséből. Ez is a „célszörűségöt” szolgálta. Gödör nem lévén, a csurgalékvíz nem a belső udvarban folyt szét, hanem a gyümölcsös felé keresett utat. A kút az istállóhoz is közel esett, így az állatokat itatáskor nem kellett messzire vezetni, sem a vizes vödört hosszabb úton cipelni.

Utolsónak hagytam a tanyaházzal szemben, a disznóól és a takarmányos szín között álló kétszintes kerekólat (5), amihez hasonlót Kopáncson csak egyet találni. Olaszné édesanyja építette fiatalasszony korában, férje segítségével még az első világháború előtti években. Az ember a vályogot vetette és a kötőanyagot: a polyvás sarat keverte, de az építésén az asszony munkálkodott. A család „emeletes ólnak” nevezi. A második szintjét „padlásnak” hívja. Az alsó szint bejárati ajtaja északnyugatra néz. A tetőzete eredetileg nádból készült. A felül, középen csúcsban összefutó nádvégekre, a *tető kontyára* egy (szájával lefelé fordított) zöldmázás cserépszilkét húztak. Később a nádtetőt gatzetővel cserélték ki. A gatzető (réti széna) felső, szélről, esőtől, tépázott rétegét két-három évenként felújítják.

A padlást az alsó szinttől négy erősebb akácfa gerendára rakott és alól-fölül agyaggal betapasztott, sárlécekből készült födémszerkezet választja el. A padlás

délre néző ajtaját kinyitva a födémszerkezet látszik. Az ajtó „belemetsz” az alsó szintbe, vagyis kinyitáskor be lehetett mászni a padlásra, a födém alatti, tenyérnyi résen pedig le lehetett látni az alsó szintre. Ez a különös és előnyös megoldás arra szolgált, hogy nyáron, amikor az alsó szinten megszorult a meleg levegő, a padlásajtó kinyitásával az alsó szinten, szemben elhelyezett kis szellőzőnyíláson (ablakon) keresztül légáramlást lehetett biztosítani. (A kerekőlről készült rajzokat lásd a XXXVI. táblán.)

A tetőszerkezet négy, falra fektetett fagerendából áll, amiket egymáson keresztberakva, arányos távolságban helyeztek el. A falon túlérő végeiket vékonyabb rudakkal kötötték össze. Az így kialakított tartószerkezetre kúp alakba rakták fel az érdes gypszenát. Az ól tapasztott, fehérre meszelt, és a „tüvit” fekete színnel „húzták el”.

Az ól padlásán tyúkot és gyöngyöst tartottak. Ezek a „tyúklétrán” másztak föl a felső szintre. Itt addig tartottak aprójószágot, amíg Olaszné könnyen be tudott mászni kitakarítani. Ma már használaton kívül van. Az ól alsó részében néha tyúkot is tartottak, de elsősorban a hasas és kisfias disznók szálláshelye volt. Az ól a disznófiatartás szolgálatában állt. A disznócsaládot itt addig tartották, amíg a malacok elérték a választási kort.

Az ólat azért építették kerekre, hogy a fias disznó a malacokat ne tudja sarokba szorítani és ügyetlen, nagy testével agyonnyomni. A malac a sarokból nem tudott menekülni, míg a kerekől sima, homoruló fala mellől valamerre mindig egerutat nyerhetett. A kerekőlből kevesebb malac hullt el, mint a szögletesben. A kerekől jóval melegebb, mint a szögletes, a legnagyobb hidegben sem fáztak benne a malacok. Olasz Bálint, de a megkérdezett többi kopáncsi parasztember szerint is a kerekőlakat ezekért a jó tulajdonságaiért építették és kedvelték.

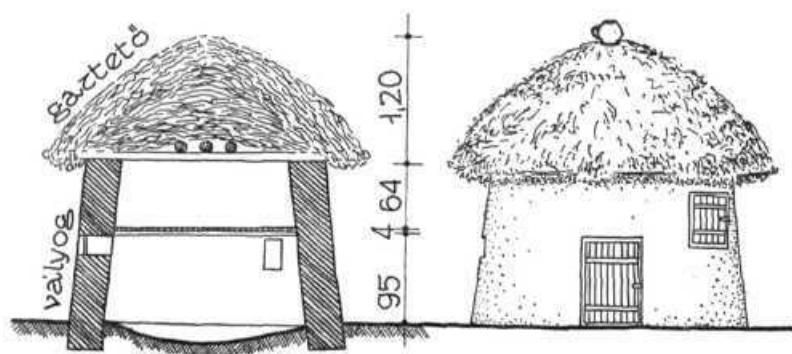
Az Olasz tanya berendezése szintén igen tanulságos. A tanyaház minden helyisége túlszűfolt. Több nemzedék hagyta itt az örökségét, amit a család még akkor sem dobott el, ha végleg elnyűtt, hanem egymás hegyén-hátán fölhalmozott. Egyes helyiségek, különösen a szoba és az ereszalja berendezését az egymáson lévő vagy szorosan összeérő bútorok és használati tárgyak tömegétől nehezen lehet áttekinteni, ezért nem is készítettem róluk elrendezési rajzot.

Meg kellett elégednem azzal az alaprajzzal, amely a megvizsgált kopáncsi tanyák nagyobb részének belső elrendezését tükrözi, és ami nagyon hasonlított az Olasz tanya berendezésére a századforduló és 1930 között. (Lásd a XXXVII. táblát.) Ez a rajz úgy állt össze, hogy a párhuzamos elrendezésű szobák, valamint a még hagyományosnak mondható konyhák, kamrák, éléskamrák összességéből egy képzeletbeli tanya üres alapterületére azokat a tárgyakat, bútorokat rajzoltam be, amiket a vizsgált tanyák szinte mindegyikében megtaláltam, és a legjellemzőbbek voltak.

A kopáncsi tanyák között a nagyon kevés számú diagonális és a jóval több polgárias elrendezésű szoba mellett a legelterjedtebb a rajzon ábrázolt, párhuzam-

FÜGGŐLEGES METSZET

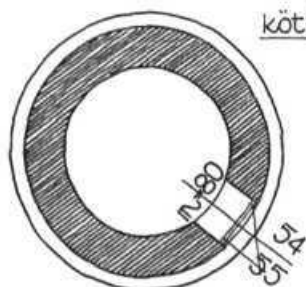
DNY-I HOMLOKZAT

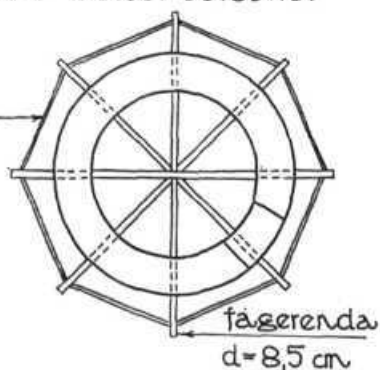
35 1,68 - 2,03 35

TETŐ GERENDÁZATA

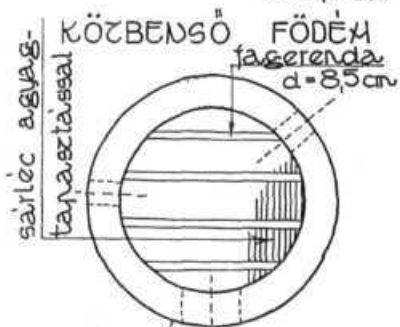
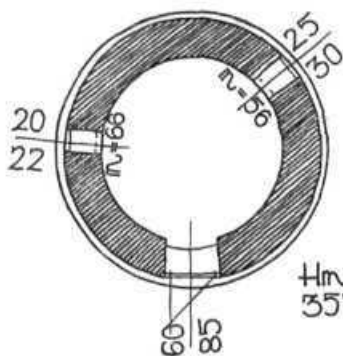
FELSŐ SZINT ALAPRAJZA

(az ajtó belemetse az alsó szintbe!)

ALSÓ SZINT ALAPRAJZA

KÉT SZINTES KERÉKŐL
OLASZ BÁLINT TÁJRAJA

Híműhely - Kopránics Górcsa tanya
357.sz.

0 1 2 m

XXXVI. tábla

mos elrendezésű szoba volt. Ez a vásárhelyi tanyavilágban a XIX. század végén jelent meg, az első világháború után terjedt el és napjainkig alkalmazzák.

Kopáncs az egyik legkésőbb benépesült határrésze a vásárhelyi tanyavilágnak, itt ezért is terjedt el jobban a párhuzamos elrendezési mód, amely egyébként a város külterületén évtizedekkel hamarabb jelentkezett, mint az ország más vidékein.

A párhuzamos elrendezési mód korai megjelenésére a másik magyarázat az, hogy 1880 körül, a vásárhelyi mezőgazdaságban megindult gépesítést követően a gazdaságban, a lakásban, a viseletben, egyszóval az élet minden területén gyors és nagy arányú modernizálódási folyamat kezdődött.

A párhuzamos elrendezési mód korai megjelenését az is magyarázza, hogy a helyi őslakosság nagyobb része református volt. Vallásuk szabadabb gondolatvilága hamarabb feloldotta a régi hagyományokat, mint pl. a katolikus vallás, amely legtovább megőrizte azokat. Megfigyelésem szerint a diagonális elrendezésű szobák gazdája többségében római katolikus vallású volt, vagy valamilyen szigorú, puritán elveket valló szekta, híve, pl. nazarénus hitű.

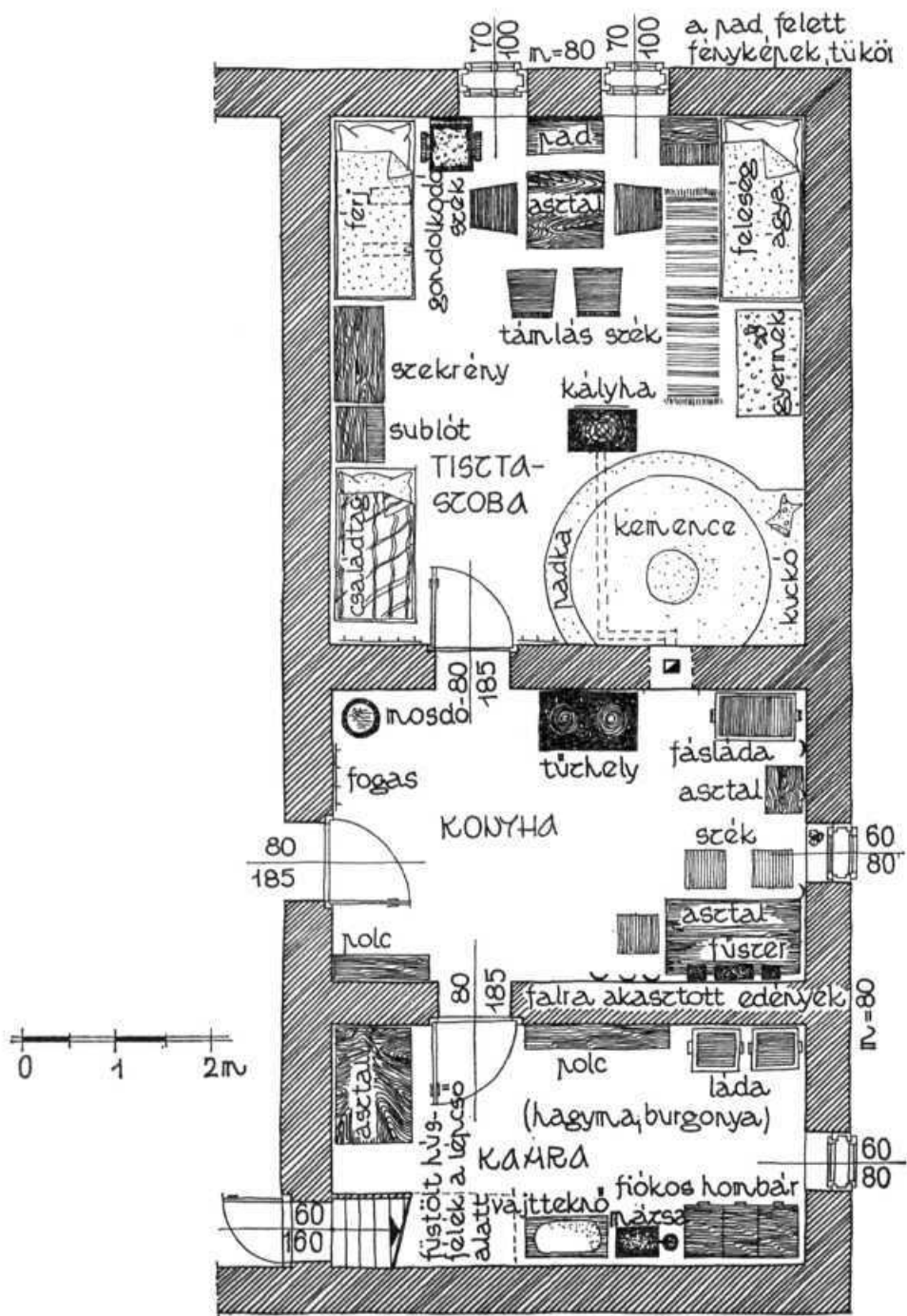
Ezekre a szobákra általában az jellemző, hogy a tanyavégi falban nem egy, hanem két ablakot vágtak. A bútorokat a szoba hosszanti tengelye szerint helyezték el. Az ablakok közé került a pad, elébe, a mestergerenda alá az asztal és a székek. A gondolkodószék kijebb szorult, többnyire az ablak alá, de minden esetben az asztal és a férj ágya közé.

A fekvőbútorok közül a szülők ágyait a szoba felső két sarkába állították, az asszony ágya mögött a gyerek, az ajtó mögötti szögletben egy másik családtag – nagyobb gyerek vagy nagyszülő – fekvőalkalmatosságát tették. A szekrény és sublót a szoba szabadon maradt, hosszanti falfelülete mellé került. A feleség ágyánál, az ablak alatt szokott lenni a sublót, illetve kaszli vagy varrógép.

A kemence és a padka a régi helyén, a konyha és a szoba hátsó fala által közrefogott sarokban maradt. A kemence néhány korai példa alapján már a század elején, majd az 1930-as években és végül az 1950-es évektől rohamosan elveszítette téli fűtőtest szerepét. Ezt a feladatot az eléje állított szeneskályhával oldották meg. A kályha vagy egy-egy modernebb, nagyobb bútor kedvéért nem egyszer a kemencepadkát is megcsonkították, hogy jobban férjenek az új tárgyak.

Érdemes még a fekvőbútorok alatt elhelyezett kisebb tárgyakat megemlíteni. A férj ágya alatt, kis faládában a csizma és egyéb lábbeli tisztítására szolgáló eszközöket tartották. A láda mellett állt a fakutya, a csizmahúzás segédeszköze. A gyermek és az idős családtag ágya alá éjjeli edényt is tettek. A toliágy végleg eltűnt.

A konyhában a nagyobb asztalnál a család étkezett, a kisebb asztalszéken a főzés előkészítése folyt. A tűzhely a kemencekamin jobb vagy bal oldalán állt, ha beépített volt, mindig a belső sarokban, és ilyenkor a fásláda a kamin külső

TANYA BEREKEZÉSE

XXXVII. tábla

oldalára került. A bejárat mellett balról a mosdó, a munkaruhák számára pedig egy fogas, jobbra edénytároló fapalc volt. A kamra felőli falon edények és fűszertartók függtek.

Az éléskamrában asztal, edény- és üvegtároló polc, faládákban földesáru, vájt teknő, mázsa, és ha külön kamra nem volt, gabonátároló fiókos hombár is állt. A füstölt szalonnát és húst többnyire a padlásfeljárónál, a lépcső alatt, a mennyezetre kötözött rudakon tartották.

Olasz Bálint tanyájában a régi parasztbútorok és a polgárias kisipari, festett bútorok keverednek. Különösen szembetűnő ez a párhuzamos elrendezésű szobában, ahol a helyiség ablak felőli része még őrzi a hagyományos bútorokat, míg a bejárat közelében az újabb keletű berendezési tárgyakat helyezték el. A tanya berendezése magán hordozza a megfeneklett életmód tipikus jeleit. Tovább nem fejleszthető, „megtelt”, már csak az öregek számára nyújt menedéket.

Olasz Bálint bevetett ágát sötét, gyári készítésű, régi terítővel, míg a feleségeét fehér, virágokkal hímzett terítővel takarták le. Az ágyak fölötti falat a régi vásárok bazáraiból való üvegeretekben családi fényképek borítják.

Az ajtóval szemközti falban kis ablak vaksi szeme hunyorog, mellette petróleumlámpa lóg. A szobavégi falon nincs is más. A nagygerenda alatt, középen öreg lóca, előtte szétnyitható fedőlappal ellátott, esztergályozott lábú, sárga asztal áll. A férfi ágya és az asztal közé, az ablakhoz egy kis Singer-varrógépet állítottak.

Az ajtó mögé kétajtós ruhásszekrény került. A tetején befőttes- és gyógyszeres üvegek vannak. A szekrény megközelíthetetlen, nem tudni, hogyan nyitják ki, mivel előtte jókora, két oldalán fiókos szekrénnel összeépített tükörasztal terpeszkedik. A nagytükrő előtt még egy hajlított favázás, ipari üzemben készült karosszék is áll. Ebben a sarokban tehát a bútorok három sorban zsúfolódnak össze. A szekrény végénél, az ajtó mögött néhány falba vert szögön a férj ruhadarabjai lógnak. A kemence a hagyománynak megfelelően a konyha felőli szögletben van, előtte zománcozott, fehér szeneskályha áll, e mögött a padka egy részét levágták.

A konyhában a kamra felőli, belső sarokban beépített tűzhely van, mellette alacsony asztalszék, telerakva a főzés és háztartás különböző kellékeivel. A tűzhely füstcsöve hosszan elnyúlik a mennyezet alatt, és szemben, a kemence szája fölött a kéménybe torkollik. A kamra felőli falra edényeket, fedőket, petróleumlámpát akasztottak.

A kamin ajtaja előtt két *garaboly* (fonott vesszőkosár), a sarokban szalmás kas, ebben költ a kotló. Az ablak alatt tüzelő, ízikcsutka és gally hever. A bejárat ajtótól jobbra barna fafogas lóg, ruhákkal és egy hosszú szőrű subával. Balra öreg edénytartó fapalc, teli tányérral és lábassal. Fölötte a falon fából készült evőeszköztartó, gyékényszatyor, zománcos tál és a bejárat, tömör faajtó régi

nagy kulcsa lóg. A polc előtt konyhaszéken lavórt és törülközőt helyeztek el.

A konyhából keskeny, ablak nélküli éléskamra nyílik. Egyetlen bútordarabja az öreg, kétajtós, felül kihúzható fiókkal ellátott kaszli. Benne liszt, só, cukor, fűszerek, a tetején pedig üvegek. A mennyezet alatt a kamra három falán deszkából készült polc, bögrékkel, tányérok, kenyérrel, zacskókkal és dobozokkal. A kamra szabadon maradt falrészeire háztartási eszközöket: szitákat, reszelőt, kézi mérleget, edényeket függesztettek föl.

Az ereszaljából nyíló kamrában gabonát, vetőmagvakat, kerti veteményeket, mázsát, faládát, kukoricadarálót, moslékos vödröket, kerti szerszámokat, a falon vajt fateknőt, rostát, a mennyezetről lógó farúdon üres zsákokat és avas szalonna-darabokat tartanak.

A kamra alacsony padlásán olyan kicsi deszkaajtó van, hogy alig lehet rajta keresztülbújni. Rozsdás vasdarabok, deszka, épületfa-törmelék, öreg, molyette suba és különböző régi bőrök gyűltek össze itt.

Zsúfolt raktár benyomását kelti az ereszalja is. Itt ládák, szerszámok, félig telt zsákok, kerékpár, ócska használaton kívüli bútordarabok, kasok és egyéb lomok halmozódtak föl az elmúlt évtizedek során. Olyan a tanya, mintha „szaladni készülne”. Mintha menekülne vissza a múltba; mintha a történelem, az idő kerekét szeretné visszafordítani, de közben végleg elfutottak fölötte az évek.

Csak két jószágos öreg él még e falak között a mának, deres fejjel. Eltűnt ifjúságról mesélnek, megfáradtak, és elkészülődve szorgalmasan tovább dolgoznak.

Miután elbúcsúszom az Olasz családtól, utam nem folytatom tovább a VIII. dűlőben, hanem a cél előtt egy kis kerülőt teszek, mert a jó ízű szalonna és a hagyma után megszomjaztam. A IX. dűlőben lévő Felsőkopáncsi iskola előtt artézi kút vize folydogál két csövön a magas betonmedencébe. Ide igyekszem, de tovább csábít a táj. Már csak néhány dűlő van a Nagyfai Célgazdaságig. Mielőtt végigmegyek a VIII. dűlőn, hogy megtaláljam a Gajdán tanyát, megteszem ezt a rövid útszakaszt, Kopáncs egyik legtávolabbi részében.

A IX. dűlőben, közel az iskolához, épp hurcolkodik egy magányos özvegy-asszony. Férje odamaradt a második világháborúban. Idős édesanyjával élt itt, de ő is meghalt. Azóta egyedül kinlódott, s már nem vállalja tovább a tanyai életet. A szövetkezettől vontató jött a segítségére. A hatalmas gép ott dohog a tágas udvaron, míg két fiatalember fürgén felrakja az öreg, kopott bútorokat. A kiürülő kamrából előkerül a barna olajfestékkel vastagon bemázolt, egykor színes virágokkal gazdagon díszített tulipántos láda és egy falitéka. Mindkettő a múlt századi vásárhelyi népi asztalosok jó ízlését és nagy szakmai tudását dicséri.

Megveszem az öreg bútorokat. Látom, hogy az asszony nem ismeri a valódi értéküket. Nem is törődik a pénzzel. Meg akar szabadulni a két kacattól, amit használni már úgysem tud. Kínálhatnék értük egészen kicsi összeget, de nem

tudom megtenni. Nem csapom be a múltja elől menekülő, egyszerű asszonyt, hiszen a távoli nemzedékek során közös család voltunk, és ereimben az ő véréből is folyhat egy csepp, ma is testvéremnek vallom, s ha rászedném, önmagamát rövidítem meg.

Az asszony fölül a fölrakott bútorra, és megindul vele a vontató. Nem sír, nem beszél, csak a fejét fordítja az elárvult tanya felé, és szemében mindaddig ott látom a szomorúságot, míg a gyorsan forgó kerekek alól magasra szálló por el nem födi előlem.

Egyedül maradok az udvarban. Az asszony a bejáró melletti léckerítésre tejesköcsögeket akasztott, amiket a városba már nem is vitt be. A tanyát (Gorzsa tanya 401. szám) egykor az édesanyja, Aszalainé, később lánya, özvegy Kiss Sándorné nevén emlegették. A cseréptetős lakóház és a gazdasági épületek hasonlóak az eddig látottakhoz. Az udvar végén azonban találok egy vályogból rakott, nádtetős kerekólat. Az elhurcolkodás előtt tokostól kivették belőle az ajtót és az ablakot. (Az alaprajzát és függ. metszetét lásd a XXXVIII. táblán.)

Ez a kerekól-típus volt a legegyszerűbb a tartós anyagokból épült ólak közül. Hengeres falára felül két erősebb fagerendát, majd ezekre keresztbe több vékonyabb farudat helyeztek. Az így elkészített vázra rakták föl a nádtetőt.

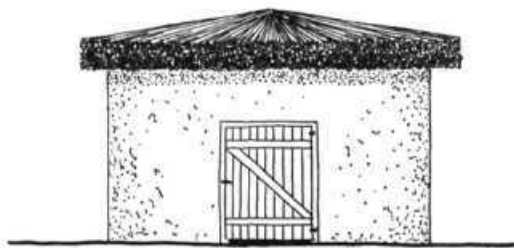
Amíg – minden valószínűség szerint – a Vásárhely környéki tanyákon tartós anyagokból készült kerekólatokat kezdetben fias disznó tartására használták, addig az 1920-as évektől már baromfiszállásként is alkalmazták. Ez a használatában bekövetkezett változás odáig jutott, hogy voltak olyan kerekólatok – mint például az Aszalainéé, s ezt a kis épület méretei is mutatják –, amiket már eleve baromfi számára építettek, és abban disznót sohasem tartottak. Az épített kerekólatokon kívül valamennyi, ún. „csinált” kerekól kizárólagos feladata is a tyúk- és csirke-tartás volt. Több, egészen kisméretű kerekólat is találtam erre, amiket vályogtéglákból raktak és kívül betapasztottak. Még faládát is alakítottak át tapasztással kerekóllá. Magasságuk általában a 60 centimétert sem haladta meg. Ezeket a kopáncsi és a vásárhelyi tanyák népe az egykor hajtó puliból elkorcsosult, kisebb testű, tanyaőrző kutyák számára építette.

A X. dűlőben, a keresztút sarkán Csongrádi József (419. számú) tanyája állt. 1972-ben, amikor arra jártam, éppen bontották. A csákány percek alatt végzett az elavult, tapasztott nádfödémrel. Néhány hónapig még álltak a csupasz falak, azután leomlottak.

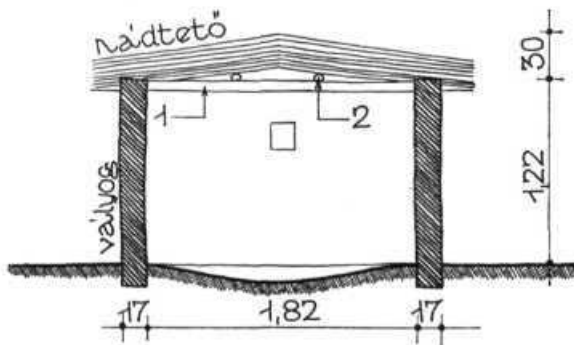
A keresztút és a csárpateleki út között egy elhagyott csőszkunyhóra lelek. Az 1950-es években meg az 1960-as évek elején a Nyírségből érkezett dinnye-csőszök számára készült. Tavasztól szeptember közepéig használták ideiglenes lakásnak. Abban az időben nagy dinnyetáblák voltak itt, és a kedvezőtlen munkalehetőségek miatt jöttek a nyírségiek a Délkelet-Alföldre, ahol egy-egy jól termő nyáron egész évi szükségleteik fedezésére elegendő pénzt kerestek.

A kunyhó méretei is mutatják, hogy nem egy ember, hanem egész család

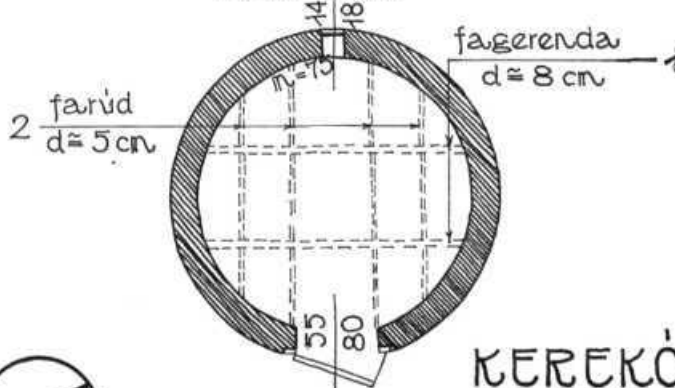
ÉNY-I HOMLOKZAT

FÜGGŐLEGES METSZET

ALAPRAJZ

KERÉKŐL

ASZALAINÉ TANYÁJA

Himv hely - Kopáncs IX. dűlő 401.sz.

számára épült. A férfit követte a felesége a gyermekekkel. Mire a család megérkezett, a kunyhó már állt. A belső végébe kis öntöttvas kályhát helyeztek. Füstcsövét a hátsó fal apró ablaknyílásán dugták ki. Hideg időben melegítettek vele, de tetején megfőtt az étel is. A bográcsnak kis üstházat tapasztottak a kunyhó végében.

A kunyhó úgy készült, hogy 40 centi mély üreget ástak a földbe, majd föléje 2 méter magas nyeregtetőt raktak. (Lásd a XXXIX. táblát.) A bejárat 120°-ra délkelet felé nézett, és egyszerű deszkaajtaja volt. A tetőszerkezetet akácrudakból készítették, majd náddal szorosan befőték, végül földdel leterítették. Torokgerendát nem alkalmaztak. A kunyhó két végét egy-egy sor téglával rakták be. A kunyhóba két lépcsőn lehetett lejutni.

Hasonló kunyhókat Kopáncson több helyen is találtam. A XV. dűlőben például Zsoldos Áron (Gorzsa tanya 504. sz.) tanyatelkén kettőt láttam. A szegényes, vándorló életmód, amit egykor a kunyhólakók éltek, már a múlté, csak roskadozó építményeik emlékeztetnek rájuk még egy darabig.

A dűlők közül a XIII. az, ahol a legtöbb tanya dőlt össze, a még álló épületek közül is csak kettőben laknak. A dűlő Hód-tói út felől eső végén egy magányos, idős özvegyasszony tengődik a parlaggá vált tájon, míg feljebb, a keresztút közelében, a szintén idős Olasz Tódor és felesége. Már csak ők hárman dacolnak a megváltozott viszonyokkal. Talán nem is dac ez, csak szegénységük, elesettségük miatt eddig nem tudtak változtatni sorsukon. Kopáncson nem egy olyan idős ember vagy házaspár akadt, akikkel a családjuk sem törődött és nem igyekeztek rajtuk segíteni.

Olasz Tódor nehéz életutat járt be, míg elérkezett a kopáncsi határba, és itt feleségével magára maradt. Amikor a bejárón a csaholó kutya leszállít a kerékpáromról, gyanakodva jön elém, és csak hosszadalmas magyarázkodás után enged be az udvarba. Évtizedek tapasztalata áll mögötte: óvakodni kell a városból érkező idegentől.

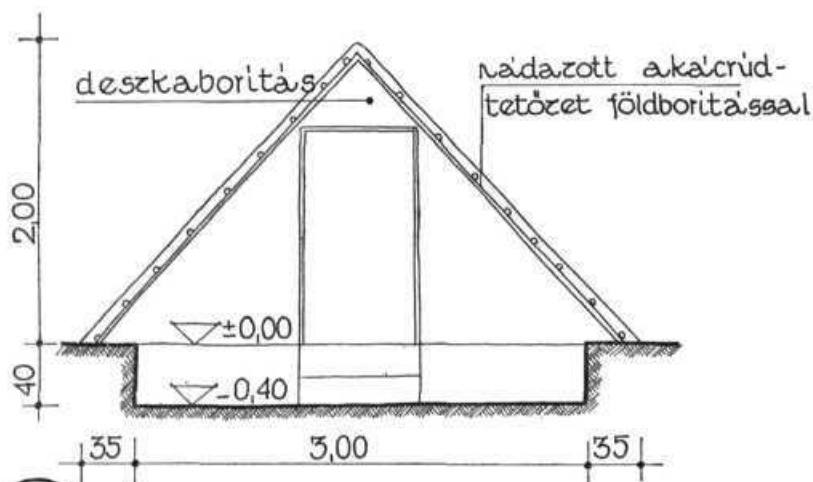
A tanya előtt egy nyútt kispadon telepszünk le, és a langyos őszi napsütésben az emlékezés lassan feloldja benne a szorongást. Egyre folyamatosabban és tisztábban beszél. Mintha nem is volnék mellette, nem ügyel rám, gondolatban messze jár, csak az emlékeire figyel.

1901. október 16-án született Bihar megyében, a nagyváradi járás Méhelő nevű községében. A szülei, de még a nagyszülei is ott gazdálkodtak hét kishold földön.

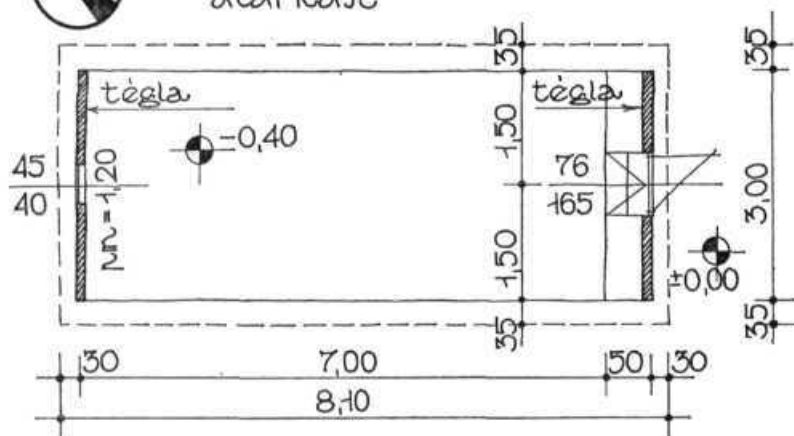
Az első világháború után fölkerekedett s elindult, hogy helyet keressen magának valahol az anyaországban, ahol megél és majdan örök pihenőre tér. A szülőföldre még néhányszor visszament látogatóba, de az egyre nehezebbé váló útlevélszerzés ettől elvette a kedvét, és a kapcsolat csakhamar végleg megszakadt az övéivel.

1918 végén, 17 éves korában, táska és batyu nélkül, nyútt ruhában érkezett

A-A METSZET

ALAPRAJZ

CSÖSZKUNYHÓ

KOPÁNC S X. DÜLŐ

XXXIX. tábla

a vásárhelyi határba, és mivel szakmája nem volt, elszegődött cselédnek egy téglási tanyába. Ekkor még nem is sejtette, milyen keserves évek várnak rá, melyek tele lesznek állomásokkal, félbetört kilométerkövekkel, sehová sem vezető utakkal, amikre visszaemlékezni sem jó.

1925-ben Gorzsára került Elek Pál gazdához, ahol két évig béresként dolgozott. Ezután kezdődött az első ismerkedés Kopánccsal. 1927-ben a XV. dűlőben lakó Borsos Máté fogadta föl, de amint letelt az esztendő és a kevés bérét megkapta, továbbvándorolt. A XIII. dűlőbeli Borsos Lajoshoz szegődött. Miután kitelt az esztendő, ismét vette a tarisznáját – hiszen egy jókora táskába minden vagyona belefért –, és a XV. dűlőben kötött ki, Bereczki János gazdánál, ahol két évig dolgozott.

Kopáncsi munkahelyeinek sora itt néhány évig megszakadt, mivel a vásárhelyi határ más részébe került. 1932-ben Mártélyon szolgált, Tóth Ferencnél. 1933 februárjában Szőrhátra ment. Előbb Greguss Ernőnél, majd Kiss Imrénél, végül Kiss Albertnél dolgozott egy-egy évet.

1936 elején végleg visszakerült a kopáncsi határba. E tájat megszerette, és úgy érezte, hogy ez lesz majd az otthona, ezért ide mindig, mindenholnan visszavágyott. A XI. dűlőben Gubicza Géza fogadta be egy évre. Olasz Tódor az év elteltével felköltözött Kovács Sándornak a Kökény-domb tetején álló tanyájába. Ettől kezdve más gazdánál nem is töltött ki egész évet. Űzte, hajtotta a vágy, hogy minél hamarabb összekuporgasson annyit, amiből födelet vehessen a feje fölé.

Amint a tanyában elfogyott a jobban megfizetett, nehéz munka, fogta a batyuját és elköltözött oda, ahol segítség kellett. Ezek a napszámosévek még fáradtságosabbak voltak, mint az előzőek. Az idő pedig egyre múlt. A vele egykorú legények régen megnősültek, gyermekeik születtek, gazdálkodtak, ő pedig még semmire sem vitte, csak vándorolt tanyáról tanyára, akár a koldus, pedig két évtizednyi munkát tudott már maga mögött.

Kovács Sándortól a X. dűlőbe, előbb ifjú Kormány Jánoshoz került, majd Rigó Ernőhöz. Az utóbbi helyről ismét átment a XI. dűlőbe, Gazos Bálinthoz. Szűkült a kör, vissza-visszatért a Kökény-domb körüli tájhoz, míg végre összegyűltek a garasok, és a XIII. dűlőben Radics Jánostól megvette a (478. számú) 800 négyszögölnyi portán fekvő, 1915 nyarán épült kis tanyát, három és fél hold földdel.

Az alig negyed század óta álló tanya a régi hagyományok szerint épült. (Az 1972-es fölméréskor készült alaprajzát lásd a XL. táblán.) Szegényes jellegét mutatja, hogy a tanyaház (1) eleinte kétosztatú volt, szobából (a) (benne a búbos kemence jelezve), és szabadba nyíló konyhából (b) állt. Az épület északi végébe ragasztott kis kamra (c) később készült. Ezt gazdasági kamrának is használták, szerszámokat és vetőmagot tartottak benne. A tanyaház elé, a korszak építészeti módját mellőzve, nem ragasztottak ereszalját. Az épület bejáró felőli

OLASZ TÓDOR TAIYA'JA

Himnely - Kopáncs XIII. dűlő
Görzsa tanya 478. sz.

staintò

ॐ अंतो

szántó

veteményes

XIII. dŭlŏut

szaintó

XL. tábla

végénél élősvénnyel, „tamariska” bokrokkal körülkerített kis konyhakert húzódott (10). A tanyaház mögötti keskeny gypsávon ízicszár- és szalmaboglya (13), valamint szénakazal (14) sorakozott.

A tanyaház előtt, két szilfa között fakávás kerekeskút és cementvályú állt (3). A porta északi oldalán egy 80 centi mély verem van (2), amelybe akácrudakból házilag összeszögelt létrán lehetett lemászni. Itt földesárut, de még kész vagy félkész élelmiszert is tartottak, mivel nyáron a tanya leghűvösebb helyisége volt. Nyeregtelejét a taréjszelemen, valamint a kétoldalt hozzá erősített, alsó végükkel a falon túlnyúló és ereszt alkotó tetőfedő rudak képezték. Az így elkészült tetővázat náddal, gyékénnyel és gazzal befedték, majd azt téglanehezékekkel ellátott drótszálakkal lekötötték. Az alacsony deszkaajtó fölött volt a két kerek szellőzőlyuk.

A verem keleti végénél állt a terebélyes kerekől (4), amit eleinte sertéstartásra, később – a disznóól felépülése után – malacnevelésre és aprójószág tartására használtak. (A kerekőlről készült rajzokat lásd a XLI. táblán.)

Vastag, erős, henger alakú falát vályogból, polyvás sárral kevert habarccsal készítették el, és kívülről betapasztották. Ablaka, szellőzőnyílása nem volt, csak egy tolózárrel ellátott, tömör deszkaajtaja. Az ól szellőzését úgy oldották meg, hogy a bebúvó nyílás nagyobb volt, mint a ráhelyezett ajtó, és így fölötte, a kétfényérnyi résen át szabadon áramlott ki és be a levegő.

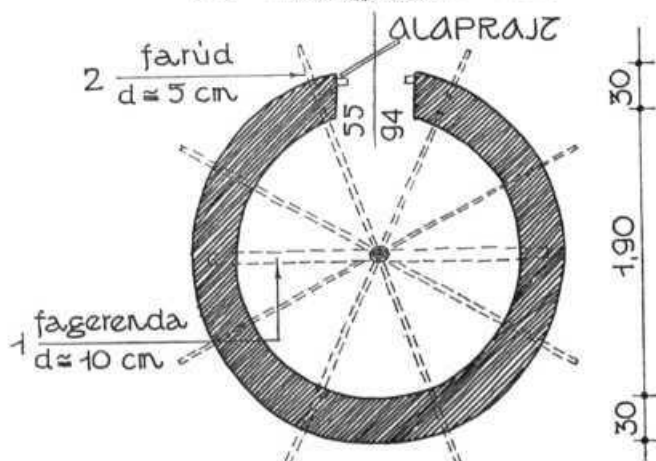
Amíg a fala a legegyszerűbb építési technikával készült, a tetőszerkezete ennél jóval bonyolultabb. Az ólfalra erős fagerendát fektettek. Erre középen egy vastag, függőlegesen álló ágasfát erősítettek. Ezután több, vékonyabb farudat állígtattak köréje, ezek alsó vége a falra, a felső vége pedig az ágasfa nyergébe támaszkodott. A tetővázat náddal, rőzsével befedték, majd polyvás, törekes agyaggal simára letapasztották. A tető így nyerte el végső, kúp alakú formáját.

A kerekől után az istálló következett (5). Keleti végébe építették be a jászolt, amihez egy tehenet és lovat lehetett kötni. Az istálló padlásán galambok fészkeltek. Az épület mögött kiszáradt, mély kubikgödör húzódott. Az építkezéshez innen ásták ki a földet. (A kút csurgalékvizét nem vezették bele.)

Az istálló és a disznóól közt helyezték el a téglából épített húsfüstölőt (6). Mögötte, a telek külső határán a trágyadomb (11) húzódott meg. A porta keleti oldalán a legnagyobb épület, magasra feltornyozott gatzetejével a háromfiókos disznóól (7). Az ólrészeket (a) vályogfal választotta el egymástól, előttük deszkából épített, közös kifutóudvarral (b). Az ólakon lévő ajtóval szabályozták, hogy az akolba mikor, melyik ólrész lakói jöhetnek ki. Az épület mögött a téglából készült árnyékszék (8) állt. Ugyancsak itt, a porta széléhez közel helyezték el a felvágatlan tűzifát (12).

A bejáró mellett, a telek déli oldalán, hosszú, keskeny épület fekszik (9). A tanyaház felőli része tyúktól (b), míg a nagyobb alapterületű, félig nyitott

DK-1 HOMLOKZAT

KERÉKŐL

OLASZ TÓDOR TANYÁJA
Himv hely - Kopáncs Górsa tanya 478.sz.

színt (a) a lótarás évtizedeiben kocsiszínnak, utóbb tüzelőtárolónak használták, de itt helyezték el a magángazdálkodás idejéből megmaradt szerszámokat is.

A tanyatelek elején, a bejáró bal oldalán élősövényvel „L” alakban körülvett gyepek, a bejáró jobb oldalán drótszövettel elkerített veteményeskert húzódik. A tanyaudvar keleti szélén, a dűlőtől az árnyékszélig magas akácfa sorakoznak, amik árnyékot vetnek a disznóóra.

Miután Olasz Tódor végre magának tudta a tanyát, családalapításra is gondolhatott. 1940. november 29-én megnősült. Feleséget a Tisza túlsó partján fekvő Algyő községből választott magának. Még meg sem melegedtek a közösen csinosítgatott, új családi fészekben, amikor a második világháború továbbította Olasz Tódort. 1941. január 2-án behívták katonának. Szabadkára vitték, ahonnan négyhónapi kiképzés után Budapestre került. Itt egy hónapig gyűjtötték az ország különböző részeiből behívott embereket, majd egyenesen az orosz frontra vitték őket. 1942 őszén Sztálingrád közelébe került. Itt sokszor az első vonalban harcolt, és átélte a háború szinte minden kínját: az éhezést, megsebesülést, eltetvesedést, fagyoskodást, és a szüntelenül gyötrő halálfélelmet. Csak az az egy reménysugár éltette, hogy közben fia született, s marad valaki utána.

A nehéz frontszolgálatnak súlyos sebesülése vetett véget. Visszahozták Magyarországra, és Szegeden megműtötték. 1943. augusztus 12-én leszerelték. De betegségéből még föl sem ocsúdott, amikor 1944 márciusában ismét behívták. Kistelekre vitték „őrségszolgálatra”.

Szeptember végén az összes tiszt kerekét oldott. Egy reggel arra ébredtek, hogy már csak közlegények vannak a faluban. Olasz Tódor is elhajította a puskát, és hazajött a tanyába. Ott bujkált, amíg a szovjet hadsereg október 8-án el nem érte városunkat.

Egy ideig még maga gazdálkodott. Földjét öt és fél holdra növelte. Két gyermeke született, de mikorra kiteljesedhetett volna az élete, megöregedett.

1949-ben az elsők között lépett be az alsókopáncsi III. típusú szövetkezetbe. Itt sem kísérte sok szerencse. Átélt a kezdet nehéz éveit, és mire a gazdaság lassan erőre kapott, 1956 novemberében szétbomlott. Három évig kínlódott mint egyéni termelő, megfelelő gazdasági felszerelés nélkül, majd 1960 telén belépett a Lenin szövetkezetbe, ahol tíz évig dolgozott. 1971-ben nyugdíjba ment, de még két évig a kopáncsi tanyájában lakott.

Mind a két fia ipari pályára lépett. Az egyik Vásárhelyen, a másik pedig Pesten dolgozik. Az öregekhez csak ritkán jönnek haza, egy-egy futó látogatásra, hiszen köti őket a munka, a család, az új élet építése.

A szülők panaszkodnak, hogy volna még tennivaló itt is, amit egyre fogyatkozó erejük már nem tud vállalni. Föld is lenne, hiszen nemcsak az övék terület a tanya mögött, hanem sok száz hold, műveletlenül hagyott, ma már csak legelőnek használt gyepek, amit – úgy gondolják – vissza lehetne szerezni a ter-

mészettől, újra feltörni és bevetni, csak ember, új hódító kellene a megcserepedett rögökhöz. A gyerekek mosolyognak az öregek okoskodásán. Füttyülnek a földre, a magántulajdon egykori „parasztbilincsére”, akár öt, akár ezer hold legyen is az.

Olasz Tódor azon kevesek közé tartozik, akik a pusztuló tájból „haza” nem Vásárhelyre igyekeznek, mint a többi sok száz kopáncsi család. A Tiszán túlra, a nemrégén feltárt olaj- és gázmező közelében fekvő, azóta Szeged várossal egyesült Algyőre, felesége egykori szülőfalujába költözik, ahol családi háza épül a városi civilizáció kényelmével: gázfűtéssel, fürdőszobával. Fél ettől az új élettől, hiszen még nem ismeri. Azóta, hogy megtért a háborúból, a család hosszabb időre nem hagyta el a birtokot.

A ragaszkodás utolsó jele az is, hogy szeretné eladni a tanyát. Ha valaki megvenné, és nem kellene lebontani vagy sorsára hagyni, hanem – ha más tulajdonában is, de – tovább élne! Csakhogy nem kell senkinek! Ember elvéte jár erre, az sem tanyavételi szándékkal jön. Olasz Tódor elhatározásáról senki sem vesz tudomást.

A dűlőúton, a tanyája közelében láttam és fényképeztem azt a szarától megfosztott, kurta gumicsizmát, a szegénység utolsó hírmondóját, amiből a gazdája, az erre haladó utolsó elköltözők egyike kilépett, hogy inkább mezítláb folytassa a vándorlást a város felé, de ne lássa, hogy mit hagyott maga mögött. Itt lassan már csak ennyi maradt egy régi életformából.

Olasz Tódor a dűlőútig kísért. Búcsúzóul így beszélt közeli távozásáról:

...– „ha mönni köll, hát mögyünk. A gyüvő tavaszon mégéccör bemeszelöm a tanyát. Az asszonnyal mán mög is vöttem hozzá a meszet, ott van a színben egy rossz fazékban. Mielőtt itthagynom, utojjára kimeszelöm az óltúl a kemőncéig. Csak úgy, böcsületbül. Mer a tanya mögérdemli.”

Kimeszelte.

Hamarosan érkezett a búcsú napja. 1973. május 4-én, korán reggel bement a szövetkezeti telephelyre, a hurcolkodáshoz kölcsönként kocsit és lovakért. A barnára mázolt, öreg bútorokat, a pokrócba kötött ágyneműt, ruhát, edényeket, kisebb szerszámokat és néhány apróságot a vállán hordta ki. Egy jókora kocsirakomány volt mindaz, ami eddig számára az „otthont” jelentette.

Amit pedig itthagyt, a tanyát, örökre elzárta a külvilágtól. Ősi szokás szerint, ha valaki meghal, bedeszkázzák a tanya ablakait. Számára, az ő fáradt és öreg hite szerint, most e tanyával valami meghalt, és az épületben önmagából is otthagyt egy darabot, amit halálra ítélt. Leemelte az ólak faajtáját, és rászögelte a tanyaház ablakaira. Bedeszkázta és beszögelte az ajtókat is. Elébük nagy tövisekkel ékes koronaakácgally-köteget rakott, hogy se idegen föl ne törhesse, sem ő a tanya küszöbét többé át ne léphesse.

A megvakított, barna tanyaszemek komoran meredtek a fehérén világító,

tiszta falak közepén, és a környező, harsányan feltörő, zöld élet ölén, aminek itt ezután már senki, semmi sem vet gátat.

Olasz Tódor érezte, hogy elsősorban maga elöl zárt el egy világot, hogy ha valaha a vágy vissza is hozná ide, ha kísértésbe esne, többé ne idézhessen fel egy elmúlt illúziót. Így, amint távozóban kívülről belesett az ablakra szögelt deszkák között, az a kép maradt meg benne, hogy bentről sötétség tolul elő.

Olasz Tódor felült a kocsira a felesége mellé, elindította a lovakat, és többé nem nézett vissza.

Olasz Tódor tanyaszomszédját, a 464. szám alatt lakó Nyíri Esztert sem találom már a tanyájában. Évekkel ezelőtt elköltözött. Az épületek dűledeznek. Itt volt a vidék legnagyobb alapterületű, kétszintes kerekőljája. A teteje és a földémje már beszakadt, a felmérése háromszor annyi időt vesz igénybe, mintha ép lenne.

Rétegenként ásom ki a különböző burkoló- és építőanyagot. A szemem előtt válik a tegnap néprajza múltat feltáró régészetté. Az alsó szintet a föld felszíne alá mélyítették. Falában szellőzőnyílást sem helyeztek el, s az melegebb volt, és a téli malacnevelést is lehetővé tette.

A második szint inkább padlásszerű, délkeletre kis ablakot hagytak rajta. A baromfi szálláshelye lehetett. A tetőszerkezete az Olasz Tódor kerekőljéhez hasonló, de amíg ott a kúp alakúra rakott tetőtartó rudak szabálytalanul követték egymást, itt pontosan 80 centiméterenként. A többbétegű tetőzet érdekessége az is, hogy a friss tapasztásba (a „parasztmalterba”), az eső és a szél romboló hatásának ellensúlyozására, szorosan egymás mellé hódfarkú cserepeket nyomkodtak, amelyek a sár megszáradása után szilárdan feküdtek. (A kerekőlről készült rajzokat lásd a XLII. táblán.)

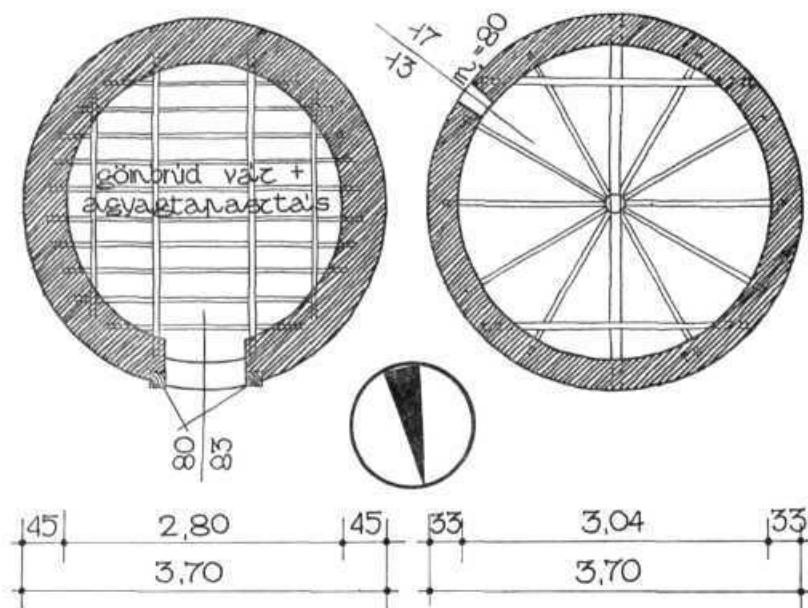
A nagy legelővé változott tájon „torony iránt” nekivágok a VIII. dűlőnek, hogy e kitérő után folytassam utam az egykori Gajdán birtok felé. Újabb romok mellett visz az utam. Hatalmas, évszázados fa vet rácsos árnyékot. A kérgét embermagasságban lehántották, és kiszáradt. A fehér, görcsös ágakon nagy, fekete csomókban éhes varjak ülnek.

Lassan alkonyodik. Itt állok végre a cél közelében. Bizonyosan ott, a lapon, a kiszáradt érmedren túl, ahol a dűlőút fölfut a dombhátra, ott van a régi tanya. De vissza kell fordulnom, hogy holnap, a reggeli nap világossága mellett pillanthassam meg az épület romjait.

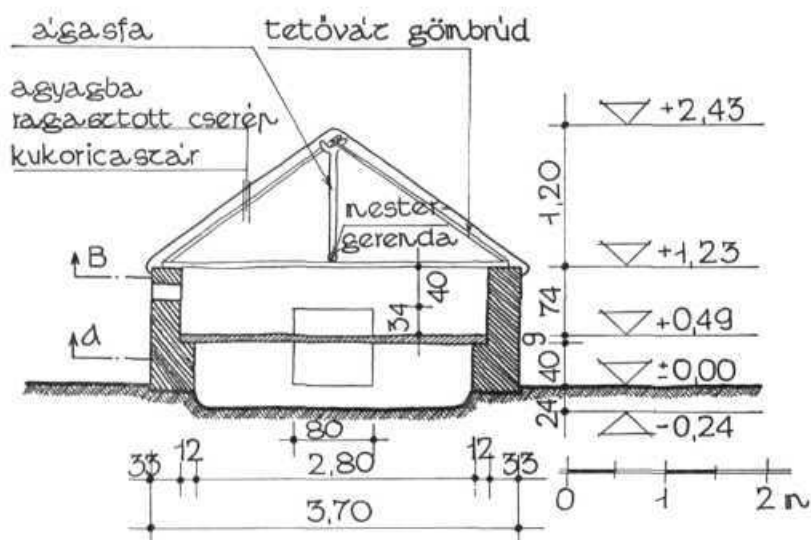
A keresztutakon másik, már teljesen elhagyott dűlőre érek. A tanyák roskadoóban, üresen ásítanak. Az elmúlás lehelete száll felém. Az egyik tanyaromból hirtelen torzonborz férfi búvik elő a jöttömre. Egymást nézzük csodálkozva. Én azt nem értem, hogyan kerül ide, ő meg azt, hogy mit keresek itt, ahol a madár se jár. Szekercéjét a markában szorongatja. Pillanatra átfut rajtam a torz gondolat, hogy mi lenne, ha leütné? Egyhamar rám se találnának. A magány és kiszolgáltatottság félelme fog el, míg beljebb nem érek, a lakott tanyák közé,

A-A METSZET

B-B METSZET

FÜGGŐLEGES METSZET

NYÍRI ESZTER KÉTSTÍNTES KERÉKOLA

Hírvhely - Kopáncs XIII. dűlő Gorzsa tanya 464. sz.

ahol dolgos emberek szorgoskodnak a földeken. Itt már olyan biztonságban kár-
kázom tovább, akár a városban.

A nap óriási aranykorongja előbb egy kútágas villája közé telepszik – mintha
a mondabeli tehén szarva között lenne –, majd pillanatra ráül a határra és meg-
pihen. Mire elérem a kövesutat, besötétedik, s az ég alján fölviannak a város
csillagokként rezgő fényei.

A tanya halála

A parasztság átalakulása, a tanyák pusztulása

Bármi is ösztönzi vagy kényszeríti a tanya gazdáját arra, hogy régi, külterületi lakóhelyét sorsára hagyja, akár örömmel, akár szomorúsággal teszi, előbb a gondolatainak és az érzelmeinek kell eljutni ideig.

Van, aki a tanya természetes elmúlása elől menekül, nem várja meg, míg az elaggott épület a fejére omlik, hanem otthagyja. Akadtak családok, akiket a társadalmi szükségszerűség, a megváltozott életmód, az öregség, a magány, a magukra hagyatottság kényszerített el. Egyesek kényelmi okokból, mások pedig józan belátásból, emberibb életet keresve fordítanak hátat a tanyának és a hagyományos paraszti életnek. Olyan is van, aki a tanya pusztítója lesz. Csákányt, bontóvasat ragadva, gyűlölettel esik neki a falának, majd örömmel vagy bosszúsan, de lerombolja.

A tanya pusztulása akkor kezdődik, amikor a parasztember végérvényesen rájön, hogy nem érdemes tovább gazdálkodnia. A paraszt minden idegszálával a röghöz és a tanyához kötődik. Általában magától fel sem vetődik benne az a gondolat, hogy elhagyja az apától örökölt vagy a maga veritékével szerzett vagyonát.

Sok álmatlan éjszakának kell nappalra virradnia, amíg véglegesen rájön, hogy nem érdemes a földdel tovább vesződni, mert nincs remény régi életmódjának gyakorlására. Egyedül elérhet eredményt, de azt önerejéből tovább növelni nem tudja, és nagyobb célok eléréséhez társak segítsége szükséges.

Bárhogy is megy végbe a tanya pusztulása – ahogy gazdasági tényezők hatására a születése is a paraszt lelkében kezdődött, a termelési viszonyok változása következtében előbb az emberben hal meg, csak azután jön anyagi szétoszlása.

Vásárhely határában a tanyák a város közelében aránylag nagyobb számmal találhatók még ma is, ahogy azonban a zárt településtől egyre jobban eltávolodunk, úgy ritkulnak a tanyák, és végül egész határrészeket találni, amelyek elnépteledtek. (Kopáncs, Nagy Sziget, Külső-Szőrhát, a Pusztta nagyobb része.)

Akár a holttest bomlásának, a tanya pusztulásának is megvannak a fokozatai. A kiköltözködéskor már nem kímélik. A rostélyajtóról gorombán leszaggatják

a beakasztóláncot. Ha nem akar jönni, úgy tépik ki, hogy a fatok elreped. Az ajtókról – ha rosszak és értéktelenek – leverik a zárat, csak egy melléképületen hagyják még fenn. Ide berakják az ócska kacatot, amit nem tartanak érdemesnek magukkal vinni az új életbe, de sajnálnak még végleg eldobni. Úgy gondolják, hogy egyszer majd ismét kijönnek, újra átválogatják, és akkor elviszik. Erre azonban rendszerint már nem kerül sor.

A bezárt ajtót az arra járók pusztá kíváncsiságból beszakítják. Kiszórják a limlomot, válogatnak, néhány darabot elvisznek belőle, a többit szétverik vagy összetapossák. Ha a tetőről a cserepet leszedték, a tapasztott földem beázik és a padlás leszakad. Omladéka alá temeti, amit bent hagytak.

A tanya falára sem ügyelnek többé. Hurcolkodás közben a bútorokkal leverik a meszet, sok helyen még a tapasztást is. Kifeszítik a kemencekamin faajtáját, az ajtókat és ablakokat tokostól verik ki. Megbontják a tetőt, de néhány sor leszedése után, amint rájönnek, hogy a cserép széttöredezett és mállik, a munkát nem folytatják. Mások esetleg még a tetőzet faszerkezetét is szétbontják, ha nem nagyon szuvas és korhadt.

Ezekkel a halálos sebekkel hagyják magára. Amint a tanya utolsó lakója is kihúzta a lábát, a tanya nem él tovább. Megkezdődik a szétbomlása, mert nincs már benne ember, aki éltesse, akiért eddig is dacolt századok, évtizedek viharai, és állt a pusztá ég alatt, a szántó vagy rét közepén.

A lebontott tanyák lakója olykor ragaszkodik néhány „alkatrészhez”. Egy-egy ablakkeret, gerenda, ajtó, cserép beépül a városi lakóházba, melléképületbe, és tovább szolgálja az embert.

Az ókori nagy kultúrák épületromjait is elhordták, hogy a középkor templomait, később a reneszánsz palotáit segítsék belőlük felépíteni, majd ezek málló köveit az újkorban lakóházak, ólak, istállók falaiba s utakba rakták – de az a munka és termék, amit az ember végzett, illetve létrehozott, tovább élt, fennmaradt. Ez ősi törvény!

A tanya halála sokkal szomorúbb, ha a gazdája még arra sem érdemesíti, hogy az értékeit megmentse. Talán a sok vidám vagy fájó emléket akarja maga mögött hagyni, amelyek a régi tárgyak láttán fölkavarnák. Örülne, ha az eltöltött évtizedek sokféle nyomorúságát állítaná szembe a mostani életével, de elszomorodna, mikor az elveszített, boldog órákra emlékeztetnék. A tanya halálában a múlttól való menekülés éppúgy jelen van, akár a közöny, vagy éppen a szegény. Megtagadja mindazt, ami fél vagy egész emberöltőn át az életéhez tartozott. Nem akar visszapillantani, csak előretekinteni, mert úgy véli, az új világban, amelynek egyre szélesedő ösvényére lépett, nincs helye a múltnak!

Anélkül, hogy a tanyát bárki is bántaná, a fáradtság, a magány az elhagyatottság terhe nehezedik rá, és összedől. Ha benne maradnak a bútorok, és az ember párája még körülengi a szobát, ha csak rövid időre távoznak, ha ősztől tavaszig hagyják el, és nyárra újra beléköltöznek, „megérzi”, hogy szükség van még rá,

A gyorsan növő gaz rákúszik a romokra. Az utolsó faldarabkát mossa az eső

Távolabbról nézve, már alig különbözik a földtől

A padlásról leszóródott kacatokról az eső lemossa a törmelékét

A gémeskút mellől kidől a kútágas

A tanya fáit és bokrait kivágják, vagy láncotalpas gépekkel gyökerestől kirángatják

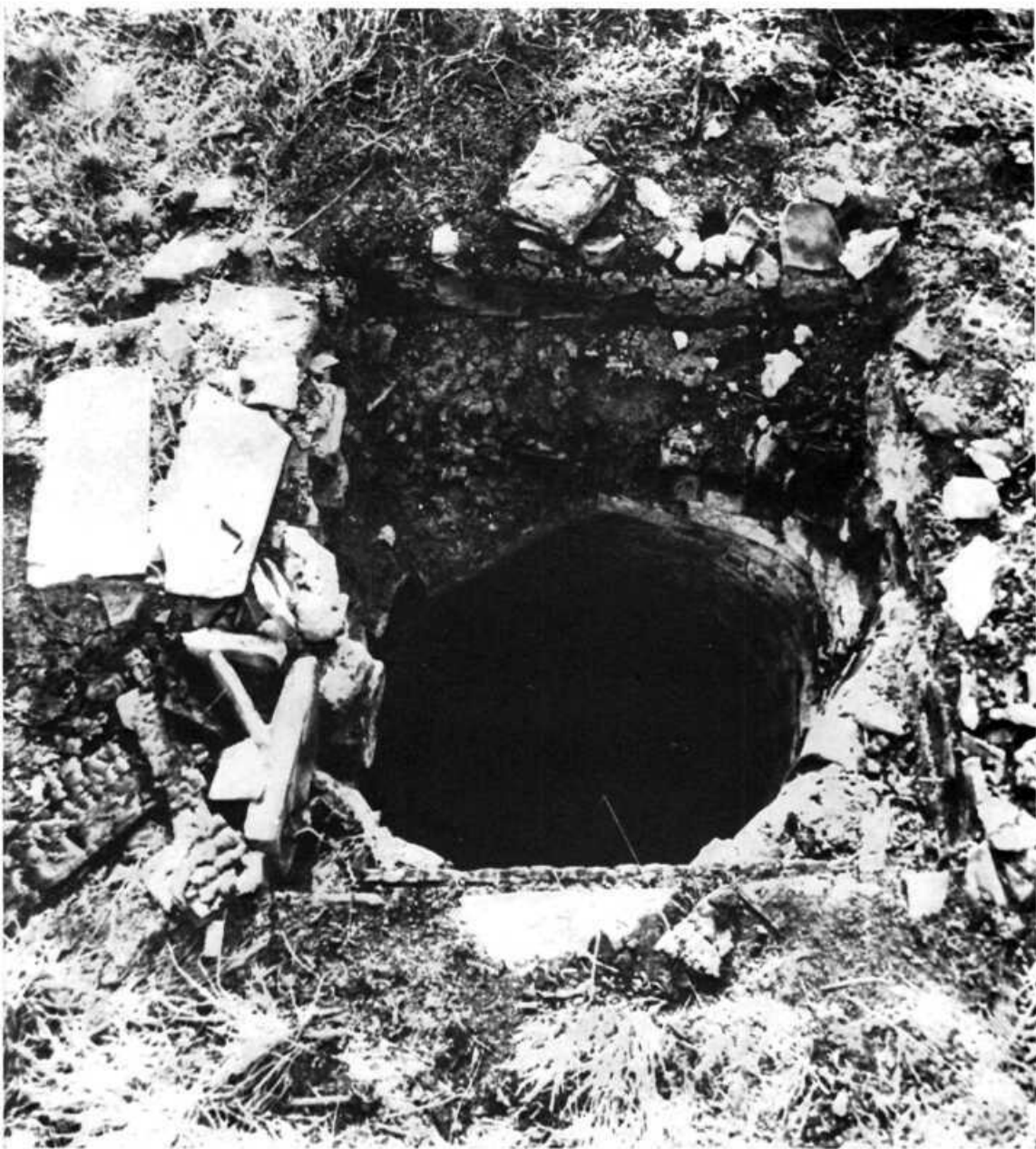

Már csak az értő szem veszi észre azt a gazzal borított, lapos halmot, amely az egykori tanya romjából keletkezett

A jelen befedi a múltat. A gépek elegyengetik és fölszántják a romokat. Csak egy hiányos kútkáva emlékeztet az egykori paraszti életre, de a gyorsan növekedő új élet ezt is eltakarja (Csődörhalom, Buzi Péter tanyája. A kép jobb felső sarkában Zsoldos Péter Sík-parti tanyája)

A tarlótűz elégette a kávét, a kútüreget bélelő téglák beomlanak.
A kút feltöltődik. (VI. dűlő, Tóth Sándor tanyája.)

A tanyából, az eső által szétmosott falmaradványon csak egy összetört, keserves emlék maradt

Nem volt rá szükség a bérházban, helyette majd villanypásztor őrzi a gulyát

Egy eltűnt életforma tanúja... a szárától megfosztott gumicsizma, a szegénység utolsó hírmondója a XIII. dűlőút sarába ragadva

Feslő bakancsaival együtt régi életformáját is a szögre akasztotta.
(XIII. dűlő, Olasz Tódor tanyája.)

és vár. A tapasztásban ottmaradt ujjnyom nem reped meg, a mész nem pereg le róla. De ha az épület „tudja”, hogy nincs rá szükség, hónapok alatt összeroskad.

Kis kultúrák a védelmet nyújtó földbe süllyedtek, vagy szándékosan rejtőzködtek és temetődtek el. A régész ásója még tíz- és százezer évek múltán is a felszínre hozza. A nagy kultúrák maradandó anyagokból építkeztek, ezért hagyatékuk szinte elpusztíthatatlan. De a tanyák, nálunk a parasztság több évszázados életformájának kísérői, alap nélkül, porladó anyagokból készültek: fából, nádból, szalmából, sárból. Ha senki sem bolygatná, néhány évtized múlva maguktól is elenyésznének, de az ekék felforgatják, összetörik, beszántják, végleg eltüntetik.

A tanya előbb azonban fokról fokra válik romhalmazzá. Először eltörik a szelemen. A tető megroggyan. A nád vagy cserép lecsúszik, és lehull a padlásra. A tapasztott mennyezet több helyen beszakad, nagy lyukak keletkeznek, melyeken keresztül a szobából kilátni az égre. Jön az eső, és ráül a tél hava. A padlásfödém leszakad, és törmelék borítja el a helyiségek padlózatát. A vastag tapasztrétegből a vékony lécek és nádszálak úgy bújnak elő, mint hullából a fehér bordák. Egy ideig a kóbor kutyáknak, rókáknak, görényeknek, macskáknak nyújt menedéket.

A falak között megszűnik a tartás. Előbb a vékony választófal és a később felhúzott, az épülethez ragasztott helyiség fala repedezik meg és mállik szét az aláhulló gerendák súlya alatt. A tanyavég fala megbillen és kifelé dől. Hamarosan sorra követi a többi közfal is. A száraz vályog szétesik a zuhanás erejétől, nem fogja már a közé kevert polyva és törek. Felszáll a por, azután mindent vastag és szürke lepellel takar. Néhány nagyobb, fehér mészlemez – ami évtizedek sok-sok meszelésétől megvastagodott akár a pajzs – leválik a tapasztásról, és őrzi még egy darabig a mintáspapír barna, vörös, zöld és kék virágait. Legtovább a kemence áll. Fehéren viritva, messzire kilátszik a törmelék közül; mint halom tetején ülő hatalmas, fakó sólyom kémleli a határt. Agyagból, cserépdarabokból épült erős falát a fűtés, a kenyér, kalács és hússütés tüze keménnyé égette. A kéménynyílásnál, ahol a fal ledőlt mellőle, széthasad és tovább töredezik. Beszakad a teteje és az oldala, majd lassan, egyre lejjebb kuporodva, elterül a törmeléken. A romokban patkányok, menyétek, egerek, cickányok fészkelnek.

Az eső sárrá dagasztja, a nap melege kemény halommá szárítja. A szél magokat hoz rá, és szúrós gaz nő rajta, azután a traktorok fölszántják. Néhány évig itt vörösebb a föld, és a szántásban a hajdani családi tűzhely helyét a szürkés-fehér folt jelzi, míg a nagy ekevasak mélyebbre nem forgatják.

A melléképületek sorsa is azonos a tanyaházéval. A bokrokat kivágják. Rőzsekötegeket, majd kupacot raknak belőle a dülőút szélén. A fákat lánctalpas erőgépekkel kirángatják. A gyökerek által feltépett üregeket már vissza sem temetik. Ezt a munkát is a talajművelő gépeknek hagyják.

Többnyire az ásott kutakat sem temetik be. Maguktól is eltűnnek. Amint megszűnik az állandó vízhúzás, az üreg falát burkoló téglák kilazulnak és a mélybe hullanak. A vízhúzáskor a vödörből visszafröcsögött a víz és végigfolyt a téglákon, s azok teleszívódtak nedvességgel. Így lucskosan tartották a talajt is, amibe beleágyazódtak. Amint a víz kiszárad a téglákból, nőni kezd közöttük a távolság, a föld megrepedezik, és elengedi a burkolatot. Mögötte megmozdul a morzsássá vált talaj, és a kút lassan feltöltődik.

A deszkakáva és a vályú szétkorhad. A szelek belesodorják a kubikgödörbe. Az is kiszárad lassan és feltöltődik, csak néhány sáscsomó próbál még nedvességet szívni, de víz híján hamar beérlelik pákájukat, és a szálló, rőtes vattacsomókat a szélre bízzák.

A vödröt elviszik, és az így könnyebbé vált ostorfa egy ideig még lengedezik, azután, amint a gémfához rögzítő láncot vagy vaskarikát szétrágja a rozsdá, leesik, akár a száraz ág. A gémet ismeretlen kezek előbb-utóbb eltörik, azután úgy lóg, akár a tépett zászló. Az ágasfa töve kikorhad, majd egy erős vihar a földre dönti.

A múlt üszkéből új tűzcsóvát gyújtva – ezüstösen, akár a hold –, november elején, egy reggel, őszi ködök hátán, fölsejlik a nap. A kórokon fönnakadt ökörnyalakon, mint apró, csillogó gyöngyszemek sorakoznak a harmatcseppek.

A jól ismert úton, a Sziget kanyargós ösvényein, csípős szélben visz a kerékpár Kopáncs felé. A dülők alig látszanak, mind belepte a gaz. Néhol csak sejteni lehet, hogy egykor merre vezetett a ma már használatlan és egyre járhatatlanabb út.

A közelben egy tanyát bontanak. Megállok. Nem várják meg, míg magától összedől. Talán kell valakinek a málló cserép, a szúette ajtó és ablak, vagy az elkorhadt gerenda? Négy férfi szótlanul, gyorsan dolgozik. A tetőszerkezettel már végeztek, most a falakat döntik le. Egyikőjük csákánnyal belevág a kemence oldalába, és megfeszíti a szerszám nyelét. Az öreg búbos egyet horkantva enged a vas és az izom erejének. A csákány hatalmas darabot szakít ki a kemence falából, jókora üreg tátong az emberek előtt. Önfelédten, szinte megittasulva dolgoznak, rám se hederítenek.

A következő csákányütésre a füstcsatornával együtt beszakad a kemence teteje. A kéménylyuk rejtett szögletéből fekete gombolyag gurul az ember lába elé. Már tovább akarja rúgni, mikor valamit észrevesz. Lehajol, nézi és piszkálgatni kezdi. Kormos, fekete batyu, madzaggal szorosan összekötözgetve. A szövetanyag elmállott, szétesik az ember ujjai között. Talán eldugott kincset rejt? A csomag kibomlik. A férfi elkapja a kezét, aztán int a társainak. Sorra leteszik a szerszámot odamennek, és a nehéz munkától gőzölgő testek közelebb hajolnak. Magam is odahúzódok.

A feshő, fekete ruhadarabban egy csecsemő koromtól, kátránytól és a kemence melegétől mumifikált, kiszáradt teteme fekszik, görcsösen összerándult ta-

gokkal, elnyílt szájacskával. A kemény férfiak meghökkennek. Egyikőjük azt javasolja, hogy rendőrt kell hívni. A másik csak legyint, mert ezt fölöslegesnek tartja. Neki lesz igaza.

Elmondja, hogy a tanya idős lakója, Kotormány Dezső két hónapja meghalt. A magára maradt öreg nem tudott belenyugodni, hogy feleségét elvesztette. Minden reggel nekivágott a határnak. Súlyos szívbetegség gyötörte. Bár feködni kellett volna, sarkallta a vágy, hogy az asszonnyal hite szerint „találkozzon”. Messze elkóborolt, és egy napon holtan találták a Célgazdaság kukoricásában.

Családjuk nem volt. A tanyát még az első világháború előtt vették egy vén-asszonytól. Talán ő szülte még fiatalon, a múlt században ezt a „nem kívánatos” csecsemőt, s ő eszelte ki ezt a különös, tanyai „konzerválási módszert”. A megtaláló gödröt ás, és eltemeti a neve sincs kisbabát, aki nyilván nem természetes halállal múlt ki.

A munka folyik tovább. Dél tájban, amikor a tanya már csak földkupac, leülnek szalonnázni. A szerződéses disznóhizlalás előnyeiről diskurálnak. Az előbb történekekről már egy szó sem esik. A tragédia pedig még itt leng mindannyiunk körül, hiába gyökeredzik az évtizedek porával betakart múltban, a nyomorúságos paraszti sorsban. Annak a népnek a tragédiáját villantja elő, amely egykor végső elkeseredésében, önmagát emésztette el.

A tanyát bontó emberek e bűn romjai felett nyugodtan szalonnáztak. Edzetek voltak. Sokat láttak és tapasztaltak. A magyar tanyavilág évszázadok óta tragédiák színhelye. E sorskönyvben az utolsó lapok szemük előtt íródtak az elmúlt évtizedekben.

Nem volt általános vagy gyakori, de jellemző, hogy amikor a család belépett a közösbe és az új munkahelyhez közelebb – tanya- vagy szövetkezeti központba – költözött, illetve valamilyen okból birtokot kellett cserélnie, az öregek nem akartak a régi tanyából elmenni. Itt születtek, itt éltek és öregedtek meg, itt akartak meghalni is, hiszen a vén fa, ha kirángatják a gyökerét, új földben nem tud többé megélni.

Amikor a tanyát is át kellett adni, az elköltözés előtti éjszakán néhányan felakasztották magukat, mások pedig fekvve maradtak az ágyon, és másnap reggel hiába költögették őket, már holtak voltak. Az orvostudomány így könyvelte el az esetet: szívroham; a nép azt mondta: „bánatukban möghasadt a szívük”.

A kor, a fejlődés ítéletet mondott egy elavult életformára, és aki nem akart alkalmazkodni a megváltozott, új körülményekhez, vagy nem volt már hozzá ereje, elpusztult. Nem a most felnövő, szemléletében megváltozott, új nemzedékről szólnak e sorok – róluk majd a fiam vagy unokám lesz hivatott írni –, hanem apáink és nagyapáink életéről, akik, bár a világ megváltozott körülöttük, éppen előrehaladt koruk miatt gyökeresen megváltozni már nem tudtak.

Amott, a keresztút egyik romos tanyája mellett eszembe jut az a talán leg-

szomorúbb történet, ami két évtizeddel ezelőtt zajlott le, és amiről még ma is mesélnek.

Posztós Mihály családjával együtt ünnepelte házasságkötése negyvenedik évfordulóját. Felesége és ő is, túljárt a hatvanadik évén. Ilonka, a legidősebb gyermekük a Dunántúlról érkezett a párjával, ott volt férjnél. A két fiuk, Sándor és Károly Vásárhelyen lakott. Az idősebbnek autója volt, ő hozta ki a testvéreit a tanyára. Sógorok, menyek, szomszédok, jó barátok ülték még körül a hosszú asztalt az eresz alatt.

Május végi verőfényben fürdött a határ. A fecskék szorgosan ragasztgatták tavalyi fészkeiket, a frissebbek pedig tojásokon ültek.

Az ebéd csúcspontja az ünnepi torta felszélése és a pohárköszöntő volt. Az egybegyűltek sorra üdvözölték az öregeket, majd bort ittak az egészségükre. A legnagyobb vígság közepette Posztós Mihály kivezette háza népét az udvarra, a kocsiszín elé, és a kíváncsi tekintetek előtt szélesre tárta az ajtót.

– Eszt a möglepetést ajándéknak szántam. Az annyukomnak, mög magamnak. A mi korunkban már erre is gondolni köll.

Az egybegyűltek dermedten meredtek a két fekete koporsóra és a barna fejfákra. A parasztoknak ősi szokása volt errefelé, hogy még életükben megvették a saját koporsójukat. Ezen nem is csodálkozott senki. Csak az időpont volt különös, amikor az öreg megmutatta a családnak és a barátoknak.

Másnap reggel Posztós Mihály fölcipelte a koporsókat és a fejfákat a padlásra.

Két év múlva hirtelen meghalt a felesége. Sokáig siratta az asszonyt. Hosszú időt töltöttek el békességben, gondok, örömek között, és most egyedül maradt. A gyerekek megemléstettek, hogy hazajöhetne hozzájuk, de ez csak udvariasság volt, hiszen tudták, hogy apjukat a föld, a tanya, a jószág a birtokhoz köti.

Mihály magányosan dolgozott tovább, amíg egy napon megalakult a környéken a szövetkezet. A földje, lova, tehene bekerült a közösbe. Az öreg úgy megsiratta a vagyonát, akár a feleségét. Amikor a Táltost vezették el, megcsókolta a ló nyakát.

A fiai fölkeresték, és próbálták rábeszélni, hogy hagyja ott a tanyát, de az öreg csökönyösen ragaszkodott hozzá. Disznót, aprójószágot nevelt, és a kertben egy darabig minden szükséges veteményt megtermelt.

Közben ismét évek múltak. A tanya roskadozott. Cserélni kellett volna a tetőt, tapasztani és meszelní a falat. A kertből tavaszról tavaszra nagyobb területet vert föl a gaz. Az ólban csak egy sovány malac tengődött, és néhány tyúk kapingált még az udvaron. Posztós Mihályból kitört a keserűség. Előbb a világot, a sorsát vádolta, azután a fiai ellen fordult a haragja, hogy magára hagyták a birtok gondozásában.

– Nektök a város köllött, rádiójával, mozijával, gyáraival, amikor a föld ott hevert, oszt munkás kézre várt. Itt mindön a tietök lött vóna, amit dédapátok

mög nagyapátok után magam hagyok örökségbe. De hun van mán a ti örökségötök?

– Milyen szöröncse, hogy a lovát, a trágyadombot, mög a föld sarát nem hagyja ránk! – válaszolta az idősebb fiú.

– Gyűjjön inkább maga is haza, apám, oszt hagyja a tanyán a gongyait! – mondta a kisebb. – A gyerökszobánk még üres. Jódarabig kényelmesen lakhatna benne.

Az öreget mintha dongó csípte volna:

– A gyerökszobába nem vénembör, hanem utód köll! A bátyád a mi házasságunkban a nászéccakán mögfogant, ti mög nem leptök mög unokákkal, pedig kíváncsi vónék, jobb embörök lönnének-é, mint az apjuk?

– Csak olyan csökönyösek né lögyenek, mint a nagyapjuk! Azt pedig né várja tőlünk, hogy visszamönnyünk disznópásztornak, vagy a fal tüvit tapasztani.

– Takaroggyatok innét!

– Ha maga jobban szereti a tanyáját, mint minket, akkor dögöljön mög itt!!

Posztós Mihály kövülten nézett az autó után, amely kifordult a bejárón és nagy iramban elporzott a dűlőúton. Visszabotorkált az eresz alá, és az asztalra borult. Így találta a következő nap reggele is.

Arra figyelt föl, hogy az éhes malac keservesen visít az ólban, és fogával szagatja az ajtaját. Föltápáskodott, kiténfergett az udvarra, és szabadon engedte a disznót meg a baromfit.

A tyúkuk nem mozdultak a tanyából. Kapingáltak, és este beültek a szokott helyükre. A malac viszont rohángálni kezdett, orrával fölfordított néhány téglát a kút körül. Fejét feltartotta, beleszimatolt a levegőbe. A szél a friss vetés szagát hozta. Fölvágyva kiszaladt a tanyából, át a dűlőúton, és eltűnt a zöldben. „Dögöljön mög!” – visszhangzott a csattanó káromlás Mihály fülében.

Szomorúan nézett a háládatlan malac után, amikor megpillantotta az előtte kuporgó kutyát. A Pajtás nagy, kerek szemekkel tekintett föl rá, éhségében egyet vakkantott, és megkaparta a gazdája lábát. A kutya jó társ volt, még kölyök korában kapta, és azóta nevelte. Lehajolt hozzá, és megvakargatta az állat fületövét.

– A kutyát nem hagyom! – horkant föl Mihály, és szemében kemény elhatározás villant.

A kamra gerendáján kötőféket talált, ráhurkolta az állat nyakára, és a gémeskúthoz húzta. A Pajtás megérezte a veszélyt és a közeledő véget. Előbb mind a négy lábát megvetette, rúgta-vágta a port a tanyaudvaron, de az erősebb akaratára engedelmességre kényszerítette.

Posztós Mihály a kútgém nehezékkel teli végéhez kötötte a kutyát, azután a kútüregbe leeresztette a vödröt. Közben a Pajtás nyakánál fogva a magasba emelkedett. Az élet, az ösztön utolsó, kétségbeesett erőlködésével az állat lába

görcsösen fölrandult, mintha a szoros kötelet igyekezne meglazítani, de amikor a vödör odalent a vízbe csobbant, fölfogta, hogy ennek így kell lennie. Tagjai lassan elernyedtek, s a test élettelenül himbálódzott a levegőben.

Posztós Mihály az ereszt alá jutva, bújában ismét ráborult az asztalra. A lelke mélyén úgy fortyogott, akár a víz, mikor a kovács izzó vasat nyom bele.

Másnap déltájban fölállt. A sublót fiókjából előkotorta a zsoltárt, visszacszogott vele az eresz alá és kinyitotta a padlás ajtaját. Az alsó két lépcsőfok hiányzott. Tudta, hogy csak addig lesz nehéz, amíg föltornázza magát ezen a szakadékon, amely két éve keletkezett, amikor lehozta az utolsó darab szalonnát a kémény mellől.

Amint hátranézett – egyszeriben előtolultak az elmúlt évtizedek eseményei –, érezte, hogy ha ezt az első nagy lépést megteszi, mögötte áthidalhatatlan szakadék támad, amin többé vissza nem léphet, mert elszakadt a rögtől, és nyugtalan teste ott lebeg majd tovább ég és föld között.

Összeszedte minden erejét, kezével belemarkolt a málló falba, föltette jobb lábát a magasba, a meglévő harmadik lépcsőfokra, majd lassan, erőlködve fölhúzta testét, és bal lábát a másik mellé helyezte.

Megkönnyebbült. Többé nem fordult vissza. Láta maga előtt a fölfelé vezető és a homályban elvesző utat, amelynek a végét kutatta. Az égig érő fa meséje rémlett föl benne. Anyja mesélte egy koratavaszi estén. Ő elbágyadva az erős, friss levegőtől, lassan elszenderült a halkszavú asszony ölében, és tovább álmodott a fáról, amelynek nincs teteje, mert ágai az égen is túlérnek, s aki odáig fölkapaszkodik rajta, olyan ismeretlen világba jut, ahonnan többé nem térhet vissza.

A következő lépcsőfokokat könnyebben mászta meg, de mind sötétebbé vált körülötte a világ, s elmaradt mögötte életének eseményei közül egy-egy korszak, amely sok cérnavékonyágú fonalból állt össze vastag és erős kötéllel: az apja halála, az első világháború, a földért való küzdelem, a gyerekek születése és növekedése, a felesége elvesztése, a vagyontól való megválása, és amikor a legfelső fokra hágott, a nagy ürességben és csöndben, ami kívül-belül körülvette, nem maradt más, csak egy nyomasztó érzés, amely alól nem talált feloldozást.

Leemelte a koporsóról a tetőt, és belefeküdt. Harmadik napja nem evett. Mély kábulatba esett. Arra eszmélt, hogy odakinn szakad az eső, és a lyukas tetőn keresztül az arcára csöpög a víz. Megpróbált felkelni, hogy arrébb húzódjon, de nem volt hozzá ereje. Becsukta a szemét, és egykedvűen tűrte, hogy a mocskos lé végigcsorogjon rajta. Lassan átnedvesedett a ruhája.

Amikor a zivatar elvonult, kinyitotta a mellére ejtett, lucskos zsoltárkönyvet, és dűnnyögve énekelni kezdett, mert imádkozni sohasem tanult meg rendesen, csak káromkodni.

– Té benned bíztunk elejitül fogva. . .

A hang elakadt a torkán. A darazsat figyelte, amely a rések között ki-bejárt

vígan, szorgoskodott a fészke körül, és egyhangúan dongott. Ez a muzsika ismét álomba ringatta, és orgonaszóvá változott, amiben egész élete folyamán csak egyszer volt része, hiszen még esküdni sem az úr házába ment, hanem a fényképész Plohn József műtermébe, ahol a vakító lámpák fényében képet készített, amin az asszonnyal együtt örökítette meg az ördögös masina, hogy azon túl országvilág láthatta: együvé tartoznak.

Már későre járt azon a kora őszen, amikor a vásárból, kissé kaptatosan hazafelé ballagott, és az Újtemplom szélesre tárt ajtaján orgonaszó áradt ki a nyárutó langyos homályába burkolódzott térre, s ő megállította a lovát. Leszállt, és lábujjhegyen belopakodott a vastag falak közé. Néhány percre megállt a padok mögött, hogy átadja magát a hangok e sohasem hallott csodájának, amely valahonnan a magasból remegve érkezett, mintha az égből szólna.

Amikor kinyitotta a szemét, már nem tudta, ébren van-e vagy szendereg. A gerendáról pók ereszkedett alá, és a tetőrészen betűző fénysugár megvilágította egy pillanatig, de azután eltűnt a sötétségben. A fénysugár kialudt. Eltűntek a benne táncoló porszemek, éjszaka borult a padlásra.

„Dögljön mög!”

Ez volt az utolsó gondolat, ami fölrémlt benne. Azután neki már nem virradt meg többé, pedig kutató szeme nyitva maradt.

Tovább megyek. Feltűnik a Gajdán család egykori felesének, Nagy Józsefnek a tanyája. A tető beszakadt, a falak rég kidőltek, a rom fölött itt csak a fehér búbos vigyázza még a határt. Vajon hová lett a tanya lakója? Két éve még találkoztam vele. A batidai új tanyaközpont felé igyekezett. Űlt a bakon. Szélütötte, bénult kezében mereven tartotta a gyeplőt. Látszott, hogy a lovakat nem ő kormányozza, ismerik azok a járást régóta, tudják, hová kell menniök. Beszélni már alig tudott, de fogyó élete utolsó napjáig kitartott, és segítette a családját. Amikor megismert, öröm és könnycsepp csillogott a szemében, és némán bólintott. 1970 őszen, 61 éves korában, egy újabb agyvérzés elvitte.

Amott, a IX. dűlőben, félig lebontott tanyában húzta meg magát egyedül élő, idős felesége, és már csak abban reménykedett, hogy hamarosan megváltja valami betegség. Itt a sárban, az ő korában, számára nem sok lehetőség kínálkozott. A férje után vágyódott. 1974 novemberében Vásárhelyre költözött, és D. Nagy Imre tanyáját végleg magára hagyta.

Itt kell lennie a közelben a hajdani Gajdán tanyának. A régi kert őszverte, kopaszon maradt fái között végre felsejlik komoran, magabazárkózva, és felmerül előttem a múltból, akár a pusztából kelő holdvilág sápadt arca.

Elindulok az évek óta nem használt, gazos bejárón. Előbb a régi ólakat kellene meglátnom, de lebontották, és helyette a tanya utolsó lakói hullámbádogból hevenyésztek valami akolfélét. A vaslemezt feketére marta a rozsda, és az embermagasságú gaz eltakarta. Az istálló tetejét is lebontották, csak a fala áll még kétméternyi magasan, de szinte elvész az egyre burjánzó paréban. A kút

mellett a vizesgödör kiszáradt. Alján, a megrepedezett földből üveg-, cserép- és törött vasdarab, felpár gumicsizma meredezik elő. Az ostorfa és a gém eltűnt, csak az ágasfa törött csonkja mered az égre a zöld nyálkával vastagon belepett víztükör mellett.

A tanyaház elől hiányzik a kis virágoskert, az udvar fáit kivágták, és az ereszalját a tetőig befalazták. Három ablakot hagytak rajta, de a zárttá vált verandán örökös a félhomály. Az ajtó nincs bezárva, csak dróttal bekötve, de a rozsdá ez is megette, és leesett.

Benyitok. Az új előtér üres, idegen, a régi ereszalját föl sem ismerem benne. A nyárikonyhát megszüntették, a zárt folyosóra néző falát kibontották, és összenyitották az ereszaljával. Újabb, félig nyitott ajtó áll előttem, amely a konyhába vezet. Átlépek a küszöböt. A kemence szája előtt elszenesedett szalmaszálak és hamu, ahogy az utolsó tűzgyújtás után otthagyták. Az ablak előtt öreg bakancs penészedik, korhad.

Benézek a kamrába. Az ajtaját levették, és nyitott szájában homály dereng. Az egyik sarokban újságpapír-foszlányok, az egerek hordták össze fészeknek és apróra őrölték. Amott elhasadt cseréptányér. A zsír a megrepedezett máz alá bújt és vastagon átitatta, amint a felakasztott, csöpögő szalonna alatt állt évekig. A doh és a penész szaga érződik mindenütt.

A tanya utolsó helyisége, a szoba felé fordulok. Elfog a régi áhítat, akár egy negyedszázaddal ezelőtt, amikor kisgyermekként a küszöbhez értem.

Halkan kopogtatok és benyitok. A szoba teljesen üres, hideg és tiszta. Az egyik ablakszárny kitört üvegét vastag papírlappal pótolták. A falak között nyugalmas csend honol, még a nagygerendáról lelógó, hosszú pókháló sem hintázik.

Gondolatban odaülök a régen elkorhadt és nyomaveszett szövőszékhez, hogy az álmot továbbsszöjem, amit egykor ükanyám fehér és piros fonalak közé álmódott, de hiába próbálkozom, hiszen az álom régen befejeződött.

Amint lecsukom a szememet, várom, hogy a szoba körülöttem újra megteljen étellel, hogy őseim ismét körülfogjanak és elbeszélgessenek velem, de a hűvös falak között már lélek se jár.

Bódultan fordulok ki az öreg tanyából a mosolygós, késő őszi napfényre. Leülök a kertben a régi fák alá. Közülük a vadalmát és a macskatökökű szilvát kivágták, épp azokat, amelyek legkedvesebbek voltak. A kopasz ágak, akár a korhadt csontok, összeverődnek, ha közöttük jár a szél.

„Mit búsulsz a múlton? – kérdi bennem jogosan egy reális hang. – Talán a hunyorgó mécsvilág, a saját magzatát elemésztő anya, a járványok pusztítása, a munkában meggörnyedt háta, a kenyér és szalonna nyomora hiányzik?”

Nem a múltat sajnálom. Kegyetlen, embertelen világ szűnt meg, amit korabeli méltatói közül többen hamis romantikával szóttek át. A múltból nem a régi világot, hanem a sokat szenvedett embert sajnálom.

Eltűnik egy típus, a „paraszt”, akit évszázadokon keresztül úgy ismertünk, hogy a magyar nép nagyobb részét alkotja. Elég, ha egy festményen a kaszát vagy az aratókorsót megpillantjuk, tudjuk, hogy mögötte fáradtság, tikkasztó nap, veríték, szegénység, adó és kínlás áll.

Sajnálom, hogy kihaltak azok az emberek, akik végigszenvedték az életüket, és most már hiába lenne meg a lehetőség, nem tudunk rajtuk segíteni. Jó lenne, ha megnyílhatnának azok a sírok, amelyekben a leginkább meggyötört atyáink fiai fekszenek. Gépeket adnánk nekik, hogy könnyebb legyen a munkájuk. Gyógyszerekkel védenénk őket a járványoktól, minden szobájukat használhatnának, és mindegyik tisztaszoba lenne; hiszen van már porszívó, parkettkeféző és mosógép, este televíziót nézhetnének, és munkájuk után egyre kényelmesebbé válna az életük.

Néha talán álmodtak ők is ilyesmiről, de nem hitték, hogy emberibb világ is létezhet, mint az övék. A mi parasztságunk erős, kemény és szívós. Évezred tengernyi bánata, nyomora és üldöztetése formálta, tette gyorsan alkalmazkodóvá. Hamar rájött arra is, hogyan alakítsa az elmúlt évtizedek során megváltozott életét. A fiatalok már nem kívánják vissza az ősök földjét, és végérvényesen kiszántják az apáik által elrejtett, titkos mezsgyekarókat, amik a családok hajdani birtokát jelezték.

A paraszti lét csendje halkul körülöttem. A megkopó hangok után a fületem a földre szorítom, és az eltűnő öregek szavát még egyre figyelem. Azután mindez a múlt léttelen homályába vész. Mire felemelem a fejemet az üszkös, alkonyi égboltra, az újrateremtődés kemény kova és acél közül a jövő élet szikráját szórja.

A kezdeti nehézségek legyőzése után, a zsákutcákból kitörve, ma már egyes úton halad a fejlődés, és átalakul a határ képe. Az elfogyó, földes padlójú, öreg tanyák helyett a zárt településeken egészséges lakások fogadják be a külterület elköltöző lakóit. A megmaradt tanyák pedig modernizálódnak, a közös gazdaságokat segítik, és szükség van rájuk.

Amint elhagyom az egykori Gajdán tanyát, látom, hogy a földjét nemcsak csatorna szeli át, hanem olaj- és gázvezeték is. Ki gondolta volna, hogy a termőréteg alatt erőforrások duzzadnak, csak fel kell szabadítani a mélyből, hogy nekünk és helyettünk munkáljanak.

Amott műtrágyát szór egy mezőgazdasági repülőgép. Odamegyek és beszélgetek az emberekkel. Összebarátkozom a pilótával, aki hosszas unszolásomra – egy kör erejéig – gépével fölvisz a magasba. A tanyák, a fák, az utak alattunk maradnak és összezsugorodnak, mintha fordított távcsőbe néznék. A hantok és rögök láncszemekként fogják egymást a szántásban.

Így válik eggyé a hajdani sok kis parcella hatalmas táblában. A tanyák is összezsugorodnak és elvesznek. Látom a mérnöki pontossággal kijelölt, hatalmas térben a keskeny, ezüst csikként húzódó öntözőcsatornák hálózatát, az

egyenesen futó betonutakat, a vetések nagy zöld, barna és sárga foltjait, amint a különféle kultúrnövények váltakoznak.

Elöttem az égen világító, fehér szalag bomlik ki. Fölöttünk sugárhajtásos repülőgép halad olyan magasan, hogy szinte egy helyben látszik lebegni. Azok, akik benne utaznak és lepillantanak, még annyi részletet sem figyelhetnek meg, mint mi, de világosabban kirajzolódik előttük az az erő, amelyik ezt a nagy és bonyolult egységet létrehozta, s éltetni is tudja.

Így jutunk majd a népmesék korából a tetejetlen fa tetején lévő valódi világba, ahová évezredek óta vágytak őseink!

Hódmezővásárhely, 1971-1974.

Visszatekintés

Amikor a gépelt kéziratot, a hozzá tartozó műszaki és fotomelléklettel a könyv szerkesztőjének átadtam, a kéziratot nyomasztóan vaskosnak találtam, pedig mennyi minden hiányzik még belőle!

Csak a törpe- és kisparasztok küzdelmes életéről írtam. Inkább az erényeikről emlékeztem meg nagy szeretettel, mint a hibáikról. Pedig gyarló emberek, s akadtak köztük olyanok, akiknek alantas emberi tulajdonságaik is voltak. Bennem legmélyebben az a gyakran föllelhető erkölcsi magatartás maradt meg negatív példaként, amit az egyik módosabb paraszt évtizedekkel ezelőtt így fogalmazott meg, amikor az ínségben szenvedő társa bekopogtatott hozzá egy darab kölcsön kenyérért:

– „Nem bánom, ha itt döglik is éhen az ablak alatt, csak a meszet lé né verje!”

Bár kutattam a kisparasztok szervezkedését, erről nem írhattam, mivel a vizsgált területen nem találtam. Nem említettem az emúlt korok valamennyi, a vásárhelyi és kopáncsi tanyavilággal kapcsolatos eseményeit. Adós maradtam a tanyai és városi életforma történelmi, kulturális, szociológiai eltéréseinek bemutatásával. Ez egy történelmi szakkönyv, esetleg várostörténeti monográfia feladata.

A néprajzi leírást sem bonthattam ki teljes részletességgel. Az életrajzok gyakran vázlatosak, ennek oka az adatközlők megkopott emlékezete és a személyes dolgaik közlésében megnyilvánuló szemérmességük. Néhányan például beszéltek a szerelmi, nemi életükről, ami olykor minden elképzelést fölülmúlt – és ennek leírásával a szakirodalom mindmáig sajnálatosan adós maradt –, de a megírását nem engedték. Az életrajzi adatok között egyik-másik név teljes kiírása, a születés vagy halálozás dátuma hiányzik, mivel vagy nem akarták közölni, vagy erre vonatkozó, bizonyító erejű családi iratokkal nem rendelkeztek; a levéltári családfakutatást pedig rendelet szabályozza. Emellett munkámban igyekeztem érintetlenül hagyni azt az emléket, amit a vásárhelyi paraszt-ember a családjáról megőrzött.

Számos tanya esetében a többször végrehajtott átszámozás, a lakók elköltö-

zése vagy az épületek lebontása miatt a pontos tanyaszámot már nem lehetett megállapítani. Ilyen esetben a térképen a szám helyett a gazda nevének kezdőbetűit tüntettem föl.

A tanya és az ember kapcsolatát kutattam. A vásárhelyi parasztok egykori világának meglátásához és ábrázolásához szemem elé távcsőnek az ő szemüket és észjárásukat emeltem. Nem arra törekedtem, hogy valami szakkérdést megoldjak. A tudományokat csak ott hívtam segítségül, ahol föltétlenül indokoltnak láttam. Ezért választottam a könyv megírásához az élményszerű, elbeszélő stílust, még akkor is, ha munkám kitér a néprajztudományban szokásos határt. De épp az élet leírásánál, egy életforma sokrétű bemutatásánál vannak olyan dolgok, amik centivel le nem mérhetők, rajzokon, fotókon be nem mutathatók. Néhány érzés vagy paraszti gondolat sokszor többet mond el, mint az oldalakra menő szakszerű bizonyítgatás.

Munkámban szándékosan hagytam néhány ismétlésnek tűnő, átfedő részt. Ezek többnyire egy-egy eseményhez kötődtek, más-más részlettel és megvilágításban. Ahogy nem áll módomban meghatározni, hogy ezek közül melyik volt a leghitelesebb, úgy nincs jogom szavuk ösztintességében sem kételkednem. Merítettem egy mély kútból. Vize továbbra is lent maradt, de egy vödörnyi legalább a felszínre került.

Abban, hogy könyvem minden leírt szava tudományos hűséggel bírjon, jeles szakemberek segítettek, akik a kéziratomat is átnézték: Berdán Sándor történész, Csalog József régész, Ferenczi István építész, Hajdú Gézáné statisztikus, Herczeg Mihály levéltáros, Hetényi János MGTSZ elnök, Horváth László politikai munkatárs, Juhász Antal néprajzkutató, Kárász József író és helytörténész, Kovács Péter Pál mezőgazdász, Morvay Péter néprajzkutató, Nagy Gyula néprajzkutató, B. Nagy Katalin régész és Vargha László építészettörténész. Munkájukat ezúton is megköszönöm.

A könyv első változatát, a néprajzi tanulmányt 1971. december 7-én fejeztem be, majd könyvvé érlelése 1974. december 4-én lezárult. Ezután már csak néhány adat került a szövegbe. A könyv anyagának végleges lezárása óta alig néhány év telt el, és a kopáncsi táj arculata szinte teljesen megváltozott. A tanyai iskolákat és a tanyák nagyobb részét lebontották, a dűlőutakat egybeszántották, a szövetkezet két telepe terjeszkedik, az emberek elköltöztek és meghaltak. Jelenleg már nem lenne mód hasonló fotók és fölmérések készítésére.

A tegnap ma már történelem, a tárgy és az egyén végleg eltűnik, s az marad meg csupán e korszakból, amit a krónikás fogódzónak hagyott. A táj, a nép történetét földbe hasító ekékkel, szaporodó barázdákkal a közös gazdaság írja tovább.

Hódmezővásárhely, 1977. április 3.

Szenti Tibor

Irodalom

Ezúton szeretnék köszönetet mondani azoknak, akik könyvemhez értékes adatokat közöltek: Sz. Baranyi János, id. Bezdán Sándor, Dobsa Mária, Gajdán Ernő, Gajdán Ida, Gajdán Jusztna, Gulyás Kiss Ferenc, Hetényi János, a hívő temető csőszé, Kapocsi Mihály, Kasza Hódi Lídia, a „Kincses” református temető csőszé, „Kökénydombi” Kovács Sándor, Körmeny Dezső, Körmeny Rózsa, Marton József, Ménesi István, Nagy Józsefné, „Keménynyakú” Nagy Pál, Nagy Sándor, Olasz Bálint, Olasz Bálintné, Olasz Tódor, Rátz Eszter, Somogyi István, Szent János, Tolnai Ernő, Tóth Sándor, Varga Imréné, Zsarkó Lajos.

Közlük néhányan, így Sz. Baranyi János, Gajdán Ernő, Kapocsi Mihály, Nagy Pál, Nagy Sándor, Olasz Bálint, Somogyi István és Szent János a kézirat végleges lezárása előtt meghallgatta a rá vonatkozó részeket, életrajzokat, és tovább javította a szöveget, adatközlőből „parasztlektorra” előlépve. Segítségüket külön is köszönöm.

A munkám során felhasznált legfontosabb tanulmányok:

- Dr. Banner János: *Ásatás a hódmezővásárhelyi Kotac-parton (Dolgozatok. IX–X. 1933–1934.) A hódmezővásárhelyi városi múzeum régészeti osztályának első öt éve.* (Szeged, 1934.) *Hódmezővásárhely története a honfoglalás koráig. I–II. kötet.* (Hódmezővásárhely, 1940.)
- Dr. Barabás Jenő: *Népi építkezések Hódmezővásárhelyen a XVIII. században.* (Ethnographia, 1954. 3–4. sz.)
- Dr. Bálint Sándor prof.: *A szegedi tanyák népe (Válasz, 1936. 9. sz.) A parasztelelet rendje. – A magyar nép.* (Budapest, 1943. A Művelődés Könyvtára, 9. kötet.) *Adatok a szegedi határ régi birtoklástörténetéhez.* (Néprajzi Dolgozatok, 5. sz., 1961.) *Történetek a szegedi betyárvilágból.* (Tiszatáj Irodalmi Kis-könyvtár, 1961.) *A szegedi tanyavilág benépesedése helyneveink tükrében.*

- (*Néprajzi Dolgozatok*, 9. sz., 1963.) *Tápe. Falutörténet és népelet.* (Szeged 1965.) *A szegedi nép.* (Budapest, 1968.) *Újabb adatok Szeged középkori történetéhez.* (A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1970.)
- Bátky Zsigmond: *A magyar ház eredetéhez.* (*Néprajzi Értesítő*, 1930).
- Buday György: *A szegedi tanya problémái.* (Szeged, 1930).
- Czettler Jenő: *Tanyai település és tanyai központok.* (Budapest, 1913.)
- Csokán Pál: *Rovások a legősibb magyar város: Hódmezővásárhely múltjáról.* (Hódmezővásárhely, 1927. 2. kiadás.)
- Erdei Ferenc: *Paraszatok.* (Athenaeum, 1938.) *Magyar falu.* (Athenaeum, 1940.) *Magyar tanyák.* (Athenaeum, 1942.) *A tanyarendszer kérdései a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatban.* (MTA Agrártudományi Osztályának Közleményei, 1951.) *Város és vidéke.* (Budapest, 1971.)
- Erdei Sándor: *A magyar tanyák rövid története.* (Budapest, 1973. A HNF kiadványa.)
- Féja Géza: *Viharsarok.* (Athenaeum, 1937.)
- Gesztelyi Nagy László: *A magyar Alföld és a tanyavilág.* (Budapest, 1929.)
- Gunda Béla: *A népi építkezés kutatásának módszere.* (MTA Társadalmi-Történeti Osztályának Közleményei. IV. 1954. 3-4. sz.)
- Győrffy István: *Az alföldi kertes városok.* (Budapest, 1926.) *A tanyai telepedés kezdete.* (Magyar Szemle, 1928. 2. sz.) *Az Alföld ősi magyar településmódja.* (Magyar Szemle, 1928. 4. sz.) *A magyar tanya.* (Földrajzi Közlemények, 1937. 4-5. sz.) *A magyar ház. Magyar falu – magyar ház.* (Budapest, 1943.)
- Dr. Juhász Antal: *Adatok a Szeged környéki tanyakialakulás kérdéséhez.* (A MNT 1974. évi Szolnoki vándorgyűlésének anyagából. III. kötet.) *Telekrendezés a szegedi tanyákon.* (*Ethnographia*, 1974. 2-3. sz.)
- Kalicz Nándor: *Agyagistenek.* (Corvina, 1970.)
- Kiss Lajos: *A szegény emberek élete.* (Művelt Nép, Budapest, 1955.) *Vásárhelyi híres vásárok.* (Szeged, 1956.) *Vásárhelyi hétköznapiak.* (Magvető, 1958.) *Vásárhelyi kistükrök.* (Megvető, 1964.)
- Kovács Kálmán: *Hódmezővásárhely város mezőgazdasága.* (Hódmezővásárhely, 1963.)
- Makkay János: *Adatok a péceli (badeni) kultúra népe vallásos elképzeléseihez.* (*Arch. Ért.* 90. 1963. 3-15.)
- Mi lesz a tanyákkal?* (a HNF Országos Tanácsának 1973. évi kiadványa. Szerk.: Cserkúti Ferenc és Horváth László.)
- Mocsár Gábor: *Nálunk vidéken.* (Budapest, 1957.)
- Nagy Dezső: *Szántó Kovács János.* (Budapest, 1969.)
- Nagy Gyula: *Hagyományos földművelés a vásárhelyi Pusztán.* (Budapest, 1963.), *Orosháza története.* I-II. kötet. (Orosháza, 1965.), *Paraszti állattartás a vásárhelyi Pusztán.* (Budapest, 1968.) *Parasztélet a vásárhelyi Pusztán.* (Békéscsaba, 1975.)

- Romány Pál: *A tanyarendszer ma.* (Kossuth, 1973.)
- Cs. Sebestyén Károly: *A Szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus.* (Szeged, 1933.)
- Simándi Béla: *A mai puszta.* (Újpest, 1938.)
- Szabó István: *A magyar parasztság története.* (Magyar Szemle Kincsestára. 8. sz.) *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában (1848–1919).* (Akadémia, 1965.)
- Szenti Tibor: *Parasztrónus.* (Kézirat, 1973.) *A hódmezővásárhelyi Rátz tanya.* (Kézirat, 1973.) *Paraszti életrajzok.* (Kézirat, 1972–1974.) *Kerekólak Csongrád megyében.* (Kézirat, 1975.) (A kéziratok a budapesti Néprajzi Múzeum és a szegedi Móra Ferenc Múzeum irattárában.)
- Szeremlei Samu: *Hód-Mező-Vásárhely története.* I–V. kötet. (Hódmezővásárhely, 1900–1913.)
- Tálas István: *Az Alföld néprajzi kutatásának kérdései és problémái.* (Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve. I. 1944–1945. Szeged.) *A népi élet a szabályozatlan Tisza mentén.* (Magyar Technika, 2. évf., 5. sz., 1947.)
- Vargha László: *A tilalmasi tanyák építkezése.* (Budapest, 1940.) *Boglyakemence alakú baromfiólak az Alföldön.* (Néprajzi Értesítő, 1940.) *Népi építkezés a tiszamenti tájban.* (Magyar Technika II., 1947.) *A hagyomány értelme és értékelése a magyar népi építészetben.* (Magyar Építőművészet. IV. 1955. 11–12. sz.)

Tartalom

Teremtés

Egy tanya és parasztgazdaság születése:
a fészekrakás 9

A Gajdán család

Szélmalom, tanya és ház két életforma küszöbén 29

Tanya az idő bezárult kapuja mögött

A Rátz család 67

Az utódok

A szétmorzsolódás 113

A fölfedező út első része

Emberek, sorsok, tanyák – a maroslelei
és hódói út mentén 131

A fölfedező út második része

Termelőszövetkezet, földbe temetett falvak,
emberek, sorsok, tanyák a szegedi
és csárpateleki út mentén 179

A fölfedező út harmadik része

Emberek, sorsok, tanyák a Nagy Szigetben
és a kopáncsi keresztút mentén 203

A tanya halála

A parasztság átalakulása, a tanyák pusztulása 255

Visszatekintés 267

Irodalom 269

A kiadásért felel a Gondolat Könyvkiadó igazgatója
Kner Nyomda, Gyoma 79.599
Felelős vezető: Huszár Mihály
Felelős szerkesztő: Bakcsi György
Műszaki vezető: Kálmán Emil
Műszaki szerkesztő: Hodu Pálné
A borító- és kötésterv Erdős Péter munkája
Megjelent 15 000 példányban
24,15 (A/5) ív + 72 oldal melléklet terjedelemben

Ez a könyv az MSZ 5601–59 és 5602–55 szabványok szerint készült

